mtatkki
Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az Europeana felhasználói szabályzatát.

Bindorffer Györgyi

KETTŐS IDENTITÁS

Etnikai és nemzeti azonosságtudat
Dunabogdányban

ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ
MTA KISEBBSÉGKUTATÓ INTÉZET

A kötet megjelenését támogatták:

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTÉRIUMA

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma;
Dunabogdány község Önkormányzata;
Észak-Magyarországi Német Önkormányzatok Szövetsége;
Grószné Krupp Erzsébet, a Pest megyei Közgyűlés alelnöke;
Stagel Éva; Szentendre Város Önkormányzata;
Szentendre Város Német Kisebbségi Önkormányzata.

A kötet fotóit készítették: Bánáti Bence, Horányi György és Stagel Éva.
A kötet családi fotóit és dokumentumait
a Dunabogdányi Helytörténeti Múzeum, Antos Károlyné, Horányi Györgyné,
Knáb Mihály, Stagel Éva, Szabó Lászlóné Hortobágyi (Hock) Amália,
Wetzl Istvánné, Wácz (Watz) Hermina bocsátotta rendelkezésünkre,
melyért hálás köszönetünket fejezzük ki.
A címlapon Szűz Mária szobra 1767-ből a Hegyalja utca 2. sz. ház előtt.
(Fotó: Bánáti Bence)

© Bindorffer Györgyi, 2001

ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ
MTA KISEBBSÉGKUTATÓ INTÉZET

Felelős kiadó Németh István, Szarka László

Borítóterv Zátonyi Tibor
Felelős szerkesztő Rácz György

Készült a Főnix nyomdában
Felelős vezető Soskóné Müller Judith

ISBN 963 9336 43 2

Bindorffer Györgyi

KETTŐS IDENTITÁS

Etnikai és nemzeti azonosságtudat
Dunabogdányban

ÚJ MANDÁTUM KÖNYVKIADÓ
MTA KISEBBSÉGKUTATÓ INTÉZET
Budapest, 2001

5. Tematizációk 69
5.1. Bevezetés 69
5.2. Demográfiai tematizáció 70
5.3. Antropológiai és pszichológiai tematizáció 72
5.4. Természeti-földrajzi tematizáció 76
5.5. Gazdasági tematizáció 77
5.6. Társadalmi tematizáció 78
5.7. Történelmi tematizáció 80
5.7.1. Dunabogdány történelme a svábok betelepedése után 80
5.7.2. A magyar történelmi tudat kialakulása 81
5.7.3. A történelemi tematizáció hívószavai 83
5.7.4. A közös történelmi sors szétválása 85
5.8. Politikai tematizáció 92
5.8.1. A politikai tematizáció hívószavai 92
5.9. Kulturális tematizáció, kulturális reprezentáció 94
5.9.1. Az identitás kulturális gyökerei 94
5.9.2. Zene, tánc, szokások 96
5.9.3. Nemzeti ünnepek, szimbólumok 100
5.9.4. A kulturális tematizáció hívószavai 101
5.10. Összefoglalás 102

6. Vallás, vallásosság, hit 108
6.1. Katolicizmus és etnikai identitás 108
6.1.1. Vallás és túlélés 108
6.1.2. Hitélet és vallási nyelvhasználat 109
6.1.3. Párválasztás, házasságkötés 110
6.1.4. Ünnepnapok 111
6.2. Vallás és nemzet 113
6.3. A kettős kötésű vallás 114

7. Hol a haza? 116
7.1. Állam, haza, nemzet – történelmi dimenzióban 116
7.2. Vaterland és Heimat 119
7.3. Kitelepítés és visszatérés 124

8. Interetnikus kapcsolatok és etnikai hierarchia 126
8.1. Az interetnikus kapcsolatok jellemzői 126
8.2. A többség – kisebbség viszonya 127
8.3. Svábok és magyarok 129
8.3.1. Falubeli többség... 129
8.3.2. ...országos kisebbség 131

8.4. Svábok és svábok 133
8.5. Svábok és németek 133

9. Asszimiláció és túlélés 136
9.1. Bevezetés 136
9.2. Asszimiláció a történelemben 138
9.3. Akkulturáció 140
9.4. Strukturális asszimiláció – mobilitás 146
9.5. Maritális asszimiláció 151
9.6. Identifikációs asszimiláció 152
9.7. Attitűd- és a viselkedéselfogadási asszimiláció 153
9.8. Civil asszimiláció 154
9.9. Asszimiláció, etnikai és nemzeti identitás 154
9.10. Identitásőrzés és identitásváltás 156
9.11. Harmónia és disszonancia 158

10. Kettős identitás: etnikai csoport a nemzetben 162
10.1. Etnikai identitás és határ 162
10.2. A magyar nemzethez tartozás és a magyar nemzeti identitás 165
10.3. Az etnikai csoportkultúra megőrzése és az etnikai szocializáció 168
10.4. Nemzeti szocializáció 171
10.5. A kettős identitás szerkezete 173
10.5.1. Funkcióelkülönülések 173
10.5.2. Értékek, értékrendszer 175
10.5.3. Etnikai értékek 176
10.5.4. Nemzeti értékek 178
10.5.5. Értékkonfliktus 179
10.6. Identitásegyensúly, identitáskonfliktus 179
10.7. A kettős identitás kauzális modellje 182
10.7.1. Egyensúlyban lévő identitás 182
10.7.2. Konfliktusos identitás 183
10.7.3. Elveszett identitás 183
10.7.4. Újra felfedezett identitás 184
10.7.5. Visszaszerzett identitás 184

11. A svábságtól a németség felé 185

Köszönetnyilvánítás 188

Sváb magyarok (Csepeli György utószava) 190

Bibliográfia 193

Képek 206

Előszó

A nemzeti szuverenitás programja szerint egy állam határain belül csak egyetlen, etnikailag és nyelvében azonos nemzet élhet. „Az állam határainak azonosítása a nemzet földrajzi kiterjedésével világméretű feszültségforrás" (Miszlivetz, 1985: 49). Szembe kell ugyanis nézni azzal a ténnyel, hogy ez a program a hívők és hirdetők minden erőfeszítése ellenére globálisan nem valósult meg. A világ államainak döntő többsége soknemzetiségű. A 20. század végének nagy népvándorlásai, gazdasági, politikai indíttatású migrációs hullámai, a háborús övezetek visszatérni nem tudó és/vagy nem szándékozó menekültáradata a célországok befogadókészségének csökkenése ellenére nem az egynemzetiségű és nem az egynyelvű etnikai nemzetállam fejlődésének irányába hatnak.

Nem vált be az a modernizációs paradigma, amely marginalizálta az etnicitást és a kultúrát, és azt jósolta, hogy az etnikai lojalitások leépülnek, és réteg-, illetve osztálytagozódásban oldódnak fel. Az a luhmann-i koncepció sem vált valóra, miszerint a funkcionális elkülönülések átstrukturálódása következtében az etnikai csoportok megszűnnek. Az etnicitás felbomlásának liberális koncepciója, amely a tulajdonított kulturális identitásokat inkompatibilisnek tartotta az univerzalisztikus értékekkel, és a világméretű kommunikáció következtében előrevetítette a nemzeti kultúrák egybeolvadását, gyakorlatilag szertefoszlott az államok plurális kompozícióján, az etnikai rivalizáció és konfliktusok sorozatán, és az egyre szaporodó etnikai szeparatista mozgalmakon. A nemzeti önigazolás igényének kielégítésére szolgáló gyermekbetegség, a „téves tudat"-nak, ideológiai konstrukciónak és irracionális tetteknek minősített nacionalizmus kihalása, amit Európában a 2. világháború utánra prognosztizáltak, ugyancsak illúzió maradt. A nép nem vált egyenlővé a nemzettel, a territoriális identitások nem oldódtak fel a mindent átívelő nemzeti identitásban, léteznek állam nélküli népek és több nemzetiségű államok. A modernizáció által széttöredezett eredeti közösségek az etnicitás talaján új alakzatba rendeződve és új tartalmakkal feltöltődve világszerte tovább élnek (Wallerstein, 1960; Smith, 1981; Gellner, 1983; Löfgren, 1988; Waldinger et al., 1990; Brass, 1991; Marquand, 1991).

Az egy államkeretben egymás mellett élő etnikai csoportok identitásának, interetnikus kapcsolatainak, egymásra hatásának, egybeolvadásának, asszimilációjának, elkülönülésének, konfliktusainak problémája nem új keletű kutatási terület. Az 1990 után a Közép- és Kelet-Európában bekövetkezett politikai átalakulásokat követően megváltozott

status quo az érdeklődés középpontjába állította a térségben önállóvá vált kisebbségek, nemzetek saját önmeghatározásának, nemzeti identitásának problematikáját. Térségünket a nemzeti eszme, a nacionalizmus újjáéledése és erősödése, az önmeghatározás radikalizálódása, az elkülönülés sokszor szükségtelenül hangsúlyos megnyilvánulási formái jellemzik. Emellett, ha régiónként eltérő mértékben, rejtetten vagy nyíltan, csírájában vagy kiteljesedettebben, bevallottan vagy elhallgatva, de minden kétséget kizáróan jelen vannak a globalizáció kulturális, gazdasági és politikai érdek-meghatározottságú jelei is (Featherstone, 1990, 1995; Csepeli, 1995, 1996; Haller–Richter, 1994; Guibernau, 1996). A kelet-közép-európai térség további problémája a nemzeti státust el nem ért ún. nemzetiségek, etnikai kisebbségek önmeghatározásának és identitásának kérdése. Ezek az adott államhatárokon belül élő kisebbségi csoportok a többség-kisebbség viszonya által meghatározottan, az etnikai identitás, az önrendelkezés, az „etnikai viszályok és a többszólamú önazonosság" (Kürti, 1994) problémahálójába szövődve, átjárható vagy átjárhatatlan határok között, globalizáció/homogenizáció versus heterogenizáció és etnikai újjászületés, asszimiláció és disszimiláció egymásnak ellentmondó hatásaitól érintve keresik helyüket és identitásukat (Appadurai, 1990; Hobsbawm, 1993).

Dunabogdányban háromnegyed részben svábok élnek. Templomuk mellett a két világháború között hősi emlékművet emeltek és Szent István koronájának kőbe faragott másával díszítették. A közelgő orosz csapatok elől még idejében elrejtették, s csak jóval a háború után került vissza a helyére. Ma is ott áll. Miért került oda? Miért sajnálták a falu sváb lakói, hogy a háború után a nagy zűrzavarban elveszett, s nem tudták, hol keressék? Miért szöktek vissza Magyarországra a kitelepítésből? S a kitelepítettek miért a falu temetőjében vásárolnak maguknak sírhelyet? Azért, mert a svábok az etnikai viszályokon túl, az átjárható határokon átjárva, az önrendelkezés törvényes, de szűkre szabott keretei között, asszimiláció és disszimiláció hatásainak egyaránt kitéve megvalósították többszólamú önazonosságukat. Etnikai identitásuk tudomásul vétele, el- és megismerése mellett azonban azt is tudnunk kell, hogy a magyar többség nemzeti identitásához képest milyen tartalma van a nemzeti identitásnak a sváb őshonos kisebbség számára. Vajon az ideologikusan szerkesztett magyar nemzeti kultúra és a talaján kialakuló nemzeti érzés, identitástudat mennyiben lehet egy kisebbségi csoport etnikai identitású tagjai számára az aktív önkifejezés eszköze? Segítette-e és ha igen, hogyan, a társadalmi struktúra változása, a szociális és földrajzi mobilitás a nemzeti identitás kialakulását és csökkent-e ezáltal a hagyományos csoportokhoz való lojalitás? Hogyan vettek részt a nemzet építésében, részesei lehettek-e egyáltalán? Az államhatárokon belül élő etnikai kisebbségek viszonya a többséghez, identitáskonstrukciójuk szerveződése, az identitáselemek egymásra hatása, hasonlósága vagy éppen különbözősége rávilágíthat a kisebbség-többség együttélésének interetnikus viszonyaira, a külső elszigetelési és a belső elszigetelődési szándékokra, ezek mértékére, a fennálló érték- és érdekkülönbözőségekre és azonosságokra, az életvilág megélésének, értelmezésének hasonló vagy elkülönült módozataira, valamint fényt deríthet az asszimilációs tendenciákra is; vizsgálata ezért feltétlenül fontos és szükséges.

Szentendre, 2001. május 30.

Bindorffer Györgyi

1. Bevezetés

1.1. A KUTATÁS TÉMÁJA

1993-ban kutatást kezdtem Dunabogdányban, amely során a falu, magát svábként és/vagy sváb anyanyelvűként meghatározó lakossága kettős identitáskonstrukciójának, etnikai és nemzeti identitáselemeinek feltárását és reprezentációs formáinak megfigyelését tűztem ki célul. Abból indultam ki, hogy az etnikai csoportok identitásának mélyrétegét, „alapstruktúráját" az etnikai identitás alkotja, de minden olyan etnikai kisebbség, amely hosszabb időt tölt el egy többségi dominanciájú országban, óhatatlanul kettős identitással, kettős kultúrával rendelkezik, valamint kétnyelvű (Gordon, 1964; Hoóz et al., 1985; Seewann, 1992b). Feltételeztem, hogy a magyar közegben élő kisebbségek esetében elkerülhetetlen, hogy az etnikai identitástudat valamilyen szintű megőrzése mellett átvegyenek bizonyos outgroup-viselkedésmintákat, értékeket, attitűdöket és azonosuljanak a magyar nemzeti érték- és érzésvilággal; következésképpen magyar nemzeti identitásuk alakuljon ki.

Hipotézisem szerint *a kettős identitás olyan identitáskonstrukció, amelyben egy többségi dominanciájú országban élő kisebbség saját etnikai identitásának történetileg változó, generációs eltéréseket és érvényességeket felmutató megőrzése és reprezentációja mellett magáévá teszi, internalizálja és érzelemileg átéli a többségi etnikum nemzeti identitásának azon elemeit, amelyek saját etnikai identitásának elemkészletéből hiányoznak, vagy csak részben találhatóak meg benne. A kettős identitáskonstrukció egyidejű magától értetődőségeket tartalmaz; elemkészlete az etnikai és a nemzeti identitás egymást kiegészíteni és pótolni képes elemeiből áll, s változó erősséggel, de egyszerre köti az etnikai alanyt mindkét irányba, annak ellenére, hogy mindkét identitástudatba alapvetően belekódolt elem a másság és az exkluzivitás. A kisebbségi helyzetű etnikum identitásegyensúlyának fontos feltétele az etnikai és nemzeti oldalról egyaránt ható másságok, az etnocentrizmusok és az exkluzivitások kezelése. Az egyensúly megteremtése, a magától értetődőségek átfogalmazódásának elfogadása, az általam megfogalmazott identitáselmélet értelmében, az identitáselemek szelektív kombinációja segítségével lehetséges. A kettős identitás a harmónia, az identitásegyensúly mellett azonban konfliktusokat is tartalmaz, amelyeket a kisebbségi helyzetből fakadó hátrányok, konfrontációs helyzet, jogos vagy jogtalan sérelmek váltanak ki. Az identitás választása értékvonatkozásokat hordoz. Az értékek kizárólagossága esetén a kettős identitás nem jöhet létre.*

Az identitás szituacionalista-instrumentalista elmélete szerint (amely a kulturális meghatározottsággal szemben az etnikai identitás társadalmi tartalmát hangsúlyozza), az etnikai csoportok és az etnikai alanyok a helyzetnek megfelelően képesek elmozdulni etnikai helyzetükből és az etnikai identitás kifejezésében a körülmények és a helyzet kihívásainak engedve áthelyezik a hangsúlyokat. A szubjektumok dinamikus struktúrává összeállt identitáskonstrukciójában egyszerre több identitás van jelen (Young, 1976) és „bizonyos időkben bizonyos speciális identitás kap primer szerepet" (Bell, 1975: 159). Erre az elméleti alapra építve feltételeztem, hogy *mind az etnikai, mind a nemzeti identitás operatív, nyilvánítása szituatív és az adott helyzet követelményeinek megfelelően változik. A szükséges identitáselemek aktualizálódását maga a szituáció váltja ki. Az adott szituációban éppen működtetett operatív identitás válasz a környezet és a kulturális különbségek társadalmi szerveződésének kihívásaira. Az, hogy melyik identitás lép előtérbe és mely elemei válnak operatívvá, annak is függvénye, hogy az interakcióban részt vevő aktorok hogyan érzékelik és definiálják a maguk számára az adott eseményt, illetve azt a kontextust, amelyben az üzenet hozzájuk eljut, valamint azt, hogy az esemény lehetséges konzekvenciáihoz milyen elvárások tapadnak. Az identitáselemek operatívvá válását, illetve az identitásnyilvánítás szituativitását ezen kívül konfliktushelyzetek, érdekmegfontolások és az érdekek mentén szerveződő társadalmi, politikai, gazdasági tényezők befolyásolják. Az identitások mozgósítása és manifesztálása összefüggésben áll a mobilitási lehetőségekkel, a lakókörnyezet elvárásaival, normarendszerével, az asszimilációs tendenciákkal és az etnikai csoportok túlélési stratégiájával, csoportkohéziójával.* Az identitásnyilvánítás helyzetei ugyanakkor identitásszavaknak, az interakciós helyzetek értelmezésének engedelmeskedve aktiválódnak (Zavalloni, 1993).

Az identitáselemek szelektív kombinációján túl *a szituativitás*, a helyzetnek és a helyszínnek megfelelő reakciókészség képezi az identitáskonstrukción belüli egyensúly fenntartásának másik fontos pillérét; játékteret biztosít, flexibilitásra késztet, ezáltal megkönnyíti az alkalmazkodást és az adaptációt. Értem ez alatt például azt a helyzetet, amikor egy kisebbségi csoport tagja a magyar nemzet tagjaként határozza meg magát, automatikusan leválik eredeti közösségéről, illetve a háttérbe szorítja azt; egy másik szituációban viszont etnikai csoporttagsága hangsúlyozása érdekében nemzeti hovatartozását helyezi háttérbe.

Kutatási eredményeim és elméleti alapvetéseim bázisán bemutatom a kettős identitáskonstrukció történelmi dimenzióit, alakulását, jelenlegi állapotát, az identitások, illetve identitáselemek egymáshoz való viszonyát, szerveződését és szocializációját, valamint az etnikai és a nemzeti identitás reprezentációs módjait, harmónia és konfliktus viszonyát, az asszimiláció és a mobilizáció identitást változtató hatását, valamint az interetnikus kapcsolatok természetét. Az értekezés bevezető részében az adatfelvétel és az anyag feldolgozásának módszereit ismertetem, amit rövid elméleti összefoglaló, és a kettős identitás etnikai, illetve nemzeti dimenzióinak elemzése követ. A harmadik fejezetben az etnikai és a nemzeti tudáskészletben egyaránt fontossággal bíró név, névhasználat témakörét járom körül. A következő fejezet a nyelvhasználati szokásokat tárgyalja, majd a tematizációkon keresztül a kettős identitás konstrukcióján belül az etnikai és a nemzeti tudáskészlet törésvonalai mentén húzódó elkülönüléseket elemzem. A vallás és a haza identitásalakító hatásának

bemutatása után az asszimiláció, a mobilitás, az interetnikus kapcsolatok és a kettős identitáskonstrukció tárgyalására kerül sor. Az értekezés foglalkozik az értékekkel, a sztereotipizáció folyamatával, az etnikai és a nemzeti tudáskészlet szocializációjával, kitér az identitáselemek harmóniájára és konfliktusára. Végezetül egy kauzális modellben próbálja összefoglalni a kettős identitáson belüli elemek egymáshoz való viszonyát.

1.2. A MINTA ÉS A VIZSGÁLAT MÓDSZEREI

1.2.1. Adatfelvétel

Az etnikai identitás vizsgálatakor a kutatók, a településenként eltérő változatok miatt, általában egy vagy két településre, falura koncentrálnak (Gyivicsán, 1985; Győri-Nagy, 1985; Garami–Szántó, 1991; Demeter-Zayzon, 1993), de előfordulnak még ennél is kisebb minták (Smith et al., 1977; Korhonen, 1995). A nemzeti identitás vizsgálatát általában ezres nagyságrendű reprezentatív mintán végzik, és kismintás adatfelvételre a legritkább esetben kerül sor. Az 1990-es népszámlálási adatok szerint a 2723 lelket számláló Dunabogdányban nemzetiségét tekintve csupán 155, anyanyelvét tekintve pedig 107 sváb él, de a tényleges arányok szerint a lakosság kétharmadát a svábok teszik ki.[1]

A kutatás módszertanának kialakításához interdiszciplináris szempontokat figyelembe véve a tradicionális angolszász antropológia (Geertz, 1975; Pelto–Pelto, 1978), az oral history és az etnográfia életrajzi kutatási módszerére (Küllős, 1982), valamint a szociológiai mélyinterjúk[2] biztosította adatgyűjtési módszerekre (Erős–Kovács, 1988) támaszkodva igyekeztem mindig az adott kutatási szituációban leginkább használható kombinációt alkalmazni.

Az etnikai csoport elsődleges törekvése, hogy önmagát mint társadalmi csoportot saját maga és mások számára kifejezze és elfogadtassa. Ez a manifesztálás összekapcsolódik a kultúra legszélesebb értelemben vett expresszív dimenziójával. A kulturálisan szignifikáns akciók összessége, a kulturális reprezentáció alkotja a mindennapi élet azon vetületét, ahol az etnikai identitás a legközvetlenebbül megfigyelhető. A reprezentációt, a csoportnyilvánítás gyakorlatát a társadalmi emlékezet működtetése és a társadalmi demonstráció jelenti, amely alkalmat kínál a tradíciók felmutatására és az etnikai közösség múltjának megalkotására.

Ebből következik, hogy az identitás vizsgálatának egyik lehetséges módja az egyén és a csoport kulturális reprezentációinak résztvevő megfigyelése. Megfigyelési alapegységként szolgált a család mint az etnikai identitás szocializációjának valamikori elsődleges, de a kutatás időpontjában gyakorlatilag egyre gyengülő hatékonyságot mutató terepe. Itt nyílt alkalom annak megfigyelésére, hogy milyenek a hagyományos és az átalakulóban lévő, valamint a már átalakult identitáskeretek, identitásrepertoárok és ezek megnyilvánulásai a hétköznapi életben. Ekkor adódott alkalom a beszédhelyzetek, a nyelvhasználat szokásainak, a családon belüli ünnepek etnikai vonásainak, a vallás gyakorlásának, a lehetséges túlélési stratégiák családon belüli

működtetésének, illetve a családtagok gyakran egymástól eltérő asszimilációs aspirációinak megfigyelésére.

A többségi környezetben élő kisebbségi csoportok etnikai identitásának vizsgálata tehát a határfenntartás és módozatai, a kulturális reprezentációk,[3] a rítusok, valamint a közösség kollektív cselekvésének túlélésre irányuló logikáján, nemzeti identitása pedig a jelképekhez, ünnepekhez, a hazához, illetve a nemzeti tudáskészlet tematizációihoz való viszony és ezek reprezentációinak megfigyelésén keresztül lehetséges. Ennek érdekében az adatfelvétel a résztvevő megfigyelés mellett a közösség mindennapi életében való részvétel során folytatott különböző hosszúságú strukturálatlan beszélgetések keretében, és a megfigyeléseket kiegészítve, annak mintegy kontrolljaként az identitás alakulásának feltárására és rekonstrukciójára alkalmas mélyinterjúkkal, ezen belül is strukturált családtörténeti és életútinterjúkkal,[4] valamint témaorientált, tematikus interjúk készítésével történt.[5]

Az etnikai identitás – figyelembe véve Connerton (1991) és De Vos (1982) megállapítását az egyén vagy a csoport kulturális örökségébe beágyazódó etnikai identitásról – a tradíciók felől ragadható meg legínkább. A tradíció, illetve a mindennapi élet gyakorlatába valamilyen módon beépíthetően fennmaradt elemei az etnikai csoportkultúra legfőbb stabilizátorai, s ezáltal az etnikai lét megmaradásának és identitás működésének biztosítékai. Az etnikai identitás kutatásának középpontjába ennek megfelelően a kulturális szokásokat, tradíciókat és a folklórt, valamint ezek egyéni és csoportszintű reprezentációit,[6] valamint olyan etnikai identitáskereteket és csoporthatárt kijelölő és a többség-kisebbség viszonyát befolyásoló tényezőket állítottam, mint az anyanyelv, nyelv- és névhasználat, a származás, származástudat, a születéssel megszerzett, tulajdonított, felvállalt vagy a tulajdonítás ellenére megtagadott csoporttagság, történelmi tudat és vallás.

A kutatás első szakaszában a svábok etnikai azonosságtudatának történelmi alakulását, jelenlegi állapotát, harmonikus és konfliktusos megnyilvánulásait vizsgáltam. Ennek során a csoportközi viszonyok identitásalakító, formáló hatására is koncentrálva elsősorban az ingroupként működő sajátcsoport belső viszonyai közepette azt kutattam, hogy milyen etnikai identitást meghatározó elemek játszanak közre az etnikai identitáskonstrukció alakításában, milyen az egyes identitáselemek szerepe a túlélési stratégiák kialakításában, továbbá, hogy az elemkombinációk és fontosságuk generációnként milyen eltéréseket mutatnak.

Az etnikai és nemzeti identitástudat jelenkori szerveződési mintái és ezek alakulása nem függetleníthető a történelem során átélt egyéni és csoporttapasztalatoktól. Emiatt a történeti megközelítés meglehetősen nagy hangsúlyt kapott. Ezért a családtörténeti- és életútinterjúk során a csoport, a csoporttagság, név, származás, önbesorolás, önértékelés, tradíciók, szokások, folklór, nyelvhasználat, vallás mellett olyan témákat is érintettem, mint a dunabogdányi svábok múltja, történelmi emlékei, eredete, letelepedése, öröklött kulturális mintáinak állaga, használhatósága, adaptálhatósága, változása és átrendeződése.

A vizsgálat második szakasza a következő témakörök vizsgálatának középpontba állításával a nemzeti identitás kérdéskörére koncentrált: a svábok magyar nemzeti identitásának kialakulása, diakrón és szinkrón jellegzetességei; a magyar és a német nemzeti jelképekhez, ünnepekhez való viszony; a hazakép meghatározói; mobilizá-

ció, asszimilációs tendenciák; az identitáskonstrukció egyensúlyának fenntartási módja, identitáskonfliktusok, a nemzeti tudáskészlet és etnikai transzformációi, értéktételezések a kettős identitáson belül, etnikai és nemzeti szocializáció. A nemzeti identitás tudáskészletének és a kettős identitás alakulásának vizsgálata a tematikus interjúk mellett – a lehetőségek engedte körülmények között – Csepeli (1992) tematizációinak operacionalizálásával folyt. Az anyag végezetül történeti és jelenkori adatok ötvözetéből állt össze.

1.2.2. Az anyag feldolgozása

Az értekezésben leírtak a rövidebb-hosszabb megszakításokkal folytatott mintegy másfél éves kutatás alatt megszólított dunabogdányi felnőtt lakosság közül 290 fő különböző hosszúságú, tartalmú és formájú közlésein, család- és élettörténeti, valamint témaorientált, tematikus interjúin és a lakosság megfigyelt nyelvi és egyéni, illetve csoportos kulturális reprezentációin alapszanak. Az első generációba a falu legidősebb, 1993–1996 között 60–80 éves lakóit soroltam. Tagjai 1945-öt már felnőttként élték meg, s egyik legfontosabb alapélményük a kitelepítés. Szüleiket nevezem felmenőknek. A 89 megkérdezett (56 nő és 33 férfi) ma már nyugdíjas, többségében egész életében paraszti foglalkozást űzött. Iskolai végzettségüket tekintve hat elemit vagy általános iskolát végeztek, de akadt köztük érettségizett és diplomás is. Hagyományaira támaszkodva ezt a korosztályt az erős földhözkötöttség jellemzi. A nagyszülők korosztályát a gyerekek, a második generáció követi, ide a kb. 1933–1953 között születetteket, tehát a vizsgálat idején 40–60 éveseket soroltam. 148 fővel (82 nő, 66 férfi) készült interjú, közülük 78 fő érettségizett gimnáziumban vagy szakközépiskolában és 31 főnek van diplomája. E korosztály tagjainak alapélményét a közösség zártságának második világháború utáni folyamatos oldódása és a megnövekedett mobilitási lehetőségek jelentik, és minden kétséget kizáróan ennek következményeképp a nagyfokú átmenetiség állapota jellemzi. Az ide tartozók, iskolázottságuk ellenére, nem tudtak teljes mértékben elszakadni a földtől, és szabadidejük jelentős részét töltik munkával a család szőlőjében vagy gyümölcsösében. A harmadik generációba soroltam az unokákat, az 1953–1973 között születetteket, tehát a 20–40 éveseket. E korosztály alapélménye az etnikai határok átjárhatósága, és iskoláztatása folytán a magyar nyelv egyértelműen anyanyelvként való elsajátítása. Munkalehetőségek híján korábban eljártak a faluból, a vállalkozási lehetőségek növekedésével azonban lakóhelyükön próbálnak egzisztenciát teremteni maguknak. Az 53 fő (29 nő, 24 férfi) közül tizenketten rendelkeztek diplomával és harmincnégyen érettségiztek. Tartalmi elemzésre az interjúk azon releváns szakaszai kerültek, amelyek a szóban forgó kérdések szempontjából tényleges és a tárgyhoz tartozó megállapításokat tartalmaztak (Antal, 1976; Krippendorff, 1995). Ezen kívül figyelembe vettem minden interjún kívüli értékelhető közlést, megjegyzést, véleményt is.

Mannheim (1985) szerint a világ interpretálásakor generációsan eltérő különböző tudásformák keletkeznek. Ez a tény az adott pillanatokban a helyzethez, illetve a léthez kötöttség következményeként befolyásolja a szelekció elveit, nézőpontját és szerveződését, a perspektívákat, a koncepciók hiányát vagy jelenlétét és az élet prob-

lémáinak megoldási variációit. Hasonlóan vélekedik Erikson (1968) is, aki szerint az identitásformálódás korosztályi kérdés. Ebben a folyamatban az idősebbeknek nagy felelősségük van még akkor is, ha az utódok megtagadják a korábbi értékek átvételét. Manherz (1977), Gal (1979, 1987, 1991) és Edwards (1991) abból a meggondolásból indul ki, hogy a megkérdezettek eltérő iskolázottsági viszonyai, valamint ebből (is) adódóan a fiatalabbak erőteljes felfelé irányuló mobilitási törekvései befolyásolják a nyelvhasználati szokások alakulását, illetve a nyelvcsere típusait. Feltételeztem, ha a nyelvhasználati szokások eltérései idősebb, közép és fiatalabb nemzedékekre bontva írják le az adott népességet, mint azt Manherz és Gal bizonyítja, akkor a nyelvhasználat és az etnikai identitás egymásra hatása ugyancsak e három nemzedék mentén válik szét.

Az életkori bontás szükségessége már a kutatás idején felmerült. Kiderült, hogy vannak ugyan minden korosztályra jellemző, általános jelenségek (pl. a származás vagy a nemzethez tartozás megítélése), de pl. a nyelvhasználat kérdésében, vagy bizonyos csoportnormák követése kérdésében az életkor nagymértékben befolyásoló tényező. A korcsoportok megkülönböztetésére azért is elkerülhetetlen, mert lévén az identitás történelmi képződmény és a szocializáció során kialakított struktúra, a különböző korosztályokat más-más történelmi időszakban más-más gazdasági, politikai és kulturális hatások érték, amelyek meghatározták és alakították etnikai és nemzeti identitásuk tartalmait, arányait, halványulásukat vagy erősödésüket. Mivel a feldolgozás során három nemzedék interjúinak összehasonlítására kerülhetett sor, kiderülhetett, hogyan örökítődtek át a hagyományok, a szokások, a nyelvhasználat, milyen változásokon ment keresztül a hagyományőrzés és -átadás. Megtudhattuk, hogy mi volt a szerepük az etnikai identitás megőrzésében, illetve a magyar nemzeti identitás alakításában, milyen etnikai folyamatokat fenntartó társadalmi alakzatok voltak és szűntek meg a faluban, milyen az öröklött minták állaga, használhatósága, és milyen a család identitásmeghatározó szerepe. A családtörténetek egyúttal közvetítették a sváb község legitimált pozitív és negatív mintáit, attitűdjeit, értékeit és normáit, interetnikus kapcsolatait, a határfenntartás módozatait, és a többségi magyar etnikumhoz való viszonyulás történelmi és jelenlegi dimenzióit.

Az interjú során létrehozott identitásalakzat az éppen adott pillanatnyi helyzet azon csomópontjai mentén szerveződik, amelyek az egyént beleszövik a társadalmi interakciók rendszerébe (Sarbin–Scheibe, 1983), ezért a kutatási eredmények időbeli érvényessége korlátozott.[7] Itt utalnék térbeli korlátozottság kérdésére is. Nem állítanám, hogy a Dunabogdányban tapasztaltak általánosíthatók a Magyarországon élő teljes sváb vertikumra, sőt, feltételezem, hogy az identitásszervező folyamatok és a kettős identitás struktúrája, dimenziói akár településenként is változhatnak a történelmi háttér, a földrajzi elhelyezkedés, a gazdasági környezet, a mobilitási lehetőségek, a megőrzött kulturális hagyományok, a vallás és nem utolsósorban az etnicitást üzletként kihasználó érdek függvényében. Még kevésbé állítanám, hogy tapasztalataim érvényesek lennének más magyarországi kisebbségi etnikai csoportokra.

Jegyzetek

1 A társadalmi nyilvánosság és a hivatalos statisztika számára szolgáltatott bevallási adatok és a tényleges viszonyok közti eltérés oka a mai napig a rossz emlékű, 1941-es összeírás következményeire vezethető vissza. Ez a bevallás képezte a kitelepítési listák összeállításának alapját. Országos viszonylatban az adatok a dunabogdányihoz hasonló képet mutatnak. A népszámlálási adatok a névvel való szituatív azonosulás politikai eredetű, de érzelmi színezetű példáját mutatják (vö. *Népszámlálási adatok: A nemzetiségi népesség száma.* Budapest: KSH, 1991; Mészáros–Fóti, 1995).

2 Az interjúkészítés kezdetben hólabda módszerrel folyt, a későbbiekben azonban törekedtem arra, hogy lehetőség szerint minden korosztály és társadalmi réteg képviselői megszólaljanak, és igyekeztem úgy kiválasztani az interjúalanyokat, hogy lehetőség szerint a nemek, az iskolázottsági szintek is arányosan képviselve legyenek.

3 A reprezentáció fogalmát Bourdieu meghatározása értelmében használom, aki az etnikai identitás a társadalmi gyakorlatban konstituálódó „objektív" kritériumainak tartja az objektivált reprezentációk tárgyait, amelyek ezen belül is dolgokban, aktivitásokban és szimbolikus manipulációk ill. cselekvések önérdekű stratégiáiban nyilvánulnak meg (1991: 220).

4 Az identitáskutatásban az életút vagy élettörténeti interjú elfogadott vizsgálati módszer (Erikson, 1968, 1975; Pataki, 1982). Az életútinterjúban elmondott élettörténet során az egyén megalkotja saját identitáskonstrukcióját és kialakítja identitásképét (Erős–Kovács, 1988), ezáltal az identitás alakulásának folyamata is feltárul előttünk (Niedermüller, 1988; Orth-Peine, 1990). E szinkronikus folyamatban az egyén megjeleníti a különböző helyzetek megélését, tükrözi a világ különböző aspektusait, ugyanakkor individuálisan megéli és le is képezi a maga számára a mindennapi élet valóságát (Berger–Luckmann, 1966; Schütz–Luckmann, 1979), ezenközben megkonstruálja a maga számára a valóságot és önmagát. Az élettörténet az identitás tapasztalati kerete, amelyet az egyén életében többször is, mindig a helyzet adekvát szempontjai szerint szubjektíven, az időben visszafelé, „a jelenlegi cselekvési szituáció perspektívájából" (Krappman, 1980:16) szerkeszt meg; s mint ilyen, dinamikus kategória. Ebből adódik a módszer „szűk keresztmetszete"; életútinterjúval csak az interjú elkészítésének időszakára érvényes adatokra tehetünk szert.

5 A metodológiai pluralizmus híveként a kvalitatív kutatási módszer mellett a kutatás második fázisában, a nemzeti identitás feltérképezésére kérdőíves felmérést is terveztem, de ez a kísérletem kudarcot vallott. Az identitás kérdőíves kutatásának nehézségeire hivatkozik Demeter-Zayzon (1993) is, Krappman (1980) pedig utal a mérési szabályok megkonstruálásának problematikusságára, mivel ezek figyelmen kívül hagyják „kísérleti személyek" szubjektív értelmezéseit. Túl azon, hogy az interjúszituációban lehetőség van a kérdőíves felmérési szituációt jellemző aszimmetrikus viszony feloldására a kutató és az aktorok között (vö. Heller, 1990), Dunabogdányban a survey elvégzését a kérdőíves felmérés bevallás jellege, az adatszolgáltatástól való történelmi eredetű félelem, az adatgyűjtés esetleges következményeinek tulajdonítható kiszolgáltatottság-érzet eleve lehetetlenné tette és kísérleteim rendre visszautasításba ütköztek.

6 Az egyéni megnyilvánulásokra azért érdemes odafigyelni, mert az etnikai identitás szimbolikus megnyilvánulásai nem feltétlenül és nem mindig követelik meg a csoport életében való részvételt.

7 Az érvényesség problémaköréről az identitáskutatásban lásd bővebben Csepeli, 1986.

2. Identitásdimenziók

2.1. Az identitás mint tudásszociológiai és szociálpszichológiai kategória

Az identitás, bármilyen jelzővel látjuk el, nem önmagától való, és nem önmagában létező jelenség. Az identitás szándékos alkotás eredménye, névadás, ezáltal jelentés,valamint jelentéskonstrukció létrehozása. Nevet adni nem csupán azt jelenti, megnevezünk valamit. A megnevezéssel egyúttal azonosítjuk is a tárgyakat, dolgokat, személyeket azáltal, hogy tárgyak, dolgok személyek bizonyos csoportjához soroljuk (Strauss, 1974). Az identitás, melynek felépítettsége társadalmilag és kulturálisan meghatározott, önmeghatározás; egyszerre inkluzív és exkluzív, egyszerre azonosulás és elkülönülés, önálló egységként való létezés és a különbségek láthatóvá tétele (Erikson, 1968; Jeggle, 1992). Az identitás rugalmas és dinamikus kategória. Alakulásának folyamata mind történelmi távlatokban, mind az egyén életében önmagát kibontó konfigurációnak mutatkozik (Erikson, 1969). Ezeket a megállapításokat figyelembe véve, valamint az alábbi szerzők és megfontolások alapján az identitást, így az etnikai és a nemzeti identitás is, tudásszociológiai, szociálpszichológiai és történeti kategóriaként értelmezem.

Az identitás tudásszociológiai kategóriaként való értelmezésekor elsősorban Durkheimre hivatkozom. Durkheim (1976) szerint a társadalmilag kidolgozott, kommunikációs jelentőségű kategóriák a logikai élet forrásai, az ész megnyilvánulásai, illetve kollektív reprezentációi, „az a közös tér, ahol az összes elme találkozik" (idézi Némedi, 1995: 172), vagyis az a hely, ahol az összes elme összes tudásanyaga egybegyűlik. A közösségben élő egyén nem egyedül gondolkodik. Minden társadalmi gondolat a tudás közösségét foglalja magában, az egyén pedig részt vesz abban a tudásuniverzumban, amit elődei kidolgoztak (Mannheim, 1985). Ezt a megállapítást egyaránt érvényesnek tartom az etnikai és a nemzeti identitásra. A mannheim-i gondolathoz kapcsolódik Schütz (1962), aki szerint az identitás a világról alkotott hétköznapi tudáskészlet, amely tények eleve adott univerzális kontextusából, gondolati tevékenység útján – kiválasztással – jön létre.

Tajfel (1974) a társadalmi kategorizációt az egyén számára orientációs rendszernek tartja, amely megalkotja, meghatározza az egyén helyét a társadalomban. Mint később kifejti:

> A kategorizáció a cselekvés forgatókönyve abban az értelemben, hogy bizonyos kognitív elvek szerint segíti a társadalmi környezet strukturálását. A kategorizációt gyakran értékszempontok határozzák meg (1978b: 62).

Az identitásra vonatkoztatva Pataki (1982) ezt úgy fogalmazza meg, hogy az egyén az adott társadalom kategoriális viszonyainak bázisán a kategóriák szelektív internalizációjával teremti meg a lehetséges azonosulás kereteit. Amikor tehát önmagát megnevezi és elhelyezi térben és időben, identitása megteremtéséhez az azonosulás lehetséges tárgyaiból kiválogatja a maga számára az önmeghatározáshoz és az önbesoroláshoz szükséges elemeket. Ezáltal valamilyen, a saját közege (társadalma, kultúrája) által közvetített tudást internalizál, s ez az azonosulás egyúttal tudásvállalást is jelent. A társadalmi csoport tudásában való részesedés a csoporttagsághoz kapcsolódó értékszempontokkal és érzelmi attitűdökkel együtt alkotják az identitás bázisát.

Az identitás társadalmi kategorizáció eredménye, a *„mi"* és az *„ők"* határán keletkezik. Mint egy iránytű, orientálja és segíti az egyént abban, hogy megalkossa, megtalálja a helyét a társadalomban, illetve annak kisebb-nagyobb csoportjaiban (vö. Berger–Luckmann 1966). Az identitás felépítésének nyersanyaga tehát a társadalom és a kultúra kategóriakészlete, illetve annak azon elemei, amelyekkel az egyén viszonyba kerül. Ezek az elemek tartalmazzák a társadalmi gyakorlat során szerzett tapasztalatokat, benyomásokat, beleértve az egyén mások általi elfogadását. A társadalmi és kulturális környezet döntő szerepet játszik az egyén önmagáról szóló tudás megszerzésében nemcsak azáltal, hogy felkínálja számára az önmagára vonatkoztatható tudáshalmazt, hanem azáltal is, hogy visszajelzést ad arról, hogy mások miként képezik le, és milyen kategorizációs és tipizációs folyamatokon keresztül ragadják meg őt. Ebben az értelemben az egyén társadalmi identitásáról beszélhetünk, amibe beépül az egyén személyes identitása, vagyis szubjektuma önazonosságának, egyediségének idő- és térbeli percepciója, élménye és tapasztalata (Erikson, 1968; Pataki, 1982). Az identitás mindamellett affektív, „sajátos, hierarchikus elv szerint szerveződő kognitív struktúra" (Pataki, 1989: 26), amely jelentéssel és értékkel rendelkezik.

Az identitás tudásszociológiai vizsgálatának elméleti kereteit Csepeli (1988, 1992) a nemzeti identitásra vonatkoztatva dolgozta ki. Ezeket az elméleti kereteket az etnikai identitásra is alkalmazhatónak tartom. A tudáskészlet elemeinek vizsgálata azért nagyon fontos, mert az egyén számára nemcsak nemzeti hovatartozása válik ezek segítségével nyilvánvalóvá, értékelhetővé, megfogalmazhatóvá és verbalizálhatóvá (Csepeli, 1992), hanem etnikai hovatartozása is.

Az értekezés nem hagyhatta figyelmen kívül az identitás szociológiai és szociálpszichológiai megközelítését és kutatási eredményeit sem. Jelentős mértékben támaszkodtam Tajfel (1974, 1978a, 1978b) és Krappman (1980) írásaira, elfogadva és mind a nemzeti mind az etnikai identitásra igaznak tartva azt a tételt, amely szerint az identitás szocializáció eredménye és az érvényes normarendszerből adódóan a csoport (társadalom) elvárásainak és anticipációinak függvényében, az interakciók során megvalósuló elvárásegyeztetések során alakul. A tudásszociológia és a szociálpszichológia egy dolgozaton belüli összeegyeztethetősége kérdésében továbbá Bergerre (1966) hivatkozom, aki a két diszciplina természete és belső logikája alapján az integráció lehetősége mellett érvel.

Ugyanígy tesz Tajfel (1974) is, amikor Bergert idézi, aki szerint „minden társadalom identitásrepertoárokat kínál fel tagjainak, és ezek a repertoárok hozzátartoznak a társadalom tagjai objektív tudásához" (1966: 106).

2.2. Az identitás mint társadalmi és történeti kategória

Az identitás alakulása és formálódása időben végbemenő szocializációs folyamat, ami nem választható el a társadalomban végbemenő történelmi, gazdasági, politikai, kulturális változásoktól. Történelmi perspektívából nézve az identitás kulturális kondíciók, politikai és társadalmi viszonyok változásainak függvénye, s a történelemmel együtt változik; keretei felbomlanak, átalakulnak, újjászületnek (Eriskon, 1968). A változások függvényében a történelem során letűnt identitásalakzatok éledhetnek fel, hogy aktuális identitások tényleges vagy szimbolikus építőanyagául szolgáljanak (Pataki, 1982).

Az adott történelmi kor, amelyben az egyén él, az azonosulás lehetséges, társadalmi jelentéssel bíró elemeinek csupán egy korlátozott számát kínálja fel. Hogy az egyén ezekből mennyit és hogyan hasznosít, az attól is függ, hogy mennyire érett az elemek befogadására, és saját egyéni szükségleteit mennyire tudja összhangba hozni a kultúra követelményeivel. Az egyéni identitás megformálása, az azonosulási keretek kialakítása, a megfelelő elemek szelekciójának és beépítésének mechanizmusa tanulási folyamat eredménye, és a történeti kornak megfelelően meghatározott. Az egyén önmagáról alkotott képe kultúraspecifikus és a közösségi kultúrában gyökerezik, illetve abból sarjad ki. Az identitás a mintakövetés folyománya, ugyanakkor maga is kulturális mintaként működik. Az egyén élete során többféle identitást épít fel magának; minden identitásverziónak saját történelme van. Az identitás felépítésének folyamatában az egyén saját identitását mindig a jelen helyzet szempontjából visszafelé alkotja meg. A *„ki vagyok én?" „mi vagyok én?"* kihívására adott válaszok szempontjait az interakciós háló struktúrája szabja meg. Az interakciók rendszerében az egyén szerepei segítségével helyezi el magát és identitása mindig értékelt társadalmi pozíciójának függvénye (Erikson, 1964, 1968).

Az egyén egyszerre több társadalmi csoporthoz is tartozhat. Szerepe saját identitása kialakításában a többszörös kategóriaválasztás lehetőségével megsokszorozódik. Csoporttagságának megfelelő társadalmi identitását a csoportelvárásoknak engedelmeskedve, de a tagsághoz rendelt pozitív és negatív értéktulajdonítások alapján maga szerkesztheti meg. Értéktulajdonításai alapját a más csoportokkal való összehasonlítás és az ezen a bázison alapuló értékelések és választások jelentik, amelyeket saját csoportja javára vagy ellenében hoz (Giles et al., 1977).

A csoportidentitás a csoport tagjainak affiliációiból épül fel és kognitív, értékszempontú, valamint emocionális összetevőkből áll. A kognitív elemet az egyén tudatában az a tudás jelenti, hogy tagja egy más csoportoktól különböző csoportnak. Az érték-elem a csoporttagsággal járó értékkonnotációkat jelenti, azt, hogy érdemes-e és ha igen miért, vagy ha nem, miért nem, a csoport tagja lenni (Tajfel, 1978a). Az emocionális elem tartalma, jelentése az értékelésektől függ.

Az identitás kikristályosodott megnyilvánulása a társadalmi értékelés. A sztereotipizáció, valamint az attribúciós folyamatok során az identitásnyilvánítás konfliktusok forrásává is válhat.[1] A megváltozott, nem egyértelmű, ellentmondásos társadalmi követelmények, politikai változások veszélyeztetik az egyén és a csoport addigi identifikációs teljesítményét, megkérdőjelezik, vagy egyenesen tagadják az addig

kialakított identitásképet. Ekkor beállhat az identitásválság, vagy erős negatív identitástudat alakulhat ki.

2.3. Etnikai dimenzió

2.3.1. Etnikai csoport és csoporttagság

Ha világosan látni akarjuk az etnikai hovatartozás alapstruktúráit és képet akarunk kapni az etnikai összetartozás jelenségéről, mindenekelőtt azt kell tisztázni, hogy miben állnak az etnikai csoport, és a csoportba sorolt egyének specifikus tulajdonságai, jellemzői és mit tartalmaz a tudatossá vált szubjektív etnikai összetartozásélmény, illetve melyek azok a feltételek, amelyek mellett az egyén a svábokhoz tartozónak vallja magát. Etnikai csoport, csoporttagság, határfenntartás és identitás az egyének és csoportok életében szorosan összetartozó fogalmak, s csupán a fogalomértelmezés érdekében válnak szét ebben a fejezetben.

Az etnikai csoport fogalma a kategorizáció gyakorlati funkciójának alárendelt klasszifikáció terméke (Bourdieu, 1991). Mindenekelőtt kisebbségi csoportot jelent, amely egy adott állami és társadalmi keretben a többségi makroetnikummal és számos esetben több más kisebbségi etnikai csoporttal él együtt.[2] A kisebbség fogalma a diszkrimináció, a társadalmi izoláció és hátrányok, a kisebbség csoportszolidaritása és kisebbségi öntudata felől kerül megközelítésre (Wagley–Harris, 1958; Simpson–Yinger, 1986), figyelembe véve természetesen olyan fontos ismertető jegyeket is, mint a létszám, a hatalmi viszonyok tekintetében elfoglalt társadalmi, politikai helyzet, a kisebbségi öntudat és az elkülönült nyelvi, vallási és etnikai tulajdonságok (Kővágó, 1981; Joó, 1988b).

Schermerhorn a többség-kisebbség viszonylataira is utalva határozza meg az etnikai csoportot, amikor azt írja:

> ...az etnikai csoport (...) egy nagyobb társadalmon belül egy olyan kollektivitás, amely vélt vagy valós közös ősökkel, közös történelmi múltról szóló emlékekkel rendelkezik és kulturális fókuszát egy vagy több szimbolikus elemre irányítja, amelyek összetartozás-tudatukat meghatározzák (1970: 12).

Kulturális státusából kiindulva az etnikai csoport származásalapú preindusztriális és primordiális képződmény.[3] Tagjai az endogámia fenntartásával generációs folytonosságra törekszenek. Kisebbségi csoportként saját, másokkal meg nem osztott, csak a csoporttagok számára átörökíthető, a közös ősök és a közös származás gyakran legendákban és a mitológiában gyökerező hitét tartalmazó tradíciókészlettel, szimbolikus formációkat, alakzatokat, tevékenységeket kijelölő normatív viselkedésmintákkal, szokáserkölcsökkel, a másság etnocentrikus hangsúlyozását középpontba állító saját etnikai tudással rendelkezik. Ez a tudáskészlet továbbá meghatározott típusú közös tulajdonságokat, habitusokat, a vélt vagy valós közös eredetet, a közös történelmi múltat, hasonló pszichológiai jegyeket, hagyományokat, normatív

viselkedésmintákat, attitűdöket, értékeket, normákat, közös vallást és közösen birtokolt nyelvet, hiteket és gyakorlatokat, a kívülállók befogadásának különböző technikáit tartalmazza. Befelé primordiális, kifelé exkluzív képet mutat. A csoport kulturális megkülönböztetése olyan elkülönítő morfológiai-kulturális jegyek alapján történik, amelyeket a csoport saját kultúrájából mások számára látni hagy. Az etnikai csoport tagját ebben az értelemben az jellemzi, ami, s nem az, amit tesz. A csoportot összetartó, a meghatározhatatlan múltba visszanyúló kultúra a csoportot statikus állapotban tartja; egyedüli tevékenységi körét ezáltal a múltban gyökerező tradíciók transzgenerációs hordozásában és átörökítésében jelöli ki (Bromlej, 1971; Horowitz, 1975; Young, 1976; De Vos, 1982; Chun, 1983). A felsorolt ismérvekhez, a külső, ún. *objektív sajátosságok*hoz[4] szubjektív dimenziók – az etnikai közösséghez mint saját csoporthoz való tartozás és a csoport összetartozásának tudata, valamint ezek reprezentációja – társulnak. A kulturálisan meghatározott etnikai csoportban való tagság normatív szempontokkal telítődik. Az adott csoport tagjának lenni a csoporttagság adottságán túl követelményként jelenik meg.

Az etnikai csoport – társadalmi csoport státusából kiindulva – olyan objektív feltételek által meghatározott gazdasági, politikai, történelmi különbségeket felmutató képződmény, amely a csoportok számtalan különbözőségén túl az azonosság és a kollektivitás alapját a származás társadalmi konstrukciójában jelöli ki (Anthias–Yuval-Davis, 1992), tagjait a másokétól különböző történelem tudata, a szolidaritás és a kultúra tartja össze. Az objektív feltételekhez ebben a dimenzióban olyan szubjektív meghatározások társulnak, mint a sztereotípiák és a hitrendszerek (Rex, 1970). A szociálpszichológiában a sztereotípiákhoz és a hitrendszerekhez az identifikáció, a kognitív struktúrák, a rokonszenv, az ellenszenv és az ezekre vonatkozó viselkedésmódok szubjektív jellemzői társulnak (Tajfel, 1978a). Tajfel a kisebbségek, köztük az etnikai csoportok társadalmi jellegét abban látja, hogy a csoportok tudomásul veszik, hogy társadalmilag konstruált és ebből következően kognitív tartalommal rendelkező csoportjegyeik különböztetik meg őket környezetüktől.

Az etnikai csoport társadalmi státusa ebben az értelmezésben az örökség elsajátításának tanulási folyamatában és kategorizációjában nyilvánul meg (Narrol, 1964; Barth, 1969, 1996; Parsons, 1975; Brass, 1980, 1991; Smith, 1986). Az etnikai csoport egyben sajátságos interakciós mező. A csoportok között meglévő kulturális különbségeket az etnikai csoportok közötti interakciók során megmutatkozó viselkedésminták terminusai jelzik. Ebben az esetben a megkülönböztető jegyek funkcióját a kulturális jelenségek interakciókban tapasztalható megnyilvánulásai, reprezentációi, illetve ezek szimbolikus megjelenítései és dimenziói töltik be (Niedermüller, 1989c; Brass, 1991).

Akár az etnikai csoport kulturális, akár szervezeti vonatkozását hangsúlyozzuk, mindig interakciós csoportként jelenik meg, és a másik csoporthoz vagy csoportokhoz való viszonyát a tőlük való különbözés ténye, és a különbözés tényének feldolgozása fogja meghatározni. Természetesen az interetnikus viszonyok alakulását a szembenálló csoport viselkedése és attitűdjei is befolyásolják. Az interakció békés vagy ellenséges volta határozza meg az interetnikus kapcsolatok jellegét, és szerepe van az asszimilációs, illetve disszimilációs tendenciák érvényesülésében.

Az etnikai csoportok történeti státusukból nézve – legyen megkülönböztetésük alapja akár nyelvi, vallási, faji vagy egyéb közösségi karakterisztikum –, preindusztriális képződmények, amelyeket a modernizáció beköszöntével átmetszenek a gazdasági és osztályérdekek. Az indusztriális társadalomban már nem a vallás, a nyelv vagy a kultúra számít elsődleges etnikai megkülönböztető jegynek, hanem a gazdasági és a politikai érdek csoporttagok általi megfogalmazása. Ebben az összefüggésben a döntő csoportképző ismérv a közös érdekek csoport általi érvényesítésére tett törekvések mentén jelölhető ki (Glazer–Moynihan, 1970; Bell, 1975).[5]

A magyarországi svábok etnikai csoportja alatt a magyar többségi társadalmon belül élő, származását tekintve egy másik etnikumból kiszakadt számszerű kisebbséget értek, amely face-to-face kommunikációs mezőben élve bizonyos, csak a csoportot jellemző önmeghatározó jegyek, közös kultúra tudatában speciális etnikai tudást és öntudatot alakított ki. Bizonyos meghatározó jegyek alapján, mint pl. a csoport neve, nyelve, folklórja, érték- és normarendszere, sztereotípiái, eltér más csoportoktól. Az etnikai csoport, mint minden, plurális viszonyok között élő, és a más csoportokkal folytatott állandó interakció következtében kihívásoknak kitett alakzat, a hosszú távú társadalmi változások és politikai kontextusok függvényében alakul. A többséggel való több évszázados együttélés következtében bizonyos elemek, elem- és tradícióegyüttesek vagy viszonyulások elhalványulásuk és gyengülésük vagy éppen a többségével azonos voltuk miatt azonban, pl. egyes kulturális vonatkozások, a nyelv, követett viselkedésminták, történelmi megítélések, vallás, a többségtől való etnikai elkülönülésnek már nem egyértelmű határjelei. A többségtől kulturálisan eltérő tradicionális elemek azonban a másság legfőbb kritériumait, reprezentációjuk pedig a kisebbségi öntudat és a csoportszolidaritás, valamint a csoportkohézió alapját jelentik és a túlélésben stratégiai funkciójuk van; míg a nem egyértelműsíthetően etnikai határjelek az asszimiláció felé mutatnak.

Az egyének nem szükségszerűen egyetlen kulturális aggregátum tagjai, s ha egyszerre vallják magukat eredeti közösségük és a nemzet tagjainak, kulturális affiliációjuk egy időben több irányba mutat. A többirányú kulturális kötődés az egyén számára ezáltal több, jelentéssel teli identifikációs bázist kínál fel. Ekkor azonban a kisebbségi csoport tagjai a csoport közös érdekeitől eltérő egyéni érdekeket képviselnek. Míg az etnikai csoport a túlélésben érdekelt, az egyént asszimilációs törekvések vezérelhetik. Festinger szerint ugyanis

> A csoport vonzereje nem pusztán a csoporthoz tartozás tényében rejlik, hanem abban, hogy a csoporthoz tartozás révén bizonyos előnyökre lehet szert tenni (idézi Olson, 1982: 11).

Az etnikai csoportképződés, a csoportjellemzők és az etnikai csoporttagság meghatározása elválaszthatatlan az identitás és a határ kérdésétől; a határ fenntartásának problematikájából következően mindig a történelmi, gazdasági és politikai körülmények által meghatározott interakciók függvényében megy végbe.[6]

Anthias és Yuval-Davis szerint:

> Az etnikai csoportok a csoporthoz tartozás határát egyértelműen homogén paraméterek mentén húzzák meg, melyek a beleszületés tényétől a kulturális és más szimbolikus gyakorlatokig, a nyelvig (...) terjednek (1992: 4).

Azáltal, hogy az etnikai csoport biztosítja az egyén számára az identitás megélésének és reprezentációjának terepét, az objektív szimbolikus formákkal való szubjektív azonosulás létrehozza a csoporttagság vállalásának tényét, a csoporttal való identifikációt, az azonosság érzését és tudatát. Ezáltal az etnikai csoporttagság az identitás kérdésévé válik (Barth, 1996). Ezt támogatja az a tény, hogy ez a csoporttagság beleszületéssel jön létre (Horowitz, 1975), nem választható, tulajdonított (Linton, 1936). A kulturális másság artikulációja, megjelenítése, valamint az etnikai csoporttagság szubjektív dimenziója, vagyis az a tény, hogy az egyén magát a csoportba sorolja, már az etnikai identitás kérdése. A csoporttagság vállalása, a csoporttal való azonosulás azonban az egyén szubjektív döntése. Ez a döntős annál is inkább fontos szempont, mert a csoport manifesztálja a csoportidentitást és lehetővé teszi az egyén számára az ebben való részvételt.

2.3.2. A határ és ami mögötte van

Barth szerint az etnikai csoportot a határ jellemzi, „nem az általa körülvett kulturális tartalom" (1969: 15). Az etnikai identitást is „elsősorban a csoportot a többi csoporttól elválasztó határ teremti meg, és nem az, amit a határ körbefog" (Kovács, 1992: 111). Chun azt állítja, hogy „ha azt, amit az etnikai határok körülvesznek, az etnikai identitás meghatározójának tekintjük, akkor azon túl, hogy félreértjük az etnikai identitás lényegét, súlyos logikai hibát követünk el" (1983: 199).

Ebben a koncepcióban a csoport közös kultúrájának feltétele a határ fenntartása, az etnikai identitás pedig nem a kulturális sajátosságok tárháza, hanem tulajdonképpen végtermék: a kérdéses – egyébként a csoportközi viszonyok, interkulturális kapcsolatok és interperszonális kapcsolatok következtében akár önkényesen is változtathatóvá vált határvonal mentén, illetve a rajta keresztül lezajló – cselekvéssorok folyamatában jön létre. Ez a személyközi interakción és csoportközi akciókon alapuló, alapvetően mozgékonyságot, rugalmasságot biztosító és az átrajzolás lehetőségét megteremtő határelmélet az alapja az etnikai identitás szituacionalista elméletének.

Az etnikai csoport legfőbb jellemzője az, hogy egy másik csoporttól szemmel láthatóan különbözik. A csoport tagjai és a csoporton kívül állók, azaz az ingroup és az outgroup tagjai a másik percepciója alapján a társadalmi kategorizáció gyakorlatában saját értékeikhez viszonyítva konstruálják meg a másikat, alakítják ki a másikról alkotott képüket, ítéleteiket és előítéleteiket, s húzzák meg, jelölik ki csoportjaik határait, azaz definiálják a különbségeket, s teremtik meg egyúttal az etnikai csoport határain belül létrejövő identifikáció bázisát.[7] A csoportok közötti értékdifferenciák és a kategorizáció kognitív mechanizmusa különösen fontos a *„mi"* és *„ők"* társadalmi megkülönböztetésében (Tajfel, 1978b). *„Mi"* és *„ők"* csoportjai egy összehasonlítási és szembeállítási folyamat eredményeként válnak szét.

Az összehasonlítás saját jellegzetességek keresésére ösztönöz, ami alapján az ingroup meg tudja különböztetni magát az outgrouptól. Szociálpszichológiai tény, hogy a „*mi*" és „*ők*" ellentétpárja a társadalmilag megszerkesztett valóságot a kategorizálás segítségével egy „az ingroup irányába a csoporttal való azonosulás szolidaritásérzetét" keltő, az outgroup irányába pedig elzárkózást és „ellenségességet növesztve megfelelő feszültséglevezetést biztosító" (Csepeli, 1990: 43) félre osztja. A csoporthatárok a társadalmi kategóriák tudatosítása által jönnek létre. A határ kijelölése ugyanis nem jelent mást, mint bizonyos csoportra jellemzőnek tartott ismérvek kiválogatását a rendelkezésre álló társadalmi kategóriakészletből, valamint ezek tudatosítását és internalizálását. A határkijelölés egyben csoportalakító és formáló tényező, ezért a csoporttagság és az identifikáció a határ kijelölésének kérdésévé válik. S mivel a határkijelölés csoportalakító és formáló tényező, nem mindegy, hogy ki jelöli ki a határt, és a határ mely oldalán állva szemléljük a dolgokat. Ha a csoport saját maga jelöli ki saját határait, akkor határjelek egyúttal identifikációs bázisul is szolgálnak, míg ellenkező esetben kérdéses, hogy lehet-e a külső kijelöléssel azonosulni. A határkijelölés folyamata egyúttal tartalmazza az egyének befogadásának és kizárásának mechanizmusait. A mechanizmusok működtetése a kategorizáció és a szelekció, egyfajta csoportnorma által jóváhagyott ideologikus forgatókönyv alapján megy végbe. A határvonal meghúzásának eredményeként állapítható meg, kik tartoznak és tartozhatnak, valamint, hogy kik nem tartoznak és nem is tartozhatnak az adott csoportba. A határ tehát kifelé elválasztó, exkluzív, befelé pedig inkluzív jellegű. „A határ a küzdelem és a tárgyalás terrénuma" (Anthias–Yuval-Davis, 1992: 4). A küzdelem és a tárgyalás a csoport és környezete között fennálló viszony egyensúlyi állapotban tartása érdekében folyik.

A határ megrajzolásának egyik kulcskérdése az,hogy hogyan manipulálják az érzékelhető és a különbségtételben jelentősnek tartott eltéréseket a saját, illetve a másik csoport megalkotásában. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha egyúttal a csoporthoz tartozás kritériumait is meghatározzák és a csoporttagok ezt megtanulják. Horowitz (1975) az etnikai identitást tulajdonított, beleszületéssel megszerezhető identitásként értelmezi, s éppen a tulajdonítottság különbözteti meg más, megszerezhető identitásoktól. Ugyanakkor nem zárja ki annak lehetőségét, hogy az identitás változásának következtében az etnikai határok eltolódhatnak, átalakulhatnak, és a tulajdonítás csupán a csoportdöntések során kialakult vélelmezés kérdésévé válik.

Az értékdifferenciák és ezek szembeállítása táplálják az etnocentrizmust (vö. Le Vine–Campbell, 1972). Sumner etnocentrizmus-fogalmában „a másoktól való különbözés"-nek (1978: 38) két fő funkciója van; a csoport mint totalitás számára „erősíti a népszokásokat", és ezzel hozzájárul a társadalmi egység erősítéséhez, a csoport tagjai számára pedig pozitív önértékelést tesz lehetővé. Az etnocentrizmus annak a ténynek az elkerülhetetlen konzekvenciája, hogy az egyének azért értékelik saját csoportjukat és a másik csoportot, hogy meghatározhassák identitásukat (Hagendoorn, 1993).

A csoportok etnocentrikus elzárkózása következtében a csoportképző elemekként funkcionáló szokások, szokáserkölcsök, normatív viselkedésminták, kulturális jelenségek megnyilvánulásaiban jelentkező különbségek önmagukban is szokatlanok, és a hozzájuk fűzött „szubjektív értelem nem átlátható", mert hiányzik hozzájuk az

értelmezést lehetővé tévő kulcs (Weber, 1992: 94). A kulcshoz való hozzájutás – egymás elfogadásának, az elzárkózás és ellenséges érzések oldásának záloga –, akár etnikai csoportról, akár nemzetről van szó, túlmutat a tulajdonítás problémakörén: a különböző csoportok hosszú távú együttélése során szükségszerűen felmerülő és megoldásra váró problémaként jelenik meg.

Az etnikai kulturális különbségek a csoportfenntartás funkcióját jelentik, a csoport léte azonban nem a kulturális különbségek visszatükröződése. A csoporttagság meghatározásának belső folyamatait pedig, a személy önelhelyezését csoporton kívülre vagy belülre konszenzuson vagy konfliktusokon alapuló külső tényezők is meghatározzák. Az életben a *„mi"* és *„ők"* határvonalán lezajló kétirányú folyamat külső és belső meghatározottságú aktusai nem különülnek el, és az identitás éppen a határvonalon alakul ki (Jenkins, 1994).

A környezettől való elkülönülés szabályozására és így az identitás meghatározására szolgáló határ fenntartása egyben az etnikai identitás fenntartását és túlélését szolgálja. Az etnikai identitás fenntartásában a határ által körülfogott *kulturális repertoárt*, illetve határ és repertoár egymáshoz való viszonyát, és egymásra gyakorolt hatását legalább olyan fontos figyelembe venni. A határ és a határ által közrefogott kulturális repertoár megkülönböztetése azért is fontos, mert „a gyakorlatban ez a kulturális repertoár gyakran kínál lehetőséget a határ átjárására vagy a kizárásra" (Anthias–Yuval-Davis, 1992: 4); a határ kijelölése ugyanis gyakorlati megfontolásokat is tartalmazó ideologikus mozzanat. Az idők folyamán az etnikai csoportokra jellemző ún. azonosító, objektív határkijelölő kulturális jegyek a határokkal egyetemben a csoportokat ért külső hatások és az ezekre adott válaszok függvényében rövidebb-hosszabb idő alatt megváltoznak, emiatt csak a pillanatnyi etnikai határok kijelölésére alkalmasak; határjelként csak időleges érvényességgel bírnak. A határnak, s így az etnikainak is, azonban mindig két oldala van. Ha megváltozik a csoport saját magáról kialakított képe, a változásokat jelző kritériumokkal együtt határok is változnak. A határok változását, átrajzolódását, szilárdulását, gyengülését vagy megszűnését az általuk közrefogott kulturális repertoárok vagy más határtartalmak kiüresedése vagy gazdagodása is előidézheti. A kiüresedés vagy gazdagodás folyamatai a mindenkori társadalmi, politikai és gazdasági viszonyokba ágyazottan a határok átjárhatósága vagy átjárhatatlansága következtében alakulnak. A határ átjárhatósága vagy átjárhatatlansága a kisebbségtől a többség felé vagy viszont a kisebbség és a többség részéről egyaránt megnyilvánuló exkluzivitástól, illetve inkluzivitástól függ. A befogadást, illetve a kizárást egyaránt az befolyásolja, hogy az együtt élő kisebbségi és többségi csoport tagjai milyen képet alakítottak ki magukról és a másikról, ezek a képek kölcsönösen milyen módon terjedtek el a másik közegében, mennyire erős a másság képzete és milyen értéktartalmak tapadnak hozzá az egyes csoportokon belül, továbbá milyen konzekvenciái vannak a kisebbségi csoporthoz való tartozásnak. A határ tartalmai, amelyeket felfoghatunk a határt átlépő folyamatokként, az átlépést követően más konszenzus-, értékesíthetőségi és felhasználhatósági feltételek közé kerülve veszítenek meghatározó jellegükből, míg a határon belül maradva életforma-meghatározó stratégiaként működhetnek. Ezért az etnikai határ átjárhatósága mindenféleképpen problematikus, mert mind a kilépő csoporttagok, mind a belépő idegenek gyengítik a csoport összetartozástudatát.

A csoport illetve a csoport tagjai úgy képesek a határ fenntartására, ha ehhez megfelelő identifikációs bázissal rendelkeznek. Ezért, mint azt a fentiekben is jeleztük, a kulturális repertoár és az etnikai határ nem függetleníthető egymástól, s a határ tartalma legalább olyan fontos, mint a határ, ami körülfogja; kölcsönösen módosítják és támogatják egymást. A kulturális repertoár létrehozza és legitimálja a határkontrasztokat, míg a határ gyakran válaszként a külső körülményekre, módosítja és megváltoztatja a határtartalmakat.

Határ és a határon belüli kulturális repertoár egyaránt szolgálhatnak identifikációs bázisként. Ha az interetnikus kapcsolatok vagy a csoporton belüli generációs átrendeződések változásai következtében a határ mögötti identifikációs bázisokban változások állnak be, a határ és a határ tartalma között disszonancia keletkezik. A kulturális repertoár változhat az etnikai határ elmozdulása nélkül is, mivel az etnikai és a kulturális határok nem feltétlenül esnek egybe (Eriksen, 1993). Ha a határon belüli repertoárral nem lehet azonosulni, mert a határ mögött nem azok a kulturális tartalmak, kultúrát megtestesítő szimbólumok lelhetők fel, amelyek biztos forrásai lehetnének a csoportkohézió és csoportidentitás fenntartását biztosító tevékenységeknek, ha a határ mögött a kulturális repertoárok kiüresednek, a határ nem fog körül semmit, és a határfenntartás lényegében fikcióvá s mint ilyen értelmetlenné válik. Példa erre a nyelv mint határ, amelynek fenntartása a nyelvhasználat megszűnésével kiüresedik. A határok feloldódásának ez a folyamata az asszimiláció felé mutat.

2.3.3. Etnikai identitás

Az etnikai identitás jelentésköre igen széles spektrumot ölel fel; a demográfusok születéssel meghatározott kategóriáitól, klasszifikációs címkéitől a személyiség legmélyebb alaprétegéig terjed (Chun, 1983). Erikson (1968) nem is határozta meg az etnikai identitást, mert véleménye szerint egyszer olyan terjedelmes dolgot ír körül, amit kár lenne egy definícióba beszorítani, máskor viszont olyan szűk mezsgyét jelöl ki, hogy elvész átfogó, mindenre kiterjedő jelentése.

Tudomásul véve, de el nem fogadva Erikson véleményét, *etnikai identitás alatt az egyén azon szubjektív azonosságérzését és élményét, csoportlojalitását értem, amit azon kisebbségi csoport iránt érez, amelybe beleszületett, s ahol elsődleges szocializációja során speciális, csak a csoportra jellemző és a másokkal való összehasonlítás alapját képező kategoriális elemkészletet tartalmazó, az etnikai identitás bázisát képező etnikai tudásanyagot sajátít el. Ebben a tudáskészletben tárolódik többek között a származás közös tudatát megalapozó hit, a megkülönböztetést szolgáló kulturális repertoár, a habitus és a szokások hasonlóságát meghatározó, „a reflexió és az érvelés tartományán kívül eső"* (Nyíri, 1985/86: 77) *tradíciókészlet és értékrendszer, valamint a túlélési stratégiák megkonstruálásának és működtetésének gyakorlata. Ezen az azonosulást és elkülönülést egyszerre felkínáló bázison alakítja ki a csoport saját identitását. Az etnikai tudáskészlet elemei részben azonosak a nemzeti tudáskészlet elemeivel részben eltérnek tőlük, illetve más tartalmakat, dimenziókat hordoznak.* Ezt a tudásanyagot az egyén naprakészen tartja, és operatív identitását szituatíve, az adott helyzet követelményeinek megfelelően működteti (Bell, 1975; Hicks–Leis, 1977).

Az érzelmi alapokon nyugvó etnikai identitás, amely nem tudatosított elemeket és nem közvetlenül előhívható „néma képeket" halmoz fel a pszichikumban (Pataki, 1988) fogalmi tisztaságát akkor nyeri el, akkor válik kognitív elemmé, ha az egyén vagy a csoport krízishelyzetbe kerül.

A csoportidentitás alapvető eleme az egyének és a rájuk jellemző kulturális elemek – szimbólumok, nyelv, zene, tánc – közti viszony. Zavalloni ugyanezt úgy fogalmazza meg, hogy „a folklór – zene, tánc, szokás és tradíció – a csoportszimbólumok megőrzésének és artikulációjának egyik, ha nem legfontosabb forrása" (1983: 240). Az etnikai identitás tudatos és érzelmi kulturális tényezők interakciós összjátékának terméke. A kultúra és személyiség egymásra hatásának terminusaiban fogalmazva: történelmi érvénnyel bíró, tudatos, önmegvalósító igényt magában hordozó, érzelmi és diszkurzív egység. Zavalloni megállapításából következően a kulturális különbségek szerveződéseként is felfogható etnikai identitás csak akkor teremt szervezett különbséget, ha az egyének elfogadják a határt, és az tapasztalatuk részévé válik. Az etnikai különállásban ekkor azok a határtartalomként létező kulturális különbségek játszanak szerepet, amelyekkel a csoport határait jelzik.

Az etnikai identitás határai – akárcsak az identitásrepertoárok – történelmi távlatokban stabilak, de nem változtathatatlanok. Ha a helyzet megkívánja, régiek omlanak le, s keletkeznek helyette újak. Identitást meghatározó elemek gyengülnek meg, tűnnek el, míg mások megszilárdulnak. Az etnikai identitás folyamatosan változó, újra meg újra konstituálódó tartomány. Elemkészletében csak azok az elemek maradnak stabilak, amelyek az identitáskonstrukción belül funkciót töltenek be, és identitásigényeket elégítenek ki. Ezeket az adott generáció szokássá emeli, és a tradícióként átörökíti. Az etnikai identitás határainak konstituálódása tehát befejezetlen, állandóan mozgásban lévő folyamat. A változások tempója és minősége függ a csoportokra jellemző tradicionális jegyek beágyazottságának stabilitásától, a tradícióhoz való kötődés erősségétől, a mobilizációra való szándéktól és képességtől, valamint a környezet viszonyulásától.

A korra jellemző kultúra az egyén számára előírja, a szocializáció során megtanítja, mit és hogyan kell identitásába beépítenie, hasznosítania. Az etnikai interakciók rendszerében az egyén szerepei korlátozottak. Etnikai szerepét önmaga etnikai személyiségének, illetve csoporthovatartozásának vállalásában és a hagyományok ápolásában élheti meg. Az egyén része a csoportidentitás rendszerének, átveszi különböző kontextusokban „előre gyártott" identitásfiguráit, érzelmileg azonosul velük. Az etnikai identitás felépítésének módja annyiban különbözik más identitásoktól, hogy az azonosulás lehetséges keretei szigorúbbak és merevebbek. A kategoriális viszonyok szűkre szabottak, a forgatókönyv nemigen enged meg változtatásokat. Az etnikai identitás ebben az értelemben kevéssé rugalmas és dinamikus; az egyén vagy a csoport kulturális örökségébe, múltjába ágyazott, statikus identitásforma, melynek fő feladata a múlt szimbolikus megjelenítése, reprezentációja; a múltba ágyazott etnikai identitás „a legmélyebb pszichológiai szinten a túlélés értelme" (De Vos, 1982: 17). Az etnikai identitás a csoportkultúra bármely aspektusának szubjektív, szimbolikus vagy emblematikus használata. A kultúra emblematikus felmutatása részben a másoktól való megkülönböztetést, részben a csoportkohéziót szolgálja. A tradíció a folytonosság forgatókönyve. A tradícióban gyökerező, de a múltat, a jelent és a jövőt

összekötő rituális tevékenységek jelentik az etnikai identitás fő forrását. A kultúra és a társadalom kölcsönhatására utalva De Vos úgy fogalmaz, hogy az etnikai identitás szubjektív kulturális identitás, ugyanakkor az alapvetően szubjektív csoporthovatartozás és csoportlojalitás tudata.

A múlt ismételt reprezentációja, a csoportnyilvánítás gyakorlata a társadalmi emlékezet és a társadalmi demonstráció; célja a metaforikus és szimbolikus rítusok dekódolása annak érdekében, hogy az egyének a rítusok formájában reprezentálhassák csoporthoz tartozásukat, ezáltal segít fenntartani az etnikai csoport folyamatosságának képzetét. Az etnikai identitás működtetésének célja a csoport megőrzése a jövőnek. Ennek azonban szükséges és elengedhetetlen feltétele egyfajta elemszelekció annak érdekében, hogy az etnikai identitáselemek alkalmazhatóak legyenek a jelenben. A különböző generációk nem tökéletesen ismétlik elődeiket, hanem szelektíven internalizálják az etnikai tudáskészletnek modernizálódott jelenük életmódjába, életvitelébe beilleszthető elemeit. Ebben az értelemben a múltba ágyazottság mellett a jelenre orientáltság elengedhetetlen feltétel. Annak ellenére azonban, hogy a modernizációval a merev etnikai struktúrák oldódtak, érték- és normarendszerek estek a modernizáció áldozatául, tapasztalataim szerint az etnikai identitást nagy részben meghatározó származás és csoporttagság tulajdonítottsága ma Magyarországon nem kérdőjelezhető meg.

2.4. Nemzeti dimenzió

2.4.1. A nemzet

A nemzet meghatározására az európai nemzetfejlődés irodalmában a felvilágosodás és a romantika korától kezdődően az államnemzeti és a kultúrnemzeti fogalmakat használják. A nemzeti fejlődés eltérő típusait és ehhez kapcsolódóan a nacionalizmus kérdését az értekezés nem elemzi. A nemzetmeghatározások közül csak azon néhány koncepcióra hivatkozom, amelyek elemzéseit a kisebbség elhelyezhetőségét illetően egy nemzeti komplexumon belül az általam vizsgált terepen alkalmazhatónak tartom.

„A nemzet létrejöttéhez a kommunikációt lehetővé tévő közös nyelven túl" – amelynek semmi köze sincs azoknak a származásához, akik beszélik –, „az egyesülést célzó akarat, ...közös érdek szükséges" (Renan, 1996: 50). A múlt, a közös szenvedések, az egymás iránt érzett szolidaritás, az áldozatvállalás az emlékezés által megteremtik a nemzet lelki fundamentumát. A spirituális elv az együttélésre, az örökség értékeinek elfogadására vonatkozik.

Gellner szerint „a nemzet nem az emberiség inherens attribútuma, bár manapság annak tűnik. Valójában a nemzetek, mint ahogy az államok is, kontingensek és nem univerzális szükségletek" (1983: 6). A nemzet az emberek meggyőződésének, önkéntes odaadásának és identifikációjának, lojalitásának és szolidaritásának tárgya. A nemzethez tartozás feltételének tartja továbbá az odatartozás akarását, a közös, sztenderdizált magaskultúrában való osztozást, amely viselkedés- és kommunikációs módokat jelent, a kultúra és a politika kongruenciáját. Ezzel szemben az etnikai

csoporthoz tartozás esetében az akarat nem játszik szerepet, oda beleszületik az ember. A nemzet tagjai közös jogokat és kötelességeket tételeznek egymásról. A nemzet egyfajta modern territoriális államra vonatkozó társadalmi egység. Primer jelenléte politikai, mely egyenlőségjelet tesz nemzet, territoriális állam és az állam határain belül élő nép közé (Hobsbawm, 1990). Ehhez kapcsolódik Anderson, aki szerint minden face-to-face kapcsolaton túlmutató közösség, mint ahogy a nemzet is

> elképzelt politikai közösség, mégpedig lehatárolt és szuverén és közösségként képzeljük el, melynek tagjait horizontális összetartozásérzés köti össze (1991: 6–7).

Anderson az elképzelt közösség 18. századi kialakulását a vallási közösségből a regény és a sajtótermékek a „sajtókapitalizmus" megjelenésének mint közös és homogenizáló kulturális alapnak tulajdonítja, amelynek a nyomtatás által is megerősített anyanyelvi bázisán kialakulhat a nemzeti érzés. Ebbe a nyelvi alapú és nem a vérre, származásra hivatkozó közösségbe bárki „meghívható".

A kultúrnemzeti koncepció nem is olyan távoli unokatestvére Smith koncepciója, amely szerint a nemzetek etnikai alapúak, s bár „az etnikai identitás nem képez kontinuumot a nemzeti identitás felé a kollektív identitás szintjén, sok nemzet és nacionalizmusuk az előzetesen meglévő etnikai alapon kifejlesztett etnocentrizmus talaján jön létre" (1986: 16). Sőt, ahol hiányoznak, ott meg kell teremteni, és ki kell kristályosítani az etnikai komponenseket (név, közös származás mítosza, közös történelem, ragaszkodás egy adott földdarabhoz, homogén kultúra, szolidaritásélmény), mert hiányuk komoly akadálya a nemzetépítésnek. Smith elméletét erősen kritizálva Balibar és Wallerstein szerint a nemzetállamok nem etnikai alapon szerveződnek, hanem olyan elképzelt egységek, amelyek más közösségekkel szembeni önmeghatározás termékeiként jönnek létre. A nemzet alakulása egy „századokon átívelő projekt, amely az öntudatosodás különböző állomásain megy keresztül " (1991: 86).

Az értekezés akkor, amikor a svábok etnikai identitása mellett nemzeti identitásukat is vizsgálja, a nemzet normatív, kulturális szempontú és a származásalapú meghatározását nem használja. Ebben az értelmezési keretben ugyanis egy származását és kultúráját tekintve eltérő kisebbség nemzeti identitása nem értelmezhető. Figyelembe veszi továbbá azt a tényt is, hogy az etnikai csoportok számára az azonos földrajzi területen való évszázados együttélésből adódóan a közös interakciós tér a többséghez hasonlóan interszubjektív valóság és a benne való létezést nem a származás, hanem az állampolgárság, a közös tudás, közös jelentéstartalmak és jelentésértelmezések határozzák meg. Ha Gellnernek igaza van abban, hogy

> két ember akkor és csak akkor tartozik egy nemzethez, ha ugyanabban a kultúrában részesednek és a kultúra nem jelent mást, mint ideák, jelek, képzettársítások, kommunikációs és viselkedésmódok rendszerét, ...és a nemzetek az emberi meggyőződés, a lojalitás és a szolidaritás artefaktumai (1983: 7),

valamint figyelembe vesszük a dunabogdányi svábok a kutatás során feltárt történelmi fejlődését, asszimilációs tendenciáit és gyakorlatát, a nemzeti tagságról, a magyarságról és a hazáról alkotott véleményét, akkor bátran állíthatjuk, hogy a svábok a magyar nemzet tagjai.

Az értelmezési keretként használt államnemzeti koncepció értelmében a nemzet adott állami keretek és földrajzi határok között élő etnikum vagy etnikumok, érdekcsoportok által tudatos konstrukcióval létrehozott, az egyének által tudatosan választható politikai közege, elképzelt, de integráló közössége, amely a gazdasági és társadalmi különbségeket és az osztálytagozódást átmetszve a nemzeti közösséghez való tartozás legfőbb kritériumaként az állampolgárságot, az összetartozásérzést, valamint a közösséghez való lojalitást jelöli meg. Az etnikai és a nemzeti csoportokra egyaránt igaz Olson állítása, amely szerint az,

> ...hogy egy csoport exkluzív vagy inkluzív módon viselkedik, a csoport által megvalósítani kívánt célkitűzés természetétől (...) függ (1982: 35).

Az etnikai csoportok folytonosságuk megőrzése érdekében nem szívesen fogadnak be idegeneket, illetve kidolgozzák az idegenek befogadásának módozatait és feltételeit (Horowitz, 1975). Amennyiben a nemzet szegregálni akar egy kisebbségi csoportot, akkor exkluzívan viselkedik, ha asszimilálni akarja, akkor az inkluzivitás jeleit fogja felmutatni.

2.4.2. Nemzeti identitás

Míg a kisebbségben élő etnikai csoportok etnikai identitása a figyelem középpontjában áll, nemzeti identitásuk vizsgálata nem frekventált kutatási terület (Löfgren, 1988). Ennek valószínűsíthetően az az oka, hogy a kultúrnemzeti koncepció jegyében a nemzetiségek nem az államalkotó nemzet tagjai, hanem ahhoz a nemzethez tartoznak, amelyből kiszakadtak; a nemzeti kisebbség elnevezés is ezt hivatott jelezni. Ez a szemlélet figyelmen kívül hagyja, hogy egy etnikum, nemzet, etnikai csoport vagy bármilyen kisebb vagy nagyobb létszámú népcsoport egysége az egymás mellett élés objektív adottsága közepette a csoportképződés irányába tartó társadalmi vagy kulturális egymáshoz kötöttség, feladatok, érdekek, értékek mentén alakul ki (Doise, 1980), és a csoportképződés alapja az objektív tartalom tudatosítása mellett a különböző identitásszinteken jelentkező, tudatossá vált szubjektív összetartozásélmény. Hobsbawm azt állítja:

> A nemzeti identitás a társadalmi létet konstituáló identitáskonstrukción belül csupán az identifikációs készlet egy részét jelenti; van, aki számára elsődleges és szuperior identitás (1990: 11).

A nemzeten belül élő eltérő származású kisebbség esetében azonban ez az identitástudat nem feltétlenül az elsődlegességben nyilvánul meg. Az identitás történetileg egy adott – viselkedési normákat és kollektív szimbólumokat tartalmazó – társadalmi értékmezőben alakul ki. A nemzethez tartozás és egységesülés érzéséhez a közös határokon belüli együttélés, a közös törvényeknek való alávetettség és egy speciális, egyénre és csoportra egyaránt hatni képes nemzeti ideológia szükséges (Balibar, 1991). Figyelembe véve, hogy az identitás tudati képződmény és tagadha-

tatlanul létezik a két irányban nyitott identitás intézménye (Seewann, 1992a, 1992b), a kutatott kisebbségi csoport *nemzeti identitása alatt* – ahogy azt hipotézisemben is megfogalmaztam – *azt az identitásképződményt értem, amely szelektíve internalizáltan tartalmazza a saját etnikai identitásból hiányzó nemzeti tudáskészlet elemeit. A sváb kisebbség esetében a nemzeti identitás nem más identitásokkal való összevetés során és nem az elhatárolódás szándékával alakult ki. Ellenkezőleg: létrejöttét a hiánypótlás és az azonosulás szándéka vezérelte. A nemzeti azonosságtudat kialakulására lehetőséget biztosít a közös államkeret, az állampolgárság, a többség körében való együttélés szándéka, a többséggel megosztott társadalmi és kulturális érték- és interakciós mező, valamint az összetartozás-élményt kiváltó érzelmi dimenzió.* Az egyén személyes identitásának kialakulása nem választható el a közösség történetétől sem (Zavalloni, 1993). Így azon etnikai csoporttagok személyes identitása, akik történetileg nem a származással kijelölhető nemzeti keretek között élnek, az etnikai múlt és nemzeti jelen által együttesen meghatározva alakul.

Jegyzet

1 A nemzetté válás időszakában Kelet-Európában az államisággal rendelkező makroetnikumok és a köztük élő nemzeti öntudatra ébredt, de az államalapításból kimaradt kisebbségek konfliktusai szolgáltatnak erre példákat. Ezzel kapcsolatban lásd Arató, 1960, 1971, 1983; Hanák, 1988; Niederhauser, 1976, 1977.

2 A politikailag meghatározott más származású kisebbséget a magyar szóhasználatban a nemzetiség fogalma fedi le (Szűcs, 1984), amelynek kelet-közép-európai tartalmát a 19. századi politikai gondolkodás alakította ki és terjesztette el. Ezek szerint nemzet az államban élő államalkotó többségi etnikumot jelenti, míg a kisebbségek, azaz az államalkotásból kimaradt népek egy adott nagyobb etnikumon belül élve nemzetiséget vagy nemzeti kisebbséget alkotnak. A nemzetiség nem egyenrangú fél a nemzettesten belül. A nemzeti jelző nem annak az országnak a nemzetére utal, amelyben él, hanem amelytől valamilyen úton-módon elszakadt, ahonnan a történelem egy adott pillanatában elvándorolt vagy ahonnan a határok átszabása elszakította. Angol nyelvterületen a *nationality*k mint csoportok a nemzeten belül létszámukra való tekintet nélkül a nemzet saját múlttal rendelkező egyenrangú politikai alkotó elemei. A nemzetiséggé válás átalakulási folyamat eredménye. Az etnikumból először közösség – communitas –, majd egyenrangúnak elismert politikai testület – nationality – válik (Fishman, 1968; Brass, 1980, 1991). E kisebbségi etnikumok megnevezésére újabban feltűntek olyan fogalmak is, mint *ethnic nationality* és *ethnonational minority* (Gilliland, 1995: 197). Az etnikai csoport fogalmának nyelvterületenkénti kialakulásáról, használatáról lásd továbbá Morris, 1968; Verbunt, 1990.

3 A primordiális modell mély történelmi gyökerei Herderig nyúlnak vissza. A felvilágosodás racionalizmusára adott romantikus válaszként ez az ideológia az etnikai csoportokat naturalizálja, és a sovinizmust etnikai érzelmekkel igazolja (Smith, 1994). A fogalom az antropológiában, majd az etnicitással foglalkozó más tudományterületeken is Geertz (1963) nyomán terjedt el, aki Edward Shils munkásságára (magyarul Shils, 1987) támaszkodott. Geertz az etnikai csoportok képződését primordiális tényezőknek tulajdonítja. Ezek a társadalmi lét adottságaiból fakadnak, és magukban foglalják a területi közelségből, valamint a leszármazási kötelékekből fakadó kapcsolatokat, amelyet adottság típusúak. Adottságnak számít a vallási vagy a nyelvi közösségbe való beleszületés. A primordialitás lényege tehát az etnikai csoportba való besorolásnál a származás és a rokonsági kapcsolat meghatározó volta (Stewart, 1995).

4 Max Weber (1992) azt hangsúlyozza, hogy etnikai közösségek nem valóságos képződmények, hanem olyan embercsoportok, amelyek tagjai megjelenésük vagy szokáserkölcseik, esetleg mindkettő hasonlósága, vagy a gyarmatosításhoz és a vándorláshoz kapcsolódó hasonló emlékeik alapján szubjektíve meg vannak győződve közös leszármazásukról, és oly módon ápolják és terjesztik ezt a szubjektív hitet, hogy annak fontos közösségképző szerepe lesz. Az etnikai összetartozásba vetett hit mesterséges, vélt és nem tényleges leszármazáson alapul. Az etnikainak nevezett különbségek csak külsőségekben megnyilvá-

nuló eltérések, melyek részint esztétikaiak, részint a mindennapi élet gyakorlatának jellegzetes módjai. Amikor a különbségek konvencionalizálódnak, az etnikai hovatartozás szimbólumaivá válnak. Barth (1969) elfogadja ugyan az ún. objektív jellemzők létezését, de szerinte az ezekkel a jegyekkel leírható kulturális különbségek nem alkalmasak a csoportok jellemzésére, mivel csak akkor kapnak jelentőséget és hangsúlyt az egyének és csoportok életében, amikor területi-földrajzi vagy szociális különbségek támadnak közöttük.

5 Az elsősorban az Amerikai Egyesült Államokra jellemző újfajta szerveződésű etnikai csoportok a gazdaságban és a politikában érdek- és nyomásgyakorló csoportként működnek. A csoportokat természetesen jellemezhetik szubkulturális dimenziók is, de ezek semmi esetre sem primordiális jellegűek (Waldinger et al., 1990). Az etnikai csoporthoz való tartozás ebben a relációban – eltérően a kulturálisan meghatározott etnikai csoporttól, ahol a csoporttagság döntő kritériuma az adottság alapú beleszületés – szubjektíve megválasztható, és az önmeghatározás kölcsönösségén és konszenzusán alapul (Wallerstein, 1960).

6 A kérdés megközelítésében a szerzők elválnak aszerint, hogy az etnikai identitás primordiális vagy instrumentális jellegét hangsúlyozzák. Alapproblémaként az merül itt fel, hogy az etnikai identitás fundamentális, primordiális aspektusa-e az emberi természetnek és öntudatnak, ami alapvetően még az imperatív követelmények közepette is változatlan és megváltoztathatatlan marad. Vajon az egyén ki van-e téve ennek a statikus állapotnak, és csak egyedül ez köti-e őt a csoporthoz (Geertz, 1963); vagy az etnikai identitás szituáció terméke, szituatíve meghatározott, stratégiailag és taktikailag manipulálható, valamint hogy képes-e változni mind egyéni mind csoportszinten; továbbá, hogy teljes mértékben társadalmi konstrukció-e vagy sem (Barth, 1969). Jenkins (1997) szerint a primordialitás azért problémás, mivel legyen szó egyénekről, vagy csoportokról, az etnikai öndefiniálás mechanizmusa nem mindig ezt a mintát követi. Az egyén gyakran külső kategorizálás hatására alakítja etnikai identitását.

7 Ebben a folyamatban fontos megkülönböztetni a csoporton belüli csoportidentifikációt a társadalmi kategorizációtól, ami a csoport határán kívül, vagy azon keresztül történik. A társadalmi kategorizáció szoros kapcsolatban áll a hatalmi, alá- fölérendeltségi viszonyokkal, igen gyakran arra a lehetőségre vonatkozik, amellyel egy csoport saját tulajdonítási kategóriáit a másikra kényszeríti. Banton (1983) szerint ez a megkülönböztetés akkor is fontos a csoportok között, amikor az etnicitás és a rassz különbségét tárgyaljuk. Ugyanis az etnicitás az egyén esetében mindig a saját csoporttal való identifikációt – etnikai csoport esetében az etnikai identitást, ezáltal az érzelmi viszonyulás kifejeződését, valamint az etnikai csoport egyéni tagjainak a csoport iránti szolidaritását és lojalitását – jelenti, míg a rassz és a rasszizmus mindig a kívülálló másik kategorizálásának fogalma. Ebből a szempontból az etnicitás a csoport identifikációs szükségletétől függ, míg a *rassz* vagy rasszizmus tipikusan a társadalmi kategorizáció terméke. Másrészt az etnicitás fogalmi kerete felölel minden olyan jelenséget, ami az etnikai témakörben felmerül. Etnikai szerepattribútumok összessége (Hicks, 1977), egyén és az etnikai csoport viszonyán túl magában foglalja, az etnikai csoport és társadalom viszonyrendszerét. Egyén és csoport vonatkozásában az etnikai csoporttal való azonosság tudata, a csoportidentitás elsődleges fókusza. A témában lásd Cohen, 1974, 1982; Isajiw, 1974; Dashefsky, 1975; Parsons, 1975; Aronson, 1976; van den Berghe, 1976; Hannerz, 1976; Banks–Gay, 1978; Petersen, 1981; De Vos, 1995; Roosens, 1989; Sollors, 1989; Dietrich–Radtke, 1990.

3. Névhasználat

3.1. Név, származás, csoporttagság etnikai dimenzióban

3.1.1. Bevezetés

Sem a nemzet, sem az etnikai csoport nem létezhet tagjainak a csoport létére vonatkozó feltételezései nélkül (Csepeli, 1992). A létfeltételezés tudatosítására, a csoportazonosság és a csoport mint kommunikációs, interakciós, kulturális és nyelvi rendszer határainak kijelölésére, a csoportok megkülönböztetésére és elkülönítésére, a csoporttagság meghatározására nemzet és etnikai csoport esetében egyaránt az elővilág által kidolgozott név, etnonim (Schütz–Luckmann, 1990) használata szolgál.

A név képződésének, képzésének két módja van: a társadalmi címkézés *(labelling)* és az önelnevezés. Mindkettő érzelmi hangsúlyokat hordoz és általában a két elnevezés tartalma, értelmezési tartománya nem esik egybe.[1] Az embercsoportok észlelésére, azonosítására, valamint kategorizálására szolgáló külső névadás valamilyen vélt vonás tulajdonítása alapján történik, és hatással van, esetenként sorsdöntő következményekkel jár a megnevezettekre (Kidder–Stewart, 1980). A nyelv által megőrzött, de az azon túlmutató név társadalmi toldalékként beépül az egyén vagy a csoport önmagáról kialakított képébe. Minden elnevezés különös hatalma, hogy kiemeli, eltúlozza, önkényesen feltételezi mindazon jelenségek hasonlóságát, azonosságát, rokonságát vagy összeillését, amelyekre kiterjed, s ebből következően mágikus jelentésszervező erővel bír (Csepeli, 1992).

Attól függően, hogy ki kit nevez el, és milyen szempontok alapján, a név azonnal a visszautasítottak osztályába sorolja azt, akire vonatkoztatják. Ebben az esetben a névbe hátrányos megkülönböztetés épül be. Ha viszont a név befogad, egyúttal azonosulási mintát is kínál. A névvel – a csoport meghatározásán túl – automatikusan kijelölhető a csoporttagság, mivel csak azokat fogadja be, akik a név által a csoportba sorolhatók.[2] A név ily módon határkijelölő szerepet is betölt. Jelentéstartománya mentén kijelölhető az összetartozás és az elválasztódás tudata. A besorolás vagy a kizárás értékelést is jelent; az értéktulajdonítás azonban soha nem magától a dologtól, hanem a dolog megítélésétől függ; az idegenként való megítélés visszautasítást, az ismerősség befogadást jelent; az értékelés szempontjait mindig a csoportnorma határozza meg. Wallerstein szerint

> az etnikai csoporttagság, csoportba való besorolás társadalmi meghatározás kérdése: az önmeghatározás és a csoport általi meghatározottság eredője (1960: 131).

Az egyén felől nézve a név csak akkor jelöli ki automatikusan a csoporttagságot, ha az egyén a nevet elfogadja. A csoporttagság vállalása, a csoporttal való azonosulás és a csoportlojalitás az egyén szubjektív döntése, egyúttal az etnikai identitás legfontosabb dimenziója. Ahogy Barth (1996) mondja, ebben az esetben a csoporttagság ténylegesen maga az identitás. A származásilag nem svábok csoporttagsága függ a csoport befogadási attitűdjeinek rugalmasságától és a csoport etnocentrizmusának mértékétől.

Az önelnevezés lehetővé teszi a csoporttal való azonosulást a mások által adott név elutasítását. A név felvállalásával azonosított identitás az önmeghatározás és az ingroup meghatározása közti viszony eredménye. A *„ki vagy"* kérdés diakrón és szinkrón dimenziókat egyaránt hordoz magában. Diakrón dimenziója a származásra utal, és a múltból a jövő felé mutat, míg a szinkrón dimenzió a jelen viszonyait képezi le, és egyrészt önkéntes csoporthovatartozást és elhatárolódást jelent, másrészt külső interpretációk önkéntes vagy kényszerű beépítését jelöli.

A névvel való azonosulás, illetve névhasználat alatt az önbesorolást értem; azt, hogy valaki kijelenti-e: *„sváb vagyok"*. Bár a csoporthoz tartozók jelölésére használt névben kijelölhető az összetartozás tudatának határa, ennek ellenére a névhasználatot és a csoporttagságot szükségesnek tartottam megkülönböztetni. Amikor az egyén azonosul a névvel és felvállalja a csoporttagságot is, a két kategória megkülönböztetése nem szükségszerű, azonban a csoporttagság nem jelentett mindig névhasználatot is. Előfordultak ugyanis olyan esetek, amikor a csoportba sorolás nem a név, hanem a származás vagy a kultúrahasználat alapján történt, illetve azt is a csoportba sorolták, aki nem vállalta a névhasználatot.

A származás határát az ősök jelölik ki. Származását tekintve az a sváb, aki felvállalja őseit, a csoporttagság pedig azt jelenti, hogy valaki a név vagy a származás alapján az éppen adott pillanatban és viszonyok között az etnikai kisebbségi közösséghez tartozónak vallja magát, vagy vállalásától függetlenül, származása alapján a csoport magához sorolja. A csoporttagság egyéni felvállalása, a csoporttal való azonosulás szubjektív döntés eredménye és kijelöli az etnikai identitás határait.

A név, illetve a névhasználat, a származás, és a csoporttagság elemei között etnikai dimenzióban többszörös és többirányú kapcsolódás mutatható ki. Összefüggés van a név és a származás, a név és a csoporttagság valamint a származás és a csoporttagság között. E három elem viszonyrendszere összefügg a csoport közös történelmi sorsának értékelésével, a közös ellenség képzetével és az asszimilációs tendenciákkal.

3.1.2. Ki a sváb?

Amikor az emberek bizonyos névvel kijelölhető csoportokhoz tartozónak „gondolják és nevezik" önmagukat,

> akkor viszonyítási alapot teremtenek a maguk számára ahhoz, hogy másoktól különbözőnek (...) érezzék önmagukat, s mintegy ebben a folyamatban egyúttal megteremtik önnön azonosságélményük legszélesebb alapjait (Csepeli, 1987: 152).

Amikor azonban az egyén szituatív meghatározottsággal, de egyszerre két csoporthoz is sorolja magát, ezt az azonosságélményt különböző dimenziók mentén osztja

meg. A név az etnikai tudás szintjén is megjelenik, hisz olyan kategória, amely mentén az etnikai csoport is megkülönböztethető. A sváb etnikai elnevezés külső névadás eredménye, és nem csupán a Dunabogdányban élőket nevezik így.[3] A név az idők folyamán oly mértékben internalizálódott, hogy a társadalmi emlékezetben a csoportok eredeti neve elhomályosult, s nem bajoroknak, frankoknak, hanem sváboknak nevezték magukat. A továbbiakban a név elfogadására azért is kerülhetett sor, mert a sváb névvel kategorizált csoportok és csoporttagok nem éreztek ki belőle semmilyen negatív konnotációt, sértő vagy gyalázkodó, hátrányos megkülönböztetést hordozó tartalmat. A sváb (svób, svóv, svóbis, svauv) etnikai elnevezésbe nem épült be negatív értékítélet, olyannyira nem, hogy anyanyelvüket is így nevezik, s ha Dunabogdányban svábul beszélnek, akkor svábolnak (svóbeln). A sváb népnév tulajdonképpen a német szinonimájává vált, de nem tartalmazott semmiféle identifikációs utalást a származás helyére vonatkozóan (Seewann, 1992c). A dunabogdányiak magyarországi sváboknak is nevezik magukat.[4]

A dunabogdányi sváboknál túl azon, hogy a csoport érdekeinek, értékeinek, céljainak elfogadása, követése a csoporttagságból következően regulatív szabály, a nevet felvállalni és az adott etnikai csoport tagjának lenni a csoporttagság vélt adottsága mellett egyúttal követelményként jelenik meg. Dunabogdányban az a sváb, aki annak vallja magát, illetve az önbesorolástól függetlenül mindenki, akit a sváb lakosság annak tart. A konszenzus a név alapján – a csoport egyéni meghatározásokat figyelmen kívül hagyó kategorizálása miatt azonban – nem minden esetben jön létre. Míg Dunabogdányban a csoport tulajdonítása alapján az is sváb és a csoportba sorolható, aki ezt nem vállalja – ebben az esetben természetesen a csoporttagság nem az identitás kérdése –, addig ugyanennek a mechanizmusnak az alapján mindenki kizárható, aki tulajdonítási szempontjaiknak nem felel meg.

A névvel való meghatározás és a név elfogadása, a csoport általi besorolás és a név általi önbesorolás tehát nem minden esetben fedi egymást. A második és a harmadik generációban akadtak olyanok, akik nem svábnak, hanem magyarnak vallották magukat, de a faluközösség mégis svábként tartotta számon őket. Egy magát magyarnak és magyar anyanyelvűnek valló értelmiségi nő édesanyja azt mondja: *„én a svábok közé számítom a lányomat és az unokáimat is. Akkor is, ha ők nem akarják. A vőm is tagadja. Az ő nevével nekem ne mondja már senki, hogy ő nem sváb!"*

A névvel való azonosulás nem függ attól, hogy az illető személy összes felmenője sváb-e vagy csak egyik ágról az. A csoport folytonosságának megőrzése szempontjából a vegyesházasságokból származó utódok hovatartozása megkérdőjeleződik. Ha egy ilyen személy szóba kerül, a nagyszülők mindig megjegyzik, hogy az illető apja vagy anyja magyar. Találkoztam olyan második generációs asszonnyal, akinek az anyja magyar volt, mégis egyértelműen svábnak tartotta magát, és olyannal is, akinek minden felmenője sváb, mégis magyarnak vallotta magát. *„Az én anyám magyar volt, de az apám nem innen vette el, N-ből hozta. De engem az apai nagyanyám nevelt, aki nem is igen tudott magyarul, tőle tanultam svábul. Ha az egyik szülő ez, a másik meg az, akkor a gyereknek kell eldönteni. Én is eldöntöttem. Én mindig is svábnak tartottam magam, ma is annak tartom. Magyarországon élő, magyar állampolgárságú svábnak, és az anyanyelvem is sváb. De hiába a származás*

meg a neveltetés, a mi gyerekeink magyarnak vallják magukat, az idősebb még a származását is megtagadja. Mert ő úgy érez. Mikor mind a két szülőjük sváb!" – panaszolta egy idősebb második generációs asszony. *„Az iskola sokkal erősebb volt, mint mi. Azt mondja, nincs annak semmi értelme, hogy ő sváb lenne"*– teszi hozzá a férje.

A svábként való önbesorolás, az azonosulás a névvel és a csoporttagság felvállalása a származáson alapul. A származás a csoportba sorolás konszenzusának alapja is lehet a nem mindenki által felvállalt név helyett. A csoportnorma felől közelítve svábnak csak születni lehet, a svábság nem választás kérdése. Eszerint a származás tulajdonított attribútumként automatikusan kijelöli a csoporttagságot, nem csupán a nevet felvállalóknál, hanem a megtagadóknál is. A származás meghatározása a folytonosságot és az összetartozást hordozó tradíció kérdése, s a csoport megmaradásának biztosítékát látják benne. A névvel való azonosulás megtagadásakor *(„magyar vagyok")* a származás jogán mégis felvállalható az etnikai csoporttagság is. Ezekben az esetekben a kettős identitás etnikai szálai azonban gyengébbnek mutatkoztak.

A származás az egyén felől nézve az ősök felvállalásának és a tradíció tudomásul vételének kérdése. Az etnikai identitás alakulásában játszott szerepe azonban nem egyértelműen meghatározó. Ezért a származáson alapuló csoporttagság tekinthető ugyan konszenzusos bázisnak, amely a svábként való önbesorolás, a névvel való azonosulás, a svábság, illetve a sváb etnikai csoporttagság vállalásának alapját jelenti, de identitásképző és meghatározó tényezővé csak ott vált, ahol az egyén azonosult a névvel és felvállalta az etnikai csoporttagságot, tehát azt állította magáról, hogy sváb származású, és ennek alapján svábnak és nem magyarnak tartja magát. Ebbe a csoportba sorolható a nagyszülők teljes első nemzedéke, és kevés kivétellel a gyerekek. Vannak olyanok, akik magukat magyarként tartják számon, s nem vállalják fel a csoporttagságot, tehát míg megtagadják a név használatát, addig származásukat elfogadják. Ezek az általában második és harmadik generációs személyek úgy definiálják magukat, hogy *„sváb származású magyarok"* a magukat egyértelműen sváb származású sváboknak vallókkal szemben.

Generációnként nézve: az első korosztály teljes egyöntetűséggel vallja magát svábnak; úgy is fogalmazhatnánk, hogy a csoporttagság ténylegesen adottság. Név, származás és csoporttagság dimenziói lefedik egymást és egyformán fontos szerepet töltenek be identitásukban. A névnek és a származásnak egyértelmű csoporthatár kijelölő szerepe van. Egy válaszadó a névvel való azonosulást a következőképpen fogalmazta meg: *„Mi se németek, se magyarok, mi svábok vagyunk"*. Az első nemzedék számára a referenciacsoport egyértelműen a sváb.

Ebben a tekintetben gyerekeik megoszlanak. 74%-a százalékuk vallotta magát svábnak, 26%-a magyarnak. A magukat magyarnak vallók mintegy fele között jelen van a köztes, *„sváb is vagyok, magyar is vagyok"* állapota, a *„sváb se vagyok, magyar se vagyok"* önmeghatározás bizonytalansága is. A köztes állapot elsősorban a vegyesházasságból születetteket jellemzi, de a probléma a mindkét oldalról sváb szülőkkel rendelkezőknél is felmerül.

A magukat sváboknak vallók esetében a származás és a csoporttagság egyenlő súlyú identitáselemek. Véleményük szerint *„egy sváb akkor is sváb, ha nem tudja a nyelvet, mert az apja és az anyja is az"*. Ebből a csoportból olyan meghatározást is hallottam, hogy a *„sváb egyben német is"*. Az önmagukat egyértelműen meghatározni

nem tudók esetében a származás és a csoporttagság gyenge súllyal, de szerepet játszik, míg a nevet megtagadóknál a származás gyenge súllyal, a csoporttagság viszont egyáltalán nincs jelen. A második generációban a csoporttagság egyszerre adottság és a szituációnak alárendelt választás kérdése. A referenciacsoport meghatározását a legtöbb esetben a szituáció határozza meg. A faluban esetenként még a magukat magyarnak vallók is a sváb csoportmintákat követik, míg a falun kívül a magukat svábnak vallók referenciacsoportjaként is a magyar jelenik meg.

A harmadik korcsoport tagjai magyarnak vagy sváb származású magyarnak vallották magukat. Az iskoláztatás nyomán bekövetkezett asszimiláció folytán a referenciacsoport számukra a magyar. A csoport normatív elvárásait teljesítve származásukat azonban nem tagadták meg, csoporttagságuk meghatározásában a vérségi, leszármazási szemponthoz folyamodtak. Egy válaszadóm szerint *„a svábok nem németek, és már lassan nem is svábok, hanem magyarok"*. Abból, hogy az etnikai csoporthoz való tartozásukat csupán a származás alapján jelölik ki, és inkább mások nevezik őket svábnak, arra lehet következtetni, hogy etnikai öntudatuk meggyengült, és a kettős kötődés a nemzeti irányba mozdult el. Az etnikai kötődés jelenlétét jelzi azonban, hogy részt vesznek a csoport életében, és szolidárisak vele. A harmadik nemzedékben a csoporttagság elsődlegesen szituatív választás kérdésévé vált. *„Nekem a svábság annyit jelent, hogy a nagyszüleim svábul szóltak hozzám. Ha a szüleinket nézzük, akkor mindketten svábok vagyunk, de mindketten magyarnak valljuk magunkat. A férjem Pesten dolgozik, a munkahelyén senki nem tudja, de senkit nem is érdekel, hogy sváb. Itthon az apjával és az idősebbekkel is kizárólag magyarul beszél"* – vallotta egy harmincas évei vége felé járó asszony. *„Szerintem az a sváb, aki annak tartja magát, attól függ, hogy ő hogy érez, mi fontos neki"* – mondta egy fiatal férfi. *„Nekem nem igazán fontos."*

A sváb névvel való azonosulás esetében az etnikai identitásuniverzum automatikusan és egyszerre tartalmazza a származást és a természetes csoporttagságot, a csoporttal való azonosulást és a svábként meghatározott önazonosság biztos és megkérdőjelezhetetlen tudatát és egyfajta – autosztereotípiákban megvalósuló – etnikai karakterológiát. Ebben az esetben az egyén önbesorolása egybeesik a csoportéval. A csoport „a hit működése által a név révén elkülönített" (Csepeli, 1992: 60). Ebben a vonatkozásban a névhez való ragaszkodás az etnikai lét megőrzésének egyik záloga, s mint ilyen, túlélési stratégiai elem.

A névvel való azonosulás megtagadása csak a második és a harmadik generációban fordult elő. A *„sváb eredetű magyar"* kettős tudata az asszimilációt jelzi, miközben az egyén az ősök felvállalásával egyfajta múltba vetített sorsközösséget is vállal. Azok a személyek azonban, akik magyarnak vallották magukat, s nem vállalták a közösséget a svábokkal, e disszonancia feloldásaként nem a falut, hanem általánosan a svábságot nevezték meg. Ez arra utal, hogy a névvel való azonosulás hiánya nem jelenti egyúttal a származás és/vagy a szűkebb etnikai közösség megtagadását, de a csoporttagság felvállalását szituatívvá teszi.

A névhasználatról való lemondással vagy névvel való azonosság tagadásával nem jár szükségszerűen együtt az etnikai identitás teljes elvesztése, de mindenképpen gyengíti a származás mint identitásmeghatározó elem fontosságát és a harmadik generációban a származás önmagában már nem is identitásképző tényező. Ebben az esetben az

önbesorolás csak a származást tekintve esik egybe a külső besorolással, a csoporttagság vállalásának szempontja szerint nem. Ez a jelenség asszimilációs szándékoknak és törekvéseknek tudható be és jelzi a kötődések kettős irányát.

Név, névhasználat, származás, csoporttagság konstrukciójában egyetlen stabil elem van, és ez a származás. A névhasználatról való lemondás esetében a származás azonban önmagában nem identitásképző elem. Azonosulási keretként ez a kategória csak a név és a csoporttagság egyértelmű felvállalásával együtt funkcionált. Ennek alapján elmondhatjuk, hogy a kulturálisan meghatározott etnikai csoporttagság normatív szempontja, a beleszületés veszített jelentőségéből és határkijelölő szerepéből. A csoporttagság felől nézve a svábsághoz tartozás vállalása csak azokban az esetekben volt igazán releváns elem, ahol együtt járt a névhasználat és a származás együttes vállalásával. A fel nem vállalt névhasználat, de vállalt származás esetében a csoporttagság felemás képet mutatott, s az önbesorolás bizonytalanságáról tanúskodott. Ez a bizonytalanság okozta, hogy a csoporttagság identitásképző elemként nem szerepelt. A bizonytalanságot növelte az a tény, hogy a csoport a névmegtagadóktól is megköveteli, de legalább is elvárja a csoport értékeinek, érdekeinek, céljainak tiszteletben tartását, azok elfogadását és követését.

A csoporttagság és a névhasználat szituativitásából következik, hogy az identitás vállalása és kinyilvánítása nem mindig jár együtt a csoporthoz való tartozás aktív kinyilvánításával, részvétellel a csoport tevékenységében vagy egyéb nyilvános szerepvállalással a csoport érdekében. Mint állítottam, a név a felvállalt csoporttagsággal együtt a csoport életében túlélési funkciót tölt be, tehát ebből a szempontból kérdéses a harmadik generáció svábságának jövője.

3.2. Név és csoporttagság nemzeti dimenzióban

3.2.1. Ki a magyar?

Bibó (1986) és Szűcs (1983, 1984) az idegeneket, más nyelvet beszélőket vagy idegen származásúakat a nemzetből kizáró kelet-európai koncepció kialakulásáért a történelem zsákutcás fejlődéséből következő okok mellett a társadalom demokratikus fejlődésének hiányát okolja. Hiába mondja Csepeli:

> a természetes nemzeti identitásérzet alapvető feltétele, hogy a személy ugyanazt a nemzeti kategóriát alkalmazza saját magára, mint amelyet rá alkalmaznak az adott kategória hatálya alá tartozók (1992: 113),

a kultúrnemzeti koncepció szerinti kategorizálás dimenziói Magyarországon elválnak egymástól; etnocentrista szemlélete az etnikai csoportok tagjait idegenként kezeli és . Még mindig előfordul, hogy „a »magyar« önbesorolás megtörik a mások általi »nem magyar« meghatározás falanxán" (Csepeli, 1994: 22), még mindig születnek olyan megfogalmazások, amelyek szeretnék megszabni, hogy az etnikai kisebbségek

milyen feltételek teljesülése esetén kerülhetnek a nemzeti identitás referenciális keretein belülre, mikor lehetnek tagjai a magyar nemzetnek, és hol a hazájuk.

A német történeti nemzetkoncepció a magyarral egyetemben a nép *(Volk)* kultúráját és vérségi közösségét állítja ideológiája középpontjába. Kende egy elemezésében azt írja:

> A német nemzet a maga teljességében ennélfogva minden németül beszélő, német kultúrájú népcsoportra kiterjed, bárhova helyzete is őket a történelem szeszélye (1994: 450).

A kultúrnemzeti koncepció jegyében a svábok nem tartoznak a magyar nemzettestbe, mert „a természetes közösségekkel a nemzetet éppen a közös származás tudata köti össze..." (Katona, 1996: 61). Ujváry ehhez hozzáteszi:

> az egy országban élő idegen etnikumok egyedeinek az országgal szemben tanúsított ellenérzései a saját nemzetiségükkel való azonosságtudatot erősítik és fokozzák az anyaország, azaz a saját népe, nemzete iránti identitás érzését (1991: 13).

Az „etnocentrikus alapokon működő magyarországi xenofóbia" (Csepeli, 1996: 130) kultúrnemzeti tradíciója, a szélsőséges és exkluzív kultúrnemzeti koncepció azonban a közvéleményben az állampolgári nemzet javára veszített meghatározó és nemzethatárokat kijelölő fontosságából. A magyarság megítélésében a többségi magyarok körében is elsősorban az állampolgárság és nem a származás vagy a nyelv játszotta a főszerepet; a magyarországi kisebbségeket is a magyar nemzethez sorolták (Lázár, 1983, 1995, 1996). A magyar többség ilyen értelmű helyzetmegítélése a kultúrnemzeti gondolatkör kizárásra vagy csak feltételekhez kötött befogadásra alapozó ideológiájának gyengülésére utal, és az interetnikus viszonyok javulását jelzi.

A svábokat a magyar nemzetből kizáró fent idézett állítások nem veszik figyelembe, hogy az identitás megválasztása és kinyilvánítása az egyén által csak a közösségben nyer értelmet, s ez egy vagy több adott közösséghez való önkéntes kötődést is kifejezhet (Bíró, 1995). Ahhoz, hogy a Magyarországon született és itt élő svábok számára felvállalható legyen a magyar nemzeti identitás választása és nyilvánítása, a többség befogadó attitűdjein túl elsődleges feltétel, hogy azonosuljanak a nemzet határait kijelölő magyar névvel. A nemzeti tudás szintjén a magyar nemzetnév a sváboknál is relevanciával bír. A *„magyar vagyok"* meghatározás relevancia-tartománya azonban csak részben fedi le a magyarokét és használata ugyancsak helyzetfüggő. A névvel való azonosulás és ezáltal a magyarsághoz mint nemzethez való tartozás, a magyar név által kijelölt szemantikai univerzum jelentéstartományában való részesedés a többségi magyar népességhez viszonyítva (Csepeli, 1992) generációs különbségeket felmutatva részben más attribúciós bázison, megszorításokkal, szituatíve valósul meg.

Dunabogdányban a többségi magyarsághoz való tartozást, illetve a magyar név felvállalását az állampolgárságra, a születés helyére, a földrajzilag meghatározott, területhez kötött lakóhelyre, az iskolába járás helyére, a haza említésével kapcsolatos érzelmekre, az érte való munkálkodásra, az anyanyelvre és kultúrára hivatkozva határozták meg. A származás csak a vegyesházasságból születettek és magukat magyarnak

vallók számára volt releváns. Arra a kérdésre, hogy milyen kritériumok alapján tartják magukat magyarnak, a következő attribútumokat említették:

A magyarság attribútumai (az említések százalékában)

	1. generáció	*2. generáció*	*3. generáció*
állampolgárság	*33*	*26*	*18*
származás	*0*	*7*	*14*
születés helye, lakhely	*31*	*25*	*22*
haza	*33*	*23*	*20*
anyanyelv, kultúra	*3*	*19*	*26*

A hétköznapi tudatra a nemzet és a nemzeteszme a „könnyű ismeretek szintjén" természetes nemzeti identitásként való érzelmi átélése jellemző (vö. Csepeli, 1989). Az első generáció magukat egyöntetűen svábnak valló tagjai a magyarságot elsősorban a hazához fűződő érzelmi viszonyban ragadták meg, amihez a területi, valamint az állampolgári dimenzió társult. Válaszaik szerint származásukat és anyanyelvüket tekintve svábok, de magyar az állampolgárságuk, ez a hazájuk, mert itt születtek, itt jártak iskolába. Annak ellenére, hogy a magyarsághoz való tartozás kritériumai között a magyar anyanyelvet és kultúrát nem találták fontosnak, az első generáció tagjai is jogot formáltak arra, hogy nyelvi és kulturális különbözőségük reprezentációja miatt ne vonják kétségbe a magyar hazához való tartozásukat. Ennek legfőbb indokaként és bizonyítékaként a magyar hazához való hűségüket említették. Döntő érvéként esett latba, hogy a 2. világháború utáni állampolgári jogoktól való megfosztás, a választásokból való kizárás ellenére sem akarták elhagyni Magyarországot; s amennyire lehetett, a kitelepítettek is igyekeztek visszatelepülni Dunabogdányba. A magyar név szemantikai univerzuma a svábok számára ebben a generációban nem tartalmazta sem a származást, sem az anyanyelvet, sem a magyar kultúra egy részét. Az összetartozás tudata, a magyar csoporttagság a közös magyar haza szeretete, a hazához való ragaszkodás és az állampolgárság mentén jelölhető ki.

Gyerekeiknek kezdetben tilos volt származásuk felvállalása; a magyar iskolarendszer magyarnak szocializálta őket. Ennek ellenére, vagy éppen ezért: ebből a korcsoportból csupán 26% vallotta magát magyarnak, köztük is csak 7% állította magáról, hogy magyar anyanyelvű magyar, 19% pedig, hogy sváb anyanyelvű magyar. Megfigyelhető, hogy az elsődleges csoporttagság meghatározása miként hat a magyarság vállalásának okára és indoklására. Azok, akik a második generációban sváb származásúnak vallották magukat, és a sváb etnikai csoporthoz sorolták magukat (76%), származásukat, és egyre kevésbé használt, de érzelmi szempontból fontosságot élvező anyanyelvüket vették figyelembe. A magyarság megélése, a magyar csoporttagság viszont, hasonlóan szüleikhez, elsősorban az állampolgárságban, a magyarországi lakóhelyben és a hazaszeretetben jelentkezik (Bindorffer, 1997b). A magukat egyértelműen sváboknak vallók 68 százaléka csak a faluban egyértelműen sváb, a falun kívül, többségi magyar környezetben inkább magyarnak vallaná magát. *„A falun kívül senkit sem érdekel, hogy sváb vagyok-e. Felszállok a buszra, és már ugyanolyan vagyok, mint a többiek"* – válaszolta egy férfi. *„A gyárban a svábok is magyarnak számítottak. Tudták, hogy Dunabogdányból járunk be, de soha senki*

nem bántott bennünket ezért. Igaz, ott egymás közt mi is magyarul beszéltünk" – emlékezett vissza egy ma már nyugdíjas másodgenerációs asszony.

A generáció alsó határához közeledve egyre inkább a felvállalt magyar csoporttagság, a névvel való explicit azonosulás, az anyanyelv, és a magyar kultúra nagyobb arányú megjelenése jelenti a *„magyar vagyok"* tartalmát. A magukat magyarnak vallók esetében sem szakadt el azonban minden etnikai szál. *„Nálunk a családban mindenki sváb. Én már magyarul jobban beszélek és jobban is szeretek beszélni. Magyarnak vallom magam, de hogy mondhatnám az apámnak, meg az anyámnak, hogy nekem nem fontos az, hogy ők, vagyis mi svábok vagyunk. Valahol mind a kettő fontos. Mind a kettő másként és másért fontos"*– mondta egy értelmiségi nő.

Az unokák egyértelműen magyar anyanyelvűnek és magyarnak vallották magukat. A magyarsághoz tartozást a kulturális-nyelvi és az érzelmi-territoriális dimenzió jellemzi. *„A nemzeti hovatartozás attól függ, amelyik országban él az ember, amelyiknek az állampolgára, beszéli a nyelvét, ismeri a kultúráját"*– állították többen is. A magyar név szemantikai tartománya tartalmazta azokat az azonosulási kategóriákat, amelyek a többségi magyarságnál is megfigyelhetők. Ugyanakkor a svábokhoz is kategorizálták magukat, de ebben a meghatározásban kizárólag a származás játszott szerepet. Esetükben annak lehetünk tanúi, hogy a származás és csoporttagság meghatározása szétvált; a származásalapú etnikai önbesorolás még nem vesztette el teljesen meghatározó erejét, de szerepe kevésbé fontos az önmeghatározásban. Vélhetőleg az egyértelmű kulturális-nyelvi meghatározottság miatt kapott kisebb jelentőséget az állampolgárság. Az önmeghatározás bizonytalansága erre a korcsoportra nem jellemző. Miközben egy édesanya fiát magyar apja miatt *„keveréknek"* tartotta, a fiú így nyilatkozott: *„Figyelj, engem egyáltalán nem érdekel ez a magyar vagyok, sváb vagyok dolog. Sokkal jobban érdekel, hogyan szervezzem meg a nyárra a gyerekek nyaralását. De ha mindenképpen akarod, akkor magyar vagyok."*

Az öt dimenzió közül a generációs lépcsőzöttséget figyelembe véve az állampolgárság, a születési és lakhely, valamint a haza fontossága a fiatalabb generációk felé csökken, míg a származás, a kultúra és az anyanyelv tekintetében növekvő tendenciát figyelhetünk meg. Ez a tendencia a szocializációs hatásoknak, a vegyesházasságoknak és az ebből (is) eredeztethető asszimilációnak tulajdonítható. Az önmeghatározások alapján minden generációban kirajzolódnak a kettős kötődés vonalai. A dunabogdányi svábok etnikai csoporttagságukat döntően a származás alapján, magyarságukat pedig elsősorban az állampolgárság és az érzelmi típusú hazameghatározások alapján kategorizálták. A fiatalabbaknál megjelent a nyelv és kultúra fontossága, ami annak tulajdonítható, hogy ez a nemzedék már minden kétséget kizáróan a magyar kultúra szellemiségében nőtt fel. A magyar név felvállalása az állampolgársággal együtt csoporttagságot jelent, alapot biztosít az azonosságtudathoz, odatartozást bizonyít és igényt jelent be a magyar nemzeti jelentésuniverzumban való sajátos, etnikailag átértelmezett részesedés számára.

3.3. Családnevek és keresztnevek

A név mint identitásképző elem és az összetartozástudat hordozója, nemcsak a sváb csoportnévvel való azonosulásban jelenik meg, hanem a családnevek használatának formáiban is. Az etnikai öntudat őrzi az eredeti német családnevekhez való ragaszkodást. A névben a nevet vállalók értékelései sűrűsödnek össze. A névváltoztatás lakmuszpapírként jelzi a megváltozott minősítéseket és osztályozásokat. Az önkéntesen felvállalt nevek mutatják a név és az önkép közti elvághatatlan köteléket, hisz a német nevek által kijelölt csoportba sorolt egyedek összetartoznak. A névhasználat szokásai következtetni engednek az etnikai és a magyar nemzeti öntudat együttes jelenlétére. A családnevek ugyanis szinte kizárólag németek, a keresztnevek viszont az idők folyamán magyarra változtak.

A német családnevek „a falun belül az etnikai lojalitás szimbólumait jelentik" (Bindorffer, 1997a: 406), de csak a faluban van relevanciájuk. Bár keresztnévként ugyanazokat a neveket adják, mint a magyarok, a családnevek magyarosítása a faluban nem örvendett népszerűségnek, s csupán néhány családra korlátozódott. A névmagyarosítókat nem a csoporttól való elszakadás motiválta, hanem a mobilitási lehetőségek kihasználása, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalható kedvezőbb hely, hivatali pozíciók, továbbtanulási lehetőségek vagy egy-egy iparűzési engedély megszerzésének reménye azokban az időkben, amikor elmagyarosítási hullámok söpörtek végig az országon, és e kérések teljesítését magyar családnevekhez kötötték. Ha a falubeliekkel beszélgetve szó esett a nevét magyarra változtató valamelyik családról, soha nem mulasztották el hozzátenni az eredeti német családnevet (Bindorffer, 1996a).

A keresztneveket 1724 és 1842 között németül anyakönyvezték. Ekkor azonban hirtelen magyarra változott az anyakönyvezés módja. A svábok eredetileg könnyen magyarra fordítható keresztnév-repertoárral rendelkeztek. A női nevek között a leggyakrabban adott név a Catharina, Anna, Elisabeth és a Maria. A Mariahoz második keresztnévként elsősorban az Ursula, Ottilia, Rosalia, Dorothea, Eva, Theresia és a Barbara társult. Ezeket a neveket azonban a lányok az Agatha, Clara, Jozefa, Helena, Rosina és Regina mellett első keresztnévként is kapták. A fiúkat leginkább Johannra keresztelték, de szívesen adott név volt a Matthäus, Josephus, Jacob, Stephan, Andreas, Martin, Michael, Anton, Kaspar, Simon is.

1750 után még mindig a Maria és a Johann a legkedveltebb keresztnév, de egyre gyakrabban jelenik meg az alaprepertoárban az Eva, Susanne, Martha, Christina, Gertrud, Georg, Sebastian, Kazimir, Wendelin és Leopold. 1774-es feljegyzések szerint a község nevét a mai helyesírással Bogdány-nak írják, ez 1823-tól Bogdán-ra változik.[5] A 18. század vége felé feltűnik a Kunigunda, Brigitta, Rachel, Eleonora, Genoveva, Paul, Nicolaus, Bernard, Ignatz, Adam és a Thomas. Az 1800-as évek elején az alapnevek mellett gyakorta megjelenik a Jozefa, Juditha, Carolina, Amalia, Joanna, Philip, Emerich is. 1819-ben anyakönyveznek először Juliannát. A húszas–harmincas években a névutánpótlás még mindig német, ekkor jelenik meg a Franziska és a Franz, a Henrik, Karl és a Peter. A Juliannát a magyar helyesírással az Emília követi 1836-ban.

1843-ban a lefordítható neveket magyarul kezdik írni, a nem lefordítható nevekre pedig a magyar helyesírás szabályait alkalmazzák. Az anyakönyv lapjain Jánosok, Máriák, Sebestyének, Andrások Jozefák, Katalinok, Annák, Terézek, Borbálák, Ro-

zinák, Imrék, Ferentz-ek sorakoznak. A János túlsúlya ekkor megszűnik. 1845-ben anyakönyveznek először Lőrinczet és Lajost, ami azért érdemel említést, mert a Ludwig nem tartozott az alapkészlethez. 1851-ben a neveket hol magyarul, hol németül jegyzik be. 1852-t követően 1865-ig azonban a neveket ismételten csak németül adják meg. 1866-ban ismét fordulat következik be. A neveket felváltva magyarul és németül írják be. Ekkor jelenik meg magyarul az Ádám, a Gáspár, a Krisztina, a Móric és magyar névként az Örzse. 1868–69-ben a neveket magyar fordítással vagy átírással együtt németül jegyzik be; pl. Rosina, Rozina; Maria, Mária. Korábban nem vagy csak elvétve használatos új nevek, mint Tekla, Monika, Raimund, Gellért, Mihály, Wendel, Viktória válnak népszerűvé. A századfordulóig magyar és az alapszókincsen túli német nevek sajátságos névadási gyakorlatban egyaránt megjelennek. A korábbi években is adtak kettős neveket, de 1869 után gyakorlatilag mindenki két nevet kapott, mégpedig első névként magyar, második névként német vagy magyar keresztnevet. A német keresztnevek nem az alapszókincsből származnak, újabb átvételek, pl. Otto, Wenczel, Justina, Maximilian, Cziczelle, Leopoldina, Adalbert, Szidonia, Alfonz, Klotild, Ferdinand, Rudolf, Wolfgang, Wilhelm, Eulalia, Ludovika, Engelbert, Karola, Richard, Konrad, Kunigunda, Sabina stb. A magyar nevek a fordítás és az új átvételek miatt ekkor kerülnek túlsúlyba. Ezek a jelenségek már a kettős kötődés kialakulásának csíráit jelzik. Így születtek a Julianna Walburga, Erzsébet Brigitta, Katalin Viktória, Mihály Wenczel, János Lipót, Márton Tamás, Julianna Ágnes, Katalin Dorottya, András Sándor, József Egyed, András Benedek, Mihály Rupert, János Flórián, Mihály Bonifác, András Félix, Anna Klotild, Erzsébet Angéla, Péter Alajos, András Pál, Péter József, Klára Helena, Jakab Henrik, Teréz Róza, Jozefa Regina, Teréz Hildegard, Katalin Tekla, József Kálmán, Teréz Orsolya, János Tamás, Rozina Dominika, János Balázs, Mária Dorottya, Mihály Gergely, József Márkus, Rozina Veronika, János Domonkos, Mihály Ulrik, József Friedrich, András Kazimir, Teréz Kresczenczia, Rozina Mathild, Anna Kunigunda, Erzsébet Eleonora, János Bernard, Márton Alfonz, Mária Melánia, Mátyás Boldizsár, János Dömötör, András Othomar, Erzsébet Ursula, János Willibald, Márton Gyula, István Gergely, Teréz Veronika, Mihály Lambert, stb. Érdekes módon a Susanne-t és a Juditha-t nem fordítják le magyarral, igaz németül sem gyakoriak. Feltűnő az is, hogy a Gizella név rendkívül ritka, 1874-ig nem is találkozunk vele.

1900 után csökken a kettős nevek száma. A századforduló után újabb magyar, vagy magyarra fordított nevekkel találkozhatunk, pl. Ödön, Tibor, Géza, Rezső, Béla, Gyula, Vilmos, Károly, Ilona, Zita, Endre. A húszas években a keresztnevek szinte kizárólag magyarok, egy-egy gyermek kapja a Rozina, Hermina, Hildegard, Alfonz, Klotild, Szigfrid, Gottfrid, Regina és a Konrád nevet. A háború után a német keresztnevek teljes mértékben eltűnnek.

Goffman (1992) részletesen leírja azt a szituációt, amikor a stigmatizált csoport tagjai különböző technikákkal igyekeznek elleplezni személyük azonosításának szimbólumait. Ennek egyik követhető megnyilvánulása a névváltozás. Annak ellenére, hogy a második világháború után a svábokat megbélyegezték, és kollektíve bűnösnek nyilvánították, a megkérdezettek még mérlegelés tárgyává sem tették a névmagyarosítás kérdését annak ellenére, hogy a névmagyarosítás kényszerként nehezedett rájuk.[6] A német nevekből a háború után a magyar politika alakított magyar neveket, az

á-nak hangzó a betűkre vesszőt tettek, *z*-vel kezdődő, de c-vel kiejtett nevek kezdőbetűit átírták, vagy magyarosan ejtették.

A kutatás idején a megkérdezettek között egyetlen olyan személlyel találkoztam, akinek német keresztneve volt. Elmondása szerint édesapja asszimiláns sváb volt, aki ragaszkodott ahhoz, hogy gyerekei jól tudjanak magyarul. Nevét erős sváb tudatú édesanyjának köszönheti. Német keresztneve ellenére svábságát nem tagadva erős érzelmi szálak fűzik Magyarországhoz, számára a nemzet fogalma átfedi a haza fogalmát. Elmondása szerint ő az egyetlen a faluban, akinek német a keresztneve és ma már senkinek sem jut eszébe idegen csengésű német nevet adni gyermekének. Legfeljebb olyan német keresztnevek adására kerül sor, amelyek a magyarban is meghonosodtak. A magyar keresztnevek már a század első felében megjelentek, aminek a magyarsághoz való asszimilálódási, azonosulási szándékot mutatja. Ahogy a német családnevekhez való ragaszkodás az etnikai identitást erősíti, úgy a magyar keresztnevek a magyarsághoz kapcsolnak.

3.4. Szituatív névhasználat

Ki kell még térnünk annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy a társadalmi interakciókban bír-e és ha igen, milyen területi és helyzeti érvényességgel a sváb, német, magyarországi német és magyar névvel való azonosság felvállalása.

Az, hogy ki mikor minek nevezi magát, helyzet- és területfüggő. A társadalmi interakciókban attól függően, hol és kivel állnak szemben, másként nevezik magukat. Falun belül svábok, köztük a magukat magyarnak vallók is alkalmazkodnak bizonyos csoportelvárásokhoz. A sváb mint önelnevezéssé internalizálódott címke, a falu határain belül és más sváb falvak lakóival folytatott (egyébként magyar nyelvű) kommunikációban elfogadott és használatos fogalom. Ez a szóhasználat azonban csak az első és a második generáció egy része számára jelöli ki egyértelműen a tradicionális sváb elnevezést önmeghatározási kategóriának. A nyelvhez hasonlóan számukra ez jelenti a múltat, a folytonosságot, a falut, az otthonosságot. A magukat magyarnak valló fiatalabbak számára a sváb szó elsősorban szüleiket, nagyszüleiket és szűkebb hazájukat, Dunabogdányt jelenti. A sváb név intimitása mellett a magyar név együtt hordozza a hazaképzetet a hivatalosság világával. A magukat magyarnak vallók számára a sváb nyelvhez nem fűződnek érzelmek, a nyelv és a kultúra intimitását a magyar nyelv teremti meg.

Amikor a sváb név falun kívüli, többségi magyar környezetben való egyéni felvállalásáról érdeklődtem, a következő válaszokat kaptam:

Hol mondaná meg, hogy sváb? (az említések százalékában)

	1. generáció	*2. generáció*	*3. generáció*
Mindenütt megmondaná, hogy sváb	*4*	*30*	*3*
Sehol sem mondaná meg	*62*	*5*	*36*
El nem titkolja, de önmagától nem mondja	*12*	*23*	*38*
Megfontolná, attól függ hol és kinek	*22*	*42*	*23*

Az első generációban a *„Sehol sem mondaná meg"* generáción belüli magas aránya arra utal, hogy a háborút követő megtorlások még mindig élénken élnek az emberek emlékezetében. A második generáció leginkább megfontolná, mit tesz, ugyanakkor nem titkolná el, ha megkérdeznék tőle. Ez egyfajta óvatosságot tükröz, és a szituatív névhasználatot bizonyítja. Ugyanakkor a *„Sehol se mondaná meg"* alacsony százaléka azt jelzi, hogy már védettebbnek érzik magukat és magabiztosabbak, mint az első generáció. Több válaszadó is állította, hogy a falun kívül senkit sem érdekel, hogy ő odahaza milyen nyelven beszél, és hogy sváb-e vagy sem. Ennek tulajdonítható, hogy amikor mérlegelés tárgyává teszik, hogy megmondják-e, hogy svábok, azt nem a félelem, hanem a helyzet célszerűsége határozza meg.

A harmadik generáció többségében nem titkolná el sváb származását, de kérdezés nélkül nem mondaná meg. Magas a *„Sehol sem mondaná meg"*, és a *„Megfontolná..."* válaszok aránya is. Mind a három választípusnál elhangzott, hogy a kérdés érdektelen és nincs jelentősége annak, hogy sváb származásúak-e vagy magyarok.

Annak függvényében, hogy egyénenként vagy csoportként állnak szembe a külvilág elvárásaival, alkalmazkodva a többségi környezethez egyénenként magyaroknak, csoportként az adminisztrációban használatos hivatalos elnevezéssel magyarországi németeknek nevezik magukat. Az elnevezés – annak függvényében, hogy ki és milyen szituációban használja – egyszerre jelentheti a németekhez való hasonlítás vágyát és a tőlük való elkülönülés szándékát. A hasonlóság vagy talán egy fiktív identitás megélésének vágyát jelezve egyéni szinten a német népnév is feltűnik a magyarországi jelző nélkül.

A hivatalos szervekkel kapcsolatban (pl. rendőrség, kórház) falun kívül, a tágabb magyar környezetben egyénenként mindhárom korcsoport magyarnak nevezné magát és senki sem tiltakozna, ha „lemagyaroznák". A saját közösségen kívüli viszonyokat és kapcsolatokat magyarként élik meg és érzékelik. Az első generációban ezt a vállalást a hazaszeretet mellett a történelmi beidegződések is motiválják. A falu határát átlépve a második generáció esetében a *„sváb"* vagy *„német vagyok"* felvállalása szituációhoz kötött. Városi munkahelyeiken, oktatási intézményekben vagy a nem német külföldiek felé a magukat svábnak vallók is magyarnak neveznék magukat, *„de egy német nemzetiségi találkozón szóba se jöhet más, mint a sváb"*.

Ami a német név használatát illeti, a legidősebbek szívesebben nevezik magukat ma is svábnak. Az indoklásként felhozott válaszok a kitelepítést idézték, és a németországi németektől való különbözést bizonygatták: *„Mi svábok vagyunk, nem németek"*. A falu határát átlépve a második generációból a magukat svábnak vallók is inkább magyarnak neveznék magukat, de csoportnévként többes számban használva a német is feltűnik.: *„Mi németek vagyunk"*, *„A svábok is németek"*. Akik szívesebben nevezik magukat németeknek, indoklásul a származási országot említik. E törekvés kritikájaként hangzott el egy értelmiségi férfi szájából, hogy *„Divatos hangsúlyozni, hogy németek, tekintélyt ad, de attól még nem lesznek németek, hogy annak mondják magukat"*.

A magát magyarnak valló harmadik generáció tagjai közül 75% még Németországban sem nevezné magát németnek. *„Kimehetünk Németországba, de mi ott is magyarok maradunk."* Azok azonban, akik származásukat tekintve használják a jelzőt, a svábbal szemben a németet preferálják.

Az elmondottakból két következtetés vonható le:

- az etnikai identitás névvel kijelölhető szimbolikus határai gyakorlatilag egybeesnek a falu földrajzi határaival;
- azon túl, hogy a névhasználat szituatív, egyéni és csoportdimenziói elkülönülnek.

A névhasználattal és csoporttagsággal kapcsolatban meg kell még említeni azt a tényt, hogy jelenleg az etnikai csoporttagságot és identitást individuálisan és csoportszinten egyaránt átélik; a nemzeti-politikai tagság átélése azonban csak az egyén szintjén jelenik meg. Amikor egy etnikai alany nemzeti identitásáról van szó, az egyének a nemzeti identitást életre hívó interakciókban nem mint etnikai csoporttagok vesznek részt. Az egyén ebben az esetben elválik eredeti csoportjától. Az etnikai csoportnak ugyanis esetükben a nemzet nem alternatívája, ezért a csoport szintjén helyzetük nem változtatható meg. A csoportosan átélt nemzettudat, a rádöbbenés a haza és a magyarság élményére abban a történelmi kényszerhelyzetben jelentkezett, amikor a második világháború utáni diszkrimináció megfosztotta a svábokat a hazájuktól, otthonuktól, állampolgári jogaiktól és megtagadta tőlük a magyar nemzethez tartozást.

A névhasználat és a csoporttagság kérdéskörével szorosan összefügg a hit problematikája. A hit mind nemzeti, mind etnikai dimenzióban a bizonytalanságérzet csökkentésére szolgáló érzelmi elem, amelyet a csoportok befolyással rendelkező iránymutató vezető erői „a bizonyosság, a stabilitás, a rendezettség és kiszámíthatóság" (Csepeli, 1992: 54) csoportlétet meghatározó és túlélést biztosító tulajdonságai miatt a csoportok és saját érdekeik, céljaik és terveik megvalósulása érdekében nagyon is tudatosan használnak fel.[7] Az egyén esetében a hit biztonság- és bizonyosságérzetet keltő és növelő tulajdonsága következtében segít abban, hogy megbizonyosodhasson, ki ő és hova tartozik. Hite a csoport kollektív hitéből táplálkozik, amely lehetővé teszi a csoport értékes létébe vetett hit átélését.

A svábok első generációja és a második generáció idősebb és magukat svábnak valló tagjai e hit biztos védelmében elsődlegesen az etnikai csoport mint primer csoport tagjának érzik magukat. Ennek a csoporttagság-élménynek az alapját a származás és a tradíciókon alapuló etnikai szocializáció képezi. A második generációban előfordul, hogy a hit és a származás mellett a csoporttagságot a svábság németséggé való átdefiniálása és a németség magasabb státusa is befolyásolja, amivel szívesen azonosulnak. A magukat magyarnak vallók referenciacsoportja a nemzet, de szituatíve az etnikai csoporthoz is alkalmazkodnak. A harmadik generáció tagjait egy-két kivétellel még nem érintette meg a „németté válás" gondolata, s értékeiket, normáikat sokkal inkább a magyarokéhoz igazítják.

Jegyzet

1 Az önelnevezések etnocentrikusak és tartalmuk mindig pozitív. A címkézés a saját csoporthoz képest a megnevezett valamilyen negatív tulajdonságára utal – ezzel is kiemelve a címkéző pozitívumait.

2 Azt, hogy ki használhat egy bizonyos nevet, mindig a többség dönti el, és ennek megfelelően a befogadás–kirekesztés ellentétpár mentén dől el. A névhasználat szabályait mindig a többség határozza meg. A név fontosságára utal, hogy mindenféle csoportosítás szelekciós bázisa; a szelekció pedig értékszempontokat hordoz.

3 A magyarországi svábok etnikai elnevezése külső névadás eredménye. Az újkori, 18. századi német betelepülők sváb elnevezése az egész Kárpát-medencében elterjedt, és így került be a szomszéd népek nyelveibe is annak ellenére, hogy a magyarországi német népcsoporton belül arányuk mintegy 2%. A név elfogadásában kivételt képeztek a Nyugat-Magyarországon és a Börzsönyben élő parasztok (vö. Molnár–Radó–Tarján, 1990), akik még a török hódoltság előtt kerültek Magyarországra. Mivel ezen a néven kizárólag a parasztokat tartották számon, sokhelyütt a sváb a paraszt szinonimája lett. Emiatt a németajkú polgárság magára nézve kifejezetten hátrányosnak tartotta (Manherz, 1982; Hutterer, 1975, 1984).

4 Az önmeghatározás és a névhasználat – sváb, magyarországi német – a svábokat nem csupán a magyaroktól, de a németországi németektől is elkülönítette. Egy válaszadóm szerint azonban a magyarországi németek névhasználata nem csupán elkülöníti az itt élőket a németektől, hanem össze is köti őket, míg a svábnak ilyen tartalma nincsen. A hivatalos magyar szóhasználatban egységesen magyarországi németeknek nevezik az összes, kulturálisan és nyelvileg heterogén sváb csoportot. Németországban gyűjtőfogalomként a Donauschwaben elnevezés használatos, amit két földrajztudós, a grazi Robert Sieger és a stuttgarti Herman Rüdiger talált ki. Ezt a földrajzilag és történetileg egyaránt pontatlan elnevezést a két világháború közötti időszakban a népiség politikai-ideológiai kifejezésére használták (Seewann, 1992c). Manapság Németországban még mindig hallható ez az elnevezés, de egyre gyakoribb a „die Ungarndeutschen" szóhasználat.

5 Bogdan szláv eredetű szó, jelentése „Isten ajándéka", „Isten adománya". A falu nevének németesítése soha nem állt a lakosság érdeklődésének homlokterében. Svábul egyszerűen Pogdannak nevezik. A német fordítást: Bogdan an der Donau beszédben gyakorlatilag nem használják.

6 Magyarország németek lakta településein 1945–1950 között csak Baranya megyében 5959 névmagyarosítás történt (Zielbauer, 1994).

7 Történelmi távlatokban a kelet-európai kultúrnemzet és ideológiája megteremtésének és létrehozásának időszakát hozhatjuk fel példának, de a valószínűsítési képzetek hatékony működését figyelhettük meg a szocializmus bukását követő kelet-európai renacionalizálódás folyamataiban is (vö. Beissinger, 1996; Rupnik, 1996).

4. Nyelvhasználat

4.1. Bevezetés

A nyelv a társadalmi érintkezés, a társadalmi viszonyok és cserefolyamatok lebonyolításának, valamint egymás megértésének az eszköze. Önmagában semmiféle specifikus érdeket vagy értéket nem konstituál, és nem éleszt közösségi tudatot sem. Ebből következően nem lenne szükségszerű, hogy társadalmi ellentéteket idézzen elő (Hymes, 1967; Fishman, 1975; Haller, 1992; Weber, 1992). Integráló ereje miatt mégis központi szerepe van az etnikai közösségek életében. A szakirodalom különösen nagy jelentőséget tulajdonít az anyanyelvnek mint legfontosabb generáló és megtartó erőnek az etnikai hovatartozás reprezentációjában, az etnikai identitás, illetve az etnikai csoport kohéziójának megőrzésében; a többség–kisebbség viszonyában pedig a nyelvhasználat kérdésében jelennek meg legélesebben az etnikai konfliktusok. Etnikai viszonylatban a nyelv a csoporthoz tartozás politikailag is támogatott objektív dimenziója, legfőbb ismertetőjegye, a „nemzetiségi mivolt lényege", az etnokulturális identitás meghatározó ereje, amely az etnikai hovatartozás határát kijelölő szimbolikus dimenzióként is megjelenik (Horowitz, 1975; van den Berghe, 1976; Giles et al., 1977; Smith, 1981; De Vos, 1982; Kutas, 1984; Gyivicsán, 1987; Brass, 1991; Garami–Szántó, 1991; Cartwright, 1991).

A kelet-közép-európai régióban a közös nyelv egyúttal minden nemzetmeghatározás központi magva is (Haller, 1992; Csepeli, 1992), mert „a nyelvben energia rejlik" (Balázs, 1995: 93). A nyelvvel kapcsolatos megállapítások történelmi okokból, valamint a kultúrnemzeti koncepcióból következően nem mentesek az ideológiai konnotációktól, s az objektív dimenziót mindkét esetben átmetszik a többség–kisebbség ellentét szubjektív dimenziói.

Fishman (1975, 1977) etnicitáselméletében a nyelv nem tudatos tényező, kivéve akkor, ha határmegtartó eszközként szerepel. A *nemtudatosság* alatt azt érti, hogy a nyelv a hétköznapi beszédaktusokban önmagában nem értékelt, védett, szeretett és megideologizált valami, hanem kommunikációs eszköz. A nemzetté válás folyamatában a nyelvi tudatosság átalakult, és Kelet-Közép-Európában Fishman állítása pontosan az ellenkezőjébe fordult. A nyelv elvesztette nem tudatos jellegét, tudatos tényezővé, hivatkozási alappá, önagán túlmutatva érzelmeket hordozó és kiváltó, saját jogán értékes „valamivé" vált. Kommunikációs, hétköznapi beszédaktusokat lebonyolító, továbbá a tudatos határkijelölés, a határmegtartás és ezáltal az elválasztás-elválasztódás funkcióinak betöltésén túl, óvni, védeni, szeretni való értékként tételeződött.

Az önmaga léte miatt értékes nyelv érzelmeket kelt, indulatokat generál, identitást kreál és embereket kategorizál. Az államhatárokon átnyúló kultúrnemzetek tagjai számára az identifikáció legfontosabb terepe. Fishman (1980) a nyelven keresztül elérhető identitás fontosságát is hangsúlyozza, mivel az autentikus nyelv birtoklása nélkül az egyén képtelen a kultúra részesévé válni. A nemzetté válás időszakában a birodalmi keretek közé kényszerített, állami határokkal nem rendelkező makroetnikumok és a számszerű kisebbségben élő etnikai csoportok számára egyformán anyanyelvük jelentette létezésük, önmeghatározásuk, identitásuk bázisát. A közép-kelet-európai régió nacionalista nemzeteszménye a nemzeti identitást megjelenítő eszköztár hiánya miatt a többség anyanyelvét és a hivatalos nyelvet egyaránt megtestesítő magyar irodalmi nyelvet jelölte ki – mondhatjuk napjainkig ható érvénnyel – a nemzeti identitás központi kategóriájának (Bindorffer, 1996b; Kis, 1996). Az édes anyanyelv egyszerre fedte le a nemzetet és a hazát, s zárta ki belőle a „nemzet testébe ékelődött" (Szabó, 1984/85), nemzetiségnek elnevezett etnikai kisebbségeket. Ebben az ideológiai keretben a származáshoz hasonlóan a nyelv is adottság és nem választás kérdése. A nemzeti nyelv, a többség nyelve, nem volt képes (mert nem akart erre képessé válni) az együtt élő csoportok „interakció és az identitás szempontjából fontos közléseit" (Krappman, 1980: 19) befogadni. Ebből következett, hogy – mintegy reakcióként (s itt kanyarodunk vissza bevezető mondatainkhoz) –, az anyanyelv, amely az etnokulturális információk átadásának instrumentuma, szükségszerűen a kisebbségi etnikumok önmeghatározásában is központi identitás- és reprezentációs kategóriaként jelent meg. A kisebbségi anyanyelv fontosságát hangsúlyozza az az álláspont, hogy az etnikai identitást a származás kizárólagosan az elődök megtartott nyelvével együtt határozza meg, illetve, hogy a nyelv önmagában is identitásképző tényező (Hoóz et al., 1985).

Ahol a nyelv az etnikai identitás centrális jegye marad, ott a közösség a többség részéről támadásoknak van kitéve (Haller, 1992). A nyelv megőrzéséhez azonban nem feltétlenül társul az ellenállás, illetve a védekezés mechanizmusa; megtartásában vagy elhagyásában gyakorta játszik szerepet a nyelv állapota, használhatósága, valamint a nyelvhasználathoz fűződő egyéni érdekek és érzelmek.

A nyelvhasználat vizsgálatánál figyelembe kell vennünk továbbá azt az etnikai/nemzeti vonatkozásban nem eléggé hangsúlyozott tényt is, hogy a nyelv túl azon, hogy maga is a kultúra része, nemcsak elválaszt, hanem össze is köt; reprezentációs, önkifejezési eszköz egyfelől, közvetítő és kapcsolatteremtő erő másfelől. A közösség a nyelv segítségével teremti meg a kommunikáció lehetőségét befelé, és kifelé egyaránt. „Az egyén a nyelvi kifejezőeszközökkel teremt tartalmi és érzelmi/pszichikai kapcsolatot a kultúrával" (Gyivicsán, 1987: 8), ezáltal a kisebbségi etnikai csoportok tagjai számára lehetővé teszi mind az etnikai, mind a nemzeti kultúrában való részesedést, a kétkultúrájúság létrejöttét. Az anyanyelv használata, illetve a nyelvváltás folyamata többek között ezért is érdemel figyelmet.

4.2. A NYELVHASZNÁLAT VIZSGÁLATÁNAK SZEMPONTJAI

A nyelvhasználat, a beszéd tanulmányozását már Boas (1940) is fontosnak és szükségesnek tartotta, mert úgy vélte, hogy a más megfigyelhető kulturális jelenségekhez képest többet mutat meg az alapvető folyamatokból. Ennek oka, hogy a beszéd távolabb van a tudatosságtól és kevésbé fedi el a racionalizáció (Hymes, 1975, 1979). Kutatásomban az alább felsorolt területekre, illetve a kontinuitás–diszkontinuitás feltárásának érdekében a területek történelmi dimenzióira is koncentrálva azt vizsgáltam Dunabogdányban, hogy a ma már minden kétséget kizáróan kétnyelvű, svábul és magyarul egyaránt értő és beszélő etnikai közösségben milyen hatással van a nyelvváltás az etnikai identitás alakulására, továbbá, hogy milyen a nyelv mint objektív dimenzió és a nyelvhasználat mint szubjektív dimenzió viszonya. Válaszokat kerestem továbbá arra, hogy mi volt és mi jelenleg az egyén és a közösség identitásának alakulásában az anyanyelvnek, illetve az anyanyelv használatában bekövetkezett változások szerepe, illetve hogyan befolyásolta az egyének és a csoport identitásának változásait az anyanyelvi nyelvhasználat változása, milyen változások következtek be az anyanyelvi viselkedésben és az anyanyelv értékelésében.

A vizsgálat szempontjai a következők voltak:

- ki mit tart anyanyelvének;
- mi az anyanyelv és a származástudat viszonya;
- sváb versus magyar: ezen belül;
  - nyelvismeret, nyelvtudás, nyelvi jártasság;
  - aktív/passzív nyelvhasználat;
  - nyelvhasználat területei, beszédesemények, funkcióelkülönülések;
  - a jobban beszélt illetve a kedveltebb nyelv;
- sváb versus német.

4.3. KÉTNYELVŰSÉG, DIGLOSSZIA

Kloss (1978) azt állítja, hogy a német nemzet államhatárain kívül élő magyarországi németajkú kisebbség csupán mint nyelvi csoport tételezhető, amelynek létszáma folyamatosan csökken. Kutatásai azt mutatták, hogy az anyanyelv használata egyre inkább visszaszorul a családba, a rokonságba, és lassan a falu közéletéből, a falusi közigazgatás legalsó szintjeiről is kivonul. Ugyanezt igazolja Manherz: „A hazai németség számára a magyar az irodalmi nyelv, a Hochsprache..." (Manherz, 1989: 9), s a svábnak a köznyelvben is jelentősen csökken a szerepe.[2]

Megfigyeléseim szerint a dunabogdányi svábok teljes beszélő közössége kétnyelvű. Kommunikációs repertoárjában, anyanyelvi szintű ismeretekkel, bár az egyes generációkban nem egyenlő kompetenciával egyszerre van jelen a sváb és a magyar. Az irodalmi németet, a „Hochdeutsch"-ot a németül is tudók az iskolai oktatás keretében idegen nyelvként tanulták (vö. Manherz, 1977, 1998; Demeter-Zayzon, 1992b; Molnár 1993; Mirk, 1995; Komlósi-Knipf, 1996). Egy németül jól beszélő falubeli véleménye szerint azonban: *„ettől a német még nem lett az anyanyelvünk"*. A német

nyelv iránti érdeklődés koronként változó képet mutat. Egy első generációs asszony így emlékszik vissza: *„A bogdányi tájszólás különösen érthetetlen, ezért úgy akartam, hogy a gyerekek tanuljanak meg németül. Elmentünk a szülői értekezletre. Ez talán 50-ben volt. Külön álltak a svábok, külön a magyarok. Megkérdeztem, jó, hogy otthon én svábul beszélek a gyerekekkel, de mi lesz a némettel? Féltek az itteni svábok, alig volt vége a kitelepítésnek. Azt mondták, elegük van a németből, hagyják őket békén. De bevezették, önkéntes alapon lehetett jelentkezni. Eleinte nem nagyon akartak menni, mondom, féltek. Az én gyerekeim se akartak. De én kényszerítettem őket. Azt mondtam nekik, hogy fogtok ti a kinti unokatestvéreitekkel beszélni? Mert elvittek az öt testvéremből kettőt"*. Egy másik asszony a következőképpen indokolta, hogy gyerekeit nem íratta be: *„Volt német, de nem engedtem meg, hogy tanuljanak, nehogy ők is szenvedjenek"*. 1979-ben Dunabogdányban a felnőttek számára német nyelvtanfolyamot akartak szervezni a lakosság nyelvművelése érdekében. A tervet olyan érdektelenség kísérte, hogy a tanfolyam el sem indult. Még a harmadik generációból is hallottam olyan kijelentést, hogy *„csak azért tanultam, mert az anyám kényszerített, de nem tudok semmit"*. Ma, nem utolsósorban a megnövekedett kommunikációs lehetőségek (utazás, külföldi TV csatornák) hatására általános igénnyé kezd válni a német nyelv megfelelő szintű ismerete. A község általános iskolájában minden nap van németóra. A német nyelv „anyanyelvpótló újratanulása" mindenképpen változást fog hozni a nyelvi tudatosságban és a nyelvhasználatban, jelenleg azonban triglossziáról nem, diglossziáról viszont annál inkább beszélhetünk.

A diglosszia esetét Ferguson ugyanannak a nyelvnek két vagy több változatára érti. Meghatározása értelmében a diglosszia a sváb dialektusok mint nyelvváltozatok és a tőlük „erősen eltérő, nagymértékben szabályozott (grammatikailag gyakran bonyolultabb) fölélhelyezett", „egy másik nyelvközösségben létrehozott", „nagyrészt iskolai oktatásban elsajátított" német irodalmi nyelv közötti viszonyt kellene hogy jelentse (1975: 310). A két változat között a nyelvhasználatot, a mindennapi beszédhelyzeteket tekintve a „Hochdeutsch" beszédkészség szintű ismerete hiányában azonban nem jött létre a klasszikus fergusoni diglosszia.

Kiss Jenő megállapítása szerint „diglossziához hasonló viszony előfordul a kétnyelvűség esetei között is, tehát a *diglossziás viszony* jellemezheti a kétnyelvűséget is" (1995: 234, kiemelés eredetiben). A beszélt sváb és magyar nyelvek között a kétnyelvűség általánossá válásával ilyen nyelvi helyzettel találkozhatunk Dunabogdányban. A diglossziás viszony tehát nem az iskolai oktatás keretében tanított irodalmi német, a „Hochdeutsch" és Magyarországon kialakult, Dunabogdány esetében a rajnai frank és a dunai bajor nyelvjárások egységesülésével létrejött nyelvszigeti[1] sváb dialektus között áll fenn, hanem a sváb és a magyar között. A kétnyelvűség kialakulását magyar és sváb nyelv között nem befolyásolta az a tény, hogy a két nyelv tipológiailag távol áll egymástól.

Hymes a funkciót szem előtt tartva nem tesz különbséget egy nyelv két változata, vagy két nyelv diglossziás szituációja között.

> A társadalmi közelség és a társadalmi távolság különböző módokon juttatható kifejezésre: egyes esetekben egyik nyelvről a másikra való átkapcsolás útján ...máskor ugyanazon nyelv különböző változatait használják erre a célra" (1979: 214).

Hymes közelítése értelmében az egynyelvű diglossziához hasonlóan a kétnyelvű helyzetben is vizsgálható, hogy a „funkció, kidolgozottság és értékelés tekintetében milyen munkamegosztás jön létre az egyes nyelvek között" (1979: 215).

4.4. Anyanyelv, származás, identitás

Deme László nyomán (hivatkozik rá Kozma, 1984) azt mondhatjuk, hogy az anyanyelv a családi környezetben elsőnek megtanult, reflexnyelvvé vált nyelv, ami minden ember számára a gondolkodás és a külvilág ingereire adott közvetlen reagálás eszközét jelenti. Ezen a nyelven az ember nem keresi a szavakat, hanem reflexszerűen kimondja őket, felordít, ha váratlan veszélybe kerül, morfondírozik, félhangosan mormolva a pénzét számolja, álmodik és káromkodik, egyszóval: átfogja minden tevékenységét. Esetünkben ez a sváb, amihez utólag társult második nyelvként, akár „az anyanyelvi teljesség szintjéig" (Komlósi-Knipf, 1996: 291) megtanult magyar nyelv.

Tapasztalataim szerint az anyanyelvi bevallások csak az első generációban felelnek meg ennek a meghatározásnak. Dunabogdányban az anyanyelv meghatározása és a nyelvhasználat generációs rétegzettséget mutat, és jól elkülöníthető módon három generáció képe rajzolódik ki. A legidősebbeket kivéve a sváb anyanyelv nem játszott döntő szerepet sem az etnikai származástudat, sem a hovatartozás, illetve csoporttagság, sem az etnikai identitás tekintetében. A második generáció esetében gyakorlatilag egyszerre történt a két nyelv elsajátítása. Az unokák először magyarul tanultak meg, s csak nagyszüleik igyekeztek őket svábra is megtanítani. Az, hogy ki melyik nyelvet tartja anyanyelvének és miért, generációs eltérésekkel összefüggést mutat a származással és a csoporttagság felvállalásával, illetve a jobban beszélt nyelvvel; tehát érzelmi és gyakorlati dimenziói egyaránt vannak.

Az anyanyelv meghatározása esetünkben azért is fontos, mert Dunabogdányban az anyanyelv szerepét egy a modern német nyelv kialakulását megelőző időszakból származó, végső formáját Magyarországon elnyerő, ám regionális kiegyenlítődési-egységesülési folyamatában megrekedt két különböző dialektus keveréke, ún. településdialektus tölti be. A sváb nyelvnek nincs infrastruktúrája, nincs felépítménybeli kerete a reprodukcióra és nincs írásbelisége. A német nyelv használatára szinte kizárólag a vallásgyakorláskor került sor. Imádkozni ugyanis csak magyarul vagy németül lehetett. A német nyelv és az anyanyelvként használt dialektus párhuzamos egyidejűségben éltek egymás mellett, de nem hatottak egymásra. Ebből következően a modernizáció adott pontján az anyanyelv igényével fellépő dialektus már képtelen volt átfogni a mindennapi életet, képtelen volt kielégíteni a kommunikációs igényeket. Azokra az új szavakra, fogalmakra, amelyekre dialektusuk nem kínált szóalakot, a dunabogdányiak nem a német nyelvből vették át a megfelelő jelentésű szavakat, hanem spontán a magyar nyelvre támaszkodtak. Jelenleg a három nyelv ismerete, használata ugyancsak generációs eltéréseket mutat, az azonban teljességgel biztos, hogy a német nyelv nem tudja átvenni a sváb dialektusok anyanyelvi szerepét; ezt sokkal inkább képes betölteni a magyar.

A magyar és a német nyelvhez való viszony alakulásának folyamatát a község iskolájának utolsó 100 éves történelme közvetíti (Knáb, 1996). Az iskolai nyelvhasználatról

szóló első adat 1892-ből származik. Ebben az évben az év végi záróvizsgákról írott jelentésben az áll: „Magyar nyelvből minden osztály szép előmenetelt tanúsított" (Knáb, 1996: 4). Ebből is kiderül, hogy a sváb gyerekek számára az oktatás magyarul folyt, de a hittant, és a történelmet német nyelven tanították, és volt németóra is. 1898-ban a záróvizsgák eredményét a jegyzőkönyv így rögzíti: „A magyar nyelv elsajátítására kellő gond fordíttatott". 1903-ban a német nyelvű katolikus népiskola helyét a magyar tannyelvű királyi állami elemi népiskola vette át. A tanítók kijelentik: „Jövőre minden tárgyat magyarul tanítanak". A fő cél a magyar nyelv és a magyar jellegű műveltség terjesztése, ezáltal a saját nemzetiségi műveltség kiszorítása, elnyomása volt; „az elsőrendű kultúrának ezen a földön magyarnak kell lennie". Az 1903–1904-es tanévben az első osztályokat népessége miatt párhuzamos osztályokká szervezik, „tekintettel a magyarosodás céljára, mert éppen itt szükséges jó alapot biztosítani". Egy 1904. február 3-án kelt értékelés szerint az első osztályosok szép magyar kiejtéssel feleltek, de „azokra a mássalhangzókra, mint pl. p–b, g–k, d–t, melyeket a német nyelvű gyerekek összetévesztenek, nagy súlyt fektessenek". A következő tanév félévi értékelése a harmadikosok magyar nyelvi ismereteit nagyon hiányosnak találja. Az V. és a VI. osztályosok a magyar nyelvet ugyancsak gyengén bírják. Ezért: „A tanítás alatt az anyanyelv használata ki legyen zárva, minden magyarázat magyar nyelven történjék!"

1905 áprilisától magyar nyelvű „deákmisét" vezetnek be. 1905 novemberében az egyik tanítónő jelenti az igazgató úrnak, hogy a növendékek társalgási nyelve a német. Az igazgató felhívja az osztálytanítók figyelmét, hogy „a magyar nyelv teljes érvényre emelése szigorú kötelességünk". 1907-ben az évzáró értékelés szerint „a magyar nyelv elsajátítása és a magyar beszédben való ügyesség terén nagy az eredmény és a haladás". 1908-ban az egyik tanító kifogásolja, hogy a „hitoktató urak a növendékek anyanyelvét használják hitelemzésnél". A hitoktató és dr. Hufnagel János kamarás plébános ezzel kapcsolatban a következő kijelentést tette: „Egyáltalán nem áll az a vád, mintha ők az állami iskolában a hittani órák alatt a magyar nyelvnek a magyar nyelvtörvényben és Dunabogdányra nézve kormányrendeletben biztosított szent jogát megsértették volna, csak annyi történt, hogy német nyelven tájékozódtak a gyermekek szent gyónásra való készültségéről. Ez tisztán lelki ügy, ami törvénybe nem ütközik". A tanítók a történelmet az 1907–1908-as tanévben Benedek Elek: *A magyar nemzet története* című könyvéből oktatták. 1908. őszén G. J. igazgató a következő jelentést küldi a tanfelügyelőnek az állami iskola működéséről: „A magyarosodás tekintetében nagy az előrehaladás. ...A község tiszta német ajkú lakossága észrevétlenül örömmel szívta be az állami iskola magyar szellemét. Az intézetből kikerült növendékek tökéletesen bírják a magyar nyelvet. A megalakult, s működésben lévő ifjúsági egyesület, daloskör a felnőttek rétegébe vitte a magyar szót. Az államosítás eredménye az, hogy a magyar szó annak előtte fehér holló volt; ma úgy beszélhetünk Dunabogdányról, hogy megmagyarosodott".

1912 decemberében a királyi tanfelügyelő engedélyezi, hogy az önként jelentkezők számára, rendes tanítási időn kívül, tantárgyanként heti 2 órában német írás és olvasás órát lehessen tartani. 1919-ben a faluban népgyűlésen kérik a német nyelvre való áttérést. Az iskola továbbra is magyar tannyelvű marad, de rendes tárgyként tanítani kezdik a németet. Az 1918–19-es tanévet német és magyar nyelvű műsor búcsúztatja. A következő tanévben a 2. osztálytól, heti két órában, német írás és olvasás

órát iktatnak a rendes tanmenetbe. 1921-ben a Gondnokság figyelmezteti Hufnagel plébánost, hogy a hittant nem is németül, hanem svábul tanítja. 1924 áprilisában a tantestületi ülésen rögzítik, hogy az iskolában a tanulók egymás közt nem beszélhetnek németül. Az osztálytanítók feladata erre felügyelni. Az 1925 júliusában megjelent elemi iskolai tanterv szerint a népiskolának „öntudatos, hazafias polgárokat" kell nevelnie. Ebben az évben jelenik meg az a), b) és c) típusú kisebbségi tanítási nyelvű elemi iskolák tanterve is. A német nyelv oktatása továbbra is heti 2 órában történik. 1930 áprilisában a Gondnokság az iskolát – állítólag a szülők kérésére – Német C típusba sorolja. A tanítási nyelv a magyar, az írást és az olvasást hetente kétszer németül is tanítják. A vallásoktatás nyelve a német. 10 tanítóból csak öten tudnak németül. Az 1932–33-as tanév végén ismét nehezményezik, hogy „vannak osztályok, ahol a tanulók az egymás közötti beszélgetés során 95%-ban nem a magyar nyelvet használják".

1935-ben az egyik tanító javasolja, hogy az iskolában állíttassék Országzászló. A *Függetlenség* c. politikai napilap szerint Dunabogdányban „évtizedes mulasztásoknak kell lenniök a hazafias iskolai nevelés terén". Az iskola tiltakozására a tanfelügyelői látogatás megállapítja, hogy „ez az iskola tiszta szellemű nemzetnevelést végez, nem is igen lehet észrevenni az idegenszerűséget". 1936-ban lehetőség nyílik egységes típusú kisebbségi népiskola szervezésére, de a szülők nem kívánták az áttérést az új rendszerre. „Kívánságuk csupán az, hogy az eddigi keretben a német anyanyelvi írás és olvasás oly mértékben taníttassék, hogy a gyermekek a 6 év alatt azt el is sajátítsák". Ezt a határozatot a hatóság kétszer is visszautasította, míg végül 42 fő aláírásával megszületik a német tanítási nyelv bevezetését kérő jegyzőkönyv. Erre az időszakra „a svábok közül szinte senki sem beszélte a német irodalmi nyelvet" (Bonifert, 1997:10). 1937 decemberében az iskola igazgatója bizalmasan a következőket jelenti a Főszolgabírónak: „a községben N/C típusú iskola van. Magyar tanítási nyelv mellett osztályonként heti 2 órában német nyelv taníttatik. A B típusra való áttérés folyamatban van, részben már meg is történt, de nem a szülők kívánságára, hanem a hatóság határozott utasítására. ...Előre láthatóan az fog bekövetkezni, hogy a szülők nagy része a magyar tannyelvű iskolába fogja íratni a gyermekét egyrészt azért, mert szükségét érzi annak, hogy gyermekei itt az ország szívében tökéletesen birtokába jussanak a magyar nyelvnek, másrészt a kétféle nyelvű könyvek beszerzésével járó anyagi megterheltetést nem fogja vállalni. Teljesen kielégítő és közmegelégedés szerint lett volna elintézve, ha úgy a szülők, mint a Gondnokság kívánsága szerint a magyar tannyelvű iskola marad meg, de abban 2 tanerő intenzíven csak német nyelvet tanít". 1938 májusában az iskolafelügyelő jelenti, hogy „az I. vegyes osztályban a magyar beszéd folyamatosabb, mint a német".

1938. október 12-én kelt az igazgató következő levele a Királyi Tanfelügyelőségnek: „Az érdekelt szülők 75%-a részben a nehéz gazdasági viszonyokra való hivatkozással, másrészt pedig az új oktatási rendszerrel szemben tanúsított elégedetlenségükből kifolyólag nem vásárolják meg az új német tankönyveket. Kifejtettem előttük, hogy állásfoglalásuk helytelen és alaptalan, miután az új oktatási rendszer elrendelésével a felettes hatóság csak a község népének kívánságát teljesítette. Felvilágosító szavaimat az érdekeltek végighallgatták, de utána kijelentették, hogy az ő kérésük a német nyelv tanítását illetőleg az volt, hogy a német írás és olvasás tanítása végeztessék intenzívebben. Kimondottan tiltakoztak az ellen is, hogy a vegyes

tannyelvű I. osztályba járó gyermekeik az új rendszer miatt nem részesülhetnek a magyar írás és olvasás oktatásában, melyet pedig szükségesnek tartanak, így nem hajlandók gyermekeiket a vegyes tannyelvű I. osztályba járatni, hanem kérik a magyar tagozatba történő átírásukat". 1940-ben 281 német tanulóból 250 járt vegyes osztályba. 1941-ben 7 német osztály kezdi meg a tanévet. Megkezdődik a tanuló ifjúság beszervezése a Volksbundba. Az V. vegyes osztály őszi kirándulásán Horthyt gyalázó német dalt énekelt. 1942-ben a német tannyelvű osztályokban heti 6 órában magyar nyelvet és irodalmat tanítanak. 1943-ban 171-ről 269-re nő a magyar tannyelvű osztályok létszáma, míg a német osztályok létszáma 212-ről 126-ra csökken. 1944. április 1-jén 309 magyar (!) és 157 német tanuló van regisztrálva.

1946-ban minden gyermek anyanyelveként magyar van beírva. 1948. március 16-i Nemzeti Bizottsági jegyzőkönyv szerint panasz érkezik, hogy az elemi iskolába járó gyerekek az utcán feltűnően németül (svábul) beszélnek egymással. A bizottság előírja: „Hivatkozással a 14/1945. M. E. számú kormányrendeletre, melyben a Nemzeti Bizottság jogait és kötelességeit határozza meg, felkérjük az iskola Igazgatóját, hogy az elemi iskolába járó gyermekeket osztályfőnökeik útján figyelmeztetni szíveskedjenek, hogy az utcán lehetőleg a magyar nyelvet használják, ne pedig feltűnő módon németül, illetve svábul beszéljenek." 1951-ben a Közoktatási Minisztérium lehetővé teszi a fasiszta gyűlölködés szellemét magáról már letisztított németajkú lakosság számára, „akiknek gyermekei otthon is németül, illetve svábul beszélnek, és így a nyelvkincs birtokában vannak, hogy nyelvtudásukat tökéletesíthessék, hiányos szókészletüket kiegészíthették, a német irodalmi nyelvet megismerhessék". 1952 novemberében azon szülők gyermekei számára, akik beszélik a sváb nyelvet heti két órában szókincs és kifejezőkészség gyarapítása, fejlesztése érdekében megindul az oktatás. 53 tanuló jelentkezik, ez a szám az 1957–58-as tanévre 270-re nő.

4.5. Generációs különbségek a nyelvhasználati szokásokban

4.5.1. Az első generáció felmenői

A falubeliek emlékezete szerint, földműveléssel foglalkozó nagyszüleik nemigen, szüleik viszont értettek annyira magyarul, hogy a legszükségesebb esetekben érintkezni tudtak a magyarokkal, beszélni azonban csak rosszul tudtak, és a szavak nyelvtani szabályok nélküli egymás mellé illesztésével fejezték ki magukat. Egy idős férfi emlékei szerint nagyszülei sokat értettek, de alig valamit beszéltek magyarul. *„Ennyi pénz maga disznó?"* – így alkudozott a nagymama, ami azt jelentette, hogy ennyi pénzért akarja maga eladni a disznaját? A *„Nincs volt rajta"* azt jelentette: nem volt ott; *„A maga te urad?"* azt jelentette, a magáé? A *„Voltam disznó, de nem voltam kukorica"* meg azt, hogy van disznóm, de nincs kukoricám.

A falu határát kevesen lépték át. Önellátásra termelő felmenőiket nem vezette gazdasági kényszer a magyar nyelv tökéletes elsajátítására. A falun belül a magyarokkal szemben többséget alkottak, s mivel elkülönültek tőlük, semmi sem inspirálta őket a

magyar nyelv megtanulására. Megítélésük szerint felmenőik nem nagyon értettek németül, de annyit mindenképpen, amennyire munkájukhoz ez elengedhetetlen volt, pl. kőfejtőként dolgoztak a közeli Csódi-hegyi kőbányában (I. Sándor, 1973). Magasabb szintű német nyelvtudása azonban csak azoknak a férfiaknak vagy ritkább esetben nőknek volt, akiket foglalkozásuk Németországhoz vagy Ausztriához kötött, pl. terménykereskedéssel vagy szállítással foglalkoztak. Kevesen járattak német lapokat. A felmenők többsége számára elegendő volt az a német tudás, amit imakönyveik és az igehirdetés nyújtott.*„Akinek szüksége volt rá, biztosan, tudott, de a többség nem mozdult ki a faluból, honnan tudott volna. Azt hiszem, csak imádkozni tudtak németül. Amikor én gyerek voltam, jártak ide német lapok, de kevesen olvasták ezeket"* – állítja egy értelmiségi.

A legidősebbek szülei esetében a magyar nyelv tudása egyre inkább szétvált férfiak és nők esetében. Mint az más etnikai csoportoknál is kimutatható, a családi-nyelvi szocializáció letéteményesei az asszonyok voltak (Szabó, 1993, 1994). Aktív magyar nyelvtudása e generáció nőtagjainak nem volt, nyelvi ismereteik nemigen lépték túl szüleikét. A férfiak a katonaidejük leteltével, ahol legalább a megértés szintjén elsajátították a magyar nyelvet, a faluban nem nagyon használták. Azok a terménykereskedők, akik felvásárolták, s piacra vitték a gazdák feleslegét, természetesen igyekeztek egy bizonyos érthetőségi szinten ismerni a magyart. A vizsgált első generáció szülei esetében a magyar nyelv használata gazdasági kényszerűségből, illetve gyakorlati szükségetekből, és a kereskedelem bővülése miatt fordult csak elő.

4.5.2. Az első generáció

A legidősebbek anyanyelvi szocializációját teljes mértékben biztosította a szűkebb családi-rokonsági, valamint a tágabb falukörnyezet, s a legteljesebb természetességgel a svábot nevezték meg anyanyelvüknek. Közülük legtöbben csak az elemi iskolába kerülve tanultak meg magyarul. *„1918-ban, amikor én iskolába jártam, tilos volt svábul vagy németül beszélni. Akkor, ha valakit meghallottak, ötvenszer leírta, hogy az iskolában és annak területén németül beszélni nem szabad. Ha még egyszer feljelentették, akkor százszor"* – emlékezett vissza egy férfi. Ennek ellenére sváb anyanyelvi jártasságuk tökéletes, nyelvhasználatuk aktív. A nyelvhasználat színterei a család és az otthon, a rokonság és a sváb falukörnyezet. Az otthonokban, ahol jártam, a házastársak svábul beszélnek egymással, mert így jobban megértik egymást, s a falu hasonló korú tagjaival is gyakorlatilag sváb az érintkezés nyelve. A fiatalabbakat svábul, de gyakran magyarul szólítják meg, mert a sváb nyelvű válaszadás az őket követő korcsoportokkban már nem magától értetődő. Gyermekeik még hajlandóak svábul válaszolni, de az unokáikkal magyarul beszélnek. Interjúszituációban, ahol több sváb parasztasszonnyal egyszerre beszélgettem, előfordult, hogy valamelyikük mondott valamit, ami a többiek szerint nem úgy történt, akkor kijavították és a hirtelen támadt izgalomban svábra váltottak. A férfiak egymás között ritkábban svábolnak. Ha pl. az utcán két svábul beszélő idős emberhez egy fiatalabb odament, akkor rögtön átváltottak magyarra.

Számukra a kedveltebb nyelv a sváb. Életükben mindig svábul jelent meg a család, a munka, a gyermekkor, a hagyomány, tehát mindaz, ami múltjukat idézte, és múltjukkal kötötte össze őket. A származás meghatározása egybeesett az anyanyelvével. A svábként való önbesorolás, a svábság felvállalása, illetve a sváb etnikai csoporttagság és anyanyelv képezték etnikai identitásuk elemeit, s tökéletes, ellentmondásmentes egységet alkottak. A nyelv mint az etnikai hovatartozás objektív dimenziója valamint a szubjektív dimenzió lefedte egymást.

Ennek ellenére az első nemzedék minden kétséget kizáróan kétnyelvűnek mondható. A két nyelv egyenrangú tudására, ugyanakkor a nyelvhasználat szituativitására enged következtetni az a beszédhelyzet, amikor: *„úgy szólalok meg, ahogy éppen eszembe jut"*. Ez a megjegyzés arra utal, hogy a gondolatközlést és a kifejezést éppen legjobban biztosító nyelven szólalnak meg. E célszerűség azonban azt is magában rejti, hogy a beszélő, ha megfelelően akarja kifejezni magát, ezt gyakran már csak a sváb dialektust meghaladó sokkal bővebb magyar szókincs használatával képes megtenni, tehát egyre gyakrabban kényszerül kódváltásra, magyar szavak és kifejezések kölcsönzésére. Ilyen beszédhelyzetek, helyzethez kötött kódváltások családon belül és kívül egyaránt előfordulnak. A sváb és a magyar nyelv funkciói azonban világosan elkülönülnek. A sváb az érzések, az intimitás, az otthonosság és az összetartozás, a magyar a kényszerítő praktikum nyelve; például kizárólag magyarul beszélnek hivatalos ügyeikben, és a 2. világháborút követő represszió hatására kialakult védekező mechanizmusként idegenek jelenlétében (vö. Fishman, 1983). Magyarul beszélve gyakran svábul intonálnak, de ha véletlenül nyelvtani hibát ejtenek, nem egyeztetnek, vagy helytelen szórendet használnak, azt azonnal kijavítják. Úgy vélték azonban, hogy svábul azért jobban ki tudják fejezni magukat, és saját bevallásuk szerint svábul gondolkodnak, számolnak, veszekszenek vagy káromkodnak. Ezek a válaszok sváb nyelv melletti érzelmi elkötelezettségnek tulajdoníthatók.

Ha feltételezzük, hogy sváb és magyar diglossziához hasonló viszonyában a magyar az *E* (emelkedett), a sváb pedig a *K* (közönséges), változatot jelenti, ahogy Ferguson (1975: 293–294) írja:

> a diglosszia egyik legfontosabb jellemzője az *E* és a *K* funkcióinak elkülönülése. A szituációk egyik sorában csak az *E* változat a megfelelő, míg a másikban csak a *K* (1975: 296),

akkor az első generáció nyelvhasználatában a helyzet éppen fordított. Az emelkedett nyelv a sváb, és ez a funkciók elkülönülésében (érzelmi vs. gyakorlati) nyilvánul meg. A hagyományokhoz kötődő érzelmileg is átélhető rítusokat (pl. sváb esküvő és lakodalom) alkalmanként sváb szöveggel folytatják le. Erre azonban egyre ritkábban kerül sor.

A sváb nyelv az érzelmi funkciók területén csupán egyetlen vonatkozásban nem képes szerepét betölteni. Ez a vallásgyakorlás, az ima. Hasonlóan szüleikhez, német imakönyvből tanultak imádkozni, s a kibocsátó anyaország nyelvével való kapcsolatot, az irodalmi német nyelv elérhető közegét gyakorlatilag számukra is a vallásgyakorlás, az imakönyv jelenti. Hozzá kell azonban tenni, hogy zömében ezzel a nyelvi kapcsolattal meg is elégedtek. A magyar nyelvhasználat a sváb parasztok

körében jobban elterjedt, mint a Hochdeutsch használata, a közvetítő nyelv a svábok között a magyar volt.[3]

> Fokozta a magyar nyelv hatását az a tény is, hogy a magyarországi németségnél – az anyaországokkal, illetve az anyanyelvvel való szorosabb kapcsolatok híján – a német helyett a magyar nyelv vette át és töltötte be az ún. „Hochsprache", az irodalmi, ill. standard nyelv szerepét (Erb–Knipf, 1999: 178).

A németül imádkozás hagyománya már a legidősebbeknél sem folytatódott töretlenül. Valószínűsíthetően az elmúlt negyven év magyar nyelvű igehirdetése hatására, talán amiatt, hogy német nyelvi ismereteik nélkülözik a mindennapi beszédhez szükséges nyelvi ismereteket, s jobban tudnak magyarul, mint németül odahaza, bár mindenkinek van német imakönyve is, magukban inkább magyarul imádkoznak. A német nyelv nem kelti bennünk a bensőségesség, az otthonosság érzését, ami természetes, ha figyelembe vesszük, hogy nyelvhasználat nélkül ez az érzés nem alakulhat ki. Ezt fejezi ki a németségtől való elhatárolódásra utaló önbesorolás: *„mi svábok vagyunk, nem németek.*

4.5.3. A második generáció

Ez a korosztály nem volt egységes annak tekintetében, hogy melyik nyelvet nevezte meg anyanyelvének. Általában a korosztály felső határához közelebb esők a svábot, az alsó határhoz közeledve pedig inkább a magyart választották. A diplomások és az érettségizettek közül kerültek ki azok, akik anyanyelvüknek a magyart nevezték meg, vagy magyarnak vallották magukat. De például egy szakmunkástól hallottam: *„először mindig magyarul jutnak eszembe a dolgok".*

A „gyerekek" a magyarral együtt otthon, a családi szocializáció során tanultak meg svábul. Gyermekkorukban nagyszüleikkel svábul, szüleikkel, testvéreikkel odahaza felváltva svábul és magyarul, de az otthonon kívül, az iskolában vagy egyéb nyilvános helyen mindig magyarul beszéltek. *„A szüleink gondot fordítottak arra, hogy tudjunk magyarul. De már a nagyanyám beszédéből is kihallatszott a magyar. Mi gyerekek azért beszéltünk egymás közt svábul, ha nem akartuk, hogy mások értsék"* – emlékezett vissza egy diplomás férfi. A sváb és a magyar nyelv érzelmi és gyakorlati funkcióinak szétválása területi elkülönülésben is megnyilvánult. A praktikumon túl szerepe volt ebben az őket ért repressziónak is a második világháború után, amely egyaránt érintett felnőttet és gyereket. *„Az nem volt kérdés, hogy otthon hogy beszéljünk, de az utcán nem mertünk megszólalni. Az utcán a rendőr csak azért végigverhetett rajtunk, mert svábok vagyunk"* – mesélte egy 56 éves asszony a negyvenes évek végéről.

A magukat sváb anyanyelvűnek tartók esetében, a származás és a csoporttagság változóit figyelembe véve, két alcsoportot képezhetünk.

Az 1/a) csoportban (a megkérdezettek 49 százaléka) az anyanyelv, a származás és a csoporttagság („sváb származású, sváb anyanyelvű sváb vagyok") konzisztens egységet mutatott és szilárd bázist képzett az etnikai identitás számára. Az első generációhoz

hasonlóan az anyanyelv mint az etnikai hovatartozás objektív eleme és a szubjektív dimenzió lefedték egymást, és a nyelv etnikai identitást meghatározó elemként és határjelként funkcionált. Az I/b) csoport tagjai (19%) – annak ellenére, hogy a svábot vallották anyanyelvüknek, és vállalták származásukat – magyarnak vallották magukat. Ezt a csoportot erőteljes asszimilációs tendenciák jellemzik, ugyanakkor gyengülő intenzitással, de jelen vannak érzelmileg meghatározott etnikai kötődéseik is. Tipikusan a kettős kötődés állapotában találhatóak, amely válaszaik „igen is meg nem is" jellegéből következően az identitás bizonytalanságára utal.

Az I/a) csoport sem az életkort, sem a foglalkozást, sem az iskolai végzettséget tekintve nem homogén. Az a közös bennük, hogy érzelmileg erősen kötődnek anyanyelvükhöz. Bár nem tettek különbséget a magyar és a sváb nyelv tudása között, állításaik szerint szívesebben beszélnek svábul, mint magyarul. Ha csak tehetik, svábolnak. *„Anyámmal nem is tudok másként beszélni, csak svábul. Így szoktam meg. A kortársaimmal és a férjemmel is míg élt, svábul beszéltünk. A fiamat is megtanítottuk. Kiskorában a magyar mellett svábul is beszéltünk vele, ért ő jól, de most már nem akar beszélni. Ugye, az iskolában csak magyarul beszéltek, én meg, amikor ki kellett kérdezni, szintén magyarul beszéltem, így aztán valahogy átszoktam"* – mondta egy 57 éves asszony. Gyerekeik által, ebben az erős sváb identitással rendelkező csoportban is jelen van a családon belüli magyar nyelvhasználat, ami szükségszerűen megosztja az érzelmi terepet a két nyelv között. A magyar már nem csupán a praktikum nyelve, bekerül az érzelmi dimenzióba és gyakori kódváltásra kényszerít.

A rendszerváltás után ez a csoport erőteljesen preferálta a magyarral szemben az ismét lehetővé vált német nyelvű igehirdetést, bár hozzá kell tenni, hogy ezt nem nyelvtudása dominálta. Érezvén a sváb nyelv megújulásra való képtelenségét és saját családjukon belül látva-tapasztalva a nyelv háttérbe szorulását, helyettesítő csoportösszetartó erőként, a valláson keresztül, a német nyelvre (s ezen keresztül a külföldről jövő német támogatásra) szeretnének támaszkodni. Saját és gyermekeik német nyelvtanulását is fontosnak tartják.

Az I/b) csoporthoz azok tartoznak, akik a sváb anyanyelvet és származást nem tagadva, de a csoporttagságot fel nem vállalva magyarnak vallották magukat. Az önmeghatározás ebben az esetben *„sváb származású magyar vagyok"*. Elsősorban érettségizettek, diplomások határozták így meg magukat, de ehhez a 19%-hoz szakmunkások is tartoznak. Általánosan jellemző ebben a csoportban a falun kívüli munkavállalás. A svábot mintegy hagyománytiszteletből tartották anyanyelvüknek, és meghatározását összekapcsolták a származásukkal: *„A mi családunkban mindenki sváb és mindenkinek sváb az anyanyelve. Most mit mondjak, nekem miért nem az?"*– kérdezte egy 43 éves férfi. Voltak, akik azért tartották anyanyelvüknek a svábot, mert: *„anyám nyelve is az"*, vagy: *„anyánktól tanultuk"*, *„ezt kaptuk ajándékba, mást úgyse nagyon adhattak"*. De mentegetőzve azonnal hozzátették: *„Igaz persze, hogy magyarul jobban tudok"*. *„Ha eszembe jut valami, az magyarul jut eszembe. ...Persze, én is beszélek az öregekkel svábul. A gyerekeim is tudnak, értenek, de mi velük csak magyarul beszélünk. És én ezt nem is bánom. Inkább tanuljanak meg jól németül vagy angolul"*– állította egy diplomás, falun kívül dolgozó férfi. Egy másik, ugyancsak diplomás férfi a következőket mondta: *„A szüleim beszéltek svábul, németül, magyarul. Az én lányom már csak magyarul tud, az iskolában tanul németül. Nekem magyar*

a feleségem, én meg soha nem értem rá vele foglalkozni. Így van ez majdnem minden családnál".

Az ide sorolható egyéneket erőteljes asszimilációs tendenciák jellemzik. A jobban kedvelt és a többet használt nyelv nem az anyanyelvként megnevezett sváb, hanem a magyar volt. Ebben a csoportban a magyar nyelv szerepe a praktikum mellett erős érzelmi bázison alapult.

Az itt tapasztaltak azt mutatják, hogy hiába fedi le egymást a nyelv objektív és szubjektív dimenziója, ha ez nem jár együtt a csoporttagság felvállalásával, elveszti identitás-meghatározó és reprezentáló szerepét. Ez arra enged következtetni, hogy a nyelv önmagában nem identitásképző tényező. A nyelv csak akkor válik identitáselemmé, ha vállalt csoporttagsággal párosul, a származástudat ehhez szükséges, de nem elégséges feltétel. A sváb nyelv fontosságának csökkenése vagy elvesztése azonban nem jelenti egyúttal az etnikai identitás elvesztését is, csupán a nyelv gyengülő szerepét jelzi. Arra a kérdésre, hogy miért és mennyiben tartják magukat magyarnak, a válaszolók arra hivatkoztak, hogy jobban tudnak, és többet is beszélnek magyarul, mint svábul, magyar állampolgárok, szeretik a magyar kultúrát és azonosulnak vele vagy, hogy ugyanúgy gondolkodnak, mint a magyarok.

Azok, akik a magyart jelölték meg anyanyelvüknek, a származás és csoporttagság változóit figyelembe véve, szintén két alcsoportra bonthatók.

A 25%-ot kitevő 2/a) csoportba azok a kerültek, akik a magyart vallották anyanyelvüknek, de őrizték a sváb származás tudatát, és felvállalva a sváb csoporttagságot, svábként határozták meg magukat. Az életkort tekintve csak 50 év alattiakat találunk ebben a csoportban. Elsősorban érettségizettek és diplomával rendelkezők sorolták be így önmagukat. Arra, a helyzet pontos definiálását célzó kérdésre, hogy akkor igaz-e az állítás, hogy *„Ön magyar anyanyelvű sváb"*, megerősítő válaszokat kaptam azzal a megjegyzéssel, hogy a magyar anyanyelv nem jelenti azt, hogy családi körben ne beszélnének svábul. A sváb nyelv funkciója azonban itt is a szülőkkel, idősebb rokonokkal való kapcsolattartásra korlátozódott. Bevallásuk szerint a magyart jobban beszélik, de a jobban kedvelt nyelv kérdése nem mutatatott pozitív eltolódást egyik irányba sem, az érzelmi dimenzióban mind a sváb, mind a magyar nyelv megjelent. A gondolkodás, számolás, a veszekedés, az ima nyelve magyar. A német nyelvhez mint hasznos és megtanulandó nyelvhez viszonyulnak, érzelmi attitűdjeik a német nyelvvel kapcsolatban nincsenek. A gimnáziumban, különböző tanfolyamokon maguk is tanultak németül, s gyermekeiket is ösztönzik megtanulására.

Ezekben az esetekben a származás és az anyanyelv elvált egymástól, valamint a nyelv objektív és szubjektív dimenziója nem fedte le egymást. A származás és csoporttagság felvállalása azonban az anyanyelv nélkül is identitásképző tényezőként jött számításba.

A 2/b) csoportba soroltak sváb származásukat nem tagadva magyar anyanyelvűnek és magyarnak tartották magukat, tehát nem vállalták fel az etnikai csoporttagságot. Létszámát tekintve ez a csoport a legkisebb, a középgeneráció 7 százalékát sorolhatjuk ide. Ezt a csoportot is erős asszimilációs attitűdök jellemzik, amit a vegyesházasságok – a többi csoporthoz képest nagy száma – is inspirál. Tudatosan törekedtek a sváb nyelvhez fűződő szálak gyengítésére, sőt elszakítására, a sváb familiáris funkcióinak kiiktatására, de ennek ellenére még ebben az alcsoportban is előfordult, hogy idősebb szüleikkel, vagy más falubelijeikkel sváboltak. A sváb nyelv érzelmi

funkcióit teljesen átvette a magyar. A német nyelvhez való viszonyukat kizárólag a praktikum határozta meg (Bindorffer, 1997c).

A második generáció esetében összefoglalásul megállapítható, hogy az etnikai identitás megőrzésében és reprezentációjában az anyanyelv csupán egy és nem is feltétlenül szükséges faktor, önmagában pedig semmiképpen sem identitásképző elem. A származás az etnikai identitás szilárd eleme és az identitást nem kizárólag az elődök megtartott nyelvével együtt határozza meg. A származás a felvállalt csoporttagsággal együttesen képezi az etnikai hovatartozás és ezzel párhuzamosan az etnikai identitás bázisát, hisz mint korábban Barthra (1996) hivatkozva állítottuk, az identitás csoporttagság kérdése.

A nyelvhasználati szokások nem mutattak semmiféle korrelációt azzal, hogy ki minek tartja magát, illetve, hogy mit nevezett meg anyanyelvének. E generáció minden megkérdezett tagja értett svábul, és aktívan vagy passzívan használta is a nyelvet. Különbség inkább a nyelvhasználat helyszíneiben és gyakoriságában mutatkozott. Mindegyik csoportra elmondható azonban, hogy a sváb nyelv használata életükben teret vesztett, és ez a tendencia folytatódik. Itt nem csupán arról van szó, hogy mint kisebbségi nyelv, a sváb alárendelt a többségi magyar nyelvvel szemben, hanem arról is, hogy „a nyelvi impulzusoknak az a csatornája, amely Bécs felől a hazai városokon át az irodalmi nyelvi integráció legfőbb eszköze volt" (Hutterer, 1973: 111) a 19. század elején elzáródott, és „a társadalmi, gazdasági felemelkedés nyelvi eszközei sorából a hazai német paraszt számára" (Hutterer, uo.) a német nyelv kiiktatódott. Ezzel a sváb településdialektusok elvesztették kapcsolatukat a megújulás forrásával, elestek a nyelvfejlődés lehetőségétől és zárványnyelvvé váltak. Különösen érvényes ez a Dunabogdányban beszélt nyelvszigeti dialektusra, amelynek még a regionális kiegyenlítődésre sem volt esélye. A társadalmi fejlődés során azonban az adott dialektusnak, ha anyanyelvi funkcióit be kívánja tölteni, támaszkodnia kell az irodalmi nyelvre. A sváb dialektusok a német irodalmi nyelvvel való szerves kapcsolat híján képtelenek voltak megújulni.

Ebben a generációban – az anyanyelvi bevallástól és az etnikai csoport felvállalásától függetlenül – mindenki egyetértett abban, hogy a sváb nyelv megújulásra alkalmatlan, halott nyelv, amely a falu közéletéből gyakorlatilag kiszorult, és egyre szűkül használata a családon belül is. Akinél a sváb nyelv illetve a svábság az etnikai identitás és reprezentációs elemeként jelent meg – s ez független volt attól, hogy a svábot anyanyelvként határozták-e vagy sem –, azoknál azonban megmentendő kulturális értékként tételeződött.

Az identitás szituacionalista elmélete szerint az identitás és az identitás kinyilvánítása helyzethez kötött és az adott szituációban működtetett operatív identitások a helyzet alakulásának és követelményeinek megfelelően változnak. Ugyanez elmondható a nyelvhasználatra is. A sváb nyelv használatában mind a négy megkülönböztetett csoport esetében már a családon belül is megfigyelhető volt a szituatív jelleg és a helyzethez alkalmazkodó kódváltás.

A szülők nemzedéke egyfajta magyar dominanciájú „nyelvi kettős kötődésben" él, amelyben természetesen a kötőszálak nem egyformán erősek.[4] Az azonban általánosan elmondható, hogy ami a nyelvet illeti, ez a kettős kötődés gyengülő tendenciát mutat, és elszakadóban vannak a sváb anyanyelvtől még azok is, akik érzelmileg

pozitívan viszonyultak hozzá. Általános volt az a vélemény, hogy az iskolában tanult német nyelv nem, csak a magyar veheti át az anyanyelv szerepét.

Ebben a generációban az etnikai identitás függvényében megfigyelhető a funkciók átrendeződése és a nyelvek közötti presztízskülönbség hierarchiájának megváltozása. A sváb őrzi és közvetíteni próbálja az intimitás és az együvé tartozás érzését, de egyre inkább csak az idősekkel való kommunikációban kap szerepet. Funkciója szinte kizárólag az idősebb családtagokkal és a rokonokkal való kapcsolattartás, illetve az érzelmek kifejezésének szándéka maradt. Amikor sváb ételekről kérdeztem egy ötvenes évei közepén járó asszonyt, az egyiknél megjegyezte: *„zajerliches flekken... ezt még a két kis unokám is tudja mondani. Mást úgyse. A lányom nem is engedné. Meg hát minek is, na."* Susan Gal azt írja: „ahol csökken a funkció és a használat, ott várható a (...) nyelvi szerkezetek kiesése. Amit nem használnak... az nem marad meg" (1991: 72). A nyelvváltás még inkább szembeötlő az unokáknál.

4.5.4. A harmadik generáció

A legfiatalabbak esetében tulajdonképpen befejeződött a nyelvváltás. A helyzetet legjobban a többektől hallott mondat jellemzi: *„Én már nem tudok svábul gondolkodni"*. A nyelvváltás ezzel egyidejűleg azonban még nem jelent nyelvvesztést. Anyanyelvüknek kizárólag a magyart jelölték meg, de a generáció minden megkérdezett tagja értett, tudott svábul. A vegyesházasságból született gyerekeknél a nyelvtudás független volt attól, hogy apjuk vagy anyjuk volt-e sváb, ugyanis a nyelvet elsősorban nagyanyjuktól tanulták. Akár a vegyesházasságból származó, akár az apai, anyai részről is sváb felmenőkkel rendelkező gyerekek állításai szerint mindig többet beszéltek odahaza magyarul, mint svábul.[5] A magyar anyanyelvi szocializáció mellett lehetőség volt ugyan a kisebbségi anyanyelv tökéletes kódelsajátítására, de a sváb anyanyelv funkcióinak szűkülése feleslegessé tette a kódhasználatot. A nyelvhasználat passzívvá vált, s csak nagyszüleik meghallgatására korlátozódik.[6]

A sváb származás a fiataloknál sem kérdőjeleződött meg, de akinek a szülei nyelvismerettől és a nyelvhasználattól függetlenül magyarnak vallották magukat, és nem vállalták az etnikai közösséggel való azonosulást, azok ezt nem tartották fontosnak. Ahol a családot erős etnikai kötődés jellemezte, ott a harmadik generáció tagjai származásukat hangsúlyozva a magyar mellett svábnak is vallották magukat. A nyelvtudás ezekben az esetekben sem határozta meg sem a származástudatot, sem az etnikai csoporttagság felvállalását; az etnikai hovatartozást meghatározó nyelvi objektív és szubjektív dimenzió egyike sem jelent meg. Számukra a nyelv kommunikációs eszköz, s nem érzelmi viszonyulás kérdése. A jobban beszélt nyelvnek a magyart jelölték meg, a sváb pedig szinte teljes mértékben funkciótlanná vált életükben. Teljesen irreleváns maradt a jobban szeretett nyelv kérdése is. Esélyegyenlőség, a társadalmi érvényesülés záloga a magyar nyelv ismerete, és ezért a magyart fontosabbnak ítélték meg. A sváb nyelv hallatán nem éreztek érzelmi kötődéseket, és mivel véleményük az volt, hogy a svábnak nincs értéke, mert halott nyelv,[7] a megkérdezettek egyike sem akarta gyermekét svábra tanítani. Az iskolában tanult irodalmi német nyelv megtanulása hatására a dédunokák már egyáltalán nem fogják a helyi tájszólást érteni. Ez a

nyelv természetszerűen már nem az a nyelv lesz, amit őseik beszéltek, s ez a svábságtól való további távolodás veszélyét vetíti előre.

„A beszélő közösségben való részvétel nem egészen azt jelenti, mint a csoporttagság" (Hymes, 1974: 50) és ez a harmadik generációra nézve teljes mértékben igaz. A német nyelvhez való viszonyukat meghatározta, hogy tudása nélkül nem tudtak beszélni kitelepített rokonaik leszármazottaival. A rendszerváltás után egyre több kitelepített rokon érkezett haza, és megnőtt a közös vállalkozások illetve a németekkel való interakció lehetősége. A német nyelvet tanulók és használók száma növekedni kezdett.

4.6. Nyelvhasználat és identitás

Herman és Imre megállapításai jellemzőek a sváb anyanyelv ma tapasztalható használatának helyzetére:

> Szinte törvényszerűnek nevezhető, (...) hogy együtt élő nyelvek közül hosszabb távon az marad meg, amelynek szerepköre, funkciói szélesebb sávon fedik a mindenkori korszerű, aktuális társadalmi tevékenységek szükségleteit és „egy csoport anyanyelvének megmaradási feltétele, hogy a nyelv használatos és hasznos legyen a társadalmi szerepkörök, tevékenységek minden területén. (...) Ez azt jelenti, hogy az anyanyelvi közélet hiányában előbb-utóbb valamennyi beszélt nyelv óhatatlanul beszűkül (1987: 528–529).

Kétségtelen tény, hogy a nyelvtudás, az ősök nyelvéhez való ragaszkodás és továbbadása az utódoknak a különálláshoz, a különbözéshez való ragaszkodás érzelmektől átitatott fontos gyakorlati tényezője. A legidősebbek szeretnék, ha a sváb a hagyományok szellemében tovább élne, de tudják és belátják, hogy ez lehetetlen. A vernakuláris elv a sváb esetében nem érvényesíthető; a sváb nyelv amúgy is korlátozott funkcióköreinek szűkülése napjainkban tovább folytatódik. Nyelvi egységesítés, kodifikálás, köznyelvesítés, kiejtési normák és sztenderd írott változat hiányában mára képtelenné vált a megnövekedett kommunikációs igények kielégítésére. Az első generáció beszélőközösségének nyelvi igényeit még kiszolgálta, de a további generációk számára felhasználhatósága már nem áll arányban az igényekkel.

A sváb anyanyelvet azonban az iskolában tanított német nyelvvel nem lehet helyettesíteni. Az anyanyelvi identitás a német nyelv megtanulásával nem tér vissza, mert soha nem volt e népcsoport anyanyelve. A második generáció (1/a csoportjához sorolható személyek néhány kivételével), de még inkább a harmadik generáció nem érzelmi, hanem gyakorlati és gazdasági funkciót rendelt a német nyelvhez.

A magyarországi kisebbségeket gazdasági társadalmi körülményeik diglossziás bilingvizmusba kényszerítették (vö. Fishman, 1967; Szépe–Győri-Nagy, 1987). A „Hochdeutsch" anyanyelvi szintű ismerete hiányában azonban a klasszikus fergusoni diglosszia a magyar és a sváb viszonylatában jelentkezik. Dunabogdány kétnyelvű lakossága kommunikációs repertoárjában egyszerre van jelen a sváb és a magyar nyelv. A svábok esetében ezt azért fontos hangsúlyozni, mert a diglossziás kétnyelvűségnek a német nyelvvel való anyanyelvi kapcsolatok hiánya miatt szerepe van mind az etnikai, mind a nemzeti identitás alakulására, illetve tartalmára nézve. Az anyanyelvi

szintű magyar nyelvi ismeretek hozzásegítettek a többségi etnikum tagjaival való interakciók gyakoriságához és a nemzeti identitás tudáskészletének elsajátításához (vö. Krappman, 1980).[8] Meg kell itt jegyeznünk azt is, hogy már e korosztály számára is a más nyelvjárást beszélő svábokkal való kapcsolattartás közvetítő nyelvét a magyar jelentette, nem a német.

Nyelvhasználati szokásokban láthatóan jelentős szerepe volt az életkornak. A sváb nyelvi ismeretek korosztályonként eltérő kompetenciáját a nyelv megítélésének módosulásai kíséri. Az eredeti egynyelvűség állapotából kilépve az első generációt anyanyelv-domináns kétnyelvűség, a másodikat részben kiegyensúlyozott, részben másodnyelv-domináns kétnyelvűség, a harmadikat pedig másodnyelv-domináns kétnyelvűség, tulajdonképpen újfajta egynyelvűség jellemzi.

Az egyes generációk életét életkori szakaszokra bontva összességében elmondható, hogy az első generáció számára az elsajátítás szempontjából az elsődleges nyelv a sváb volt. A másodikra a két nyelv párhuzamos tanulása, majd az iskoláskorba érve a magyar nyelv túlsúlya a jellemző. A legfiatalabb vizsgált korcsoport esetében már döntően a magyar nyelv elsajátítása válik elsődlegessé. A sváb nyelv tanítása a nagyszülőkre hárult. A második és harmadik korcsoportnál a felnőttkor, a továbbtanulás, és a falun kívüli munkavállalás, illetve más társadalmi elvárások és érvényesülési igények játszottak szerepet a magyar nyelv megerősödésében. Közrejátszott itt a gyermekek nyelvi szocializációja is, ami a magyar köznyelv irányába tolódott el abban az esetben is, ahol mindkét szülő sváb volt, sőt sváb anyanyelvűnek vallotta magát. A magyar nyelvi kompetenciát erősítették a nyelvileg vegyes házasságok is. Azokban a családokban, ahol az egyik házastárs magyar volt, ott a gyerekek nyelvi szocializációjában nagymértékben háttérbe szorult a sváb nyelv. Kiss szavaival élve következett az a döntő fordulat, amikor a fiatalok az anyanyelvet csak „fölfelé", az idősebbekkel való kommunikációban használják, oldalirányban", egymással beszélve már nem, amiből pedig az következik általában, hogy „lefelé", tehát utódaikkal, gyermekeikkel kommunikálva sem használják anyanyelvüket (1995: 99).

Hutterer (1961) megállapítása szerint az anyanyelvi tudás az idősebbektől a fiatalok felé haladva, lefelé haladó, míg a magyar nyelvi kompetencia ehhez képest fordított generációs lépcsőzöttséget mutat. Dunabogdányban a generációs lépcsőzöttség ezen túl a sváb nyelv anyanyelvként való meghatározásában, használatában, valamint az etnikai identitásban betöltött szerepében is megnyilvánul, és a fiatalabb generációk felé haladva egyre gyengülő preferenciával rendelkezik. A sváb nyelv használatának szűkülése a már említett kogníciós és alkalmazhatósági problémákon túl, a nyelvhasználati helyzetek számának csökkenésével, és az átalakult norma- és elvárásrendszerrel, valamint ezeknek az új értékeknek való megfelelés igényével és szándékával magyarázható. A folyamatosságot biztosító családon belüli nyelvátadás, valamint a konzekvens, kizárólagos sváb nyelvhasználat – a nyelv továbbélési bázisai – megszűntek.

A legidősebb svábok esetében a származás meghatározása egybeesett az anyanyelvvel. Esetükben idézhetjük Szabó Ildikót, aki megállapította, hogy a „kisebbségi-etnikai identitást nemzedéki kérdésként" is felfoghatjuk (1994: 128). A két nyelv egyenrangú tudása mellett a sváb a jobban kedvelt és a gyakrabban használt nyelv. Gyakori azonban beszéd közben a kódváltás, ha ugyanis a beszélő megfelelően akarja kifejezni

magát, ezt gyakran már csak a zárványszerű állapotában megőrződött sváb dialektust meghaladó, sokkal bővebb magyar szókincs használatával képes megtenni.

A sváb anyanyelv csak az első generációban és a második generáció azon tagjainál képezett reprezentációs elemet, ahol a származás és a vállalt csoporttagság egybeesett. A második generáció 2/a és 2/b csoportjaira és a teljes harmadik generációra érvényes az az állítás, mely szerint a svábot anyanyelvként már nem is tartják számon, s az etnikai identitástudatban és reprezentációban a sváb nyelv anyanyelvként való használata nem központi kategória. A csoporttagságot nem vállalók bevallásait nem egy negatív sváb identitásképpel kell magyaráznunk, mivel senki sem tagadta meg a származását. A magukat magyarnak vallók válaszaiból nem az derül ki, hogy teljesen kiüresedett volna etnikai identitásuk kulturális tartománya. Az iskoláztatásukra hivatkozva, a magyar nyelv jobb és precízebb ismeretével, és gyakoribb használatával, a kultúrára hivatkozva és az állampolgárságukkal támasztották alá magyarságukat. Ezekben az esetekben a többségi magyar társadalomba való beilleszkedés motívumai mindenképpen jelentős szerepet játszottak. A sváb nyelven keresztül manifesztálódó identitás a harmadik generációban nem jelent meg.

Tapasztalataim szerint nem állja meg a helyét az a feltételezés, amely szerint a nyelv önmagában identitásképző tényező. Az etnikai identitás és reprezentáció elemévé csak akkor válhat, ha vállalt csoporttagsággal párosul; a származástudat ehhez szükséges, de nem elégséges feltétel. Az egyén közösségtudatát, önbesorolását az etnikai csoportba, valamint a tradíciókhoz való ragaszkodását az elődök megtartott, ám különböző történelmi és gazdasági, vagy egyéb célszerűségi okokból meg nem tanult, vagy megtanult de nem használt anyanyelve nem határozza meg. Mivel az anyanyelv és a származás már a második generációban elvált egymástól, és különbség van az anyanyelv ismerete, valamint használata között, nem állítható, hogy az anyanyelv minden esetben etnikai identitásképző faktor, illetve hogy az etnikai csoporthoz való tartozás objektív eleme. A vernakuláris nyelv, amelyet az etnikai hovatartozás és identitás legfontosabb dimenziójaként tart számon a szakirodalom, a vizsgált faluban a csoporttagok fiatalabb tagjai számára nem döntő fontosságú. Az etnikai identitás és reprezentáció alapját minden generációban a származás és a vállalt csoporttagság jelentette. Ebben a faluban nem igazolható az a tétel sem, hogy az etnikai identitást a származás kizárólagosan az elődök megtartott nyelvével együtt határozza meg. Anyanyelv és etnikai identitás elválhatnak egymástól. A nyelv elvesztése azonban nem jelenti az etnikai identitásérzés megszűnését is, és kulturális dimenzióba áttevődve talált magának reprezentációs terepet.

Egy nyelv létét és fejlődését a használatában jelentkező változások határozzák meg. A sváb nyelv esetében ezek a változások, mint láthattuk, nem függetleníthetők a modernizálódó társadalom folyamataitól, amelyek a nyelvtől igényesebb kommunikációs funkciók betöltését kívánták meg, s mivel erre a sváb alkalmatlannak bizonyult, a nyelvvel szemben támasztott funkciós elvárásokat a magyar nyelv töltötte be. Lanstyák (1994) szerint a nyelvi dominanciaváltáson keresztülment kisebbségek másodnyelvi ismeretei biztosabbak az első nyelvinél, a magyar nyelv hatékonyabb eszköze az ismeretszerzésnek. Dunabogdányban ehhez még hozzájárul az a megfigyelés, hogy a második korosztályban a magyar nyelvet anyanyelvként meghatározók és a harmadik generáció tagjai esetében a magyart nem nevezhetjük másodnyelvnek.

A sváb nyelv társadalmi szerepében bekövetkezett változások kihatottak a nyelv értékének megítélésére is. A nyelv értékét használhatósága és életükben játszott fontossága szerint ítélték meg. Értékítéleteikben azonban nem voltak mindig fellelhetők generációs eltérések. A magyarnak gyakorlati értéket tulajdonítottak, az írásbeliség nélküli svábhoz kulturális értékek és érzelmek fűződtek (a kihalás állapota ellenére ezért lehet még mindig a többségi környezet felé a tradicionális kultúra reprezentációs nyelve). A magyar nyelv mint „a magas kultúra, az elit nyelve gyakorlati értéke a szegregáció feloldásában, a kulturális és nemzeti identifikáció elősegítésében rejlik" (Hobsbawm, 1990), amely nélkül nem lehetséges a strukturális asszimilációt elősegítő iskoláztatás és oktatás, sem az adminisztrációban való eligazodás.

A német nyelvhez utilitarista szemlélettel közeledtek. Sváb és német nyelv viszonyában az legidősebbek a svábot tartották fontosabbnak, és ha tudtak egyáltalán németül, nyelvtudásuk szintje nem volt alkalmas a hétköznapi kommunikációs aktusok lebonyolítására; a fiatalabbak viszont németet preferálták, de az iskolai nyelvként tanult németnek semmiféle érzelmi bázisa nem volt. A német és a magyar nyelv viszonyában a magyart tartották fontosabbnak és mindennapjaikban használhatóbbnak. A második generáció erős sváb identitású tagjai a németet helyzeték az első helyre. A többiek, valamint a harmadik generáció a magyar és a német nyelvet egyaránt fontosnak, de a németet világnyelv volta miatt használhatóbbnak tartották. A teljes kommunikációs magabiztosságot mindhárom korosztály számára a magyar és nem a német nyelv teremtette meg. Az 1990-es évek végén az iskolai német nyelvoktatás nem csupán egy idegen nyelv tanulását jelenti, hanem a kibocsátó országhoz való érzelmi szálak kialakítását is megcélozza.

Jegyzet

1 A nyelvsziget-helyzet az eredeti német nyelvterülettől elszakadt, azzal azonban kapcsolatban álló valamennyi magyarországi német nyelvjárást jellemzi (vö. Geyer, 1994; Mirk, 1995). Ezt a német kutatói körökben elterjedt értelmezést Weber-Kellermann (1986) erősen kritizálja. Manherz azokat a dialektusokat nevezi nyelvszigeteknek, amelyek a regionális kiegyenlítődésen átment dialektusok „szélein" (1989: 9) helyezkednek el. Ide sorolja a kizárólag Zebegényben, Dunabogdányban, Kismaroson, Nagymaroson és Csolnokon beszélt, a rajnai frank és dunai bajor nyelvjárások keveredéséből csak a település szintjén kiegyenlítődött dialektust is, amely szókincsbeli sajátosságokban és szókezdő mássalhangzók torlódásában tér el a többi dialektustól. A dunabogdányi dialektus fonetikai alapját Hutterer (1963) szerint a rajnai frank nyelvjárás képezi. A későbbi betelepítésekkor erre rétegződtek rá a bajor fonetikai elemek. A dialektust Potoczky János 1910-ben *A zebegényi nyelvjárás* c. könyvében írta le először (idézi Hutterer, 1973).

2 A nyelvi asszimiláció gyorsaságára utal, hogy a svábok körében tízévenként mintegy 10 százalékos a veszteség; a 40 év alattiak esetében pedig már a nyolcvanas években 80 százalékot tett ki (Hoóz et al., 1985; Radó, 1991).

3 A magyarországi sváb dialektusok túlnyomó többségükben településdialektusok, amelyek „a nyelvkiegyenlítődés folyamatában egy korábbi nyelvi fejlődési fokot tükröznek, s ekként meglehetősen különböznek azoknak a németországi dialektusoknak a jelenlegi nyelvi állapotától, ahonnan a magyarországi németek három évszázada idevándoroltak" (Manherz, 1989: 9). Ezek a dialektusok a nyelvjárások keveredésével jöttek létre, és a dialektusok keveredése és lokális nyelvi egységesülése, illetve kiegyenlítődése következtében magyar földön nyerték el jelenlegi végső formájukat (Manherz, 1977, 1981, 1982, 1989; Joó, 1988a). A kiegyenlítődési folyamat megrekedt és a homogenizálódás második, regionális szintje nem, vagy a magyarországi gazdasági, politikai és társadalmi helyzet befolyása miatt csak részlegesen

következett be (Hutterer, 1961, 1973, 1984, 1986), és elsősorban az egymással szomszédos nyelvjárásokat érintette. Minden Magyarországon beszélt sváb dialektus lényegét tekintve keverék (*Mischmundarten* – Hutterer, 1975): többé-kevésé hasonlítanak ugyan az őshaza nyelvjárásaihoz, de nem azonosak velük. A nyelvi kiegyenlítődés harmadik szintje, az egységes regionális dialektusok integrálódása a települések széttagoltsága és meglehetősen eltérő nyelvi háttere, a nem konzekvensen végbemenő második fázis hiányosságai miatt nem következett be. Még a törökök előtt betelepedett és a hódoltságot túlélt németek (pl. Nagybörzsöny, illetve Sopron környékén) olyan csekély számban maradtak fenn, hogy semmilyen befolyásuk nem lehetett a törökök után betelepített németek nyelvi fejlődésére, így a nyelvi folytonosság ezen a szálon megszakadt. Az elmaradt harmadik fázist helyettesíthette volna a nyelvjárások áthidalása a sztenderd német nyelvvel, de az iparosréteg és a polgárság gyors nyelvi asszimilációja miatt ez nem következett be.. Az elmondottakból következően sváb és német nyelv nem azonos kategóriát jelölnek. A magyarországi településdialektusokra jellemző, hogy sokszor az egymás melletti sváb falvak lakói sem értik egymás nyelvét. Így van ez a Dunabogdánnyal szomszédos Visegrádon élő svábok esetében is, akik nem értik a dunabogdányiak nyelvjárását.

4 Hasonló nyelvi kettős identitásról számol be Knipf és Erb (1998).

5 Győri-Nagy ezt a helyzetet úgy jellemzi, hogy „nagyanyanyelvük" sváb, dajkanyelvük viszont a magyar (1985: 178).

6 A harmadik generációban azt a gyakran előforduló jelenséget, amikor a nagyszülők, szülők svábul fordulnak unokáikhoz, ill. gyermekeikhez és azok magyarul válaszolnak a kétnyelvűség-kutatók passzív bilingvizmusnak nevezik. A passzív bilingvizmus a többség nyelvének átvételére utal és az egynyelvűségre való áttérés irányába mutat (Romaine, 1989).

7 Gal (1987) az Ausztriában, Burgenlandban élő fiatal magyaroknál tapasztalt hasonló jelenséget, csak éppen a magyar nyelvvel kapcsolatban. A közép- és a legfiatalabb generáció véleményében a magyar nyelv leértékelődött, amit csak paraszti foglalkozást űző nagyszüleik beszélnek. Számukra a magyar nyelv gazdaságilag haszontalan és használatát a szűk családi körre korlátozták.

8 Garami és Szántó a magyarországi szlovákoknál hasonló jelenséget tapasztal. Kutatási eredményeik szerint a magyar nyelvi háttér és a magyar nemzetiségi identitás között megfeleltetés található. „A nyelvi-szocializációs gyökerek hatására a többségben a magyar nemzetiségi érzés erősödött fel. Elsősorban a magyar vagy vegyes nyelvi háttérből származóknál. ...A többségben a nyelvhasználati szokások függvényében is a magyar nemzetiségi hovatartozási érzés erősödött fel. Ugyanakkor az említett többség nyelvi kultúrájában, nyelvi szokásaiban kettős kötődésű, hiszen a vegyes nyelvhasználat jellemző rájuk" (1997: 252).

5. Tematizációk

5.1. Bevezetés

A tematizációk a magyar nemzeti identitás tudáskészletének elemei, amelyek a mindennapi életben értékelések, tulajdonítások, attribúciók, tipizációk, összehasonlítások és értelmezések formájában válnak a nemzet megtapasztalható és átélhető valóságává (Csepeli, 1988, 1992). A vizsgált csoport esetében a tematizációk a nemzeti dimenzión túl etnikai dimenzióban is jelentőséget kaptak. Megjelenésük az etnikai és/vagy a nemzeti dimenzióban annak függvényében alakult, hogy az adott tudáskészlet szemantikai tartományán belül tartalmuk értelmezhetőnek bizonyult-e vagy sem. Ez összefüggött azzal, hogy az egyes tematizációk, illetve a tematizációk bizonyos aspektusai, pl. értékelési, eredetileg jelen voltak-e az etnikai tudáskészletben, s ha igen, jelentéstartományuk megegyezett-e a nemzeti tematizációkkal vagy sem. A nemzeti és az etnikai tudáskészlet alakulásának, pillanatnyi képének és az identitásban játszott szerepének feltárásán túl a tematizációk a viszonyításos értékelések folytán az asszimiláció folyamataira és a vizsgált csoport interetnikus viszonyaira is utalnak. A tematizációk vizsgálatával az eredeti származási helyhez, a Németországhoz való kötődéseket is feltártam.

A tematizációkkal kapcsolatos tudás megismerésére és a kötődések irányának felderítésére a demográfiai, pszichológiai, természeti, politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális, történelmi tematizáció témaköréből összeállított hívószavas lista szolgált.[1] A tematikus interjúk felvételekor arra kértem válaszadóimat, hogy a szókészlet egyes szavaihoz rendeljék hozzá a magyar, a német és a sváb jelzőket. A magyar jelző használata a magyar nemzeti tudáskészletet és a Magyarországhoz fűződő viszonyt, illetve az asszimilációs tendenciákat, a sváb az etnikai tudáskészletet, a tradíciókhoz való viszonyt, a német pedig a német nemzeti tudáskészletet, illetve a Németországhoz való viszonyt volt hivatva lefedni. Kérésem az volt, hogy egy szóhoz csak egy jelzőt tegyenek; ez azonban esetenként nehézségekbe ütközött. Miközben a megkérdezettek magyarázatokat fűztek az egyes szavakhoz, összehasonlították, minősítették, viszonyították, és kontextusba helyezték őket annak érdekében, hogy a maguk számára a jelzős szerkezeteket értelmezzék, előfordult, hogy bizonytalanságuk, vagy az összehasonlítás következtében választani nem tudásuk vagy éppen nem akarásuk kompenzálásaként két újabb jelzős szerkezetet (sváb-magyar, illetve sváb-német) alkottak. Míg a sváb-magyar jelző használata a válaszadók értékeléseit, érveléseit figyelembe

véve az együttélésből származó hasonlatosság tulajdonítása mellett (*„sváb is, magyar is, nem tudom eldönteni"*), a sváb-magyar köztes létállapotának kihangsúlyozására, addig a sváb-német jelző használata a közös eredet és származás alapján vélelmezhető és a pozitív sztereotipizációban megnyilvánuló hasonlóságra és azonosságra utalt. Saját megfigyelési tapasztalataim mellett a válaszadók megfontolásai, hozzáfűzött megjegyzései segítették a számszerűsített adatok értelmezését. A válaszok alakulásából a generációnkénti eltérő értelmezések és fontossági sorrendek is kiderültek.

A jelzősítendő identitás-hívószavak listája (ömlesztve) a következőket tartalmazta:[2]

1. állam	11. házasság	21. korona	31. szórakozás
2. cél	12. himnusz	22. lakodalom	32. szorgalom
3. címer	13. hős	23. lehetőség	33. táj
4. életszínvonal	14. humor	24. művészet	34. takarékosság
5. érdek	15. ipar	25. oktatás	35. tánc
6. falu	16. jelen	26. ország	36. törekvés
7. föld	17. jövő	27. parlament	37. tudomány
8. gyerek	18. kenyér	28. pénz	38. vereség
9. győzelem	19. kicsapongó élet	29. sors	39. zászló
10. haza	20. király	30. szivárvány	40. zene

5.2. Demográfiai tematizáció

A demográfiai tematizáció az etnikai lét természeti feltételeire, az etnikai csoport származására, fennmaradásának létszámszerű feltételeire, biológiai folytonosságának megőrzésére és jövőbeni fennmaradására utal a populáció újratermelésével kapcsolatban. A listára felvett szavak: gyerek, házasság, jelen, jövő, sors, a svábok elkülönült etnikai túlélésének létszámszerű megítélését, a biológiai folytonosság megőrzésének fontosságát és lehetőségét, a jelen és a jövő kilátásainak értékelését célozta. Az összes említés százalékos eloszlása az egyes jelzők szerint: magyar 40%, sváb 39%, sváb-magyar 18%, német 3%.

A számadatok szerint a magyar jelző aránya számottevően nem múlja felül a sváb arányát. A kiegyenlített jelzőhasználat a kötődések kettős irányára utal. Az affiliációk és az anticipációk egyértelmű kettőssége mellett a sváb-magyar jelző használatakor a válaszadók a magyarok és a svábok hasonlóságát hangsúlyozták. A német említések rendkívül alacsony száma azt jelzi, hogy demográfiai értelemben a kötődések nem irányulnak Németország felé. A kapcsolódó tematikus interjúkból kiderült, hogy az áttelepüléssel, lakhelyváltoztatással együtt járó németté válás gondolata Dunabogdányban irreleváns. Az első generációból például egyetlen német említés sem hangzott el. Ennek a távolságtartásnak történelmi okai és kompenzatív elemei egyaránt vannak, ami részben a németországi németektől való különbözés tudatának tudható be, részben annak tulajdonítható, hogy ez a generáció erősen sérelmezte, hogy kitelepített generációs társaikat Németországban magyar cigányoknak nevezeték. A második és a harmadik generáció választásaiban sem domináns elem a német. A német említések alacsony százalékát figyelembe véve nem vonható kétségbe, hogy mindhárom generáció

beilleszkedettnek mondható a magyar társadalomba, és ha akar, akkor Magyarországon akar német vagy sváb lenni. Senki sem gondolta, hogy a svábság a németségből fog megújulni. *„A kitelepítettek gyerekei már németek. Azok már svábul nem is beszélnek, csak németül. Ott se kell a sváb, itt se kell a sváb. Teljesen ki fog pusztulni. Itt is, ott is"* – panaszkodott egy negyvenes évei felé járó férfi.

A magyar említések csak a jelen (50%) és a jövő (63%) tekintetében múlják felül a sváb jelzők használatát, az összes többi szóhoz nagyobb arányban rendelték a sváb, mint a magyar jelzőt. A svábok etnikai vonatkozású tudáskészletében a csoport biológiai folytonosságát biztosító házasság (53%) és gyermek (49%) dominál. A múltra utaló és a magyarokétól elkülönülő sváb sors (47%) fontosabb, mint a sváb-magyar közös sorsként megélt múlt (22%). A házasság és a gyerek szavak kettős jelzői a vegyes házasságokat és a belőle született gyerekek tudomásul vételét jelentik. Az említési arányok szerint a jelen magyar. Ezt támogatja a magyar-sváb kettős jelző jelenhez rendelt 20%-a is. A szavak közül minden korcsoportban legnagyobb arányban a jövőhöz rendeltek magyar jelzőt, ami a magyar demográfiai jövőképet vetíti előre. Ebben az összefüggésben ezt azt jelenti, hogy a múltban gyökerező közös sors összetartó erejével, lehetőleg sváb házastárs választásával és a gyerekek származásának megkülönböztetésével küzdenek az etnikai folytonosságért és a fennmaradásért. Annak is tudatában vannak, hogy ezeket a túlélési stratégiákat majd felmorzsolhatja az idő, a közös sors emléke egyre inkább elhalványulhat, és a vegyesházasságok következtében az utódgenerációk életében a sváb származás tudata és meghatározó szerepe nagymértékben gyengülhet. A válaszadók többségében számolnak az etnikai csoport elmagyarosodásával, s ez azt jelenti, hogy a sváb etnikai jövő kérdéses. Az erre vonatkozó szóbeli kiegészítésekből egyértelműen kiderült, hogy a körükben is fellelhető a magyarok és a más dialektust beszélő svábok „tengerében" az „egyedül vagyunk" érzése. Az etnikai fennmaradást illetően csoport minden generációja veszélyesnek ítélte az erőteljes asszimiláció, az egyre gyakoribb és megakadályozhatatlan vegyesházasságok és a nyelvvesztés hatásait. A fennmaradás esélyeit generációtól függetlenül alábecsülik. A demográfiai tematizáció etnikai tartalma ugyanis a magyar nemzeti tudáskészlethez hasonlóan (nemzethalál víziója) az eleve kis létszámúnak ítélt etnikai népcsoport kihalásának félelmét hordozza magában. Ugyanez a félelem nemzeti vonatkozásban nem jelent meg; a svábok nem tartanak a magyarság kihalásától.

Ha generációs bontásban nézzük az említési arányokat, akkor az összesített adatok tendenciáját az első generáció nem követi. Itt a legtöbb említés (61%) a svábra esik. Ez azt jelzi, hogy az első generációban a svábságnak fontosabb szerepe van; a kötődések iránya elsősorban efelé mutat. (Ezt igazolják a nyelvhasználat és a csoporttagság korábban bemutatott tendenciái is.) Ezen belül legfontosabb a házasság (89%) és gyerek (78%). A házasság fontosságát jelzi az is, hogy minden megkérdezettnek sváb házastársa volt, és az idősek szerették volna, ha unokáik is követik a közösség tradicionális párválasztási szokásait. A sors az első generáció számára a magyaroktól elkülönülten sváb (70%), ami egyértelműen a svábokat a 2. világháború után ért represszióra utal. Az első generáció is tart jövőtől, ami a svábok asszimilációját hozhatja (59%).

A második generációban a magyar (35%) és a sváb (39%) említések arányai a kötődések kiegyensúlyozottabb állapotára utalnak. Hasonlóan az első generációhoz, a sorshoz,

a házassághoz és a gyerekhez nagyobb arányban rendeltek sváb (50%, 46%, 54%), a jelenhez és a jövőhöz pedig magyar jelzőt (45%, 57%). Számukra is fontos a biológiai folytonosság megőrzése, az etnikai csoport túlélése, de esetükben, nem utolsó sorban a mindennapok gyakorlatában megjelent vegyesházasságok, a magyar önbevallások és az azonosulási keretek megváltozásának következményeként, a magyar sors és házasság 27–27 százalékos említési aránnyal képviselteti magát. A sváb-magyar jelző említési aránya ebben a generációban a legnagyobb (21%), ami a köztes lét már említett átmenetiségének állapotára utal.

A harmadik generáció 73%-os magyar említései a demográfiai tematizációban a kettős kötődés egyértelműen magyar irányba való eltolódását jelzik. Ebben a generációban minden szóhoz döntő többségében a magyar jelzőt rendelték. A korábbi egyértelmű és magabiztos magyar önbevallások és a sváb jelző 10%-os említése mellett, ami az etnikai irányú kötődések jelentős meggyengülését mutatja, s amelyen belül nincs sváb jövő, megjelenik a kettős jelző. A köztes létállapotra utaló jelzős szerkezet az említőkben egy meginogni látszó egyértelműséget jelez, ami a kizárólagos magyarságtól az etnikai kötődés irányába mutató tendenciaként értékelhető.

5.3. Antropológiai és pszichológiai tematizáció

A többség és kisebbség viszonyában az etnocentrikusan szerkesztett in- és outgroupkép a másokról szerzett benyomásokat a sztereotipizáció és az előítéletek mentén rendezi el. A sztereotípiáknak a használók számára funkcionális értékük van, ami a másik értékelésében teljesedik ki. Tajfel (1981) szerint a sztereotípiák funkciója a saját csoport értékeinek megőrzése, a csoport helyzetének igazolása és a csoportközi megkülönböztetés. A csoportok közti szemmel látható kulturális különbségek, jellemző külső jegyek és habitusok gazdag tárházát kínálják a sztereotípiák kialakulásának. Az attribúciókat az előítéletek formálják és indoklási bázist, magyarázatot teremtenek a sztereotípiák számára.

A sztereotipizálás a csoportok társadalmi kategorizációja annak alapján, ahogy viselkednek, illetve, ahogy észlelik őket (Hamilton, 1976; Allport, 1977; Tajfel, 1981; Horowitz, 1985; Hewstone, 1990). A folyamat a társadalmi csoport eltérő észlelésével kezdődik, majd a sztereotipizáció alapjául szolgáló értékeléssel folytatódik. A differenciáció bázisát az ingroup értékek képezik. Dunabogdányban a „valóságérzetet teremtő hit" (Csepeli, 1987: 364) erejét a pozitív autosztereotípiákból, a tartósnak vélt érték- és normarendszerből meríti. A svábok pozitív önképe mindenekelőtt a szorgalmas nép hitét tartalmazza, de a szorgalom mellett fontos értékelő szempontot és viszonyítási alapot jelent többek között a takarékosság, a tisztaság, a munkaszeretet, a precizitás, a vallásosság, az összetartás és a hűség. Ezek a bizonytalanságérzet redukcióján túl segítik a csoport értékes létébe vetett hit képzetének fennmaradását, ami túlélési stratégiaként egyben a csoport megmaradásába vetett hit alapját is képezi. Ez a hit megerősítést nyer abból a forrásból, amennyiben a németségről alkotott sztereotípiákat önmagukra is érvényesnek tartják.

„A sztereotípiák történelmi tapasztalatok lenyomatai." (Csepeli, uo.) A másik megítélésében a csoportok mindig felhasználják, és értékelésükbe beépítik a szembenálló félről korábban szerzett tapasztalataikat. A tapasztalatszerzést és az erre épülő véleményalkotást, az attribúciós mintákat nagymértékben befolyásolja, hogy milyen gyakoriak és hogyan folynak le az interakciók. Az attribúciós minták alkalmazása elsősorban aktualitásokhoz és nem sztereotípiákhoz kötődik (Lázár, 1995). A 2. világháborút követően a svábok megítélése elsősorban aktualitásokhoz kötődött, de a sztereotípiák helyzethez igazítása is szerepet játszott a folyamatban.

Dunabogdányban a svábok és magyarok közötti összehasonlítás és sztereotipizáció nemkülönben történelmi hagyományokon alapszik; a többszáz éves együttélés során negatív és pozitív tapasztalatokat egyaránt szereztek. Az elővilág által kidolgozott, készen kapott előítéletek, negatív sztereotípiák a tanulás által rögzültek, rutinírozódtak, áthagyományozódtak, de tapasztalataim szerint nem teljesen statikusak. Egyrészt időszakonként változik, hogy mikor milyen előjelű sztereotípiacsoport meghatározó. Másrészt a keresztkategorizáció következtében és annak függvényében, hogy a másik csoport „pozitív vagy negatív referenciacsoportként jelenik-e meg számukra" (Lázár, 1996: 17), a tudáskészlet vonatkoztatási sémáit alkotó tipizációk tartalma az ismételten előforduló pozitív vagy negatív tapasztalatok és az ezek alapján generált motivációk alapján átértékelődhet, és az új helyzetnek megfelelően új értelmezést nyerhet. Az átértelmezésre hatással van az asszimiláció is, amennyiben gyengíti a sztereotípiák negatív tartalmát. Mint látni fogjuk, a magyarok és svábok közti, a sztereotipizáció által kijelölt csoporthatárok a tapasztalatok változásával ide-oda tolódnak.

Ami a tematizáció antropológiai vonatkozásait illeti, a svábok semmilyen örökletes, csak nekik tulajdonítható alkati, külső testi vonást nem tartanak számon. Az ún. magas, szőke „típus" számukra teljesen irreleváns, az árja faj pedig szégyenteljes emlék, amivel soha sem azonosultak. *„Ha ránézel egy svábra, semmilyen különbséget nem látsz rajta. Nézheted magyarnak is, németnek is, bárminek. Kinézetre mi is ugyanolyan kövérek, soványak, délcegek vagy satnyák, szőkék és barnák vagyunk."* – mondta egy 45 éves asszony. A „kinézetre" szóhasználat árulkodó; a svábok ugyanis bizonyos tulajdonságaikat tekintve megkülönböztetik magukat a magyaroktól. A pszichológiai tematizáció keretében a kicsapongó élet, szórakozás, szorgalom, takarékosság, törekvés szavak jelzősítésével a magyarok és a svábok, illetve németek karakterkülönbözőségeinek és hasonlóságainak kognitív és érzelmi dimenzióira voltam kíváncsi, arra, hogy tulajdonságaikat hogyan rendezik el a különböző jelzők mentén, hol és miben tartják magukat másnak, illetve hasonlónak.

A pszichológiai hívószavak a populációnak tulajdonított örökletes alkati, biológiai, testi vonások, illetve a lelki élet vonásaira, jó vagy rossz tulajdonságaira utalnak és tipikusan a sztereotipizáció termékei. Alapját a svábok pozitív autosztereotípiái, „más lelki beállítottságuk", a svábnak tartott, de a német nemzetkarakterológia hétköznapi tudás szintjén is megjelenő értékei jelentették. A kiválasztott szavak leggyakrabban használt auto- és heterosztereotípiák alapján kerültek a listára.

A magyarok és a svábok attitűdbeli különbségeire utaló pszichológiai tematizációban a sváb jelző a saját közösségről kialakított értékeléseket, az önképet, a magyar jelző a többség percepcióját, a sváb-magyar az együttélésből következően a közvetlenül tapasztalt hasonlóságélményt, svábokra és a magyarokra egyaránt jellemzőnek vélt

tulajdonságokat sűríti magába. Míg alkatilag vagy külső fizikai megjelenésre a svábok nem tartották magukat elütőnek a magyaroktól, a pszichológiai tematizációban megjelenik a tradicionális sztereotípiák mentén megfigyelhető elkülönülés. A csoportban uralkodó fogalmi struktúrában a „magyar" határozott kontúrral jelenik meg, jól körülírható vonásokkal rendelkezik. A jelzők az említések százalékában négy kategória között oszlanak meg: magyar 32%, sváb 26%, sváb-magyar 27% és svábnémet 15%.

Az értékelt tulajdonságok az életvitelre vonatkoznak, ezen belül is kiemelkedően fontos a munkához és a kikapcsolódáshoz való viszony. A különbségtevő kategorizálás alapmotívuma, hogy a pozitívnak értékelt tulajdonságokat önmagukra nézve inkább jellemzőnek tartják. Emellett megfigyelhető a különbségek kiegyensúlyozásának szándéka. A sváb és a magyar jelzők együttes használatával megjelenik a hasonlatosságok hangsúlyozása. Mi ennek az oka? A csoportok közti különbségészleléskor az in- és az outgroup tagjainak értékelésében a különbségek túlzó mértékben felnagyítódnak. A demográfiai tematizációhoz képest a sváb-magyar kettős jelző használata az unokák említéseit tekintve itt megháromszorozódott, és a sváb-magyar jelző használatával ezek a tulajdonságok kiléptek az eredetileg az egyértelműen és kizárólag svábnak tartott tulajdonságok köréből. Ez azt bizonyítja, hogy a sztereotípia tartalma nemcsak az áthagyományozódott tradicionális kollektív tudásból, hanem a mindennapi egyéni élményekből is táplálkozik. A csoportjellemző sztereotípia a csoport összetartozásának kifejező eszköze, amely az énre vetítésével a csoporthoz tartozás jelölésére szolgál. E sémaszerű kognitív képződmény, amellyel nemcsak az ingroup, hanem az outgroup is kategorizálható, nem független a külsődlegesen hozzá kötődő affektív-értékelő viszonyulástól. A kettős jelző használata ebben az értelemben azt is jelenti, hogy „az egyes kognitív területeken külön-külön megszerzett tapasztalatok között" az etnikai alanyok felfedezik „a tulajdonságok párhuzamos megjelenését" (Hunyady, 1996: 291); következésképp a kategorizációs szempontok közti funkcionális hierarchia felborul, működésbe lépnek az átértékelési szerkezetek. A többségi nemzet sajátosságainak számon tartott tipizációk a vezető szerepet játszó, államalkotó többségi etnikum jellemzői. Ezeket átvéve vagy ezekkel azonosulva az értékelő különbségtétel elhalványul, és a korábban csak az ingroupra érvényesnek tartott tulajdonságokat az outgroup tagjaira is kiterjesztik, illetve e tulajdonságok mentén az ingroupot összevonják az outgrouppal. Az exkluzív értékek egyre inkluzívabbá válása horizonttágulást jelent, a kategorizálást kétszeres ingrouppá változtatja, és ezzel hozzájárul az asszimilálódók önképének megerősítéséhez is.

Egy első generációs férfi szóbeli kiegészítésében a következőképpen indokolta a kettős jelzők használatát: *„Van, amiben mások vagyunk, szorgalmasabbak, ebben a németekhez hasonlítunk jobban, de másban meg a magyarokhoz hasonultunk. Mi is szeretünk például mulatni. Van, amiben nem lehet különbséget tenni. Ők is értelmesek, meg mink is, becsületesek is, és némelyik van olyan szorgalmas, mint egy sváb."*

A pszichológiai tematizáció szavaival kapcsolatos állásfoglalások a generációk között kiegyensúlyozott képet mutatnak. Lényegi eltérés csak a harmadik generáció sváb (15%) és sváb-magyar (38%) említéseinek arányánál tapasztalható. A sváb jelző az első generációtól a harmadik felé csökkenő, a sváb-magyar jelző azonban növekvő tendenciát mutat és nemcsak a sváb jelző használatát, de a magyarét is felülmúlja. Az

első nemzedék legtöbbször a sváb jelzőt használta (34%), a másodikban a magyar jelzőt említették a legnagyobb arányban (31%), míg a harmadik a sváb-magyar kettős jelzőt preferálta (38%).

Generációs bontásban nézve a sváb említések aránya (34%) a legidősebbeknél meghaladja az összes említésen belüli arányt. A középgeneráció sváb említéseinek aránya gyakorlatilag megegyezik az összemlítéseken belüli aránnyal (27%). A legfiatalabbaknál a sváb említések aránya alatta marad az összemlítéseken belüli aránynak (15%), ugyanakkor nem a magyar, hanem a sváb-magyar említés áll az első helyen (38%). A magyar említések aránya e generáción belül a legmagasabb (32%), és több harmadik generációs válaszadó szerint a svábok egyre inkább olyanokká válnak, mint a magyarok.

A magyar jelzőt önállóan döntően a negatív tulajdonságnak vehető kicsapongó élethez (87%) és a szórakozáshoz (45%) rendelték. A kicsapongó élettel kapcsolatban mindenki egyetértett abban, hogy ez a tulajdonság a svábokra nem jellemző. Azt azonban elismerték, hogy mulatni, szórakozni nemcsak a magyarok, de a svábok is szeretnek. A szórakozás 29%-os sváb-magyar kapcsolása a svábság szigorú önkizsákmányolásának gyengülését is jelzi. Ez a tendencia a harmadik generációban a legerősebb. A megkérdezettek között voltak válaszmegtagadók, akik szerint a sváboknak semmiféle külön jellemvonásaik nincsenek. *„Ilyen nincs: van ilyen sváb meg olyan sváb, van lusta, rosszindulatú sváb is, magyar is"* – állították.

Németország megítélése csak közvetett, a médiából, és mások beszámolóiból szerzett tapasztalatokra épül, és csak kis részben és alkalmilag szereznek saját benyomásokat. Az interakciók a magyarokhoz viszonyított ritkasága elsősorban a pozitív véleményalkotásnak, a sváb-német hasonlóság kiemelésének kedvez. Megfigyelhető a német jelző a svábbal szinonimaként való használata azzal az indoklással, hogy az így jelzősített tulajdonságok a magyarországi svábokra, és a németországi németekre egyaránt jellemzőek. A kétfajta jelzős összetétel említési arányai szerint azonban a svábok inkább a környezetükben élő magyarokkal hasonlítják össze magukat, mint a távoli németekkel. A németekhez való hasonlatosság tudata a magyarokhoz képest jelenik meg; a tulajdonságok azonosságának megítélése inkább a németekről szóló sztereotípiák közismertségéből adódik és a sztereotípiákban kifejeződő tradíció terméke, mint a folyamatos és közvetlen tapasztalásból származó tudás, vagy Németországhoz köthető azonosságtudat megnyilvánulása. Ezt a hasonlóságot a származási országról általánosan kialakult és Magyarországon megismert kép motiválja, és e sztereotip tudás naprakészen tartása verifikálja. Azok a megkérdezettek, akik a svábság pozitív autosztereotípiáira és a közös származási országra hivatkozva a németekhez is kapcsolják magukat, a németséggel való hasonlatosság ellenére különbséget is vonnak. Ilyenkor a németek negatív sztereotípiái kerülnek elő, amivel nem azonosulnak. *„Mi már annyira asszimilálódtunk, hogy valamennyire már magyarok is vagyunk"* – állították a második generációból. Az első generáció szerint a kinti németek *„erőszakosak, hangosak, pöffeszkedők és azt hiszik, mindent ők tudnak a legjobban." „Hááááááát! Ami azt illeti, először úgy jöttek haza a rokonok, hogy nagyon lenéztek bennünket. Volt bennük valami felsőbbrendűségi tudat és tudtunkra adták, hogy csórók vagyunk. Az unokatestvéreim már igazi németek"* – állapította meg egy válaszadó a legfiatalabbak közül.

A hagyományos pozitív autosztereotípiák a magyar említésekhez képest magas sváb említései etnikai irányban jelölik ki a kötődések irányát. Az ősöktől tanult munkakultúra, a munkához való viszony évszázados viselkedésmintái, a hit alapját is képező erős pozitív önértékelés, önkép tudata az etnocentrikusan szerkesztett világkép eredményeként egyfajta etnikai ideologikum szintjére emelkedve a túlélési stratégia fontos elemeivé vált, amely a csoport fennmaradását, és egységtudatának megőrzését segíti elő. Amikor azonban a svábok magyarként határozzák meg magukat, magyar házastársat választanak, amikor tehát fennáll a keresztkategorizáció esete, és a csoporttagságok átfedik egymást, akkor a magyarokkal szembeni negatív sztereotípiáik és attitűdjeik értelemszerűen veszítenek elítélő, kizáró jellegükből.

5.4. Természeti-földrajzi tematizáció

A természeti-földrajzi tematizáció a lét természetrajzi kereteit, az ebben a keretben elképzelt vagy megvalósult létezés jegyeit foglalja magában. A falu, haza, ország, szivárvány, táj szavaival ezen a tematizáción belül azt vizsgáltam, hogy a svábok mennyire érzik sajátjuknak földrajzi környezetüket, szűkebb és tágabb pátriájukat, illetve tapadnak-e a lét földrajzi kereteivel kapcsolatban képzetek Németországhoz. A jelzők, az összes említés százalékában, a következőképpen oszlanak meg: magyar 79%, sváb 17%, német 4%.

Ebben a tematizációban nincsen eltérés a generációk között; mindegyikben a magyar jelző került a leggyakrabban említésre, amely a hazának tartott magyar földhöz való ragaszkodást bizonyítja. Ha figyelembe vesszük a természeti tematizáció tartalmáról mondottakat, ez természetesnek mondható; mind a három nemzedék létének tágabb természeti és társadalmi kereteit Magyarország, szűkebb kereteit a szülőfalu, Dunabogdány jelenti. A hazához, a magyar tájhoz fűződő teljesen egyértelmű érzelmi viszony mellett a falu, amit nagyon sokan saját községükre vonatkoztattak, döntően sváb minden korcsoportnál. A nagyszülőknél a falu nem is jelenik meg más dimenzióban, gyerekeiknél a falu jelzőinek 82%-a esik a svábra; az unokáknál pedig ez az arány 73%. A falu lakóit erős lokálpatriotizmus, ragaszkodás és a falu tradícióit megőrző szándék jellemzi. A generációk között a legkevesebb sváb említés a harmadik generációra esik, a falu mégis fontos az itt élők számára. *„Azt nem tudom megítélni, hogy menyire fontos, hogy Magyarországon élek, de hogy Dunabogdányban, az nagyon fontos"* – vallotta egy lány a harmadik generációból.

A falu kivételével más fogalomhoz nem rendeltek sváb jelzőt. A haza (100%), az ország (93%), a szivárvány (93%), és a táj (94%) és magyar nemzeti irányba jelöli ki a kötődések irányát. *„Soha életemben nem láttam máshol szivárványt, mint idehaza, mit gondolsz, milyen lehet odakint?"* – tette fel a kérdést tréfásan egyik interjúalanyom.

A német jelző 4%-os említési aránya nem tartalmazza sem a lokális kötődést leginkább kifejező falut, sem a nemzeti érzelmekre utaló hazát; használata érzelmi kötődésre nem utal. Németországban, elsősorban rokonlátogatáson, minden megkérdezett járt. Míg azonban Magyarországhoz kapcsolódó földrajzi ismereteknek birtokában vannak, a Németországra vonatkozó ismeretek iskolázottságtól, tanulmányoktól függően nagyon szórtak és csak a legritkább esetben naprakészek. A tipikus magyar táj jellemzése

senkinek sem okozott problémát, ugyanakkor a tipikus német táj jellemzőinek felsorolásában egységes képet nem lehet felrajzolni. Magyarország és Németország természeti tájainak összehasonlításában előfordult, hogy egyes német tájakat szebbnek találtak, de általános volt az a vélemény, hogy *„mi mégis itt vagyunk itthon, s a hegyoldalnál meg a Dunánál nincsen szebb táj"*.

5.5. Gazdasági tematizáció

A gazdasági tematizáció a társadalom gazdasági jelenségeinek leképezése az egyén szintjére, a mindennapi élet során jelentkező szükségleteket, gazdasági közérzetet és a gazdasági jelenségekre adott válaszokat foglalja magában. Vizsgálata az életszínvonal, föld, ipar, kenyér, pénz fogalmakkal arra irányult, hogy az egyén szintjén megjelenő mindennapi szükségletek és gazdasági környezet megjelenik-e etnikai dimenzióban és milyen értékelések, tulajdonítások fűződnek a jelzős szerkezetekhez. A gazdasági tematizációban két irány rajzolódik ki; jelzői a magyar (59%) és a német (41%) említések között oszlanak meg. Az etnikai dimenzióban nem értékelhető, nem jelzősíthető szavakat tudásuk, megélt tapasztalataik alapján és függvényében hol a magyar, hol német dimenzióba helyezték el.

Az értelmezéshez szükséges összehasonlítási alapot a válaszadók számára ebben a tematizációban Németország jelentette. A svábok számára a magyarok a pszichológiai tematizációhoz hasonlóan ingroupként, a németek viszont outgroupként jelentek meg.

Összességében a leggyakrabban említett jelző a magyar. A legidősebbek használták leggyakrabban a magyar és legkevésbé a német jelzőt. Ennek oka semmi esetre sem az összehasonlítási tapasztalat hiánya; sokkal inkább egy kompenzatív azonosulásként szerepeltek engedelmeskedtek. A második generációban a legkisebb az eltérés a jelzők említései között. *„Tudja, már mondtam, hogy én magyarnak tartom magam, de tény, ami tény, Németország messze előttünk jár"* – indokolta válaszait egy férfi. A különbség a legfiatalabbak esetében a magyar jelzők javára ismét nőtt.

A magyar jelző nagyarányú használata arra enged következtetni, hogy a svábok a maguk gazdasági létét elsősorban magyar földön és a magyar gazdaság keretein belül élik meg, s egy nagyobb gazdasági egységbe betagozódva sem szükségük, de tegyük hozzá, lehetőségük sem volt önálló sváb dimenzió kialakítására. Egyedül az első nemzedékben merülhetett volna fel az etnikai dimenzió, ahol a megélhetés fő forrását a sváb parasztként megélt földművesmunka jelentette, de a magyar föld ezt érvénytelenítette. A második és a harmadik generáció tagjai fő megélhetési forrásukat tekintve elszakadtak a földtől, a földműveléstől. Mobilizációs pályáikat Magyarországon írták le, és strukturálisan beilleszkedtek a magyar gazdaságba, ezért esetükben etnikai dimenzió egyáltalán nem merülhetett fel.

Az említések többségi német jelzői az iparra (76%), az életszínvonalra (66%) és a pénzre (54%) vonatkoznak. Ez a magyar gazdasági helyzet (alá)értékelését is mutatja. Ezekben az esetben az első generációt kivéve több német jelzőt rendeltek a szavakhoz, mint magyart. A jelzők hozzárendelésére, az egyes szavak értelmezésére szolgáló összehasonlítási alapot képező németországi viszonyokat az első generáció csak az ipar tekintetében értékelte magasabbra. Az említések a második generáció esetében nagyobb,

a harmadik generáció esetében kisebb arányban tolódnak el a német jelző irányába. Ugyanakkor megoszlottak a vélemények, hogy büszkék-e Németország gazdasági eredményeire, vagy sem. A vélemények a feltétlen azonosulástól (*„Jó érzés, hogy mi is németek vagyunk, és egy ilyen erős néphez tartozunk. Igen, én nagyon büszke vagyok"*) az eredmények objektív elismerésén, ugyanakkor a kritikai szellemű megjegyzéseken át (*„Az biztos, hogy szervezettebbek, fejlettebbek. De ne feledjük el, hogy ők rengeteg anyagi támogatást kaptak"*) Magyarország felmentéséig (*„Miért én legyek büszke az ő eredményeikre? Magyarország is jobban állna, ha nem jön közbe ez a 40 év"*), széles attribúciós skálán mozogtak.

A gazdasági tematizáció német jelzői azonban határozott állásfoglalást mutatnak, és ez felhívja a figyelmet arra, hogy a magyar mellett a gazdasági tematizációban fontos szerep jut a német dimenziónak. A gazdasági tematizációknak „a mindennapi élet során jelentkező szükségletek kielégítettsége vagy kielégítetlensége folytán jelentkező gazdasági közérzet kialakulásában" van szerepük (Csepeli, 1992: 61–62), egyben mindenkori összehasonlítási alapot képeznek a németországi, saját tapasztalatokon alapuló vagy mások által ismertetett helyzettel. Ebből következően a tematizáció egy részét Németországhoz (is) kötötték, ami azt jelenti, hogy magyarországi gazdasági közérzetük még kívánnivalót hagy maga után.

Amikor tehát az egyén leképezi a maga számára a makrogazdasági dimenziót a hétköznapok szintjére, az összehasonlításban a sváb etnikai dimenzió helyébe a német lép. A német jelző, azok számára, akik ezt igénylik, nem csupán a német gazdaság fejlettségét jelzi, hanem lehetőséget biztosít ahhoz, hogy a származást ne csak a múlt, hanem egy újfajta összetartozásérzés bázisán a jelenben is megélhessék; ekképp pedig identifikációs alapot jelent.

5.6. Társadalmi tematizáció

A társadalmi tematizáció hívószavaival: cél, érdek, humor, lehetőség, oktatás, a magyar társadalomba való beágyazottságot illetve a kisebbségi csoport a többségi társadalmon belüli elkülönülését vizsgáltam. Az elkülönülések négy dimenzió mentén oszlanak meg. A sort a magyar jelző vezeti (58%), ezt követi a sváb (18%), a sváb-magyar kettős jelző (14%) és a német jelző (10%).

A társadalmi tematizáció jelzős szerkezetei jelzik a többségi társadalomhoz való alkalmazkodást és átvételeket, többségi társadalom életében való osztozást, a hasonlóságot és a beágyazottságot. Jelzik továbbá a svábok bizonyos hívószavakra való érzékenységét, a magyarokhoz való hasonlatosságát és a Németországra való figyelést is. Generációs bontásban mind az első, mind a második követi az összesített trendet. Az etnikai dimenziót jelentős mértékben gyengíti az unokák nemzedéke. Az első két generációhoz képest, ahol egyaránt 54%-ban rendeltek magyar jelzőt a fogalmakhoz, a harmadik jóval nagyobb – 73%-os – arányban használta azt. Ebből arra lehet következtetni, hogy a szocializáció következményeként beágyazottságuk a magyar társadalomba a legnagyobb mértékű, és a legbeilleszkedettebbnek és a legasszimiláltabbnak mondhatók.

A német és a sváb dimenzió az egész mintában jelentősen elkülönült. Ebben a tematizációban azonban inkább a különbségeket hangsúlyozták, a származási alapú hasonlatosság itt nem volt releváns. A sváb-német jelző használatára nem is került sor. Ebből arra lehet következtetni, hogy hiába van meg a Németországból való elszármazás tudata, a szinkrón és diakrón vonatkozásban egyaránt érvényesülő eltérő körülmények, lehetőségek, valamint az ebből következő német közösségtudat hiánya miatt, és nem utolsó sorban a Magyarországon megszerzett magyarokéval közös mindennapi tudás birtokában nem jelölnek ki közösen elérendő célokat a németországi németekkel, és nincsenek a németekkel közös érdekeik se.

Az egyes szavak jelzősítési arányait nézve a sváb etnikai dimenzió céljaikat (36%), érdekeiket (36%) tekintve a magyar dimenzióval közel egyenlő arányban jelenik meg (30%, ill. 36%). A sváb kisebbség magyarokétól eltérő céljaként és érdekeként vehető számításba az etnikai lét megőrzése, ami legalább olyan fontos, mint a többségi társadalomba való beágyazottság. Az etnikai túlélés fontossága legerőteljesebben az erősen sváb identitású első generációban jelentkezik. Sváb-magyar jelzőt a célhoz 30%-ban, az érdekhez 28%-ban rendeltek. A kettős jelző használathoz fűzött megjegyzések szerint sváboknak és magyaroknak egyaránt közösek a céljaik és az érdekeik. *„A svábok-nak nemigen vannak már külön céljaik, érdekeik is mik? Békében élni. Egy országban élünk, közösen kell a gondokat megoldani"* – állította egy 72 éves férfi.

A számadatok arányában úgy tűnik, hogy a lehetőségek elsősorban magyar dimenzióban jelennek meg (47%), s Magyarországon akarnak ezekkel élni; de azt is jelzi, hogy magyarként sokkal jobban lehet érvényesülni; ebben a választásban már az asszimiláció is kódolva van. Ezt követi a lehetőségek német dimenziója (24%). Az etnikai dimenzióban elérhető lehetőségek alulmaradnak a németországi lehetőségekkel szemben. Az etnikai lehetőségek leértékelése összefügg a demográfiai tematizációban tapasztalt etnikai folytonosság megkérdőjeleződésével, de miközben magukat magyarnak is vallva céljaik magyarok, tanúi lehetünk a németországi lehetőségek felértékelődésének is. *„Németországban sokkal nagyobbak a lehetőségek. Vissza lehetne települni, de ha az ember akar, itt is elérheti, amit akar. A sváboknak ugyanolyan lehetőségeik vannak. Sőt, ha összeállnának a németekkel, közös vállalat vagy ilyesmi, még a magyaroknál is jobban érvényesülhetnének"* – vélekedett a harmadik generációból egy fiatalember.

Az elkülönült etnikai csoporttudat mentén szerveződő megnyilvánulásokat a társadalmi tematizáció csak igen kis mértékben tartalmazza. Ennek megfelelően a társadalmi tematizáció elsősorban nemzeti dimenzióban jelenik meg. A humor és az oktatás szavait etnikai dimenzióban nem is értelmezték. A magyar említések arányai azt jelzik, hogy a svábok részeseinek érzik magukat a magyar humorvilágnak, céljaik, iskoláztatásuk, a magyarokéval közös érdekeik és lehetőségeik folytán Magyarországhoz kötődnek. Számukra ugyanúgy fontos, hogy Magyarországnak jó hírneve legyen a világban, hogy a külföldiek értékeljék, elismerjék. Szeretnék jól érezni magukat és jól élni ebben az országban. A társadalmi tematizáció a sváboknál „a jelenben megoldandó problémák és feladatok foglalatai" (Csepeli, 1992: 61) mellett a nemzet létének fontos kérdéseként is megjelenik, s ilyenkor egyértelműen magyarságuk lép előtérbe.

A nyelvhasználati szokásoknál elmondottakhoz hasonlóan a fordított arányú generációs lépcsőzöttség a társadalmi tematizációnál is megjelenik. Az első generációtól a

fiatalabb, harmadik generáció felé a társadalmi tematizáció nemzeti dimenziója növekvő, etnikai dimenziója ellenben csökkenő tendenciát mutat.

5.7. Történelmi tematizáció

5.7.1. Dunabogdány történelme a svábok betelepedése után[3]

A katolikus plébánia anyakönyvei szerint a dunabogdányi svábok írott történelme 1724-ben kezdődik, amikor a falu első katolikus vallású sváb parasztjai Németországból megérkezvén, mintegy háromszázan letelepedtek Zichy Péter gróf birtokán. A legidősebbek emlékezete szerint őseik valahonnan Stuttgart és Ulm környékéről vagy Bajorországból származnak, mások szerint Ausztriából is jöttek bevándorlók, de sem a pontos helységneveket, sem az akkori kibocsátó hercegségek vagy államok nevét nem őrizte meg a kollektív emlékezet. Eredeti származási helyükről, a migráció és a betelepedés körülményeiről csupán hozzávetőleges feltételezéseik vannak.

A sváb parasztok a török hódoltság alatt elpusztult földművelést voltak hivatva újjáéleszteni. Betelepedésük idején kb. száz magyar református lakta a falut. A szervezett főúri telepítés első hullámával beköltözött parasztok anyakönyvi adatait már ekkor elkezdték felvenni. A feljegyzések szerint a római katolikus plébánia már 1721-ben létrejött. A svábok a betelepedés után szinte azonnal elkezdték a katolikus templom bővítését, amit a természeti csapások miatt háromszor is újjáépítettek. A falu minorita plébánosa ugyanakkor a református istentiszteleteket betiltatta, s a reformátusok csak 1790-ben kaptak először engedélyt imaház építésére.[4] A betelepülők második hulláma 1767-ben érkezett az akkor már királyi birtoknak számító faluba. Zichy Péter ugyanis 1766-ban elcserélte a falut, így az az Óbudai Korona Uradalom tulajdonába került és maradt 1848-ig (Voit, 1958; L. Gaál, 1988; Borovszky, 1990). Figyelembe véve, hogy a Dunabogdányban beszélt dialektus a dunai bajor és a rajnai frank nyelvjárás egységesüléséből alakult ki, valószínűsíthető, hogy a második csoport Bajorországból érkezett.

Az 1770-es úrbéri rendezés alkalmával 23 egész jobbágytelket írtak össze. A II. József rendeletére végzett 1784–87-es első magyarországi népszámlálás adatai szerint Bogdányban 268 házban 311 sváb család és 1554 jogi népességként és 1567 tényleges népességként bejegyzett főt számláltak. A faluban egy pap működött, továbbá 109 nemes, 81 paraszt, 168 zsellér, 7 szabadságolt katona és 110 17 év alatti fiúgyermek élt (Dányi–Dávid, 1960: 118). A község etnikai összetételéről ez az összeírás nem ad képet. A falu etnikai összetételéről először a 19. század elején az 1812-es népszámlálás adataiból kapunk képet. Eszerint már 1945 fő sváb és 175 magyar élt Dunabogdányban. A kezdeti 300 főhöz viszonyított létszámemelkedés a második nagy betelepülési hullám valamint a század folyamán végig tartó kisebb létszámú, rokonokat, ismerősöket idevonzó betelepedések következménye. Valószínűsíthető az is, hogy a század közepére Mária Terézia 1763-ban kiadott császári pátense hatására megélénkülő állami telepítések is közrejátszottak a lélekszám növekedésében. A betelepültek többsége családi kötelékben, 2–3 gyermekkel, nagyon kevés pénzzel, földművesként érkezett.

Az 1830-as évek kolerajárványai a falu lakosságát is megtizedelték. 1838-ban a nagy dunai árvíz Dunabogdány közvetlenül a vízpartra épült házainak jelentős részét elmosta. A század során több tűzvész és árvíz pusztított a faluban. A természeti katasztrófák hatására a lakosság növekedése ezután lelassult, 1850-ben még mindig csak 2300-an éltek Dunabogdányban (Dányi, 1993: 145), s a közel 150 évvel korábbi népszámlálás lélekszáma csak 1930-ra kétszereződött meg. Ekkor a 3095 lakosból kétharmad sváb, egyharmad pedig magyar nemzetiségű. Az 1941-ben tartott összeíráskor 2931 főből 2313 (78,3%) vallotta anyanyelvének a németet, emellett a magyar nyelvismeret általánossá válására utal, hogy 2610-en, tehát az összlakosság 88,5%-a válaszolta, hogy tud magyarul. A nemzetiség szerinti bevallás szerint azonban az anyanyelvhez képest 598 fővel kevesebben, 1715-en vallották magukat németnek. Ez a különbség arra utal, hogy már 1941-ben elvált egymástól származás és anyanyelv, de míg napjainkban a származás dominál, akkor az anyanyelv látszott fontosabb határjelnek. A faluban a kétharmad sváb és egyharmad magyar etnikai arányok gyakorlatilag a mai napig megmaradtak.[5]

5.7.2. A magyar történelmi tudat kialakulása

A magyarországi sváb kisebbség történelmi tudatának alakulására „rányomja bélyegét az a történelmi tény, ... hogy bevándorlással került a jelenlegi országterületre, egy olyan korban, amikor népük modern nemzeti tudata még nem alakult ki" (Joó, 1988: 41).[6] A kultúra nacionalizálását (Löfgren, 1989a), a modern német irodalmi nyelv megteremtését, az egységes Németország létrehozását, és az egységes államkeretben élő német nemzet megszületését nem élhették át. A német nemzeti tudás széleskörű elterjesztésére jóval azután került sor, hogy eredeti származási helyükről elvándoroltak. Nem vettek részt a német népet nemzetté kovácsoló háborúkban, sem a hagyományteremtésben. Az anyaországból kiszakadt csoportjaik a magyar nyelv és kultúra hatásától megérintve egykori anyanemzetük fejlődésétől nem befolyásoltan önálló és attól eltérő fejlődési utat jártak. Ebből következett, hogy nem rendelkeztek egységes német köz- és irodalmi nyelvvel, egységes nemzeti kultúrával és német nemzeti tudattal. A helyzetet súlyosbította, hogy a betelepülés után az anyaországhoz fűződő kapcsolataik megszakadtak, s miután kimaradtak a német egység kialakulásának történelmi folyamatából és annak minden következményéből, lehetetlenné vált a nyelvi fejlődés és a német kulturális háttér folyamatosságának biztosítása (Hutterer, 1961). A svábok etnikai tudatukat illetően megmaradtak azon a fokon, amely „kivándorlásuk idején gondolkodásukat meghatározta" (Weinhold, 1981: 727).

Történelmi tudatukat meghatározta továbbá az is, hogy a betelepülők eltérő időkben és különböző területekről érkeztek, hozták magukkal saját, a többi telepes csoportétól eltérő hagyományaikat, kultúrájukat, vallásukat, szokásaikat és nyelvüket. A sokféle származási hely, a magyarországi területi tagoltság, az eltérő nyelvjárásokkal és kulturális örökséggel jellemezhető nagyfokú heterogenitás megakadályozta a politikai, nyelvi, kulturális egységesülési folyamatok beindulását. A svábokat a történelmi örökségű nyelvi, kulturális és szokásbeli különbségek valamint a földrajzi távolságok

egymástól is elválasztották. Nyelvi, kulturális egységesülésben megrekedt csoportjaik között emiatt nem alakult ki a történelmi sorsközösség tudata.[7]

A svábok magyarországi megtelepedését segítette az is, hogy Németországot is inkább a kelet-európai fejlődésminták, a magyaréhoz közel azonos típusú történelmi fejlődés jellemezték (Szűcs, 1983). Ebből következtek a kapcsolattartási formák, metódusok közel azonos mintái. „Még ha két szomszédos falu lakossága egy helyről érkezett is, nyelvük, beszélt dialektusvariánsuk vagy szokásaik általában akkor is eltértek egymástól" (Seewann, 1992b: 294). A svábok ebből következően etnikailag nem alkottak homogén egységet (uo.), nem alakult ki kollektív etnikai öntudatuk. *„Mi sokkal inkább kötődtünk a magyarokhoz, mint más svábokhoz"* – állította egy idős férfi.

Mint említettük, a kollektív emlékezet nem őrizte meg azokat az eredet- és helymítoszokat, amelyek a tér és időbeli létezés határait kijelölték volna. Pedig a közös történelmi múltról szóló történetek, legendák, mítoszok a csoportidentitás és a folytonosságképzet szempontjából ugyanolyan fontos szerepet játszanak, mint az önéletrajz az egyén identitásának megalkotásában (Jacobson-Widding, 1983; Anderson, 1991; Renan, 1996). A történelemkonstrukció során létrehozott jelentésuniverzum és narratívák a csoportidentitás nélkülözhetetlen alkotóelemei. Az etnikai és nemzeti identitás emblematikus felmutatásának egyaránt lényeges eleme a mitikus ősök, elődök tetteire való hivatkozás. A történelmi események mitikus megjelenítése, legendákba sűrítése szimbolikus jelentőséggel bír, és lehetőséget biztosít a hazakép megteremtéséhez is. A közös emlékeken alapuló történelmi identitás a nemzeti mivolt, a „nationhood" kritériuma (vö. Marquand, 1991: 33–34), a történelmi ősök, a régmúlt dicsőségei, a történelmi narratívák a nemzeti kontinuitás és a nemzeti szerepmegfogalmazások lényeges elemei (Szűcs, 1984, 1985), a csoportszolidaritás és a társadalmi legitimitás központi kategóriái (Wallerstein–Balibar, 1991).

„A múlt az, ami megteremti a nemzetet, a múlt az, ami igazol..." – írja Hobsbawm (1993: 19), s tegyük hozzá, a múlt az, ami a nemzethez kapcsol, összetart, és identitást teremt. „A múltat tulajdonba kell venni, és a jelen problémáinak megoldása érdekében értelmezni és kihasználni kell" (Fishman, 1980: 102). Ez a közösség nem rendelkezett azzal a fontos összetartó, ugyanakkor másoktól elkülönítő erővel, amit a közös történelmi múlt jelent, nem voltak megjeleníthető történelmi mítoszai, narratívái a kezdetekről, nem volt saját történelemkoncepciója. A sváboknak nem áll rendelkezésükre olyan, a betelepedést megelőző, ám a migrációt követően „végérvényesen elveszett történelmi múlt" (Smith, 1986: 175), ami a folytonosságot jelentené, amit fel lehetne eleveníteni, ami iránt nosztalgiát érezhetnének, vagy amivel azonosulni tudnának.

A múlt megalkotása olyan projekt, amely során a múlt és a jelen folytonosságát szelektíven megszerkesztett események láncolata alkotja. A történelem vagy a történelmi mitológia megalkotásának identitásképző folyamatában az események és a narratívák jelentésteli univerzummá állnak össze. Akár az egyén, akár a csoport számára a történelem, a történelmi visszatekintés biztos kiinduló pontot nyújtó identitásképző tényező; azok az emberek, embercsoportok, akiknek nincs történelmük, elesnek önmaguk idői elhelyezésének és „a másik számára való önmeghatározás lehetőségétől" (Friedman, 1992: 837).

A nemzetté és nemzettaggá válás folyamatát a hazának választott Magyarországon élték meg. Ez egy másfajta önmeghatározási keretet, másfajta közelítés- és szemléletmódot biztosított. Emiatt a kitelepítés időszakát leszámítva nem tartanak számon a magyarokétól különböző történelmet. Minden, ami történelmükkel kapcsolatos, amire vissza tudnak emlékezni, legyen az jó vagy rossz, Magyarországhoz köti őket. Nem lévén saját, az anyaországból magukkal hozott történelmi emlékeik, nem lévén egységesült irodalmi sváb nyelvük, sem élő kapcsolataik Németországgal, számukra a magyar történelmi tudásanyag elsajátítása a hiány pótlásaként jelentkezett. Ahogy a történelem területén mutatkozó hiányokat pótolniuk kellett, úgy az űr kitöltésére a magyar történelmi narratívákat is magukévá kellett tenniük. A történelmi múlt hiányát a betelepedés előtti magyar történelem átvételével, internalizálásával és vele való érzelmi azonosulással pótolták. Katolicizmusuk által támogatottan a történelmi időt jelképesen a lehetséges kezdetekig, Szent István királyig kitágították. A nemzet létének tulajdonított idő hossza a sváboknál is értékként jelenik meg.

Történelemkonstrukciójukban ugyanakkor szerepet kapott és a közös kezdetek megtalálását segítette az a Magyarországon megtanult történelmi tény, hogy első királyunk felesége, Gizella, bajor volt. A mai svábokban ez az örökség nem kelti ugyan a folytonosság érzetét, de a Szent Istváni gondolat mitikus töltete, a historizált államnemzet fikciójának történeti igazolásában való elképzelt részvétel is azonosulási keretként funkcionált. Szent István és a magyar államiságot szimbolizáló Szent Korona tiszteletével egyúttal a magyar államiság részeseivé váltak.[8] Ezek a tendenciák a magyar nemzeti identitás elfogadásának irányába hatottak. A magyar történelem jelenik meg abban az emlékműben, amelyet a katolikus templom mellé állítottak a különböző csaták, háborúk, forradalmak falubeli elesettjeinek nevével. Az emlékművet Szent István koronájával díszítették.[9] A magyar történelem és a közös sors iránti elkötelezettséget bizonyítja a tematizáció hívószavainak jelzősítése is.

5.7.3. A történelemi tematizáció hívószavai

A történelmi tematizáció a lét időben folyamatos elgondolása, a svábok esetében a magyarokkal közösen megélt történelmi idő és sors kérdései. A tematizáció hívószavaival – győzelem, hős, király, korona, vereség – arra derült fény, hogy mennyire érzik magukat a svábok a magyar történelmi sors részesének és mennyire azonosulnak vele. A történelmi tematizáció említéseinek 65%-a Magyarországhoz és a magyarsághoz köti a svábokat. A német jelző használata 12%-os, a sváb-magyaré 23%-os volt.

Az első két generáció említési arányai között lényegi eltérések nem tapasztalhatók. Az első generáció használta legnagyobb arányban (29%) a sváb-magyar, a második generáció pedig a német (14%) jelzőt. A harmadik generáció használta a legtöbbször a magyar (79%), míg a legkevesebbszer a sváb-magyar jelzőt (11%).

A legtöbb magyar említést a király és a korona kapta; a hármadik generációban kizárólag magyar jelzőkkel látták el ezeket a fogalmakat. A történelmi emlékezetből hiányoznak a bevándorlás előtti uralkodók nevei, így a svábóknak király és koronaélménye történetileg csak Magyarországon lehetett. Amellett, hogy „a történelmi tematizációknak a jelenben való eligazodás szempontjából is funkciójuk van"

(Csepeli, 1992: 62), a svábok számára a nemzeti múltban és jelenben való megkapaszkodást is biztosítja. Igaz, hogy a svábok „a nemzeti lét origópontjának kijelölésében", a „vándorlásban, helykeresésben" (uo.) nem vettek részt, s így a történeti eredet kérdése nem is válthatott identitásteremtővé (vö. Szűcs, 1985), de a részesei voltak a „rabságnak" (19. század első fele), a szabadságért vívott harcnak (1848), „a magáratalálás és az aranykor" korszakának (század utolsó harmada, századforduló), a „hanyatlásnak, romlásnak és bukásnak" (Trianon), majd az újrafelemelkedésnek (1955 után). A mai generációk a betelepedés előtti majd utáni német és magyar történelem alakjaival és eseményeivel iskolai tanulmányaik során ismerkedtek meg, s jóval több magyar, mint német történelmet tanultak. Magyarországra vonatkozó ismereteik ezáltal jóval szélesebb skálán mozognak. Magyarország királyai, történelmi személyiségei még az első generációban is sokkal ismertebbek, mint a német történelem alakjai. Németországgal és a németséggel kapcsolatos történelmi ismereteik a magyar oktatás tananyagából származnak és ezt nem is haladják túl. A német jelzővel ellátott 6 százalékos király és 5 százalékos korona említései azoktól a válaszadóktól érkeztek, akik most minden áron németek szeretnének lenni, s tevékenységüket, értékeiket igyekeznek német dimenzióban megjeleníteni. Ez az érzelmi önkifejezés nélkülöz azonban minden kognitív alapot.

A hősök elsősorban magyarok (50%). A sváb-magyar jelző 43%-os említése azt jelzi, hogy a magyar hősök mellett a svábok is ugyanúgy életüket áldozták a hazáért. Generációs bontásban az első generáció használta leggyakrabban a kettős jelzőt (54%), míg a harmadik generáció a legkevésbé (10%). Ez annak tulajdonítható, hogy az első generációnak közvetlen élményei vannak, míg a harmadik korcsoport gyakorlatilag csak az iskolai tanulmányaira hagyatkozhat. Érdekesen alakultak a győzelem és a vereség említési arányai. Összességében a győzelemhez rendelt magyar jelző aránya magasabb (44%), mint a vereséghez rendelt magyar jelző (41%). A svábok a győzelmekben osztoznak a magyarokkal (56%), a történelmi vereségekben azonban csak kevéssé érzik részesnek magukat (16%). A generációk közül leginkább az első korcsoport érzi magát részesnek a győzelemben, de a vereségben is a legnagyobb arányban osztozik (24%).

Német jelzőt a legnagyobb arányban a vereség szóhoz tettek (43%). Ettől csupán két százalékkal marad el a magyar vereség (41%). A válaszadók a vereséget a 2. világháborúval hozták kapcsolatba, amiben szerintük Magyarország ugyanolyan negatív szerepet játszott, mint Németország. Úgy érezték, hogy nem az egyedül megbüntetett svábok felelősek a történtekért. A történelmi tematizációnak egyedüli etnikai vetülete a svábokat ért kitelepítés sérelmeiben nyilvánult meg. Generációs bontásban a legidősebbek saját tapasztalataik alapján a magyar felelősséget helyezték az első helyre (45%). Ezzel szemben nem várt módon a második és a harmadik generációban a vereség elsősorban német (mindkét generációban 52%). A vereség problémakörét a két fiatalabb generáció nem csupán a második világháborúra vonatkoztatta, hanem tanulmányai alapján kiterjesztette más történelmi eseményekre is. A magyar győzelem és vereség arányai és a vonatkoztatási keretek alapján azt mondhatjuk, hogy a többségi magyar társadalom nemzeti tudáskészletében a nagy nemzeti bukások és tragédiák miatt jelenlévő vereségtudat a svábok között is fellelhető és viszonyulásuk a nemzeti tragédiákhoz nem különbözik a magyarokétól; osztoznak a nemzeti

történelmi tipizációkban. A háború előtt mindig megemlékeztek Trianonról. Szerintük borúlátásra ad okot, hogy a magyarok mindig széthúztak, egymás ellen politizáltak.

„A *tradíciók* elfogadása egyfajta *racionális* kritika sorozatában zajlik" (Csepeli, 1987: 250). A svábok ilyen racionális alapokon tudatosan vették át és fogadták el a magyarsághoz kötődő történelmi tradíciókat, amelyek a történelmi tudat megerősítésével a magyar nemzeti identitás kialakulásának legfontosabb bázisát jelentették. A történelmi visszatekintés és a tematizáció adatai alapján megállapíthatjuk, hogy az első generáció emlékeiben megjelenő és a közösen megélt történelmi sors, a második és a harmadik generációban pedig a szocializáció hatása, az iskolai történelemoktatás utat nyitott a nemzethez tartozás érzéséhez, a nemzeti identitás kialakulása és megerősödése felé.

A svábok számos német történelmi alakot ismernek, de a nevek közé osztrákok és svájciak is bekerültek. Az említések a történelemben tanult legismertebb neveket tartalmazták. Legtöbben I. István feleségét, Gizellát említették, ezt követte Ferenc József, Mária Terézia, Hitler, Haynau, Frigyes porosz király, Lajos bajor király, Bismarck, Nagy Károly és Tell Vilmos. A kibocsátó nemzetétől eltérő történelmi és kulturális fejlődés és nem utolsósorban az iskoláztatás következtében a németek eredetéről, a germán törzsek elterjedéséről, származási helyéről, ősköltészetéről azon keveseknek voltak bővebb ismereteik, akik különös érdeklődést tanúsítottak a német történelem és mondavilág iránt, vagy német nyelvű gimnáziumba jártak. Ezzel szemben mindegyik generáció ismert magyar eredetmítoszokat, tudták, honnan jöttek a magyarok, pontos ismereteik voltak a vérszerződésről, a honfoglalásról, a hét törzsről, az államalapításról. A tapasztaltak azt mutatják, hogy a magyar őstörténetet jobban ismerik, mint a germán mitológiát. A legidősebbek is többet tudnak Szent István királyról, mint Vilmos császárról, többet Kossuthról, mint Bismarckról vagy az 1848-as forradalomról, mint az egységes Németország létrehozásáról.

5.7.4. A közös történelmi sors szétválása

A svábok és magyarok kontinuus, közös történelmében 1945-ben állt be diszkontinuitás, amikor a svábokat a nemzet sáncain kívülre rekesztették. Az együttélés során kialakított pozitív nemzeti értékelések a kitelepítéssel negatív jelentést kaptak. A kitaszítottság érzése a nemzeti stabilitást instabillá változtatta; akkoriban úgy látszott, nincs is számukra visszaút. A történelem etnikai dimenziója, a külön történelem, ebben a sérelmi helyzetben kapott relevanciát. A svábokat visszanémetesíteni kívánó mozgalom a 2. világháború után sok szenvedést, gyűlöletet indukálva egy hosszú és keserves évtizedre megrontotta a magyarok és svábok interetnikus kapcsolatát. A Volksbund[10] szervezése a német kisebbség védelméről szóló a bécsi népcsoport-egyezmény 1940-es megkötése után kezdődött. Az egyezmény bevallottan „egy nagy disszimilációs mozgalom számára" kívánta „kiinduló helyzetet teremteni" (Tilkovszky, 1989: 110).[11] Hatása nem terjedt ki a teljes magyarországi sváb vertikumra, de akiket a Volksbund ideológiája beszippantott, az már nemigen tartotta magát magyarnak. Hazafiságukat a német nacionalista ideológia szolgálatába állították, s érdekeik centrumában nem a magyar

revizionista politika támogatása, Nagy-Magyarország területi épségének visszaállítása, hanem Németország területi hódításainak sikere állt. Nem volt ez érdek nélkül való; Hitler hatalmas földterületeket ígért a magyarországi németeknek Ukrajnában, amelynek költségét a Volksbund tagsággal, az SS-katonáskodással rótták le, nyereségét azonban már nem arathatták le.

Ennek ellenére a megkérdezett svábok a két világháború közötti időszak diszkreditáló élményeiről, a német nemzeti ébredéséről, a pángermán gyökerekről, a népi németségről különböző indoklásokkal, de nem szívesen beszéltek. Az első generáció a Volksbund ideológiájáról érintettsége okán vagy nem nyilatkozott vagy a jó oldalát emelte ki. Míg a kitelepítés naprakészen tartott tudás, a volksbundista múltat szívesebben temették és hallgatták el. Ugyanakkor, mintegy kompenzatív szándékkal, úgy vélik, hogy ők a kezdetektől fogva mindig a magyarok mellett álltak, és nem érzik, hogy ne lettek volna bármikor hű polgárai Magyarországnak. A faluból többen is életüket áldozták a magyar hazáért. Büszkék arra, hogy végigharcolták a forradalmat és a szabadságharcot, védték Magyarországot az első háborúban, és a másodikban is a magyarok oldalán harcoltak. A „háborús felelősség nyomasztó terhét" (Tilkovszky, 1989: 165) egyedül nem voltak hajlandók felvállalni. Az SS-be való toborzásra[12] emlékezve azt mondták, hogy úgy íratták alá a fiatalokkal a sorozási papírt, hogy azok nem tudták, mit írnak alá, de aki csak tehette, megszökött. Olyan véleményt is hallottam, hogy Horthy Miklós megegyezett a sorozásban a németekkel, így ezért a svábok nem felelősek. Volt, aki ennél is tovább ment. *„Szégyen, hogy ezt tették velünk a magyarok, akik ugyanúgy Hitler mellett álltak. Nem a magyarok mentek ki a Donhoz Hitler mellett harcolni? Nem a magyarok vitették el a zsidókat? Ezért akár egész Magyarországot kitelepíthették volna, mondjuk vissza Ázsiába. 40 kilós batyuval. Vajon mit szóltak volna hozzá?"* Magyarok és németek világháborús együttműködését mások is felvetették. *„Horthy eladott bennünket a németeknek, pedig mi hűségesek voltunk ehhez az országhoz. A mi családunkból senki sem volt benne a Bundba, mégis kitelepítették a szüleimet meg a nővéreimet. A magyarok a németek szövetségesei voltak, akkor miért csak minket büntettek meg?"* Más vélemény szerint: *„Szóval, az az igazság, hogy a faluból sokan beálltak német katonának, mert jöttek toborozni a német hadseregbe és jó pénzt ígértek. Nem volt ebben semmi ilyen, hogy mi Hitler, meg zsidókat akartunk volna irtani, vagyis ők. Egyszerűen anyagi megfontolásból álltak be. Innen vagy százan. Először aláírták, utána volt a sorozás. Teljesen önkéntes volt. A magyar hadseregbe is el kellett menni, mert sorkötelezettség volt, miért ne mentek volna akkor a németbe, amikor ott fizettek?"*

Nem tagadták, hogy sokan voltak a faluban „bundisták", de egy házaspár kivételével, akik ezt előttem nyíltan felvállalták, mindig a másikról állították, hogy *„benne volt a Bundban"*. A házaspár nőtagja azt mesélte: *„Az az igazság, hogy a falu háromnegyede benne volt, csak most mindenki igyekszik elfelejteni. Persze sokukat kitelepítették, de azért maradtak. Úgy kezdődött, hogy összeírták a svábokat. Mindenkinek meg kellett mondani, sváb vagy magyar. Miért ne mondtuk volna magunkat svábnak, mikor azok voltunk, nem magyarok. Soha senki nem is tartott bennünket magyarnak. Csak svábnak. Mi is annak tartottuk magunkat. Miért mondtunk volna mást?"*

Akár felvállalták a Volksbund tagságot, akár nem, úgy ítélték meg, hogy a Volksbund tagok nem bántottak senki. Megítélésük szerint a svábok vétlenek voltak a nekik felrótt bűnökben. Általánosan felvetődött a *„ki a bűnös"* kérdése és az a vélemény ala-

kult ki, hogy bűnbakként dobták oda őket. A mai napig nem dolgozták fel azt, hogy tulajdonképpen mi is volt a bűnük. Ha ők bűnt követtek el azzal, hogy engedelmeskedtek a magyaroknak, és ezért bűnösök, akkor Magyarország is legalább olyan bűnös, mert ők sem tettek mást, mint a magyarok. Bűnhődni azonban csak ők bűnhődtek, vagyonelkobzással, internálással, munkaszolgálattal, kitelepítéssel, a magyar állampolgárság elveszítésével. Az elszenvedett megaláztatások kitörölhetetlen nyomokat hagytak, ugyanakkor az volt az érzésem, hogy a Volksbundban való részvételük miatt szégyenérzet él bennük és igyekeztek eltitkolni vagy eljelentéktelenníteni, hogy „hagyták magukat megszédíteni". *„A Volksbund előnyökkel járt. Üdülni vitték a gyerekeket, kulturális egyletet szerveztek. Oda jártunk sváb dalokat énekelni. Ezért nem kellett volna a svábokat ennyire megbüntetni"* – mondta egy idősebb második generációs férfi. Felesége szerint: *„az emberek azért mentek a Volksbundba, mert azt mondták nekik, ott van Ukrajna, annyi földet kaptok a háború után, amennyit akartok. A svábok meg szerették a földet. Akkor miért ne léptek volna be?"* Egy másik vélemény szerint: *„Nem csináltunk mi ott semmit, csak énekeltünk és jól éreztük magunkat."* Ez a tudat annyira mélyen áthatja még ma is az életüket, hogy felelősséget, bűntudatot nem éreznek. *„Az igazi bűnösök már jó korán leléptek, azoknak semmi bajuk se lett."* A második generáció idősebb tagjai, akik gyermekként élték át ezt a korszakot, sem tudtak többet, mint amit harmadik generáció iskolai tanulmányaiból megtanult. Megélt és tanult történelem között azonban az érintettség okán kialakult érzelmi hozzáállás más értékelési alapot szolgáltatott.

Az internálásokat is igazságtalannak tartották, de a kitelepítést felfoghatatlannak tartották.[13] Dunabogdányban nincs olyan sváb család, ahonnan ne vittek volna el valakit. A megtorlás az internálásokkal már 1945 tavaszán kezdődött. Egy idős asszony úgy emlékezett, hogy *„még alig voltak itt az oroszok, amikor egy vasárnap hajnalban a rendőrök körülvették a falut meg a templomot, kihajtották az embereket, és ahogy voltak, úgy elhajtották őket. Haza se mehettek, semmi. Nem kérdezték, ki kicsoda, ugye a katolikus templomba csak svábok jártak. Kívülről jött házastárs alig volt a faluban."* A teljesen véletlenszerűen összeállt csoportot begyalogoltatták Szentendrére, ahonnan továbbszállították őket. Az internáltak nem értesíthették családtagjaikat, a faluban sokáig senki nem tudta, hol vannak. Később kiderült, hogy Szentendrére, Albertfalvára, Gödöllőre, Kistarcsára és Nagykátára vitték szeretteiket. Egy internált első generációs asszony emlékezetében így élnek az események: *„Reggel, mise után egy szál ruhában elhajtottak. Mint az állatokat. Egy táblát kellett vinni az elsőnek, hogy »Mi voltunk az ország rombolói, mi fogjuk felépíteni«. Az uramat is elvitték, engem is. A gyerekeink itthon maradtak, a fiú 10, a kislány 7 éves volt. Háborús bűnösök voltunk, mert svábok voltunk. A mi családunkból senki sem volt a Bundba. De azt nem kérdezte senki. Kellett az ingyen munka. Pedig ez a nép soha nem panaszkodott, nem kért semmit, csak dolgozott ennek az országnak. Három év múlva engedtek haza."* Akiket nem vittek el, azokat kitették a házukból, ahonnan a rajtuk lévő ruhán kívül semmit sem vihettek el. Bár Dunabogdányban a kitelepítésre csak 1947-ben került sor, a fennmaradt dokumentumok szerint a hivatal ezzel már 1945 júniusában számolt. Az iskola akkori igazgatója így ír a Pestvármegyei Tanfelügyelői Hivatalnak:

„A tanítók és a tanulók létszámával kapcsolatban szükségesnek tartom azt is jelenteni, miszerint tudomásom van arról, hogy a németajkú volt volksbundista családok összeköltöztetésének előmunkálatai itt a községben folyamatban vannak, hogy az idetelepítendő magyar családok részére a lakás biztosítva legyen. ...Az új tanév kezdetére a tanulóink létszáma számításom szerint 120–140-nel szaporodik. Ez a létszám csak akkor csökken újból, ha a német lakosságból is lesz innen kitelepítés" (Knáb, 1996, melléklet).

Az első generáció válaszadói szerint a háborút követően *„nagyon hamar kiakasztottak a községháza kapujára egy listát a kitelepítésre kerülő személyekről. Erre a templomlistára nem csak azok kerültek fel, akik beléptek a Volksbundba, hanem válogatás nélkül mindenki, aki vagyonosnak számított."* 1945-ben az 1938-as bevallásoknak megfelelően az iskolai naplókat átírták, de a kitelepítendő családok listájára az iskolakötelesek magyar anyanyelvűnek írva is rákerültek. *„Megbélyegeztek bennünket, hazaárulók, fasiszta németek, rohadt volksbundisták lettünk. El kellett hagynunk a házainkat, elkobozták tőlünk mindenünket, egy pajtában húzhattuk csak meg magunkat. Nem kíméltek ezek senkit."* Miközben folyt az összeköltöztetés, Szlovákiából megérkeztek a lakosságcserével Magyarországra került magyarok, a „telepesek".

„Óriási keveredés volt a második világháború után. Nagy volt az ellenállás akkor a betelepítettek iránt" – emlékeznek vissza az idősebbek. *„Mindenünk odaveszett, a házunkat, vagyonunkat elvették, ott maradtunk a semmiben. A telepesek meg foglaltak. Ha megtetszett nekik valakinek a háza, az költözhetett."* A házfoglalásban a visszaemlékezések szerint a falubeli és a Tahitótfaluból és Kisoroszból érkező magyarok is részt vettek. *„Látnunk kellett, ahogy a mienkbe beülnek az idegenek, át kellett élnünk, hogy bezárják előttünk a saját házuk kapuját, mi meg legfeljebb a melléképületekben húzhattuk meg magukat. A saját földünkön voltunk napszámosok. A krumplit, amit tavasszal magunknak ültetettük, már másnak kellett felszednünk. Elvenni belőle nem volt szabad, aki megtette, megbüntették érte. Talán meghalni is jobb lett volna"* – mesélték, s beszéd közben többször elsírták magukat. *„Én 16 éves voltam akkor. A Volksbundra nem, mert kislány voltam még akkor, de erre nagyon jól emlékszem. Láttam, ahogy embertelenül elbántak a családommal, a rokonaimmal. Láttam, ahogy szétszakították a családokat. Egy batyuval mentek el, azt se nézték, ki hány éves, mennyi gyereke van, és ott van-e mind mellette. Odakinn meg ők voltak a magyar cigányok. Tökéletesen megalázták ezt a népet"* – mesélte egy 50 körüli asszony.[14]

Dunabogdányból kb. 800–900 főnek kellett elhagynia otthonát és hazáját. Pontos adatok a mai napig nem állnak rendelkezésre. *„Elimádkozták az Úrangyalát, és örökre elhagyták a hazájukat"* – mesélte egy itthon maradott. 1947. augusztus 23-án kezdték el kitelepítésüket Németország szovjet megszállási övezetébe, Hoyerswerdába, Großenhainba, Waldába, Großenschützbe, Treuenbe, Auerbachba, gyakorlatilag az utolsó pillanatban, amikor a nagyhatalmak már leállították a kitelepítéseket (Knáb, 1996; Bonifert, 1997). Az internáltak semmit sem vihettek magukkal, ami ruhában voltak, úgy vitték el őket. A kitelepítettek meg csak annyit, ami egy batyuba belefért. *„A falubeliek persze maradni akartak. Mindenki próbált mentességet szerezni: igazolásokat gyűjtöttek, hogy nem voltak német katonák, nem léptek be a Volksbundba, ha német anyanyelvűek is, mindig magyarok voltak és magyarok is kívánnak maradni.*

Voltak, akik megtakarított pénzecskéjükkel próbálták megváltani állampolgárságukat" – emlékezett vissza a falu egyik köztiszteletben álló első generációs tagja.

Egy sváb asszony, akit még gyermekkorában vittek ki szülei Németországba, így látta a magyarországi németek (Ungarndeutschen) vagy a hazájukból elűzöttek (Heimatvertriebenen) megérkezését: *„1946 tavaszán elkezdtek érkezni az első kitelepítettek. ...A hoszzú út után gyűröttek voltak, piszkosak, törődöttek, furcsán beszéltek és még furcsábban öltözködtek. »Um Gottes willen, was schicken die uns daher?« – méltatlandkodtak az «igazi« német svábok, akiknek át kellett adniuk egy szobát, meg kellett osztaniuk a konyhát ezekkel a »barbár« magyarokkal."* (idézi Bonifert, 1997: 100).

Az átélt igazságtalanságok és frusztráció hatására, amikor nemhogy beszélni, de *„svábul még lélegezni sem volt szabad"*, a faluban az eddig csak katolikus–református ellentétnek tartott konfliktusok kibújtak vallási köntösükből és magyarok és svábok között nyílt gyűlölködéssé váltak. Nemcsak a történeti tényezők és a kulturális különbségek játszottak ebben az attitűdben szerepet, hanem a gazdasági és a státusérdekek ütközése is (vö. Wilska-Duszynska, 1980). A gyűlöletté fokozódó etnikai előítéletek hosszú évekre negatív társadalmi következményekkel jártak. A házaikba beköltözött szlovákiai magyar telepesekkel a sváb közösség semmilyen kapcsolatot nem engedett fenntartani, a sváb gyerekek nem állhattak szóba a magyar telepesek gyerekeivel. A sorsközösség, a közös ellenség gyűlölete még jobban összekovácsolta a svábokat, és megerősítette kisebbségi identitásukat.

A sváb és a magyar névtől megfosztva egy újfajta kategorizálás alanyai, bundisták, nemzetárulók, hazaárulók, hitlerista bérencek, idegenek lettek. Az itthon maradottak számára ez a korszak kifejezett identitásválságot idézett elő. Mind etnikai, mind nemzeti identitásuk nyilvánítását, állampolgári jogaik gyakorlását lehetetlenné tették. Semmilyen identitásnyilvánítási területet nem hagytak számukra; a kettős identitás konstrukciója kiürüléssel fenyegetett. A sváboknak komoly identitásválsággal kellett szembenézniük, amikor nemigen tudták volna megválaszolni a *„ki vagyok?"*, *„mi vagyok?"* kérdést. Svábok nem lehettek, magyarnak nem érezték, de nem is érezhették volna magukat. Az identitásválságban szenvedő magyarországi svábok számára az identitásűrt a német nemzeti identitásnak kellett volna betöltenie. Erre az identitásváltásra azonban a visszanémetesítő törekvések ellenére nem álltak készen. Hogy mennyire nem sikerült németté faragni a magyarországi svábokat, az a hazatelepülteknél látható.

A svábok túlélési adaptivitása átsegítette a közösséget a represszió éveinek identitásromboló évein. Az önmegtartás, az összetartás és az összetartozásérzés érdekében ekkor működtetett túlélési stratégia a vallásba vetett hit és az idegenek elleni kiengesztelhetetlen gyűlölet volt. Identitásukból kb. az ötvenes évek közepéig kiestek a magyar nemzeti identitás érzelmi elemei. A többségi magyarság iránti gyűlöletüket azonban a későbbiek során igyekeztek konszolidálni és napjainkig ható érvénnyel a községbe betelepített szlovákiai telepescsaládokra vetítették rá. A címkézés máig naprakészen tartott elnevezései a svábok idősebb generációi számára a kirekesztettségérzés és a megaláztatások miatt elviselhetetlen emléket jelentenek. A gyűlölet mint etnikai attitűd, az elszenvedett megaláztatások hatására, az évek folyamán összefüggő konzisztens egységgé állt össze, és az átélők személyiségének elválaszthatatlan alkotóelemévé vált. A családok nem titkolták el utódaik előtt a kitelepítés tényét és az

ezzel járó megaláztatásokat. A hallgatás stratégiája helyett a kibeszélést választották. Soha nem tagadták, hogy üldözöttek voltak, s nem igyekeztek elfelejteni szenvedéseket; naprakész állapotban tartották. A kitelepítésről szóló történetek mítoszokká, családi legendákká nőtték ki magukat és a telepesek elleni előítéletekkel együtt kerültek átörökítésre. Máig mesélik, hogy ki hol bujkált, ki kit, hova és hogyan bújtatott el, kit hogyan, mikor és hova vittek el, ki hogyan szerzett magának mentesítést, ki hogyan viselkedett.

„Sokat járok templomba. Minden nap este elmegyek rózsafűzért olvasni. Talán a vallásomtól van, hogy én mindenkinek megbocsátottam. Tudom mit műveltek, én is megszenvedtem, de ha nem bocsátok meg, akkor miért járok templomba?" – kérdezte egy 82 éves asszony. Ez azonban kivétel. A telepeseknek az első generáció soha nem bocsátott meg. *„A holmin ott állt kinn az udvaron és nem nyúlhattunk hozzá. A telepes azt mondta, hogy a földünkre se mehetünk ki, majd ő betakarítja a krumplit. Ott tengődtem két kisgyerekkel. Kértem, hadd dolgozzak neki a saját földemen, hogy legalább télire legyen egy kis burgonyánk, azzal fizessen. Dolgoztatott, de amikor kiszedtük neki a krumplit, egy szemet se adott. Könyörögtem, de gorombán elzavart, és azt mondta, ha még egyszer ott megjelenek, bottal kerget el. Soha, azóta se kért bocsánatot. Hogy tudnék én ezzel szóba állni?"*

Az emlékek családokon belüli átörökítése kötelező normává vált. Ahol a gyerekek is részesei voltak az eseményeknek, ahol látták és átélték a szenvedéseket, ott ez az átörökítési lánc töretlen volt. *„Olyan megaláztatás érte itt az embereket, hogy azért nekünk külön kárpótlást kellene fizetni. Nekünk soha senki sem térítette vissza azt, amit elvettek tőlünk. Egy szál ruha maradt rajtunk. Az apám az internálásért nem kapott kárpótlást, csak azért mert sváb volt. Nekünk nem járt semmi. A svábnak kétszer kellett megdolgozni azért, amilyük volt. És nem visszakapták ám a házukat, hanem drága pénzen újra meg kellett venniük. Most mondja, igazság ez?"* – panaszkodott egy másodgenerációs férfi. A második generáció tagjai ebben a gyűlöletben nevelkedtek. Idősebb tagjai átélték az internálást és a kitelepítést és személyes élményeik vannak arról, hogy *„az utcán a rendőr bármikor ránk verhetett csak azért, mert svábok vagyunk"*. Azonban még ez sem volt elég. Nem csupán a felnőtteket, de a gyerekeket is diszkriminálták.[15]

A második generáció tagjai is számon tartják, hogy a telepesek kinek a házába költöztek be, és ezt az etnikai tudást ők is naprakészen tartják. Akik vállalták svábságukat, azokban a csoport sérelmei megerősítették a csoporthoz tartozás tudatát. A magukat magyarnak vallók nem szívesen beszéltek a kitelepítéssel kapcsolatos emlékeikről, de ha belekezdtek, élményeik őket is elragadták. A kettős kötés ilyenkor megszűnt létezni. Hiába vallották magukat magyarnak, a kitelepítésről csak mint svábok tudtak nyilatkozni.

Telepes lányt feleségül venni vagy telepes fiúhoz menni egyet jelentett a kiátkozással. *„A mi esküvőnk nem itt volt, igaz még 56-ban, mert a feleségem felvidéki magyar. Hát, mondta is az anyám, hogy jaj, fiam, egy telepes lány, mit szól hozzá majd a falu, de engem nem érdekelt. Mindketten eljártunk a faluból dolgozni, így nem voltunk napközben idekötve. A feleségem azért elég sokat szenvedett emiatt. Csak olyan sváb lány barátkozott vele, akinek magyar volt a férje, és hasonló cipőben járt"* – mesélte egy idősebb második generációs férfi.

Az unokák számára a kitelepítés a személyes érintettség híján már csak történelmi lecke, a családi legendárium számukra nem releváns eseménye. *„A kitelepítettek nem jártak olyan rosszul. Nagyon hamar sokkal jobban éltek, mint ma itt"* – mondta egy fiatalasszony. Ez a generáció nem tud mit kezdeni nagyszülei, szülei problémájával. A kitelepített rokonok számukra a külföldre jutás vagy egy esetleges repatriálás bázisát jelentik. Ezen a generáción megtört a közös ellenség iránt érzett kötelező gyűlölet átörökítésének igyekezete is. Természetesen tudják, *hogy „ki kinek a házába ült be"*, mert a közösség megköveteli a számontartását, de gyűlölködni emiatt nem hajlandók. A harmadik generációs értelmiségi nem érti anyját, hogy gyerekei miért ne játszhatnának a szomszéd gyerekeivel, akik történetesen egy telepes unokái. Ez a generáció visszautasítja, hogy a gyűlöletet attitűddé érlelve normaként továbbadja saját gyermekeinek, annál is inkább, mert *„származás ide vagy oda, mi már azért inkább magyarok vagyunk"*. Míg az első és a második generáció etnikai öntudatára és csoportkohéziójának erősítésére nagy hatással volt az őket ért traumatikus sors, a harmadik generációban ez a tudás a közvetlen érzelmi érintettség híján nem transzformálódott identitáselemmé. *„Mindig ez a sváb–magyar ellentét! Rengeteget vitatkoztam már anyámmal. Hogy én hogy tudok szóba állni annak az unokájával, aki a nagyapámék házába beköltözött! Most szomszédok vagyunk, a gyerekeink együtt játszanak, mit örökítsek át, a gyűlöletet? Azért, mert a nagyapáinkat az élet ilyen lehetetlen helyzetbe sodorta? A kitelepítés, majd meglátod, mindenki erről fog beszélni neked. Ez volt az ő Holocaustjuk. Ezt persze ők nem így mondják"* – válaszolta egy értelmiségi a harmadik nemzedékből. Egy másodgenerációs felvidékről áttelepített férfi azt nyilatkozta: *„Nekünk semmi sem kellett a svábok vagyonából, nekünk mindenünk megvolt. Nem mi tehetünk róla, hogy kitelepítették őket, hogy így alakultak a dolgok. A sváboktól tényleg mindent elvettek, sajnáltuk is őket. De azért nem miránk kellett volna haragudni. Mégis minket utáltak."* Egy sváb érintett így látja: *Vége lehetne már ennek egyszer. De legalább a gyerekeinkben nincs már meg ez az ellentét. Persze mindegyik tudja, a legkisebb, a hat éves is, hogy ki volt a nagyanyja, meg a nagyapja, de nekik mindegy. Ha nem lett volna ez a ki- és betelepítés, nem lett volna itt semmi baj. Ha nem így alakul a politika. Azért nem lett volna szabad egy népet tönkretenni, aki már tudj Isten mióta él itt. Volksbund! Ja, sokan benne voltak, de ezek az emberek itt nem bántották a zsidókat. Nem is volt a faluban zsidó egy sem. És azokat miért büntették, akik nem is voltak benne semmiben? A Volksbund csak kifogás volt, kellett a vagyonunk ennek a leszegényedett lusta népségnek. Mert azt már mindenki elfelejtette, hogy mi soha nem kértünk semmit, csak adtunk ennek az országnak"*.

A történelmi megbékélés, a kölcsönös elfogadás szándékával írta a kitelepítés 50. évfordulójára megjelentetett emlékkötet előszavában a község polgármestere: *„Amikor a németek kitelepítését elítéljük, természetesen az erőszakos betelepítés ellen is tiltakozunk. Valószínűleg különbözőképpen élték meg a ki- és betelepítettek az eseményeket, de egy kérdésben mindenképpen egyforma hatás érte őket: akaratuk ellenére el kellett hagyniuk otthonukat és szeretteiket"*.

Állampolgári jogaikba a 4.364/1949 M. T. sz. rendelet értelmében helyzeték vissza a svábokat és a 84/1950 M. T. sz. rendelettel váltak ismét Magyarország egyenlő jogú állampolgáraivá. A téeszesítés szenvedő alanyaiként azonnal ismét részesei lehettek a magyarokéval közös sorsnak. A kontinuitás helyreállt. A sebeknek még gyógyulniuk

kellett, de a fiatalabbak előtt megnyíló mobilitási lehetőségek, a felfelé jutás esélyei, ha nem is feledtették a történteket, de háttérbe szorították őket. Ezt a korszakot az asszimiláció, a kizárólagos magyar oktatás következtében lehetségessé vált strukturális beilleszkedés, valamint a nyelv- és kultúraváltást támogató maritális asszimiláció jellemezte.

1954-ben jelent meg először ismét német nyelvű lap (Freies Leben), s a nemzetiségi politika új irányát jelezve 1955. július 18-án megalakult a Magyarországi Németek Szövetsége, melynek célja, hogy a német nyelvre hivatkozva egységes nemzetiséggé formálja a leginkább a nyelvi dialektusok terminusaiban leírható svábokat. A tájnyelv, illetve a nyelvjárások okozta nehézségeket kiküszöbölendő már 1951-ben megindult, de csak 1955 után kezdett elterjedni a német nyelv iskolai oktatása. Dunabogdányban szülői értekezletet hívtak össze, de még mindig tartó félelmükben alig egy-két család merte kérni a német nyelvoktatást. A kitelepítések következményei még 1959-ben is észlelhetők voltak. Sokan például még ekkor sem merték megrendelni a *Neue Zeitung*ot, vagy gyermekeiket német nyelvre taníttatni, mert attól féltek, hogy német nacionalizmussal vádolják őket.

5.8. Politikai tematizáció

5.8.1. A politikai tematizáció hívószavai

A politikai tematizáció hívószavaival, melyek a politikai intézmények, pártok, állami szimbólumok, és az ezekhez való viszonyra utalnak, az államisághoz és az államiságot jelképező szimbólumokhoz való szinkrón viszonyt vizsgáltam. A tematizáció hívószavaihoz: – állam, címer, himnusz, parlament, zászló – rendelt jelzők 91%-ban magyarok, 9%-ban németek voltak Etnikai vetülete a politikai tematizációnak sincs.

Ez annak tulajdonítható, hogy a svábok kisebbségként történetileg egy nagyobb politikai egységbe tagozódtak be, ahol sem alkalmuk, sem lehetőségük nem volt önálló politikai tematizáció kialakítására, illetve a többségi társadalomban való létezés feltételeként éppen a magyar tematizációtartalom átvétele vált szükségessé. Ezt az állítást támasztja alá a magyar jelző kimagasló használata. A válaszadók legmagasabb arányban az államisághoz (94%) és az államiság jelképéhez, a parlamenthez (92%) tették a magyar jelzőt, de a legkevesebbszer magyarnak jelzősített címer is az említések 87%-ában magyar. A magyar említéseket tekintve a harmadik generáció használta legtöbbször a magyar jelzőt (97%), őket követi az első generáció (94%). Az első generáció számára az államiság és parlament csak magyar dimenzióban jelenik meg. A harmadik generáció számára a himnusz és a parlament kizárólagosan magyar. A magyar említések arányát tekintve a generációk között a második generáció áll az utolsó helyen, de a 86%-os említési arány itt sem hagy kétséget az elkötelezettség irányát illetően. Az egyes generációkon belüli magas magyar említési arányok azt hitelesítik, hogy a magyar nemzeti tudáskészlet politikai tematizációjának egyetlen generációban sincs alternatívája.

Az államisággal kapcsolatban minden megkérdezett tisztában volt I. István király államalapító szerepével. A magyar himnusz szövegét és dallamát kivétel nélkül mindenki

tudta, míg az első generációból 7%, a másodikból 15%, a harmadikból pedig 0% állította a *„Deutschlandlied"* hasonló szintű ismeretét. A német himnuszt választók és jól ismerők lefedik egymást. Az első generációban hangzottak el a következő állásfoglalások: *„Német himnusz? Hallottam, de nem biztos, hogy felismerném." Abban van a „Deutschland, Deutschland üeberalles?" „Gott erhalte, igen (dúdolás), látja nem is tudom a szövegét se."* A második generációból egy magát svábnak valló szerint: *„A magyar himnusz szép. Persze, hogy azt ismerjük jobban. A sváb egy Magyarországra szakadt német, de már annyira elmagyarosodott, hogy na, szóval, idézőjelben mondom."* Egy másik vélemény: *„Nem ismerném fel a német himnuszt, a német címert se, de a zászlót a levélbélyegről igen. A nagybátyám leveleiről".* A magyar nemzeti zászló színeit automatizmusként sorolták fel, és szinte felháborodtak a kérdésen. A német zászló színeit a válaszadók 65%-a fekete-vörös-sárgának nevezte. A magyar parlamenti pártokat 42%, a német parlamenti pártokat viszont csak 13% – köztük is elsősorban a második és harmadik generációs értelmiségiek – tudták megnevezni. Ebben az esetben a német parlamentet választók és ismerők 22%-ban fedték egymást. A magyar címer megváltoztatásáról a válaszadók 42%-a tudott; de az előzőt jobban ismerték, *„hogyne ismernénk, hát ott van a személyi igazolványunkon. A német címerrel mit foglalkozzunk? Egy sas van benne, nem?"* – kérdezte egy fiatalember. A jelzősítésekből és a hozzáfűzött megjegyzésekből az derült ki, hogy Dunabogdány sváb lakosai a magyar állami szimbólumok közül ugyanúgy tisztelik az állami címert, a magyar zászlót; a magyar himnusz hallatán pedig ugyanúgy meghatódnak. *„Amikor egy világbajnokságon a mi tiszteletünkre felhúzzák a piros-fehér-zöld zászlót és megszólal a himnusz, azt mindig megkönnyezem* – mondta egy idős ember. – *Mikor iskolába jártam, németül is megtanultuk, de azt már elfelejtettem."*

„A jelkép használójában olyan azonosulást vált ki, mely messze túlmutat a személy individuális létezésének határain." (Csepeli, 1992: 78) A nemzeti jelképek használata a sváb etnikai csoport létezésének határain túlmutat, illetve tagjai életében átmetszi ezeket. Ezáltal az etnikai alany is a „kórus tagjának érezheti magát, mely időben megszakítatlan sort képezve, a hajdan élt elődöket, a jelenben élő kortársakat és a majd megszületőket egyaránt magában foglalja" (uo.). A dunabogdányi svábok a „kórus tagjainak" érzik magukat. A nemzeti jelképekhez pedig nem csak kognitív, hanem érzelmi dimenziók is járulnak.

A német jelző összességében 9%-os választását azzal indokolhatjuk, hogy a svábok a két világháború közötti időszakot leszámítva nem mutatták jelét annak, hogy a politikai tematizációnak önálló értelmezést kívánnának adni. A német államisággal való összehasonlításra, illetve a német nemzeti szimbólumokkal való azonosulásra a történelem folyamán nem, vagy csak egy rövid időre és átmenetileg került sor. Legalább egy német politikust minden válaszadó meg tudott nevezni. A legismertebb Kohl kancellár volt, az említések sorrendjében ezután Brandt, Schmidt, Genscher, Fischer, Adenauer, Strauß és Weizsäcker következtek.

5.9. Kulturális tematizáció, kulturális reprezentáció

5.9.1. Az identitás kulturális gyökerei

Featherstone (1995) felhívja a figyelmet arra, hogy a kultúra kategorizálása azért is nehéz feladat, mert a kultúra illetve a kulturális termékek a határok között intenzíven és gyakorlatilag kontrollálhatatlanul áramlanak; ez pedig megnehezíti a kultúra fix jelentésének meghatározását. A tömegkultúra benyomul mind az etnikai, mind a nemzeti kultúra terrénumára – lehetetlenné téve ezáltal a homológ kulturális klasszifikációk relatíve biztos határainak megvonását –, azaz autonóm kulturális szférák és a hozzájuk rendelhető megkülönböztető tudástartalmak átmetszésének lehetünk tanúi. A korábban jól elkülöníthető és meghatározott viszonyrendszerekhez, értelmezési kontextusokhoz és csoportmeghatározásokhoz rendelhető kultúraszférák szinkretizmusa – nem utolsósorban az asszimiláció következtében megvalósuló átvételek következtében – megnehezíti az egyértelmű határmegvonásokat, és a területi abszolutizmusokat felváltják a területi relativizmusok.

A kultúra közösen birtokolt tudás, „eszmék, jelek, társulások" (Gellner, 1983: 7), tanult regulatív és konstitutív viselkedésminták, sztenderdek és magyarázatok szervezett rendszere és szerveződési formája (vö. Geertz, 1973). Egyetértve Featherstone megállapításával az analízis céljaira a „klasszifikációk relatíve biztos határainak kijelölését" mégis el kellett végezni.

Etnikai kultúra alatt az etnikai csoport együttes emlékezetében megőrzött, csak rá jellemző, hagyományokat, népszokásokat, folklórjelenségeket, továbbá a még fellelhető tradicionális normatív viselkedésmintákat, értékeket értem, amelyek a többségi kultúrától viselkedés és normarendszertől sajátos, csak a csoportra jellemző módon eltérnek. Ha abból indulunk ki, hogy az etnikai identitás múltba ágyazott és a csoport túlélésének forgatókönyve (De Vos, 1982), akkor a kulturális reprezentációkon belül a tradíciók jelentik azt a területet, ahol túlélési stratégiák a leginkább megközelíthetők és megragadhatók. Az etnikai kultúrát hagyomány és múltba ágyazottsága miatt gyakran a folklorizációval azonosítják és statikusnak, konzervatívnak ítélve a kulturális archaizmusok, reliktumok tárházának tartják, holott az etnikai kultúrát sem kerülik el a változási folyamatok. Az etnikai kultúrának múltba ágyazott diakrón dimenziója mellett egyúttal szinkrón dimenziója is van. Diakrón dimenziója tartalmazza a kollektív emlékezetben megőrzött múltat idéző tradíciókat. A szinkrón dimenzió a hagyományok reprezentációja.

Az etnikai kultúrát helyhez kötöttsége, viszonylagos területi korlátozottsága, a csoporton belüli gyakori és rendszeres face-to-face kapcsolatok megléte, a mindennapi életben helyenként még meglévő, meg nem kérdőjelezett, habituális és repetitív természete, másokkal meg nem osztott etnikai tudáskészlete és értékrendszere miatt lokális kultúraként is definiálhatjuk (Bourdieu, 1993; Featherstone, 1995). A kívülállókkal, esetünkben a többségi magyar környezettel való állandó és közvetlen, mindennapos transzkulturális kapcsolat következtében a lokalitás problémája egyéni szinten az etnikai identitás megőrzésének vagy a nemzeti identitásba való feloldódásának problémájaként, vagyis egy másik kulturális integrációban való részvételként, csoport-

szinten az etnikai csoport integritásának tér és időbeli változásaként, a túlélés problematikájaként jelenik meg. Stabilitása, változása függ a kisebbségi csoport kognitív, tudati értékeitől és értékeléseitől, saját kultúrája iránt érzett érzelmeitől, valamint a többségi társadalom által felkínált minták átvehetőségétől, és az asszimiláló szándékaitól. A többségi kultúra befogadása azt jelenti, hogy átalakul a kultúrahordozó közösség életmódja, esetleg megváltozik társadalmi szerepe, s egyre inkább hasonul a többségi kultúrához. Etnikai létének megőrzésében és reprezentációjában azonban a fennmaradt vagy felélesztett etnikai kulturális momentumok nagyon fontos szerepet játszanak. Ilyen értelemben az etnikai kisebbségek esetében is beszélhetünk a kultúra megalkotásáról, a fiatalabb generációk esetében pedig szervezett elsajátíttatásáról.

A nemzeti kultúra, különösen térségünkben, az etnikai kultúrához hasonlóan múltba ágyazott. A magyar történelemben és közgondolkodásban a „népi" kategóriája mélyen és elválaszthatatlanul összekapcsolódott a nemzeti koncepciójával, amely a nemzettagság egyik lényeges feltételét, a nemzeti önkifejezés eszközét a népi kultúrakonstrukcióval való azonosulásban jelölte meg (Niedermüller, 1991). Löfgren szerint

> a nemzeti kultúrát szinte visszafejlesztették a népre. ...A helyzet paradox jellege elsősorban abban áll, hogy a nemzeti elképzelések építőanyagát olyan regionális kultúrákból vették, amelynek soha nem volt nemzeti jellege (1988: 163).

A nemzeti múltról, méltóságról, eszményekről kialakított képzeteknek megfelelően nemzeti kultúrává emelt, „felismerhetetlenségig átalakított" (Gellner, 1983: 56) idealizált paraszti kultúra a többség szabványosított magaskultúrája, amellyel a nemzet tagjai identifikálódnak, szeretik, őrzik és védik.

A nemzet azon kívül, hogy elképzelt közösség, politikai közeg, kulturális tér is, amiben nem csupán az államalkotó nemzet tagjai, hanem a kisebbségek is mozognak. „A nemzeti kultúra azt a kollektív gondolkodást jelenti, amit egy ország hazafiai megosztanak" (Löfgren 1988: 176). A nemzet kulturális tere nem szűkíthető le a magyar népi vagy paraszti kultúra elemeiből konstruált és ideologizált kultúrára. A nemzet kultúrájába, kulturális örökségébe és tudáskészletébe a nyelv, a nemzeti jelképek, a szimbólumok, az ünnepek, a történelmi események ismerete, a haza szeretete és megbecsülése mellett beletartozik a kisebbségek magyarokéval közös mindennapi tudása, asszociációi és a nemzeti hagyományokban való részesedése is. Az a kulturális tudásközösség, amelynek a magyarok mellett a svábok is részesei, kulturális beavatottságot, kódközösséget jelent. A nemzeti kultúra normatív kulturális öröksége magában foglalja a művészetet, a törvényt, a normát, a hagyományt, a vallást, a nyelvet, az ehhez fűződő szimbólumokat, jelentés- és értelmezési rendszereket, emlékanyagot, beállítódásokat, megfogalmazásra nem kerülő, automatizmusként működő viselkedés- és kommunikációs módokat, tehát mindazt a tudást, ami ahhoz szükséges, hogy az egyén, akár a kisebbségi, akár a többségi csoport tagjaként a társadalom és a nemzeti kultúra közegében eligazodjon, magát mások számára érthetővé tegye és az elvárható és elfogadható viselkedésmintáknak megfelelően viselkedjék. Gellner (1983) szerint a nemzeti kultúrát az iskola által oktatott és közvetített szabványosított magas kultúra alkotja és ezzel szemben áll a nép, esetünkben a kisebbség közvetítette kultúra. Ennek értelmében a kisebbségnek mindenképpen osztoznia kell az állami oktatási infrastruktúra által fenntartott, a többség írásbeliségtől és a nyelvtől függő magas kultúrájában

ahhoz, hogy részese lehessen a nemzetnek. A sváboknak nem volt más választásuk, mint osztozni a magyarokkal a magyar írásbeliségben, magas kultúrában, tudományban.

A kulturális reprezentáció etnikai és nemzeti keretekben egyaránt a csoport közösen birtokolt kulturális tudásának nyilvánítása. Az idők folytán a csoporttagokat összekötő közös élmények számának csökkenése miatt az összetartozás érzésének intenzitása csökkenhet, ezért mindenképpen szükség van a múltra emlékeztető, a múltat felelevenítő, visszaidéző rítusokra, ünnepekre, szertartásokra (Durkheim, 1976; Middleton–Edwards, 1990; Connerton, 1991; Fentress–Wickham, 1992; Halbwachs, 1992). A társadalmi emlékezet és gyakorlat dimenzióiban az az aktus, amely során az átörökített tradíció életre kel, aktiválódik és betölti múltra emlékeztető, a múltat újra meg újra megalkotó közösségösszetartó szerepét. A kultúra reprezentációja ugyanakkor interszubjektív viszony, a közös tudás és tudásstruktúrák hordozója, kategóriarendszer és ezek elsajátításának kerete, megnyilvánulási lehetőség, a másik észlelésének terepe. Tulajdonképpen színpad, ahol az aktorok a rájuk osztott nemzeti és/vagy etnikai szerepeket eljátszhatják. A kettős identitás az egyén számára lehetőséget nyújt a szerepek közti helyzetfüggő választásra.

Az etnikai csoport elsődleges túlélési törekvése az, hogy önmagát társadalmi csoportként saját maga és mások számára kifejezze, megjelenítse és elfogadtassa (Bourdieu, 1991). A csoportmegnyilvánulások mellett azonban az egyéni reprezentációkra is érdemes odafigyelni, mert az egyén azonosulása a csoporttal a kulturális hagyományok elfogadásán és közvetítésén alapszik. Az identitás szimbolikus megnyilvánulásai ugyanakkor nem feltétlenül követelik meg a csoport életében való részvételt.

A tradíció reprezentációja a társadalmi valóságot manifesztáló, érthetővé és átélhetővé tévő rítusok felelevenítésével és a csoport társadalmi gyakorlatába, valamint az egyén személyes életébe való beillesztéssel történik. Etnikai rítusok a vallási szertartások, a falu katolikus temploma és kápolnái védőszentjeinek tiszteletére rendezett búcsúk, a sváb esküvő, a profán ünnepek, a sramlizenés, polkás-keringős sváb bálok, a kutatás idején újjáélesztett szilveszter éjjeli–újévi hajnali zenés falujárás; középpontjukban mindig a saját zene és tánc mint e reprezentáció nélkülözhetetlen elemei állnak. A hétköznapokba ágyazódott tradíció megnyilvánulása maga az a mód, ahogy hagyományos értékrendjüket követve dolgoznak, ahogy a munkát, a rendet, életvilágukat maguk körül megszervezik, ahogy autosztereotípiáik fényében megkülönböztetik, számon tartják és megítélik magukat és cselekedeteiket.

A nemzeti kultúrában való részvétel ünnepi-rituális formája az állami, nemzeti, katolikus vallási ünnepek egyéni és csoportszintű megünneplése, a nemzeti ereklyékhez és szimbólumokhoz való viszony, a nemzeti tradíciók elsajátítása és éltetése.

5.9.2. Zene, tánc, szokások

A kultúra területén a legfontosabb identitáselemnek a zene és a tánc bizonyult. Az ünnepek, legyenek azok szentek vagy profának, elválaszthatatlanok a zenétől. A faluban mindig is élt a mindennapi életbe beleszövődő és az ünnepekhez szervesen kapcsolódó zene és tánckultúra, amit a falu lakossága soha nem engedett színpadi folklórrá változtatni. A zene és a tánc megmaradt és továbbélt a magánéletben, nem vált

elidegenedett színpadi művészetté. Egy első generációs asszony emlékei szerint: *„Az iskolába beszélni svábul nem lehetett, hát táncoltunk. Polkát, sramlizenére. Egymástól lestük el. A sramlihoz elég három ember, egy fúvós, egy dobos és egy tangóharmonikás. Három ember mindig akadt a faluban. Mi sramlizenén nőttünk fel. Magyar nótát, cigányzenét mi nem hallottunk, ma sem szeretem. Meg aztán a keringő! Ezt minden fiatal megtanulta."* Egy második generációs házaspár szerint: *„Ha esküvő volt a faluban, akkor az egész falu ott volt. Ugye az ember gyerekkorától látta ezeket, és megtanulta a táncokat. A polka a mi nemzeti táncunk."* A harmadik generáció ugyancsak a sváb bálokban leste el a táncok lépéseit az idősebbektől. Nem kellett tánciskolába járni, hogy megtanulják.

Rövidebb időszakoktól eltekintve a falunak mindig voltak saját zenészei, „rezesbandája". Dunabogdányban ma három, több mint 100 főt rendszeresen foglalkoztató fúvószenekar és egy szimfonikus zenekar működik. A zeneiskolában a legnépszerűbb tanszak a fúvósoké. Saját ünnepeiken saját maguknak játszanak. A zenekarokat megszervező falubeli zenetanár vezetésével összegyűjtötték, lekottázták és megtanulták a faluban fellelhető svábul és németül énekelt dalokat. Emellett német katonaindulókat és magyar zeneműveket is játszanak. Fúvósok játszanak a templomban a vasárnapi misén, feltámadáskor és az úrnapi körmeneten, a búcsúkon, a karácsonyi éjféli misén, az év végi szilveszteri hálaadó misén, kísérik a temetést és a házasulandókat a templomig. A negyedik generációnak, a 20 év alattiaknak szinte ennyi és nem több maradt meg átélhető identitásként elődeik kultúrájából. Mivel a zenekarokban nemzetiségre való tekintet nélkül svábok és magyarok egyaránt játszanak, nemcsak a sváb közösség összetartását erősítik, hanem a katolikus sváb és a református magyar lakosság közti interetnikus kapcsolatok javítását is szolgálják. *„Ott Rudi épp az utolsó pillanatban jött. Nagyon sokat jelent a községnek, hogy ha a nyelv ki is hal, legalább a zene túlél bennünket"* – fejezte ki háláját egy első generációs asszony. *„Elhomályosul az ember szeme, amikor elkezdenek játszani"* – vélekedett egy idős férfi. A harmadik generációból egy lány szerint: *„Az ősök szokásait folytatni kell. Meg kell őrizni a zenét, mást úgyse nagyon lehet megőrizni".*

Ebbe az etnikailag determinált kultúrakonstrukciójukba azonban a magyar népi kultúra beépülése soha nem vetődött fel. Azokat a magyar nemzeti kultúraelemeket, szimbólumokat, amelyek a magyar parasztság kultúrájának mesterséges egységbe foglalásával, „esztétikai minőséggé történő transzformálásával" jöttek létre (Hofer, 1980a, 1980b; 1989; Niedermüller, 1989b), a svábok nem internalizálták. Amíg népviseletben jártak, megőrizték saját puritán ruházatukat, saját dalaikat énekelték és éneklik ma is, valamint saját táncaikat táncolták és táncolják ma is. Nem vették át a magyar paraszthéz építészeti stílusát, s „nem vált vérükké" a magyar folklór. A svábok értékeiket, életvitelüket, saját népi kultúrájukat egyenrangúnak, sőt sok esetben magasabb rendűnek tartották a magyar paraszti kultúránál. Közrejátszott ebben az is, hogy más dallamvilágú, más hangszerek által kísért zenéjükbe nem illettek bele a magyar népdalok, más ritmusú, más hőfokú táncaik közé nem illett a magyar csárdás.

A faluban a házasulandó párok sokszor még ma is sváb esküvőt és lakodalmat tartanak, abban az esetben is, ha az egyik házasulandó fél nem sváb származású. Aki nem akar a hagyományok szerint házasodni, az általában a falun kívül tartja esküvőjét, nehogy megszólják. Az igazi sváb lakodalom rigmusainak, kötött szövegeinek nyelve

a sváb. Svábul kérik ki a menyasszonyt, aki már nem mindig érti tökéletesen a vőfély által elmondott rigmusokat. Az esküvői menetet fúvószenekar kíséri a katolikus templomig. A szertartás után a násznép a „Kameradenmars" hangjaira vonul ki a templomból. A templomban a vőlegény fejére is tesznek egy kis koszorút. A templomi szertartás vagy magyarul vagy németül folyik, mivel a vallásgyakorlás nyelve magyar vagy német. A templomból jövet a násznép útját elzárják valamilyen nagyobb szekérrel, kocsival. Az útelzárók, a vőlegény, most már férj barátai álarcot öltenek, és csak adományok ellenében engedik át a násznépet. Így gyűjtik össze az esti lakodalomra a bort, sört, süteményeket. Nagyon ritkán fordul elő, hogy lakodalomra a hétköznapokból már kiveszett sváb ételspecialitásokat készítenek, mert ezek egy első generációs asszony szerint *„nem elég ünnepiek"*.[16] A lakodalmi menü leggyakrabban ugyanolyan összetételű, mint bárhol Magyarországon; elmaradhatatlan fogásai a húsleves tormával, a csirkepaprikás, a sült hús és az egyedül svábnak mondható rizskoch. Az egyes fogásokat külön sváb nyelvű versikével tálalják fel, amit a vőfély mond el. Ezekben hol a szakácsnőt, az ifjú párt, hol magát az ételt vagy az italt dicsérik. A rizskoch feltálalásakor a vendégeknek adakozniuk kell a szakácsnő számára, mert készítése közben „megégett a karja". Lakodalmas szokás a menyasszony cipőjének ellopása és elárverezése. A lakodalomban hagyományos sramlizene szól, és sváb táncokat járnak. Ennek ellenére egy-egy ünnepi rítus értéke nem kizárólagosan a sváb nyelv függvénye. Gyivicsán megfigyelése helytálló:

> a nemzetiségi közösség és a hagyományos kultúra szoros belső kapcsolatát elsősorban az határozza meg, hogy anyanyelven más kulturális utánpótlást nem kap (1993: 274).

A közösségnek ezért engedményeket kell tennie. Gyakran előfordul, hogy a lakodalommal kapcsolatos sváb rigmusokat már nem elevenítik fel, és az út elzárása a lakodalmas menet elől is inkább csak az emlékezetben őrzött, mint reprezentált tradíció, de nem sváb az a lakodalom, ahol nem sramlizene szól. A temetés elengedhetetlen kelléke a fúvószene, de nem függ a temetést végző pap nyelvhasználatától. Ez azt mutatja, hogy a sváb kultúra az ünnep területén megőrzött dominanciája mellett a magyar nyelv már nem játszik alárendelt szerepet.[17]

Dunabogdány sváb nyelvemlékei között fennmaradt még néhány rigmus vers, mondóka, szólás.[18] Az első generáció tagjai emlékeznek ugyan arra a kevés versre, rigmusra, amiket gyermekkorukban tanultak, de ezeket csak kevesen tanították meg gyermekeiknek, vagy unokáiknak. Így többnyire már csak az első nemzedék közös emlékezete őrzi ezeket. Kihalásukat az is elősegíti, hogy megszűntek a hozzájuk köthető tevékenységek.[19] A második és a harmadik generáció számára az eredetileg német nyelvű mesevilág is magyar nyelven vált hozzáférhetővé.

Az első generáció tagjai, s a következő generációk mindazon tagjai számára, akik svábnak, a sváb közösséghez tartozónak vallják magukat, függetlenül anyanyelvi ismereteik szintjétől és a nyelvhasználattól, a zenehallgatás vagy maga a zenélés és a tánc természetes identitás- és reprezentációs elemként vehető számításba. De azok sem tudják kivonni magukat a kulturális hagyományok érzelmeket hordozó és felkeltő hatása alól, akik származásukat tekintve svábok, de magyarnak vallják magukat.

„Mulatni csak sramlizenére tudok, s a polka a kedvenc táncom" – vallotta egy magát magyarnak, magyar anyanyelvűnek tartó értelmiségi.

Saját zenéjükhöz korosztálytól függetlenül erős emocionális viszony fűzi a dunabogdányiakat. Ennek feltűnő sajátossága az egyébként a más területeken nem tapasztalható német nyelvi orientáció. Ennek gyakorlati magyarázata, hogy a dallamkincs sokkal inkább a német nyelv hanglejtéséhez illeszkedik, mint a magyaréhoz. Ugyanakkor a válaszokban az érzelmi motiváció is jelen van, hogy *„így sokkal szebben hangzik", „ezt nem is lehet magyarul elénekelni", „minket már semmi sem köt Németországhoz, hát legalább ez egy kicsit"*. A fiatalabb generációk esetében nemcsak a zenei hagyományok megőrzéséről, hanem zenei világképük újraalkotásáról és megtanulásáról is szó van.

Minden generációt megkérdeztem, szeretik-e a magyar népdalokat és a cigányzenét. Az első generációhoz tartozó idős asszonyoktól azt a választ kaptam, hogy fiatal *korukban „az iskolában magyar énekeket tanítottak, a svábot tiltották, de amikor mentünk vasárnap a főutcán, kart karba öltve a »Svauvekasse«-n, svábul és németül énekeltünk"*. Egy férfi szerint *„a cigány hegedűzenét nálunk kinevették, idegen volt, meg nem is volt rá szükség, megvoltak a mi saját zenészeink"*. A második generáció is a sramli hangjaira nőtt fel, magyar népdalokkal csak az iskolában találkozott. Nem vonják kétségbe a magyar népdalok szépséget, de érzelmi szálak nem kötődnek hozzájuk. Egy harmadik generációs fiatalember pedig azt mondta: *„Én aztán igazán Kodályon nőttem fel, s a zenekarokkal is mindenfélét játszunk, nem csak katonaindulókat, de ezeket szeretem a legjobban"*.

A zenei és tánchagyományok megőrzött értékként tételeződnek, amellyel a svábok bizonyíthatják eredetiségüket, és a más népek népzenéjével való egyenrangúságot. Ez a népi kultúra nem ideologikus konstrukció, hanem a mindennapokban élő, szervesen alakuló és megélt hagyomány. Számukra nincs különbség az etnikai kultúra és annak szimbolizált képe között, mint az a magyar népi kultúra esetében tapasztalható. Ha figyelembe vesszük, hogy a kultúra etnocentrikusan szerkesztett szabályrendszer, értékek hordozója, az identitás stabilizátora, amelyet az egyén elsődleges és másodlagos szocializációja során sajátít el, valamint osztjuk Berger és Luckmann (1966) véleményét a korai identifikációk és az internalizálás identitást stabilizáló hatásáról, amely tartós tartalmi meghatározottságot eredményez, teljességgel érthető, hogy a svábok miért ragaszkodnak olyan szívósan saját kultúrájuk megmaradt elemeihez: zenéjükhöz, dallamvilágukhoz és táncaikhoz, értékeikhez, normáikhoz. Etnikai önkifejezésük ezekre a területekre korlátozódik, túlélési stratégiaként működik. A magyar népi kultúra rétege a második generáció fiatalabb tagjai esetében az eredeti sváb kultúra rétege alatt, a harmadik generációnál pedig amellett húzódik meg.

A célszerűség determinálta nyelvváltás, a modernizáció következtében funkcióit vesztett sváb nyelvről való áttérés a magyarra különösebb érzelmi konnotációk nélkül zajlott, a kultúra más területein azonban más mechanizmusok működnek; kulturális hagyományok és a hozzákapcsolódó nyelvhasználat esetében az affektív elemek kapnak hangsúlyt. A sváb közösségben az egyén azon kulturális megnyilvánulásai, amelyek a hagyományokhoz kapcsolódnak, nem különíthetők el a csoport közös reprezentációitól. Az egyéni ünnepek, családi események, a keresztelőtől, a házasságkötésen át az utolsó útig, a közösség részvételével zajlanak. Egy-egy lakodalmon gyakorlatilag

ott az egész falu. A kifejezetten közösségi ünnepeken túl a családi ünnepek is közösségivé válnak; ezzel az egyén számára a csoportidentitás, a csoportszolidaritás és az összetartozás kinyilvánítását szolgálják.

5.9.3. Nemzeti ünnepek, szimbólumok

A kisebbségi svábok azonosulása a nemzettel, illetve a nemzeti közösség tagjaival megosztott identitás nyilvánítása a nemzet kulturális hagyományainak elfogadásán és közvetítésén alapszik. A szimbólumok megalkotása, használata, a rítusok állandó ismétlése a nemzet tagjai számára egységesítő, megtartó erőt jelentenek. A szimbólumhasználat a társadalmi interakciókban a határt von *„mi"* és *„ők"* közé. A szimbólumok csak azok számára bírnak jelentőséggel, akik osztoznak bennük, s akikben szimbolikus erejükkel emlékeket és érzelmeket ébresztenek. Mivel a sváboknál az etnikai identitás nem tartalmazott nemzeti szimbólumokat, azok nem már meglévő etnikai szimbólumok rovására kerültek átvételre, hanem azok mellé épültek be. A nemzeti szimbólumhasználatban a svábok a *„mi"* kategóriájába tartoznak.

A magyar állami és nemzeti ünnepeket, mint bárhol Magyarországon, Dunabogdányban is megtartják. Már az első generációra is kiterjedő nemzeti szocializáció eredményeképp átvették és elfogadták az ünnepekhez kapcsolódó történelmi, vallási tartalmakat, szimbólumokat és értékítéleteket. A faluban a legnépszerűbb nemzeti ünnep március 15. Iskolai megünneplése a századelő óta tradíció, amit áprilisban az 1848. évi törvények szentesítésének emlékünnepe követett. Március 15-én kitűzik a kokárdát, s ugyanúgy Petőfit és a szabadságharcot ünneplik, amelynek történelmi hagyományaik révén részeseinek érzik magukat. A Nemzeti dalt még a legidősebb korosztály is ismeri. *„A Himnuszt meg a Talpra magyart mi is tanultuk az iskolában, még most is el tudom mondani"* – emlékezett vissza egy 70 feletti asszony a nemzeti tudáskészlet szocializációjára. Mindeközben mindig megkeresik azt a módot, ahogy a magyar nemzeti ünnepeket valamilyen etnikai elem bevitelével közelebb vihetik magukhoz. Az ünnepeken a német katonazene mellett fúvósátiratban hangzanak fel szimfonikus zenekarra komponált magyar zeneművek, és a magyar himnuszt is fúvósátiratban játsszák. A nemzeti ünnepek iskolai megemlékezésein lehetőség szerint mindig németül is mondatnak verset a gyerekekkel. Ezek vagy az adott ünneppel kapcsolatos német szerzők tollából származó alkotások vagy magyar versek német fordításai.

A svábok tisztelik Szent István király emlékét, osztoznak a Szent Jobb kultuszában, de hagyományosan augusztus 20-át nem tartották ünnepnek.[20] A svábok ugyanakkor szebbnek találják a magyar koronát a német sasnál, kőből vésett korona díszíti a falu hősi emlékművét, ezt az országot vallják hazájuknak, szolidárisnak tartják magukat a magyarokkal. A svábok az érzelmi dimenziók mentén ideologikusan megalkotott, homogenitásra törekvő nemzeti kultúra népi vonulatának visszautasítása ellenére nem érzik kirekesztettnek magukat a nemzetből A magyar népzene és népi tánc visszautasítása mellett jelen van az olyan elemek átvétele és inkorporációja, ami etnikai repertoárjukból hiányzik és lehetővé teszi a magyar nemzet kultúrájában való részesedést, s e kulturális bázison a nemzeti érzés, a nemzeti identitás

létrejöttét. Ez a kultúraréteg olyan elemeket tartalmaz, mint az ideologikus nemzeti jelképek, a közös történelmi sorsot felidéző ünnepek, a hazaképzet, és

> a mindennapi élet nyilvános és privát színterei, a szórakozás és a szabadidő-felhasználás módjai (tömegkultúra) [ugyanúgy beletartoznak,] mint az úgynevezett magas kultúra termékei, azok előállításának és befogadásának feltételei (tudomány, művészet, reprezentatív kultúra) (Csepeli, 1992: 62).

Vannak tehát olyan átvehető elemek, amelyek nem az idegenség, hanem az összetartozás érzetét keltik és biztos alapjai a nemzeti identitásnak, érzelmi azonosulásnak.

5.9.4. A kulturális tematizáció hívószavai

A kulturális tematizáció a mindennapi életet, az ünnepeket, a népi, a „magas" és a tömegkultúrát és megnyilvánulásait, befogadását jelenti. Az egyén azonosulása a csoporttal a kulturális hagyomány elfogadásán, működtetésén és közvetítésén is alapszik. Ebben a tematizációban a lakodalom, művészet, tánc, tudomány, zene szavakhoz rendelt jelzők 50%- a a svábra, 40%-a a magyarra esik. A kulturális tematizáció hívószavaira adott válaszok az etnikai és nemzeti kultúra együttes jelenlétét, a svábok kétkultúrájúságát és mind a két kultúradimenzió fontosságát bizonyítják. A német jelzőt ebben a tematizációban 10 százalékban rendelték a szavakhoz, ami a német kultúra irrelevanciáját bizonyítja.

Az első, valamint a második generáció számára az etnikai kultúra átörökítése a csoport túlélésének zálogát jelenti; megőrzendőnek és megmentendőnek tételeződik. A sváb jelző említési arányai etnikai elkötelezettségüket és kötődésüket jelzik. A harmadik generáció feladata a hagyományok továbbvitele és működtetése. A hagyományőrzést e nemzedék számára a zene jelenti. Az említések aránya itt viszont a magyar jelző javára tolódik el (62%). Ami a zenei és a táncahgyományok ápolását illeti, nem hagyható azonban figyelmen kívül a tömegkultúra hatása sem, amely a magyar jelző arányait növeli. *„Ez úgy van, hogy amikor bál van a faluban, elmegyünk, de én nem tudok keringőzni vagy polkázni. Igaz csárdásozni se. Inkább az öregek. De mi? Minek? A diszkóban?"* – fejtette ki véleményét egy fiatalember.

A hagyományosnak tartott etnikai kultúraelemek, mint a zene és a tánc, valamint a svábok hagyományaiban fontos szerepet játszó lakodalom fogalmaihoz rendelték a legtöbbször a sváb jelzőt (63%, 77%, 84%). Az első generáció számára értelemszerűen nem is létezik más lakodalmi forma, zene vagy tánc, mint sváb. Ezek az arányok az etnikai kultúra korábban már említett fontosságát támasztják alá.

Magyar jelzőt leginkább a tudományhoz (95%) rendeltek. Jelentősen kevesebb magyar említéssel követi a tudományt a művészet (49%). A maradék százalékarányon közel azonos arányban osztozik a német (25%) és a sváb (26%) jelző. A művészet fogalma egyaránt jelent magas művészetet, népművészetet, népviseletet. A magyar és a német művészet a magaskultúrát és alkotásait jelenti. A lokális kulturális tematizációk etnikai kötődésűek; a sváb dimenzió a svábok a magyar népi kultúrától különböző népi kultúráját képviseli. Az unokák életében a megszakadt etnikai szocializáció

következtében a művészet fogalma döntően a magyar magaskultúrához kapcsolódik, a magaskultúra azonban a tömegkultúrával együtt átlépi a falu határait és egy tágabb dimenzióban, általános műveltségként értelmeződik és bizonyítja a kódközösség meglétét magyarok és svábok között.

A német jelzőt ebben a tematizációban nem kapcsolták össze a svábbal, ami a két kulturális szféra megkülönböztetését bizonyítja. Legnagyobb arányban a művészethez (22%) és a zenéhez (19%) rendelték a német jelzőt. A német tudomány nagyon alacsony említési aránnyal (5%) van jelen a tudáskészletben. Bár az alacsony említési arány azt mutatja, hogy a kultúrának német vonatkozásban nincs különösebb relevanciája, ez azonban nem jelenti azt, hogy a svábok ne rendelkeznének bizonyos ismeretekkel a német kultúrára, a német művészetre és zenére vonatkozóan. Ezt az általuk ismert német híres emberek felsorolása is alátámasztja, ahol a legtöbbször zeneszerzőket, és írókat, költőket soroltak fel. Az egész német nyelvterületet figyelembe véve, az ismertséget tekintve vezetnek a zeneszerzők: Bach, Beethoven, Mozart, Johann Strauss, Wagner, Haydn nevét ismerik a legtöbben. Az írók, költők közül Goethe, Thomas Mann, Schiller, Böll, Heine, Brecht, a Grimm testvérek neve került leggyakrabban említésre, de kisebb mértékben Dürer, Schubert, Schumann, Luther, Marx, Hegel, Freud, Kant, a kevésbé ismert Hesse, Schlöndorff vagy Nietzsche neve is előfordult. Az iskolai végezettséget és a generációs eloszlásokat figyelembe véve döntően a második és a harmadik generáció érettségizettjei és diplomásai tudtak neveket említeni. *„Azt hiszem ennyi a minimum, ezt sváb, nem sváb, mindenkinek tudnia kell. A német kultúra hozzátartozik az általános műveltséghez"* – fejtette ki egy asszony a második generációból.

5.10. Összefoglalás

A svábok meglévő ismereteinek a tematizációkon keresztül bemutatott típusa és a hovatartozásélmény kettős jellegére utal; a nemzeti tudáskészlet mellett jelen vannak az etnikai transzformációk és feltűnik a német dimenzió is. A tematizációkhoz rendelt hívószavak jelzősítésénél a válaszadók alkalmanként az etnikai, illetve a nemzeti csoport tagjaiként gondolták el önmagukat. A svábok és magyarok, mint két különböző etnikai csoport, valamint a magyarok és a németek: a két nemzet összehasonlításában kétfajta viszonyítási alapot teremtettek önmaguk számára. A tematizációk szavaihoz rendelt jelzőkhöz fűzött értelmezések, tipizációk és értékelések tematizációkként eltérő megoszlásokat mutattak, esetenként eltérő vonatkoztatási kereteken belül fogalmazódtak meg. Az etnikai vonatkozásban értelmezhető tematizációk mindig összekapcsolódtak a pozitív etnikai értékekkel is. Az etnikai dimenzióból hiányzó vagy csak módosulásokkal jelen levő, illetve csak a nemzeti tudatban megjelenő tematizációk esetében gyakran előfordult, hogy azok szinkronikusan Németországgal kerültek összehasonlításra. Az etnikai csoport pozitív autosztereotípiáit egy másfajta önazonosság keresése szándékával részben a németségre vetítették rá.

Attól függően, hogy a nemzeti és az etnikai tudáskészletben fellelhetőek-e, vagy sem, a tematizációkat két csoportba sorolhatjuk:

1) A nemzeti és az etnikai tudáskészletben egyaránt megjelenő és értelmezhető tematizációk. Ide tartozik a demográfiai, a pszichológiai, a természeti-földrajzi, a társadalmi, a történelmi és a kulturális tematizáció.

2) A nemzeti tudáskészletben megjelenő, de az etnikai tudáskészletből hiányzó és így nem értelmezhető tematizációk. Ide tartozik a gazdasági és a politikai tematizáció.

Összefoglaló táblázat a tematizációk jelzős említéseiről (az említések százalékában)

	magyar	*német*	*sváb*	*sváb-magyar*	*sváb-német*
demográfiai	*40*	*3*	*39*	*18*	*0*
pszichológiai	*32*	*0*	*26*	*27*	*15*
természeti	*79*	*4*	*17*	*0*	*0*
gazdasági	*59*	*41*	*0*	*0*	*0*
politikai	*91*	*9*	*0*	*0*	*0*
társadalmi	*58*	*10*	*18*	*14*	*0*
kulturális	*40*	*10*	*50*	*0*	*0*
történelmi	*65*	*12*	*0*	*23*	*0*

A magyar említések sorrendjét azok a tematizációk vezetik, amelyek a hívószavak alapján etnikai dimenzióban jelenleg nem jelennek meg (politikai, gazdasági), vagy értelmezésük etnikai dimenzióban alacsony százalékkal van jelen (természeti-földrajzi, társadalmi). A tematizációk magyar jelzők szerinti sorrendje bizonyítja azt az elméletemet, amely szerint az etnikai identitásban hiányként megjelenő vagy az ott nem értelmezhető tematizációk a nemzeti terepen kapnak jelentőséget.

A demográfiai tematizáció etnikai vonatkozásai a magyar nemzeti tematizációhoz hasonlóan (a nemzethal víziója) az etnikai halál képében jelenik meg (a sváb népesség fogy). Generációtól függetlenül egyénileg úgy gondolják, hogy egyre inkább elmagyarosodnak.

A pszichológiai tematizáció etnikai transzformációi a pozitív autosztereotípiák, amelyben megjelennek a svábnak tartott értékek. A magyarokkal szembeni sztereotipizáció történetileg vesztett negatív jellegéből. A természeti-földrajzi tematizáció magyar, a hazának tartott magyar földhöz kapcsolódik, értelmezése pedig összefügg a haza képzettel, amit külön fejezetben tárgyalunk.

A társadalmi, a politikai és a gazdasági tematizáció a svábok a magyar vertikumba való beágyazódását bizonyítja. A történelmi tematizáció etnikai tartalmát a politika kényszere szülte és csak sérelmi helyzetben kapott fontosságot. Az etnikai identitásban a történelmi sors jelenleg nem működtetett tudáskészleti elem, súlya a nemzeti identitásban döntő. Az „idegen csoport" vonatkoztatási mintái meghatározóbbak egy adott történelmi időszakra érvényes értékelési szerkezeteknél; a történelem a magyarokkal közös sorsot jelenti.

A kulturális, pszichológiai, demográfiai és társadalmi tematizációk sváb jelzős hozzárendelési és említési arányai a sváboknál nem „a nemzeti lét sorskérdéseiként", hanem „a jelenben megoldandó", (Csepeli, 1992: 62) és tegyük hozzá, az etnikai dimenzióban „jelentkező problémák és feladatok megoldásaként". Az etnikai kultúra fontossága jelenik itt meg a pszichológiai tematizáció pozitív autosztereotípiáival támogatottan a vágyott, de nem remélt demográfiai fellendülés érdekében. Megfigyelhető, hogy ezek tematizációk etnikai vonatkozásban értelmezve mindig össze-

kapcsolódtak pozitív etnikai értékekkel, amelyek a társadalmi tematizáció *Gemeinschaft* vonulatát erősítik, és teszik egy lehetséges túlélés stratégiai elemévé.

A tematizációk értékelése, tipizálása, értelmezése során a svábok hol az etnikai csoport, hol a magyar nemzet tagjaiként definiálták magukat. Kizárólag etnikai alanyként, a nemzettel mint outgrouppal szemben ingroup tagként vették magukat számításba a pszichológiai és a demográfiai tematizáció esetében, nemzettagságukat is figyelembe véve határozták meg magukat a gazdasági, politikai, természeti-földrajzi tematizáció értékelésénél. A svábok itt egyszerre tagjai az in- és az outgroupnak, tehát csoporttagságukat szituatívan érvényesülő kétszeres ingroup tagságként definiálhatjuk. Ugyanez a helyzet a kulturális, társadalmi tematizáció esetében, ahol a jelzősítendő szó viszonylatában mindig szituatívan döntöttek. Ez a bevezetőben az identitás szituacionalista elméletéről mondottakat támasztja alá.

A történelmi tematizáció esetében a sváb-magyar kettősséget hangsúlyozták. A sváb-magyar kettősség megjelent még a demográfiai és a pszichológiai, valamint a társadalmi tematizációban is. A kettős jelzők említési aránya azonban alacsonyak maradtak és alapvetően nem gyengítették vagy erősítették a kettős kötődés szálait egyik irányba sem. Ebből következik, hogy ha az outgroup egy más dimenzióban ingroupként is szerepel, megítélése az érintettség okán pozitívabbá válik, és a szociokulturális örökségként megjelenő etnikai sztereotípiák szélsőségei megszelídülnek.

A svábok számára a gazdasági tematizáció volt a leginkább értelmezhető német dimenzióban. Ez a tematizáció a mindennapok kézzelfogható valóságát jelenti. Ebből következően a tematizációk egy részét Németországhoz kötötték. A történelem, kultúra, társadalom, politika megjelenése azt bizonyítja, hogy ezekben a tematizációkban számon tartják Németországot. A társadalmi tematizációk etnikai dimenziója hordozza a csoport etnikai túlélésének stratégiáját. A lokális kulturális tematizációk erősen etnikai kötődésűek, míg viszont a magaskultúra és a tömegkultúra vonatkozásában megjelennek a nemzeti értékek. A történelmi tematizáció etnikai dimenziója csak sérelmi helyzetben kapott relevanciát. A típusok ugyanúgy működnek, mint a nemzetre megformált tudáskészlet esetén. Az etnikai csoportra vonatkozóan az etnikaival mint olyannal való azonosítás lehetőségét teremtik meg (sváb = szorgalmas). A típusok közé sorolhatjuk az etnikai csoport ún. objektív, határkijelölő funkciójú ismertetőjegyeit, amelyek meghatározzák az etnikai jelleget. Ugyanakkor ezek a típusok, bár egyelőre csupán a sztereotipizáció beszédszintjén, és érzelmeket csak kevesekben keltve, Németországhoz is kötnek. Az értelmezések, értékelési szerkezetek etnikai viszonylatban az etnikai értékek alapján ugyanúgy kijelölik a csoport szempontjából értékelt (nem értékelt), pozitívnak (negatívnak) tartott és támogatott (tiltott) viselkedésmódokat és elvárásokat, mint ahogy ez a nemzeti tudáskészlet értékei alapján történik. Azokon a területeken, ahol nem jelennek meg speciálisan etnikai tematizációk, ott az értékelések és értelmezések az etnikai csoport esetében is nemzetiek.

Jegyzet

1 A szókészlet elemeinek összeállításában segítségemre volt Csepeli (1986) tanulmánya. A tematizációk értelmezési kerete részben szintén Csepelitől (1992) származik.

2 A mágikus hatású hívószavakról nemzeti vonatkozásban vö. Bourdieu, 1991; etnikai vonatkozásban Zavalloni, 1993.

3 A régészeti feltárások szerint Dunabogdány rézkori település. Első okleveles említése 1285-ből származik Bogud néven, amikor Rosd nembeli Tahi Herbord fiai, Márk és Miklós nemesek IV. László királytól kapják adományul. A falu a 13. században került Pilis vármegyéhez. 1397-ben Bogdanryw néven említik az oklevelek. A 14. században ismét visszakerül a király tulajdonába, és 1559-ig, amíg a törökök el nem foglalják, királyi birtok marad. Ekkor 36 adóköteles ház áll a faluban. A török hódoltság idején a visegrádi vár közelsége ellenére lakott település volt. Lakosai a feljegyzések szerint az 1620-as években a református hitet követték. 1695-ben kerül a Zichy család birtokába. A hódoltság végére lélekszáma jelentősen megcsappant, 1720–21-ben mindössze 16 magyar és 3 szlovák nevű család lakta.

4 A döntés megalapozta a község lakóinak interetnikus viszonyát. A többségben lévő katolikus svábok és a kisebbségben élő református magyarok ellentétei azonban a református vallásgyakorlás ellehetetlenítése miatt és nem etnikai alapokon keletkeztek.

5 A KSH 1980-as és 1990-es népszámlálási adatai azonban nem tükrözik ezeket az arányokat. 1980-ban 2839 fő összlétszámból 2805 fő vallotta magát magyarnak és csak 31 németnek. Az anyanyelvi bevallást illetően 2083 fő vallotta magát magyar anyanyelvűnek, csak harmincan jelölték meg a német nyelvet. 1990-ben megötszöröződött ugyan a magukat német nemzetiségűnek vallók ill. megháromszorozódott a német anyanyelvet bevallók száma, de az 1980-as arányok gyakorlatilag nem változtak.

6 Az új hazát, jobb megélhetést kereső bevándorló parasztok három nagy hullámban telepedtek be a török hódoltság után elnéptelenedett területekre, falvakba. Nagyobb összefüggő tömbjeik alakultak ki Bácskában, Tolnában, Baranyában (Schwäbische Türkei), a Bakonyban, a főváros környékén és Magyarország nyugati határvidékén. Egyes források szerint a magyarországi első sváb telepesek 1698-ben Ludwig von Baden őrgróf a törökök elleni harcokban kiszolgált katonái voltak (Hutterer, 1973; Bellér, 1981; Seewann, 1991). A törökök kiűzése után az első, még a 17. század végén betelepedett telepesek túlnyomó többsége is svábok lakta tartományokból, Schwabenből és Württembergből érkezett a Dunán Ulmon keresztül az ún. „Ulmer Schachteln"-ekben. Útvonalukat a Duna mentén nyelvi szigetek láncolata jelzi. 1712-től kezdődően Károlyi Sándor gróf és utódai magánföldesúri telepítései következtében teljes számban Szatmár megyében telepedtek le és kevés számú telepest maguk mögött hagyva továbbvándoroltak Oroszország felé déli irányba, és Dobrudzsán, valamint Ukrajnán keresztül egészen a Volgáig eljutottak. Nevük *pars pro toto* alapon az összes, közvetlenül a törökkor után betelepedett német neve lett. A sváb telepesek helyére a 18. század három különböző periódusában Németország egymástól elkülönült földrajzi és nyelvi területeiről bevándorolt bajorok és frankok gyakorlatilag mindenütt megörökölték ezt a nevet. Mivel nem egy zárt etnikai egység öntudatával, különböző helyekről és időpontban érkeztek, illetve a sváb elnevezésben számukra nem volt hátrányos konnotációja vagy negatív kicsengése, elfogadták, s mind származásuk, mind anyanyelvük megjelölésére átvették. A 18. században a második hullámban a németek főúri, majd a Kamara által szervezett uralkodói telepítések keretében érkeztek Németország legkülönbözőbb, általában túlnépesedett területeiről. Az 1722–23. évi országgyűlésen a magyar rendek az 103. sz. törvénycikkben kifejezetten engedélyt kértek az uralkodótól a telepítésre. A Habsburg ház jó alkalmat látott a telepítésben, hogy a Birodalom magyar területeit germanizálja és a forradalmi hangulatot lehűtse (Hutterer, 1961). II. József 1782. pátense nyomán érkezett a harmadik nagy betelepülési hullám. A telepítés gyakorlatilag átfogta az egész századot. A 19. században az eredeti településekről belső átrendeződés, transzmigráció következett be. Ezt a svábok másodlagos letelepedésének nevezi a szakirodalom (Hutterer, 1973). Létszámukra egy kiegyezés utáni adatból lehet következtetni. Ekkor a Magyarországon élő 1,9 millió német lakosból 1,2 millió (63,1%) 18. századi telepes leszármazottja. A nagy létszámú paraszti letelepedés következtében a németségen belül a parasztok súlya erőteljesen megnőtt.

7 A német paraszti alattvalók hovatartozásának „tudata uralkodójukhoz és a területhez kapcsolódott, miközben részben még a korábbi feudális törzsi-nagyhercegségi tudatformák érvényesültek. Így voltak ők frankok, svábok, bajorok, hesseniek pfalziak és salzburgiak. Mint ilyenek indultak el idegen országokba..." (Weinhold, 1981: 726). A német nemzeti magas kultúra sztenderdizálása már a 16. században elkezdődött,

de az egyházszakadás után ez a folyamat megszakadt. Folytatódását, amit a Napóleon elleni háború is inspirált, az össznémet nemzeti kultúra, a modern német nemzeti tudat kialakulásának kezdeteit 1806 utánra teszik. Ekkor azonban a svábok már régen nem voltak Németország területén (Dann, 1991).

8 A németek Szent István-i örökségét Bellér (1988) I. István nemzetiségi politikájában és abban látja, hogy I. István felesége német volt, s a király német haderőt, kézműveseket és papokat hívott Magyarországra.

9 A hősi halottak és eltűntek nevét megörökítő emlékmű felállításáról az 1920-as években hozott döntést a falu elöljárósága. A községi „Hősök emlékműʺ javára gyűjtést rendeztek. Az iskola színjátszó csoportja pl. 1926-ban színdarabot adott elő és a bevételt az emlékmű javára ajánlotta fel. Az orosz csapatok közeledtével 1944-ben a koronát eltávolították az emlékműről és elrejtették. A háború után sokáig nem került elő, végül egy bontásra ítélt házban akadtak rá. Ezután ismét visszakerült eredeti helyére.

10 A Volksbundról lásd Tilkovszky, 1978.

11 A 20. század elején a magyarországi németség egyes vezetői körében az az álláspont alakult ki, hogy a németek hosszú távon nem fognak tudni ellenállni „a magyarországi nemzeti piac magyarság felé vonzó, a természetes asszimilációt elősegítő hatásánakʺ (Bellér, 1981: 119), ezért nemzeti mozgalmukat a svábokra kívánták alapozni oly módon, hogy bekapcsolják őket a nagynémet mozgalomba. Erre érzelmi alapot biztosított Németország gazdasági és katonai erejének megtapasztalása az első világháborúban. A németek nemzeti mozgalma az 1930-as évek elejétől a sváb (német)-magyar sorsközösség helyébe a magyarországi német–birodalmi német sorsközösséget állította törekvései középpontjába. A népi („völkisch") német ideológia, a pángermanizus, a népcsoportelmélet, német élettér, az ötödik hadoszlop szólamaival és a Volksbund hathatós támogatásával a Harmadik Birodalom szélsőséges politikai céljainak vonzáskörébe vonták a magyarországi svábok egy részét (Tilkovszky, 1989). A visszanémetesítésért és a német nemzeti öntudat kiteljesedéséért folytatott kampány a magyarországi össznémetséget illetően azonban nem hozta meg a kívánt eredményeket. Az 1941-es népszámlálás az 1920-as összeíráshoz képest az eredeti létszám 55 százalékára csökkent (Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok 1947; Bellér, 1981; Zielbauer, 1994).

12 A kérdésről lásd Tilkovszky, 1997.

13 A Nemzeti Parasztpárt vezetője, Kovács Imre szerint minden sváb volksbundista volt. 1945. áprilisában kiadta a jelszót: „Ki az országból a sváb hazaárulókkal. A svábság egy batyuval jött ide. Egy batyuval is menjen. Most osztozzanak a németek sorsában. A svábokat ki fogjuk telepíteni" (*Szabad Szó*, 1945. április 10. 4., idézi Bonifert, 1997: 16). A Szövetséges Ellenőrző Tanács (SzEB) 1945. nov. 20-i határozata értelében „Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutolsó népszámlálási összeírás alkalmából német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá az, aki a Volksbundnak vagy valamely fegyveres német alakulatnak (SS) tagja volt." A rendelkezés nem vonatkozott a házastársakra, kiskorú gyermekekre, és a szülőkre, ha azok 1945. december 15. előtt betöltötték 65. évüket. Mentesültek a rendelkezés hatálya alól azok is, akik, bár német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallották magukat, ha hitelt érdemlően igazolták, hogy a magyarsághoz való nemzethű magatartásukért üldöztetést szenvedtek. Ezeket a kivételeket azonban a gyakorlatban nem vették figyelembe, a kollektív büntetés az egész sváb vertikumra kiterjedt büntetés tárgyává téve az anyanyelvi és a nemzetiségi bevallást is. Így olyanok is áldozatul estek, akik teljesen passzívak voltak a Volksbunddal szemben, sőt részt vettek a „Hűség a Hazához" mozgalomban. 1945. november elejére kiírt választásokon megvonták a svábok választójogát (Fehér, 1988). A kitelepítéshez sokszor elég volt annyi, hogy a sváboknak telepítési célokra igénybe vehető vagyonuk legyen. Hogy végül is kinek a házát vették el, az sokszor attól függött, hogy az érkezett telepes melyik házra mutatott rá (vö. Fehér, 1988; Tilkovszky, 1989; Zielbauer, 1990a, 1990b). A 22.900/1948 FM rendelet szerint nem volt szabad elvenni állatállományt, földműveléshez szükséges eszközöket, lakásberendezési tárgyakat, de ezt a rendeletet sem tartották be.

14 A vagyonuktól megfosztott svábokat további szankciókkal sújtották. 1947 áprilisában Dunabogdány nagyközség elöljárósága „szlovákiai üldözöttek részére gyűjtés" tárgyában felszólítja az Állami Iskola Igazgatóságát, hogy „a tárgybani gyűjtést megszervezni és lebonyolítani szíveskedjék. Bármennyire is nehéz ma a gyűjtéseket lefolytatni, hangsúlyoznunk kell ennek az igazán szükséges gyűjtésnek a fontosságát" (Knáb, 1996). A visszaemlékezők szerint a szlovákiai telepesek hatalmas, megrakott szekerekkel érkeztek, ők ugyanis mindenüket elhozhatták. *„Nekünk semmink sem maradt, de még azt is el akarták venni tőlünk"* – panaszolták többen.

15 1948. március 20-án a falu Nemzeti Bizottsága felhívja a helyi állami elemi iskola igazgatóságának figyelmét, hogy az elemibe járó gyerekek az utcán feltűnően németül (svábul) beszélnek egymással. A 14/1945-ös kormányrendeletre hivatkozva elrendelik, hogy az utcán csak magyarul lehet beszélni. (Knáb, 1996).

16 Sváb ételspecialitásként tartják számon többek között a snickerlit (krumpligombóc), tejfölös, ecetes krumplisalátát, a péntekenkénti pónezuppét (bableves), amibe gombócot főztek, a strudelt, a zajerliche flekkent (aludttej, liszt, só kisütve), a rizskochot vagy a savanyú krumplifőzeléket nokedlival. Egy válaszadó szerint a dunabogdányi ételek a szegény emberek ételei. Süteményként okriec (kevert tészta), hucht (bukta), kraml flekke (ledarált töpörtyű cukor nélküli szilvalekvárral kisütve) került az asztalra.

17 A temetői feliratok a háború előtt magyar és német, utána magyar nyelvűek voltak. Napjainkban ismét megjelent a német sírfelirat szokása.

18 Amikor a templomban felhangzott a déli harangszó, természetesen svábul, azt énekelték: „Ha Bogdányban delet harangoznak, dél van, dél van, szaladnak az asszonyok a krumplisalátával". A falu határában működő kőbányáról van szó, ahol nyáron a férfiak munkát vállaltak. A dalocskában az asszonyok ide szaladnak az ebéddel. A nyelvhasználat jelenlegi állapotát tükrözi, hogy első generációs adatközlőm a dalt magyarul énekelte el nekem. Azzal az indoklással, hogy „nem ért már svábul", unokájának is magyarul adta tovább.

A sváb mondókákat a harmadik generáció a nagyszülőktől tanulta. Mutogatva kellett a következő mondókat elmondani: Szálc, smálc, krive, kráve / Éle pohe náze cupfe / Orvásl zupfe, krosze krosze patek. Vagy: Sné palle, krampfe,

A falu északi határában álló kápolna építésének történetét a következőképpen mesélik: „Oroszi felől egy szörnyű hang hallatszott, mintha jajgatott volna valaki. A pap azt mondta, ide építsünk egy kápolnát, hogy a hang abbamaradjon. Így is történt. A kápolna felépült, a hang elmaradt." Megmaradt viszont egy ehhez kapcsolódó szólás: „Úgy jajgatsz, mint a jajgató anyóka". Áldozócsütörtökön kenyeret kell sütni az öt kővé vált kenyér emlékére. A történet szerint egy arra járó koldustól megtagadták az alamizsnát, erre ez átkot mondott: „akkor váljon kővé a kenyér, amikor legjobban kell". Az átok megfogant, és amikor kivették a kenyereket a kemencéből, azok kővé váltak.

19 A mai első generáció serdülőkorában a fiatalok felmentek a Csepri hegyre, ahol a fiúk fakorongokat vágtak el egy fatörzsből. Közepén kifúrták, és tűz felett izzították. Amikor elhajították azt kiabálták: „seibe hi; seibe he, seibe szol maj mode her". A mondóka végeztével egy lánynév következett. A lányok kicsit távolabb izgatottan várták, kinek a neve hangzik el, mert ez a fiú udvarlási szándékát jelenthette. Fontos ünnep volt a provie szundá, az elő- vagy próbafarsang, a farsangkor a lányos házaknál tett látogatás és a bál.

A *kristkindli* a következőképpen zajlott: A faluban december 24-én a kora reggeli óráktól kezdve egy asszony vezette csoport járt körbe házi készítésű papírrózsával és sildelok-al (tükrös dísz) díszített ruhában. „Klikk herein, unklikk herausz" köszöntéssel minden házba bementek, hogy megérkezett a kis Jézus, ahol megvendégelték a jószerencsét kívánókat. December 27-én a falu disznópásztora a fiával járta végig a házakat, ahol bort, babot, lisztet kapott.

20 Az okra nem sikerült fényt derítenem. Hipotetikus magyarázatom a következő: Augusztus 20. a magyar parasztság körében évszázadok óta egyúttal az új kenyér ünnepét is jelentette. A parasztság ugyanakkor mint a magyar nemzet alapja, a nemzet fundamentuma, az etnikai és a történeti eredetiség hordozója jelent meg, s a népi kultúra emblematikus felmutatására szolgált (Niedermüller, 1991). A nemzeti és a magyar népi kultúra azonossága továbbá egy embercsoport egyazon vérből való származásán alapszik. Mivel a svábok egyik ideologikus elképzeléssel sem azonosultak, a kultusz tisztelete ellenére ezt az ünnepet jelentésének megkonstruált szimbolikus tartalma miatt nem internalizálták.

6. Vallás, vallásosság, hit

6.1. Katolicizmus és etnikai identitás

Funkcionalista perspektívából nézve egy adott közösség életében a kultúra minden egyes eleme sajátos szerepet játszik, sajátos funkciót tölt be (vö. Radcliff-Brown, 1952). Dunabogdányban a falu hétköznapjaiban és ünnepeiben ezt a sajátos funkciót mindig is a katolikus egyház töltötte be. A vallás a lakosság életének elválaszthatatlan részét képezte, és a csoport életében történeti koronként változóan elválasztó, integráló, akkulturáló és túlélési stratégiai szerepet egyaránt betöltött. A közösségen belül a vallás az egyéni szükségletek kielégítésén túl biztosította a csoporton belüli egyensúly fenntartását. A katolikus egyház jelenti a faluban az egyetlen olyan intézményt, amely a közel 300 évvel ezelőtti betelepülés óta megtestesítette a stabilitást, állandónak bizonyult, valamint biztosította a szilárd normakereteket és a töretlen folytonosságot. A faluban a katolikus pap mindig meghatározó személyiség, szellemi vezető volt.[1] Az identitásfenntartás érdekében nem volt mindegy, hogy a plébános a magyar vagy a német nyelvű oktatást támogatta vagy hogy milyen nyelven misézett. Az értelemvezérelte funkcionalitás mellett a vallást identitást meghatározó erős érzelmi szálak szőtték át. A katolikus hit a nyelvhasználattól függetlenül etnikai identitásuk mindig is fontos elemét, megingathatatlan bázisát jelentette. Ez annak köszönhető, hogy „a vallási élet a legtöbb német községben (...) meglehetősen változatlan maradt" (Galambos-Göller, 1995: 14). A vallásgyakorlás által „a sváb nemcsak az istentiszteleten vett részt, nemcsak a felekezet tagja volt, hanem faluközössége része is. A csoporthoz való tartozás tudata megnőtt és identitása részévé vált" (Galambor-Göller, uo.).

6.1.1. Vallás és túlélés

Amikor a többségi magyarsággal az együttélés konszenzusa politikai okokból megszakadt, a vallás az elkülönült történelmi sors okán etnikai dimenzióban institucionális jelentőséget kapott. A 2. világháború után az internálások és kitelepítések, a jogfosztottság idején az etnikai önazonosság és az etnikai lét reprezentációjának lehetőségei megszűntek, minden etnikai megnyilvánulás lehetetlenné vált. A svábok nem használhatták anyanyelvüket, a német nyelvű miséket beszüntették. Csoportlojalitásukat, ragaszkodásukat titkolniuk kellett. Bár Bogdányban félelmükben sokan a Dunába dobták német nyelvű imakönyvüket, a diszkrimináció hatására

ezekben az egyensúlyukat vesztett időkben az etnikai csoport tagjait egymáshoz kapcsoló egyetlen intézmény az egyház maradt. Ha feltették a kérdést, *„ki vagyok?"* és *„hová tartozom?"*, egyedül közös hitük, a vallásgyakorlás kollektív módjai által fejezhették ki a csoporthoz tartozást, a közösség vállalását, a lojalitás érzését. Egyedül a templomba járás szolgált értelmi és érzelmi kapaszkodókkal annak elviseléséhez, hogy korábbi életükből nem maradt semmi. A vallás „azonosságtudattal és iránymutatással" (Huntington, 1999: 48) látta el az embereket, identitáskereteket biztosított és identitásnyilvánítási módot nyújtott. A svábok csak a templomban élhették meg önmagukat, csak ott érezhették át svábságukat. Úgy érezték, hogy katolikus hitük az egyetlen, ahol svábok maradhattak, mert minden egyebet elvettek tőlük. Az internálás és a kitelepítés okozta szenvedés, amikor *„svábul még lélegezni sem volt szabad"*, a vallásgyakorlás a túlélésért folytatott küzdelemben konok egységbe forrasztott; felerősítette a vallás csoportmegtartó és kohéziós erejét így téve lehetővé az identitás megőrzését, az összetartozás, az egységtudat, ezáltal a csoport fennmaradását. Az átörökítési lánc egyetlen épen maradt eleme, közvetítő csatornája, a túlélésért folytatott harc terepe a vallás maradt. *„Amikor a svábokat Magyarország ellenségeivé kiáltották ki, megfélemlítették őket, mindenüket elvették, és földönfutók lettek, a templomukhoz akkor is nagyon ragaszkodtak. Azt mondták, ha már mindenüket elvették, akkor a hitüket, Istenüket nem adják és körbeülik a templomot, ha be akarják zárni. Mert azt is be akarták zárni"* – emlékezett vissza egy idősebb férfi.

Gyivicsán látens nemzetiségi létnek nevezi azt az állapotot, amikor a nyelv és a kultúra a többségi társadalom intézményesített politikai és kulturális rendszerében egyáltalán nem kap szerepet, illetve abból tudatosan kizárják; ezáltal maga a lét feltételei válnak lehetetlenné. Ebben a helyzetben „a nemzetiségi nyelv és kultúra a közösség ösztönös ragaszkodása révén marad fenn" (1985: 54).

6.1.2. Hitélet és vallási nyelvhasználat

„A vallás mint etnikai integráló erő a nemzetiségi lét fenntartása szempontjából akkor jöhet számításba, ha az adott etnikum vallásilag eltér környezetétől" (Bartha, 1984: 99). A katolikus svábok felekezeti elkülönülése csak a faluban érezteti hatását, ahol a kisebbségben lévő magyarok reformátusok. Mivel a svábok és a magyar többség a katolikus felekezethez tartozik, a vallás etnikai dimenziója a saját csoport megkülönböztetését csak helyi szinten szolgálta. A lokális többség a katolikus vallás mentén integrálódó országos kisebbséget képez. A többséggel szemben megkülönböztető, etnikai csoportintegráló, csoportmegtartó szerepet a vallás csak a második világháború után töltött be, amikor kitaszították őket a magyar állam- és hazakeretből. A többséggel szembeni kisebbségi közösségmegtartásban és az etnikai lét megőrzésében ebből következően nem elsősorban a felekezeti, hanem a származási, a nyelvi, és az életmódbeli különbségtevés játszott szerepet.

A szekularizáció Dunabogdányban nem érezteti hatását. A falu lakói mélyen vallásos, hívő katolikusok. A vallásgyakorlás Dunabogdányban komoly dolog. Megszólják azt, aki nem jár misére. *„A gyerekek reggel 8-ra mennek. Reggelizni csak mise után lehet. 10 órakor van a „nagy" mise. Ezen vannak a legtöbben. Az esti misére általában*

az öregasszonyok járnak vagy azok, akiknek a férje egy másik misére ment. Vasárnapi misét kihagyni nem lehet" – állítja egy másodgenerációs férfi. A vallás mindhárom generáció azonosságtudatának fontos eleme. Ez a fontosság azonban nem mindegyiknél épül ugyanarra az alapra. Az első generáció etnikai identitásában a vallás a történelmi pillanat okán speciális funkciót is betöltő identitáselemmé vált. A második generáció egy részében a vallás mint etnikai identitáselem összekapcsolódott a németül tartott mise hallgatásával. Mivel nem általános a német nyelv ismerete, ragaszkodva a hagyományokhoz, a vallásgyakorláson keresztül akarják megélni származási hovatartozásukat. Úgy vélik, hogy a német nyelvű vallásgyakorlás a túlélést támogatja. Ezzel azonban nem mindenki ért egyet. *„Divat hangsúlyozni a német eredetünket, hogy onnan jöttünk. Azt hiszik, ettől jobban elfogadják őket a németek?"* – tette fel kritikusan a kérdést egy 60 körüli, egyébként németül jól beszélő értelmiségi. Bár a második generáció többi tagja és a harmadik generáció is szívesen látogatja a német nyelvű miséket, számukra a vallásgyakorlás inkább emocionális és szociokulturális, semmint nyelvi kérdés.[2] A vallási tartalmú a kulturális reprezentációk, az egyház szentjeihez kapcsolódó ünnepek, búcsúk mindhárom generáció számára fontos identitásőrző szerepet játszanak. A harmadik generáció számára a vallásosság a kulturális reprezentációkban való részvételen keresztül vált az etnikai identitás elemévé.

Dunabogdányban a vallásgyakorlás történetileg kétnyelvű. Írott sváb irodalmi nyelv nem lévén, misézni, imádkozni csak német vagy magyar nyelven lehet. A német nyelvű igehirdetés a faluban praktikusan az irodalmi német nyelvhez való kapcsolódás egyetlen lehetőségét jelentette.[3] Német nyelvű miséket 1945-ig rövidebb-hosszabb megszakításokkal ugyan, de folyamatosan tartottak. A német nyelvű igehirdetés a csoport mint egység összetartozástudatát erősítette. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert ha az egyéni imádkozási szokásokat vizsgáljuk, amellett, hogy a családokban általában magyar és német nyelvű imakönyv egyaránt van a háznál, feltűnő, hogy otthonában a legidősebb generáció is inkább magyarul imádkozik. Kérdésemre, hogy otthon hogyan mondják el a Miatyánkot, „magyarul" volt a válasz. Németül inkább csak olvassák a német imakönyvből. Amikor a rendszerváltás után ismét lehetőség nyílt a német nyelvű igehirdetésre, akkor is inkább magyar nyelvű misékre jártak. Találkoztam olyan idős asszonnyal, aki nagyon jól tudott németül, mégis magyarul imádkozott és nem járt el a havonta egyszer tartott német nyelvű misékre sem. *„Attól se nem jobb svábok, se nem jobb katolikusok nem vagyunk, ha a német misére járunk"* – mondott véleményt egy másik, 80 felé járó beszélgetőpartnerem és azzal folytatta: *„nem az a fontos, hogy ki milyen nyelven imádkozik, hanem az, hogy imádkozik"*. A második és harmadik korcsoport otthon inkább magyarul imádkozik, mert jobban tud magyarul és így könnyebb számára a szövegelsajátítás.

6.1.3. Párválasztás, házasságkötés

A felekezeti hovatartozás meghatározta az interetnikus kapcsolatok jellegét a faluban és a falun kívül élő magyarokkal. A faluban az etnikai és a vallási közösség gyakorlatilag egybeesik. A felekezeti hovatartozás áthághatatlan, merev határt képezett a falubeli magyarok és svábok között; határozottabban és jobban elkülönített,

mint az etnikai különbségek.[4] Az eltérő vallás akadályozta az egybeolvadást. A vallásnak olyannyira fontos szerepe volt életükben, hogy például házasságkötésnél fontosabbnak tartották a származásnál is. A felekezeti elkülönülés segítette az endogámia fenntartását, a folytonosságtudat megőrzését, meghatározta a szokásokat, normákat. A két felekezet közötti házasodás gyakorlatilag akkor is lehetetlen volt, ha nem református magyarról, hanem református vagy evangélikus svábról volt szó. A felekezeti másság tehát határt húzott svábok és svábok között is. Említettek olyan családot, ahova más faluból érkezett református sváb feleség. A befogadás érdekében az esküvőre a menyasszony családjánál került sor és sokáig eltitkolták vallását a dunabogdányiak előtt.

A normarendszer szigorúan megkövetelte, hogy a fiatalok csak falubeli és katolikus vallású férjet vagy feleséget válasszanak. *„Gazdag fiú gazdag lányt vett el, a szegény fiú meg igyekezett gazdag lányt elvenni. Lehetett az sánta, púpos, ha pénze volt, férjet is kapott. Voltak, akik máshonnan nősültek. Ezeket az asszonyokat, akárhogy is igyekeztek, nem nagyon fogadta be a család. Az én férjem magyar volt, de amikor én lány voltam, ez ritkaságszámba ment"* – mesélte egy asszony az első generációból.

A ma 60–80 évesek között is előfordult azonban, hogy kívülről hoztak házastársat. Ha valaki nem talált magához illő sváb katolikus házastársat, akkor a család inkább elfogadta a katolikus magyar, mint a református sváb házastársat. Az etnikai vegyesházasságokat inkább elnézték akkor, ha a magyar férj vagy feleség katolikus volt és sváb szokások szerint kötötték meg a házasságot. Állításaik szerint egy katolikus magyar mindig is közelebb állt hozzájuk, mint egy református sváb. A háború után a fiatalok nem voltak hajlandóak minden esetben eleget tenni ennek a nagyon szigorú követelménynek. *„Én magyar fiúhoz mentem feleségül. Talán ezt megbocsátották volna, de nem itt volt az esküvőnk és nem sváb szokások szerint tartottuk. Tudom, hogy rengeteget pletykáltak a hátam mögött. Az anyámék is jobban szerették volna, ha helybelihez megyek, és tiszta svábok maradunk. A szüleim a házasságomat szégyenként élték meg és nem fogadták be a férjemet. Ha csak tehették, svábul beszéltek előtte és kihagyták a dolgokból. Még a fiamat is igyekeztek ellene nevelni"* – panaszolta egy asszony a második generációból. *„A lányom már régóta özvegy. Lenne neki innen a faluból egy magyar ember, de nem megy hozzá. Nem mondom, hogy nem szorgalmas, dehogynem. De valahogy mégiscsak más. Egy svábnak jobb, ha svábhoz megy, lám az első férjével is hogy járt, otthagyta őt. Másodszor ide jött férjhez a faluba. Azzal meg milyen jól éltek. Szerencsére az unokám egy sváb lányt vett el"* – mondta el véleményét a kérdésről egy 78 éves asszony. Unokáik azonban már egyáltalán nem hajlandók figyelembe venni a tradicionális párválasztási és házasságkötési normákat. Az egyetemet, főiskolát végzettek gyakran hoznak házastársat a falun kívülről.

6.1.4. Ünnepnapok

A falu legnagyobb közösségi ünnepei katolikus vallási ünnepek; a templom és a kápolnák védőszentjeihez és más katolikus szertartásokhoz kapcsolódnak.

Templomuk védőszentje, Nepomuki Szent János[5] és kápolnáik védőszentjei, Szent Fábián és Sebestyén és Szent Donát tiszteletére a századelőre visszamenően tartanak körmeneteket és búcsúkat. A kollektív emlékezet őrzi Szent Balázs napját, amikor Balázs napi áldást osztottak, és a többi vallási ünnepet. Márciusban Szent Józsefet tisztelték, áprilisban Szent Márk napján búzaszentelő körmenetet tartottak, májusban megünnepelték Szent Flórián napját és a Szent Kereszt feltalálásának napját „mikor is körmenet megy a Kálváriára", Úrnapján, a Legszentebb Oltáriszentséggel tartották a körmenetet.

Dunabogdányban január 20-án Szent Fábián és Sebestyén tiszteletére rendeznek ünnepséget a falu déli határában álló kápolnánál, május 17-én a Nepomuki Szent János templomnál, augusztus 7-én Szent Donát tiszteletére tartanak búcsút az Új kálváriánál – ez a nagybúcsú. Augusztus 18. Szent Rókus ünnepe, ekkor a falu északi határában álló kápolnánál *kukoricabúcsú*ra került sor. Szeptemberben öreg kálváriánál volt gulyásfőzéssel egybekötött ünnepség.

A búcsúk fontos közösségmegtartó események. Ekkor találkoznak egymással az egyforma dialektust beszélő falvak lakói, hazalátogatnak a kitelepített rokonok és barátok. Ezeken az ünnepeken a nap zenés nagymisével kezdődik a helyi fúvószenekar részvételével. Augusztusban, ha az idő engedi, a szentmisét a Szent Donát kápolna előtt a szabadban tartják. A dunabogdányiak a fúvószenével kísért misét helyi hagyománynak tartják. Az ünnep szent délelőttjét népünnepély jellegű, profán esti mulatság, bál követi. A bálon az egész falu részt vesz, és korosztályra, nyelvtudásra, nyelvhasználati szokásokra, név és csoporttagság vállalására vagy megtagadására való tekintet nélkül mindenki egyformán a sramlizene hangjaira polkázik, keringőzik és járja a hupfedlit. Pünkösdkor, Úrnapján, farsangkor szintén tartanak kisebb bálokat, karácsonykor éjféli zenés misével köszöntik Jézus születését. Korábban fontos esemény volt a felvonulással egybekötött szüreti bál, ahova többek szerint *„mi magyar ruhába öltöztettük a gyerekeket"*. Ezek a búcsúval illetve bálokkal egybekötött vallási ünnepek, amelyek elengedhetetlen kelléke a zene, ismételten átélhetővé teszik az etnikai összetartozás érzését és élményét, fontos múltidéző, közösségösszetartó és csoportkohéziós, valamint etnikai identitástudatot fokozó erő.

A többségi katolikus magyarság számára sem ismeretlen szentek tisztelete Dunabogdányban az etnikai identitás részét képezi. A vallási ünnepek és búcsúk az etnikai csoport kulturális reprezentációjának fontos megnyilvánulási terepei. Rítusai lehetővé teszik az emlékezést a múltra, a részvétel által újra átélhető a csoporttagság, ami által a csoport kohéziója ismételten megerősítést nyer. A vallási ünnepek egyaránt szolgálják az etnikai összetartozástudat és a többségében katolikus vallású nemzethez tartozás erősítését.

A szentek kultusza szorosan összekapcsolódik a tárgyi világgal. Ez Dunabogdányban is tapasztalható. A falu katolikus egyházi múzeumában, amelyet a helyiek hoztak létre, számos szentkép, szenteket ábrázoló szobor, feszület, templomi berendezési tárgy, német nyelvű mise- és imakönyv, Mariazell-ből hozott Mária szobor, faragvány, liturgikus tárgy, szentek életét ábrázoló festmény, fogadalmi ajándéktárgy látható.[6]

6.2. Vallás és nemzet

A kulturális összetartozásban a keresztény vallás integráló tényező az európai népek között. Az egymással érintkező kulturális területek között az idő, a kor és a szükségletek által meghatározottan integrálódási folyamatok mennek végbe. A kultúra jellege, tartalma elősegítheti vagy megakadályozhatja ezt a folyamatot. A kulturális különbözőség leginkább az etnikai tagolódás mentén fogalmazható meg. A közös vallás azonban az etnikai különbségek kiegyenlítődése felé vezethet. A közös vallás elősegíti a kulturális egységesülést, míg a felekezeti különbségek a kulturális elkülönülés irányába hatnak.

„Az állam intézményes keretei között lassú folyamat eredményeként az ott élő népek, népcsoportok kulturális arculata egyre inkább hasonlóvá válik..." (Bromlej, 1976: 182). Míg azonban az állam intézményes egységesítését az etnikai csoportok leggyakrabban erőszakos asszimilációként élik meg, a „valláson mint kulturális rendszer"-en (Geertz, 1994) keresztül érvényesülő egységesülés, mintaátvétel érzelmileg meghatározott integráló folyamat. Bár a mintakövetés tartalmai gyakorlatilag az egyház közigazgatási rendszerén belül közvetítődnek, és lényegét tekintve nem kevésbé kényszerítők, mint az állam által előírt követendő minták, hatásai mégis pozitívak, kötőszálai erősebbek és tartóssabbaknak bizonyulnak. Erre az lehet a magyarázat, hogy a vallás a paraszti kultúrában, amelyben a dunabogdányiak kultúrája is gyökerezik, életmód-meghatározó szereppel bírt, s rányomta bélyegét az egész tradicionális kultúrára.

„A nemzet mint a modern társadalom egyik alapintézménye" további intézményekkel, köztük „a nemzeti egység ideológiai alapját és nemzeti lét teleologikus megalapozását" adó, és „a nemzet, a magyarság (...) között összekötő kapocsként szolgáló" egyházzal és a hittel kapcsolódik össze (Lázár, 1996: 22). Az egyház és a hit, a közös kultuszok, rítusok, szertartások, ünnepek, közös imák, vallásgyakorlási formák nemcsak nemzet és magyarság, hanem magyarság és svábság között is összekötő kapcsot jelentettek. A kevert etnikumú területek lakói vallásgyakorlásának és nemzeti tudatának kapcsolatában a közös vallás és a nemzethez tartozás érzésének kölcsönhatása, egymást erősítő szerepe kimutatható. Ebben a folyamatban a nyelv és „ezzel párhuzamosan az eltérő kultúrának az elkülönítő szerepe pedig minimálisra csökkent" (Barna, 1996: 209). Barna azt is leírja, hogy a kisebbségi etnikumok az anyanyelv elvesztése mellett a vallásukhoz erősen ragaszkodnak; a dunabogdányi svábok esete erre igazoló példa.

A vallás nemzetet formáló tényező. A vallásos szimbólumok, rítusok, a kollektív vallásgyakorlás érzékelhető, kézzelfogható realitást ad az elképzelt közösségnek. „Részesedést biztosít a vallási képzetekben, és gyakorlatokban" (Hobsbawm, 1990: 71). „A szakrális kultúrák magukban hordozzák a bensőséges közösség koncepcióját." (Anderson 1991: 12) A közös szakrális nyelv, rítusok egyesítik a nemzet tagjait. A katolikus egyház és az általa megjelenített vallási szimbólumok nemcsak vallási, de társadalmi kontextusokat is alkottak, amelyeken belül a bevándoroltak akkulturálódhattak a magyarokhoz. A közösen megélt történelmi múlthoz hasonlóan a vallás az etnikai és a nemzeti identitás alakulásának folyamatában egyaránt meghatározó szerepet játszik. A katolicizmus nemcsak elválasztotta a svábokat és a magyarokat, hanem össze is kötötte. A magyar nemzeti identitás alakulását, a katolikus magyar

többséghez való orientálódást, illetve azonosulást az outgroup és az ingroup vallási vonatkoztatási mintáinak azonossága tette lehetővé. Miközben a katolikus vallás lehetővé teszi a nemzeti tudáskészletben való részesedést, ebből következően nemzeti vonatkozásban fontossággal bír, lokális szinten határkijelölő funkciója van; a saját csoport megkülönböztetését szolgálja. A magyar és a német katolicizmus egyforma rituáléja, a szentek tisztelete, a középkori alapokon nyugvó tisztelet, a kereszténység univerzális formái, miserendje, vizuális és térbeli alkotásai ismerősek voltak. A közös értékek, a tisztelet közös tárgyai lehetőséget teremtettek arra, hogy a többséggel együtt részt vegyenek a vallási ünnepekben, a közösen tisztelt szentek, így például a Szent Jobb vagy Szűz Mária, Magyarország nagyasszonya tiszteletében. A háború előtt Dunabogdányban Mária Egyesület is működött. A mai napig rendszeres zarándoklatokat tartanak Mariazell-be és egyéb Mária-kegyhelyekre. A katolikus templom belső bejáratánál Mária szobor áll; márvány hálaadó táblák övezik. Az erős Szűz Mária-kultusz mellett jelen van a Szent Jobb kultusza is. Az anyakönyvek tanúsága szerint a betelepedést követően egészen a 19. század végéig a Mária volt az egyik leggyakrabban adott leánynév. A Nepomuki Szent János kultusz erősségére utal, hogy a leggyakoribb férfinév a János (Johann) volt.

A katolikus vallás a svábok csoportján belül a reformátusokkal szemben növelte a különbségeket, míg a többségi katolikus magyarokkal szemben csökkentette. Míg a zárt faluközösség világában a katolicizmus elválasztott, addig a tágabb nemzeti környezetben a közös vallásnak köszönhetően és a magyarság felé fordulás szándékának eredményeképpen összekötött.

6.3. A KETTŐS KÖTÉSŰ VALLÁS

A többszáz éves együttélés alatt a katolikus vallás összekötő kapcsot jelentett magyar többség és sváb kisebbség között és segítette a magyar nemzeti identitás kialakulásának folyamatát. Etnikai színezete nem volt, nem jelzett etnikai különbségeket, nem hordozott elkülönítő tartalmakat. A vallás különleges integráló és differenciáló szerepe a katolikus svábok esetében úgy fejthette ki a hatását, hogy nem kellett a többség által meghatározott és kultivált etnikai különbségek ellenében hatnia, és rövid időszakot leszámítva nem kellett a csoport etnikai jegyeinek megerősítését preferálnia. A vallás magyarok és svábok történelmi sorsának szétválásakor kapott stratégia szerepet a dunabogdányiak etnikai identitásában. Mint az etnikai csoport megmaradását lehetővé tevő túlélési stratégia eleme, jelentősége ezekben az időkben messze meghaladta többségi magyarsághoz kapcsoló szerepét. Ez különösen a kitelepítésben érintett első és részben második generációban éreztetette hatását. A harmadik generációban a vallás ebben a dimenzióban mint identitáselem nem játszik szerepet.

A vallási-etnikai elkülönülés csak a faluban éreztette hatását, ahol a magyarok reformátusok voltak. Ebben a relációban viszont értelmezhető a nyelvi és a felekezeti különállás, amelyben a „liturgia mint közösségi kultúraformáló" megjelenik (Bartha, 1984: 99). Másfelől, a nyelvi különállás értelmezhető a felekezeti együvé tartozás szemszögéből, ahol a magyar liturgikus nyelv a magyarsághoz való asszimilációhoz

vezetett. A svábok és a korábbi vagy későbbi német bevándorlók egységes nyelvű német etnikummá alakulását nem csupán az a tény akadályozta, hogy a svábok betelepedésekor a „Hochdeutsch" még Németországban sem terjedt el, hanem a csoportok eltérő felekezetekhez való tartozása is (Hutterer, 1961). A katolikus egyház felekezeti iskoláinak államosítása szintén nagymértékben hozzájárult a svábok magyarosodásához.[7] A magyarországi katolikus svábok, ellentétben református és evangélikus csoportjaikkal nem rendelkeztek olyan egyházi hierarchiával, ami kihatott volna német nemzeti jellegük erősítésére, s külön egyházi szervezet hiányában a magyarra volt utalva (Haltmayer, 1987/1988).

Jegyzet

1 A faluban az idősebbek ma is szívesen emlékeznek vissza dr. Hufnagel János pápai kamarásra és plébánosra, aki 1908-tól 32 évig teljesített szolgálatot Bogdányban. Hufnagel plébános úr gyakran emelte fel szavát az anyanyelvi oktatásért. Számtalan alkalommal kapott figyelmeztetést, hogy az iskolában magyarul beszéljen. A templomban németül misézett. 1919-ben népgyűlést hívott össze, ahol a szülők követelték a visszatérést a német oktatási nyelvre. A Károlyi kormány nemzetiségpolitikája azonban csak oktatandó nyelvként engedélyezte a német nyelv felvételét. Hufnagel az iskolában németül vagy svábul beszélt a gyerekekkel. A könnyebb oktathatóság kedvéért svábba tette át a *Kiskatekizmust*. Dunabogdánynak saját, csak ebben a faluban énekelt vallási énekei vannak. Az 1930-as években gyűjtötte össze, fordította németre és adatta ki a *Dunabogdányi Énekeskönyvet* dr. Hufnagel János.

2 Radó (1992: 140) az OIK Magyarországi Kisebbségi Települések adatbázisa előzetes adatai alapján leírja, hogy a magyarországi németek 9 százaléka használja az istentisztelet teljes menetében a német nyelvet, 18 százalékuk csupán a liturgia egyes részleteinél, 26 százalék csak énekléskor, 47 százalékuk pedig egyáltalán nem használja a német nyelvet az egyházi szertartásokon.

3 A német kolonisták vallási, kulturális életével 1848-ig a német államok közül csak Bajorország foglakozott. 1849-ben Regensburgban létrehozták az ún. „Bonifatiusverein" -t a diaszpórában élő német katolikusok támogatására (vö. Walper, 1999).

4 A lehetőleg homogén vallási környezet fontosságát svábok annyira komolyan vették, hogy a betelepedés utáni transzmigrációt a felekezeti hovatartozás is befolyásolta.

5 Nepomuki Szent János, az árvizek ellen védő segítőszent, akit a hajósok védőszentjeként is tisztelnek, a barokk népi vallásosság nevezetes alakja; kultusza bécsi közvetítéssel érkezett Magyarországra és terjedt el az 1690-es évektől kezdődően. Több dunamenti sváb faluban neveztek el templomot róla. A kultusz virágzásának csúcspontja az 1730-as évekre, a svábok betelepedésének idejére esik (vö. Tüskés–Knapp, 1988).

6 A katolikus svábok életében fontos szerepet játszó viaszból öntött fogadalmi tárgyakról van szó, melynek egyik híres készítője a szentendrei Karl Ottinger volt (Bonomi, 1941).

7 A katolikus egyház által fenntartott népiskolában németül tanítottak. A magyar nyelvet a 19. század végén kötelező tantárgyként kellett felvenni. Ezáltal csökkent a német oktatási órák száma. Amikor a 20. század elején államosították az egyházi népiskolákat, kötelezővé tették a magyar nyelv használatát az oktatásban. A sváb gyerekek az elemiben tanultak meg magyarul. 1918 után a korábbi 417 német nyelven oktató népiskolából a magyar területeken élő 1,5 millió svábnak 47 elemi iskolája és egyetlen középiskolája sem maradt (adatok Haltmayertől, 1987/88).

7. Hol a haza?

7.1. Állam, haza, nemzet – történelmi dimenzióban

A 18. századi Németországban területi-hatalmi széttagoltság uralkodott. A Német-Római birodalmi keretek nem tették lehetővé a saját államiság képzetének kialakulását. A betelepülő németek számára a Habsburg birodalomba betagozódott Magyarország önálló államiságának hiánya a 19. század közepéig fel sem vetődött. II. József 1784-es nyelvrendelete, amely az egész birodalomban a német nyelvet tette hivatalos nyelvvé, ugyancsak a különbségek összemosását szorgalmazta. Ugyanakkor a német polgárságban már ezekben az időkben – nem utolsó sorban az irodalmi propaganda hatására – felvetődött a haza és a vele szemben teljesítendő kötelességek kérdése. A patriotizmus a lojális alattvaló állampatriotizmusában jelent meg. Ebben a gondolatkörben a haza fogalma összeforr az állam fogalmával, „a »patriotikus« jelző pedig egyértelmű a »vaterländisch« szóval" (Pukánszky, 1940/2000: 18). A német polgárság a haza jogán tartja magát „nacionalizált" magyarnak, s nevezi magát „Nationalunger"-nek. (...) „A hazánkba telepített németség nem adta magát eszközül a magyarság ellen, inkább belsőleg és külsőleg alkalmazkodott a magyarsághoz, s (...) teljes az egyetértés köztük" (Pukánszky, 2000: 23–24).[1]

Míg a német polgárságnak megvoltak a kapcsolatai Ausztria és Németország felé, a sváb parasztoknak a német polgárságtól és a többi magyarországi etnikai csoporttól eltérően a betelepedés után megszakadtak kapcsolataik szülőföldjükkel. A kapcsolattartást a közös határ hiánya is akadályozta. Nyelvi-kulturális magára hagyatottsága, a német nemzeti fejlődésből való kimaradása miatt, és ebből eredeztethető „hiányai" pótlására az új hazában szükségszerűen a sváb parasztságnak nem volt más választása, mint igénybe venni a magyarországi államiság születő intézményeit, majd szimbólumrendszerét. *„Már az őseink sem akarták magukat idegennek érezni az új hazában, szeretni akarták. Miért is ne akarták volna, hisz otthonuknak választották"* – mondta egy értelmiségei fiatal.

A betelepedés után a svábok magukkal hozott hagyományos csoportosítási, önbesorolási támpontjai az új környezetben természetszerűleg érvényüket vesztették. Hazát váltottak, ahol a mitikus származástudaton alapuló nyelvi-etnikai kultúrnemzet ideológiája értelmében megkülönböztetett kisebbségként kellett önmagukat újra meghatározni. Így – bár a német polgárság „erősebben összeforrasztotta magát a magyarsággal" –, a 19. századig még elvben sem teremtődött meg annak a lehetősége, hogy

részesei legyenek a magyar nemzeti identitás kialakulási folyamatának, elterjedésének és megszilárdulásának és a magyar nemzeti tudat elsajátításának. Nemzeti identitásuk kialakulását olyan objektív okok is hátráltatatták, mint az irodalmi magyar nyelv ismeretének hiánya.

A nemzet és a nemzeti identitás kérdésében a 19. század hozott döntő fordulatot. A század első évtizedeiben a német polgári értelmiség „szemléletének középpontjába a magyarság szellemi birtokállományát állította" s vált a magyar nemzetiség buzgó híve, a jó patriótából lelkes hazafi (Pukánszky, 2000: 32). A magyar többség nemzeti kategóriáival szemben a polgárokkal egyetemben a sváb parasztoknak sem voltak saját, a többségétől eltérő, más nemzeti kategóriái, amivel azonosulhatott volna, ezért a köztük lévő konfliktusok „nem eredményeztek kölcsönösen hamis perspektívát" (Csepeli, 1992: 75). A német polgárok és a sváb parasztok ezért az államiság hiányát nem saját nemzeti törekvésekkel, hanem a magyar államiság elfogadásában vélték megvalósíthatónak.[2] Míg a disszimiláció irányába elinduló magyarországi kisebbségek identitásában egyre kevésbé volt helye a magyar államiságnak, addig a németek egyre nagyobb mértékben elfogadták azt, annak ellenére, hogy rájuk nézve is helytálló Csepeli megállapítása, mely szerint:

> A kelet-közép-európai térségben létrejövő nemzeti államok által fölkínált állampolgári státus a kisebbségbe szorult százezres, milliós tömegek esetében nem esett (s nem esik) egybe a származási, anyanyelvi, kulturális és perceptuális jegyek által meghatározott nemzeti identitással, mely etnikai, nemzetiségi, kisebbségi identitásként kénytelen megjelenni (1992: 36).

A kelet-közép-európai kultúrnemzetek kisebbségeinek állampolgársági státusához képest a magyarországi svábok helyzete így másként alakult.

A svábság önálló nemzeti törekvéseinek hiánya és ezzel párhuzamosan a magyar nemzeti identitás befogadásának hajlandósága továbbá azzal is magyarázható, hogy saját itt élő, a 19. század végére elmagyarosodó polgárságával sem volt kapcsolata. Az immobil sváb parasztok polgárosodása nem, vagy kevés helyen és csak igen lassan haladt előre; tömegesen nem követték a mobil német polgárság már az 1840-es években megkezdődő asszimilációs mintáit. Ennek ellenére a német polgársággal együtt álltak a magyar forradalom és szabadságharc oldalára 1848-ban. Dunabogdány 200 nemzetőrt állított ki. „A magyar hazafiság érzése ekkor lépi át a városi kereteket, és terjed ki a vidék, így a 18. században betelepült délvidéki németség, a svábság falusi földművelő és iparos tömegeire is." (Bellér, 1981: 95) A parasztok esetében a hazafiság így kapcsolódott össze az államiság elfogadásával. Az asszimiláción még innen lévő svábok a közös haza szeretetén alapuló áldozatkészsége, hazafisága, a szabadságáért folytatott harc vállalása az első jele a magyar nemzeti identitás befogadási hajlandóságának. A nemzeti érzés morális motivációját és legitimációját a németek számára tehát a patriotizmus jelentette. Így vált a patriotizmus etikai kategóriája a haza szeretetén túl a nemzeti ideológia, az önálló államiságért küzdő nemzeti idea központi kategóriájává, s kapcsolódott össze a hazaszeretet a magyar államiságot hordozó nemzettel és 1848–49 nemzeti mozgalmával.

Szükséges itt ismét megemlíteni, hogy a svábok nem alkottak homogén nyelvi-kulturális egységet. Ennek következtében az etnikailag meghatározható összetartozástudat

a szülőfalu határában a legtöbb esetben véget is ért. A szülőfalu határán „túlmutató kötődések és kapcsolatok magyarok" voltak (Seewann, 1992b: 304). A svábok a katolikus vallásgyakorlás és a közös történelmi sors vállalásának bázisán a 19. század folyamán mély gyökereket eresztettek a Duna-medencében és széles együttélési konszenzust alakítottak ki a többséggel az életvezetés, a politikai hovatartozás és a kölcsönös lojalitás területén.

A nemzet iránt érzett lojalitás talán a nemzeti identitás egyik legkorábban jelentkező eleme. Kialakulásának közösségi és tudati előzményei vannak (Bibó, 1986). Azt a közösségi élményt, amely alapjául szolgálhatott a lojalitás kialakulásának, a polgárosodni szándékozó magyarok és németek közös érdekei, az alattvalóként megélt közös elnyomatás jelentette. A közös problémák megoldását célzó 1848–49-es forradalom és szabadságharc fordulatot hozott a svábok, németek és magyarok közeledésében. A függetlenedési szándék kudarcát magyarok, a németek iparosok, és a sváb parasztok egyformán megszenvedték, s a közös történelmi sors ugyancsak összekovácsoló erőként hatott. A Dunabogdányban hallottak szerint ekkor terjedt el a *„wir sind ungarische Schwaben"* önelnevezés. A svábok tudatában állam és haza egységében ekkor jelenhetett meg először – a magyar névvel való azonosulásban és patriotizmusukban manifesztálódó – nemzet iránti lojalitás érzése.

A nemzetépítés folyamatában az etnikai kisebbségek identitásszabadságának határait az asszimiláció logikája és az állammal való azonosulás, illetve az iránta érzett lojalitás szabja meg (Williams, 1991). A magyar államiság elfogadása azonban a sváb parasztok számára önmagában még nem jelentett asszimilációs szándékot, és a 19. században a kettős identitás konstrukciója sem volt egyértelmű képlet, de a közösen megélt és egyöntetűen megítélt történelmi sorsfordulókkal együtt előkészítette a talajt a nemzeti azonosulás számára. Az állampolgári státus pedig a polgárosodni kívánók számára nem asszimilációs kényszerként, hanem asszimilálódási lehetőségként jelent meg, s így lojalitási konfliktusok is ritkábban terhelték meg többség és kisebbség kapcsolatát.

A nemzettel való önkéntes azonosulás kiteljesedését azonban nagymértékben hátráltatta az erőszakos elmagyarosítási gyakorlat és asszimilációs nyomás. Éppen azt a kisebbséget sújtották legérzékenyebben az intézkedések, amely a magyar államiság mellé állt (Bellér, 1981; Weinhold, 1981). A kiegyezés után a magyar állam kulturális imperializmusa és politikai fennhatósága, nem véve figyelembe a nemzeti identitás csírájának szerves megjelenését, a nemzeti identitás tudáskészletének elsajátítását erőszakos elmagyarosítással akarta siettetni. A század utolsó harmadában hozott nemzetiségi törvényekkel kívánta az etnikai csoportokat erőszakos magyarosítással a politikai nemzet testébe emelni, egyúttal az etnikai lét feladására kényszeríteni; bár kétségtelen, hogy ezek az erőszakos asszimilálási törekvések inkább a politika, mint a tényleges gyakorlat terepén, negatív gesztussá redukálódva jelentek meg.

A kulturálisan meghatározott nemzetbe egy kulturálisan meghatározott etnikai kisebbség tagjai csak a polgárjogokat, a politikai és a szociális jogokat magában foglaló állampolgárság áthidaló intézményén keresztül és bizonyos a többségével azonos tudáskészlet birtokában illeszkedhetnek be. Csepeli és Örkény megállapítása szerint:

> az állampolgárság az egy állami kereten belül élő többség és a kisebbség közti távolság csökkentésében, a kisebbségek és etnikai csoportok hatékony multikulturális integrálásában döntő szerepet játszik (1996: 264).

Ez egyúttal azt jelenti, hogy

> a nemzeti tagság és a nemzeti tagsághoz való hozzájutás minden egyes egyén számára biztosított az állam keretei között (uo.).

A magyar állampolgárság a svábok számára nem jelenti a származási és/vagy kulturális különbségek eltűnését, ugyanakkor nem jelenti állampolgárság és nemzetiség konfliktusát sem. A kelet-közép-európai mintától eltérően a svábok számára állampolgárság és nemzettagság egybeesik (vö. Böröcz–Verdery, 1994). A nemzettagság legitimálását az idősebb korosztályok számára nem a származás vagy homogénnek mondott magyar nemzeti kultúrában való osztozás, hanem az állampolgárság biztosítja. Az állampolgárság, a hazakeret hiányt pótol, és lehetőséget teremt számukra egy más kulturális közegbe való beilleszkedésre, érzelmi azonosulásra, és tegyük hozzá, asszimilációra. Dunabogdányban magyarnak lenni az állampolgárság, a hazaszeretet kritériumai mellett azt jelenti, hogy *„szorgalmas állampolgárai a hazának"*, *„mindig ezért az országért dolgoztak"*, és *„soha sem tettek ellenére"*, s a kitelepítéskor nem akarták a hazájuknak választott és vallott Magyarországot elhagyni. Saját pozitív etnikai sztereotípiáikat vetítik rá nemzettagságukra is. A svábok döntően állampolgári csoporttagága és nemzethez kötődése a kutatás idején tapasztaltak alapján pontosan ezt támasztja alá. A fiatalabb generációk esetében az állampolgárság mellett a kulturális legitimáció is megjelenik.

7.2. Vaterland és Heimat

„A haza mindig az idegen(ség) ellentétfogalma" (Bausinger, 1991: 4), „bizalom identitásunk folytonosságában, a cselekvés társadalmi és anyagi terének állandóságában" (Giddenst idézi Morley–Robins, 1996: 457). A haza az otthonosságérzés egyik megjelenítője, ahol az ember jól érzi magát, és mikor átlépi hazafelé a határt, azt mondja: mindenütt jó, de legjobb itthon. A természetes nemzeti identitás rekonstrukciójához elengedhetetlen a haza élményének leírása (Csepeli, 1992).

A svábok kibocsátó anyanemzete a német, de ez az anya az évszázadok folytán idegenné vált. A magukra hagyott, társadalmi és nyelvi egységesülésen át nem ment sváboknak (Seewann, 1991) a két világháború közötti időszakot leszámítva nem voltak önálló nemzeti törekvései, s ezek sem fedték le teljes mértékben a Magyarországon élő teljes német vertikumot (Arató, 1983). Az anyaország, a német nemzet tragikus következményekkel járó figyelme először a Harmadik Birodalom idején fordult a „dunai svábok felé", akiket – kihagyva 200 év történelmi fejlődést – vissza akartak németesíteni. Hogy mennyire nem érezték anyanemzetüknek a svábok Németországot, hogy értékként a magyar haza jelent meg, arra a kitelepítettek keserű megnyilvánulásaiból lehet következtetni.

A svábok hazaképét illetően egyértelműsíthető, hogy hazájuknak az ismerősség és az otthonosság, a kitelepítések idején is bizonyított alternativátlanság okán Magyarországot tartják, de a haza térbeli kiterjedése az ország határán belül elsősorban a szűkebb falukörnyezetet is jelenti. A svábok megkülönböztetik a rokonságot hangsúlyozó őshazát, ami értelmezésükben az elvándorlás helyét, a kibocsátó anyaországot jelenti, amitől elszakadtak („Vaterland", Land der Väter) a jelenlegi otthont jelentő hazájuktól, ami a „Heimat" tartalmával azonosítható. Az otthon iránti érzéseket, természetes kötelékeket az ember „nem választja, azok természetes adottságok" és az élet feláldozása a hazáért „morális nagyság" (Anderson, 1991: 143–144). A svábok számára a haza a mai napig választott és választható kategória, de a választott hazáért való önfeláldozás teljesen természetes számukra.

A svábok számára egy haza van, s ez generációtól függetlenül Magyarország. Németországról mint őshazáról, vagy mint anyaországról nincsenek átörökített emlékeik. Az őshaza képe valószínűsíthetően azért mosódott el a századok folyamán, mert nem volt relevanciája az utódgenerációk életében. Ehhez járult az is, hogy a ma magát egységesnek tartó sváb faluközösség ősei két hullámban, két különböző német nyelvjárást képviselve kb. 50 éves eltéréssel telepedtek be az akkoriban részekre tagolt Németország, valamint Ausztria különböző területeiről, s itt alakultak egységes nyelvű közösséggé. Gyakori volt a betelepülés idején, hogy az egyszerre érkezők több faluból, sokszor egymástól távol eső vidékekről érkeztek. Az is gyakori jelenségnek számított, hogy a betelepedés, a lakóhelykeresés és -választás folyamán szétváltak, tovább vándoroltak, újra letelepedtek, majd másokkal ismét tovább indultak. Ez a többségében parasztnépesség olyan emberekből állt, „akiknek otthon kevés veszteni-, otthonukon kívül viszont sok nyernivalójuk volt, s nem érezték magukat szorosan nemzetükhöz tartozónak" (Weber-Kellermann, 1986: 117).

A Németországot elhagyók Müller-Guttenbrunn (1904) szerint nem rendelkeztek semmiféle nemzeti büszkeséggel és összetartozástudattal. A kibocsátó kisebb-nagyobb német államok nem jelentettek közös anyaországot. A Német Birodalom képe pedig túlságosan tág és az emlékezetben meg nem őrzött keret az őshaza területének kijelöléséhez. Sorsukat az új egzisztencia, az új otthon és az otthonosságérzés megteremtése határozta meg. „Dunai svábokká", „magyarországi németekké" úgy, ahogy ellőttünk állnak, az új falu, az új vidék, az új haza alakította őket. A svábok számára a történelem a betelepedéssel kezdődik, és a nemzetté válás időszakában már Magyarországon éltek. Így sem a német kultúra, sem a német anyanyelv nem válthatott „nemzeti" identitásuk elemévé; az anyanemzet képzete elvált a német anyanyelv és a német nemzeti kultúra tartalmaitól és a haza helyének ideológiai kijelölésétől.

A hazával összeköthető ideológiák és metaforák – hazaszeretet, hazáért való önfeláldozás, a haza mindenek felett –, a haza mint élettér és tapasztalati keret, a megélhető, belakott és elsajátított tér, a helyhez való ragaszkodás és földhözkötöttség, a megélt idő, az emlékezetben megőrzött történelem, a kollektív cselekvés mind Magyarországra vonatkoznak. A magyar haza a svábok számára a magyarokhoz hasonlóan ugyanúgy a megtapasztalt életút kérdése, a táj és a történelem, valamint a magyarokkal közösen megosztott tér és a közös idő egységének megélése, az életvilág közvetlenül megtapasztalt valósága, elsődleges emocionális vonatkoztatási és értelemorientáló keret, interakciós tapasztalat, áttekinthető mikrokozmosz, a generációkon keresztül

átöröklődött viselkedésminták, normák, és az identitás alakulásában közrejátszó magától értetődőségek közege. A haza ezen kívül olyan interakciós és kommunikációs tér, amely biztosítja az egyén számára a társadalmi részvétel lehetőségét, s amelyben az egyén tájékozódni tud, kiismeri magát, s az ismerősség okán kialakul otthonosság- és biztonságérzete. A haza az állampolgárság által jogviszony; ami ebben az értelemben nem csupán emocionális, de politikai egyértelműséget, gazdasági és szociális biztonságot is jelent.

A haza az élettörténet része, s az élettörténetek keretét és helyszínét több generációra visszamenően egyértelműen Magyarország jelenti. A svábok életvilága a magyarokkal közösen megosztott Magyarországon konstituálódik. Minél szorosabban kötődik az egyén élete a hazához, annál erősebb kapcsolat alakulhat ki az ott élő többséggel, a többségi kultúrával és identitással. *„Mi a szüreti bálra magyar ruhában mentünk táncolni! És én sokkal szebbnek találtam, mint a sváb népviseletet"* – mesélte egy asszony második nemzedékből. Úgy érzik, ugyanolyan joguk van Magyarországot hazájuknak nevezni, mint a többségi magyar etnikumnak. A második világháború előtti években az ún. „Heimatlieder"-ek voltak hivatva Németországhoz mint hazához kötni a svábokat. Ezek azonban még az első generáció számára sem bírtak olyan erős kötőerővel, hogy az otthonuk elhagyására késztette volna őket. A német haza hívószavait, Heimatstil, Heimatromane, Heimatfilm stb. vagy nem ismerik, vagy nem kelti fel bennük az otthonosság érzését. A Németországgal fenntartott kapcsolatokat ma részben a természetes kíváncsiság, részben a hasonló sztereotipizáció alapján kialakult büszkeség, az egyre inkább erősödő gazdasági érdek motiválja. Az első generáció kapcsolata Németországgal a kitelepítetteken keresztül vált keserű valósággá. A második generációból Németországban vélik egyesek etnikai identitásuk megerősítésének bázisát megtalálni, a generáció magukat magyarnak valló tagja és a harmadik generáció érzelmi szempontok helyett gazdasági, utilitarisztikus szempontokat preferál. Ami az ország elhagyását illeti, mind a két korosztályból emigráltak Németországba. Magyarország elhagyását azonban az itthon maradottak nem érzelmi okokkal, hanem a fejlettebb Németország, a jobb megélhetés vonzerejével, házasságkötéssel, a kitelepített rokonok kapcsán a viszonylag könnyebb beilleszkedés képzetével indokolták.

„Az, hogy az emberek mennyire kötődnek saját nemzetükhöz, attól is függhet, hogy mennyire ragaszkodnak megszokott környezetükhöz" (Lázár, 1996: 21). A dunabogdányiak nemcsak a hazájuknak elismert Magyarországot, de falujukat sem hagyják el szívesen. Ha generációk szerint vizsgáljuk a kérdést, akkor csupán a helyhez kötődés indokai változnak. Az első generáció tagjainak a falujukhoz való szoros kötődése a múltban gyökerezik. Azon kívül, hogy még a szomszédos Visegrádon sem értik nyelvüket, itt születtek és itt nőttek fel, itt jártak iskolába, s ami nagyon fontos, szüleik, nagyszüleik sírja a falu temetőjében domborul. Magyarország elhagyása az átélt kitelepítési tragédiák ellenére sem merült fel bennük alternatívaként. Ennek az a magyarázata, hogy a kitelepítetteket Németországban idegenként fogadták, és nagyon nehezen illeszkedtek be a németek tőlük idegen és távoli világába. A második és a harmadik nemzedék Dunabogdányhoz kötődését a neveltetésen túl a saját ház, a szülői támogatás, az ismerős környezet és az is magyarázza, hogy napi ingázással elérhetőek voltak a falun kívüli munkahelyek. Ebből a két generációból munkavállalási okokból már

többen választottak falun kívüli lakhelyet, de ezek leginkább a közeli településekre, Szentendrére és Budapestre korlátozódnak. Ennél távolabbra egy-két kivétellel nem költözött senki. Dunabogdány megtartó és visszavonzó falu.

Valamennyi korcsportot erős, a faluhoz kötődő lokális identitás jellemzi. A kitelepítettek is igyekeznek haza, Dunabogdányba. Mindenki eredeti házát szeretné visszaszerezni, még a falun belül sem akarnak máshová költözni. *„A mi házunkat elkobozták. Átköltöztünk innen, mert ezen a helyen állt a régi házunk is, ahol ezt az újat építettük. Mert visszavásároltuk a házunkat. Kemény pénzért visszavettük, nem kellett máshol ház. Mindenki visszavette, aki csak tudta, mindenki ott akarta az életet befejezni, ahol elkezdte"* – emlékszik egy asszony. Lázár Guy azt állítja:

> A szülőföldhöz való ragaszkodásból a nemzetközpontú ideológiák azt a következtetést vonják le, hogy az emberek számára a saját etnikumuk jelenti a legfontosabb makroszintű identifikációs csoportot (1996: 22).

E megállapítás alapján a magukat nem magyarnak valló svábok Magyarországhoz mint szülőföldhöz és lakóhelyhez való erős ragaszkodásából egyértelműen levonható az a következtetés, hogy – makroszinten a magyar nemzet jelenti a legfontosabb identifikációs csoportot. Ennek azonban a nemzettel összefüggésbe hozott vérségi kötelékeknek semmi köze sincsen.

Anderson (1991) szerint a haza iránti szeretetből fejlődik ki a nemzeti érzés, a nemzeti összetartozás gondolata. Mit jelent ez a nemzeti érzés? Lojalitást, feltétlen önfeláldozást a hazáért, patriotizmust, a saját ország, saját állam mások elé helyezését (Löfgren, 1989b). A hazához fűződő pozitív érzelmi viszony tehát az identitásképződés fontos eleme.

A hazafelfogások Csepeli (1992: 118) által kidolgozott osztályozása szerint a svábokat „kollektivista-racionális hazafelfogás" jellemzi, amit a szülőfalu, mint szűkebb pátria esetében erős érzelmi szálak szőnek át. A svábok hazaszeretete primer affektív és a pragmatikus életértelemre és a cselekvési célokra orientált viszony. A haza megválasztását a betelepedés idején a célszerűség és a racionalitás elve vezérelte. A németek a jobb megélhetés reményében önként telepedtek be a sűrűn lakott Németországból Magyarországra. Választott hazájukban szerzett vagyonuk, biztonság- és elégedettségérzetük növelte lojalitásukat Magyarország iránt. A svábok mindig tudatában voltak és vannak ma is, hogy a magyarokénál fejlettebb munkakultúrájukkal, mezőgazdasági technikáikkal hozzájárultak Magyarország jólétéhez és gazdagodásához. Lampland szerint nincs haza föld nélkül, és nincs nemzeti szellem vagyon nélkül. A sváb parasztokra ugyanúgy igaz, mint a magyarokra, hogy „a vagyon növeli a patriotizmus érzését. A föld iránti lojalitás egyben a nemzet iránti lojalitást is jelenti" (1994: 301–302). Ennek jele az is, hogy nincs sajátos etnikai-hazaképük, amely az ősük szülőföldje fogalmával lenne kijelölhető, mert az ősök szülőföldje Magyarországon van, Dunabogdányban.

A haza kérdéséhez mind a három generáció teljesen egyöntetűen viszonyult. Magyarországot kivétel nélkül mindenki hazájának tartotta. Haza és ország nem vált szét tudatukban. A dunabogdányi svábok esetében a haza kerete nem tágabb az ország kereténél, hanem egybeesik vele, ugyanakkor lefedi a nemzet fogalmát is, amelyen belül patriotizmusuk megnyilvánul. Ezen a kereten belül jelenik meg etnikai

csoportjuk múltja, történelme, hisz ami a betelepülés előtt történt velük, azt nem őrizte meg a társadalmi emlékezet. A történelem számukra a Magyarországon a magyar állam polgáraként megélt időt jelenti. A német történelemmel kapcsolatos ismereteik a második és a harmadik generációnál a magyar történelemkönyvek anyagára támaszkodnak. Történelmi tematizációik egyértelműen Magyarországhoz kötik őket. A nemzethez kapcsolódó tematizációik magyar vonatkozásúak. A német anyanemzet saját nyelvéhez és kultúrájához való kötődés számukra nem létező kategóriák. A német nem anyanyelvük, anyanyelvként a Magyarországon kialakult dialektusokat beszélik. A sváb-magyar együttélésből következően előbb kerültek kapcsolatba a magyar nemzeti kultúra elemeivel, mint a német kultúrakonstrukcióval. Az anyanemzet képzete elvált az anyanyelv és a nemzeti kultúra tartalmaitól, illetve a haza helyének kijelölésétől. Nincs sajátos etnikai hazaképük sem, ami az „ősök szülőföldje" fogalmával lenne kijelölhető. Mint az a természeti-földrajzi tematizációban is látható volt, a haza Magyarország, szűkebben véve a szülőfalu, ami után honvágy gyötri a svábokat. Egy internált asszony mesélte: *„Amikor engem elvittek Nagykátára, egyszer kértem, hadd jöjjön el hozzám a kisfiam. Megengedték és pont akkor volt a kitelepítés. Elvitték az anyósomat. Ha a gyerek otthon van, őt is elviszik. Talán akkor utánuk mentünk volna, de mi nem akartunk innen elmenni. Amikor később Verpeléten dolgoztunk, még ott is honvágyam volt Dunabogdány után, mit csináltam volna odakinn?"* Ez jelenti az ősök szülőföldjéhez való ragaszkodást, nem valami homályos, múltba vesző fiktív származási hely valahol német földön.

„A fiam 56-ban el kart menni. Az apja azt mondta, vagy együtt megyünk, vagy sehogy. Aztán valahogy nem jött össze, talán, mert nem is akartunk elmenni. Nem bántam meg, hogy itt maradtunk, a gondviselés akarta így. Minden ide fűz, hiába születtem én Németországban, hiába sváb az anyanyelvem, hiába vagyok én sváb, de engem az érzelmeim ide fűznek. Azt kell nézni, ki milyen érzelmű. Én könnyezek, ha hallom a himnuszt, nekem Mária ugyanúgy szent. Itt minden követ ismerek, az én hazám itt van Magyarországon. Sváb vagyok, nagyon szeretem a németet, de azért nem élnék ott. A fiam, igen, az el akart menni. Ő már nem sváb, de nem is magyar. Ott van félúton, se jó sváb, se jó magyar" – mesélte egy idős asszony.

A svábok nem kevésbé patrióták, mint a magyarok. Az első generáció esetében a patriotizmust meghatározó magyar költészet, próza, zene, képzőművészet sokkal kisebb súllyal van jelen, mint a területiumhoz kötött hazaszeretet, amihez hűnek kell lenni, aminek a hasznát kell keresni, ahol és amiért meg kell halni, s csak Magyarország az a hely ahol végső nyughelyet lehet találni. A második és a harmadik generáció esetében a patriotizmus gondolat- és érzelemvilágán belül „a haza mindenek felett" érzése mellett egyre kiegyensúlyozottabbá válik kultúra és területium viszonya.

A dunabogdányi emberek nem ismerik a nemzetek kialakulásáról szóló elméleteket, nem tudják, hogy a nemzet konstruált valóság (Smith, 1986), s arról sincs fogalmuk, hogy a nemzet elképzelt közösség (Anderson, 1993). Egyet tudnak: Magyarországon születtek, itt élnek és nem akarnak innen elmenni. Származásukat tekintve svábok, felvállalják az etnikai csoporttagságot, de egyúttal magyar állampolgárként azonosulnak a magyar nemzettel. Haza, nemzet, állampolgárság alkotják nemzetkoncepciójuk pilléreit, amelyet elsősorban a születési hely és az életvitel színtere határoz

meg. Németül az iskolában tanultak, ugyanúgy, mint bármilyen más magyar, és magyarul jobban ki tudják magukat fejezni, mint németül. Ország és haza egy, és határai egybeesnek a magyar államéval. Történelmük, múltjuk ebben a keretben játszódott le, jelenüknek, mindennapi életüknek ez a színtere, és a demográfiai tematizáció szerint jövőjüket is ebben a keretben képzelik el.

7.3. Kitelepítés és visszatérés

A haza elveszíthető, de nem kicserélhető, érzelmi alapokon nyugvó erőpotenciál, aminek fontosságára leginkább akkor ébred rá az egyén, amikor a magától értetődőségek széttörnek körülötte. A magyar hazához fűződő érzések megnyilvánulásai, a hazaélmény csoportszintű átélése a hazájukat elvesztő kitelepítettek esetében ezért még sokkal nyilvánvalóbbak. *„Mi a magyarokkal mindig jobban megértettük egymást, mint a németekkel. Amikor kitelepítettek, mi ott csak magyar cigányok voltunk. Hogy magyarok, az még rendben lett volna, de hogy cigányok! Nem tartottak bennünket németeknek, megtagadtak bennünket. Nem ismertünk mi ott senkit, nem értettünk németül, ők sem értették a mi svábolásunkat. Persze igyekeztünk beilleszkedni, németül tanulni, de ez inkább már csak az unokáimnak megy. Pedig akkor még mi is elég fiatalok voltunk. Ők pedig már se svábul, se magyarul nem tudnak"* – mesélte egy egykori kitelepített. A haza ellentétes mindennel, ami idegen és távoli. A kitelepítetteknek Németország idegen, távoli és teljesen ismeretlen ország volt; kényszerből, és erős magyar tudattal érkeztek vissza az „őshazába", ahol a németek nem szívesen fogadták vissza „testvéreiket". A kitelepítettek számára óriási csalódást jelentett, hogy „magyar cigányok"-nak nevezték őket, nyelvüket valami érthetetlen zagyvaságnak tartották. Amíg nem tanultak meg németül, kommunikációs problémák is akadályozták a befogadást. A Heimat nemcsak azért maradt Magyarországon, a haza elvesztése a második világháború után nem csupán azért viselte meg a kitelepítetteket, mert az állampolgárság és a nemzeti hovatartozás esetükben nem esett egybe (vö. Bonomi, 1955), nemcsak azért, mert minden emlékük Dunabogdányhoz kötődött, mert elvesztették kapcsolataikat családtagjaikkal, rokonaikkal, a hazájukkal, elvették vagyonukat, hanem azért is, mert elvesztették legitimitásukat; az új országban nem számítottak a „haza megbízható polgárainak" (Malkki, 1996: 442). A hazátlanság érzése, „a patologikus gyökértelenség" (uo.), a lenézettség morális törést, és tényleges identitásválságot okozott, mert identitáskonstrukciójuk nemzeti elemeinek érzelmi bázisa magyar tematizációjú maradt. Az első generációs kitelepítettek ragaszkodnak magyar identitásukhoz és erősen vonzódnak a magyar hazához és ezen belül is a szülőfaluhoz, Dunabogdányhoz. A magyar nemzeti érzés a kitelepítésben megerősödött, ami erős honvágy és visszatérési vágy formájában jelentkezett. Magyarországon születtek, szüleiket, nagyszüleiket itt temették el a falu temetőjében, és ők is ide akarnak visszatérni, legalább itt térni örök nyugovóra. Haza, ahol otthonaik voltak, s ahonnan elűzték őket. *„Mi svábok, jó magyarok voltunk"* – mondta egy kitelepített, akinek leghőbb vágya, hogy megvásárolhassa saját házát, amit két kezével saját maga épített és hazatelepülhessen. Egy hazatelepült a Szózat sorait idézve állította, hogy számukra a nagyvilágon nincsen másutt hely: itt éltek, s itt kell meghalniuk is.

A nemzeti hűség jelképe az anyaföldhöz való ragaszkodás. A nemzeti identitás a többséghez hasonlóan a sváboknál is megragadható a territóriumhoz, a földhöz való ragaszkodásban. Ez a ragaszkodás megnyilvánul a terület megvédésében; békeidőben megművelésében, vagy az utolsó nyughely kiválasztásában.

Jegyzet

1 A Hungarus-tudat kialakulásáról lásd bővebben Seewann, 2000.

2 A svábok nemzeti törekvésekkel és egységes etnikai csoportként a történelem során csak az első világháború után léptek fel.

8. Interetnikus kapcsolatok és etnikai hierarchia

8.1. Az interetnikus kapcsolatok jellemzői

Mint korábban megállapítottuk, az etnikai csoport egyrészt kulturális, másrészt szervezeti tényező. Bármely vonatkozását is vesszük az adott rendszeren belül, az etnikai csoport mindig interakciós egységként jelenik meg. Interetnikus kapcsolatai a csoportközi viszonyok és viselkedések mintájára szerveződnek. Ez azt jelenti, hogy „két vagy több személy minden viselkedését egymással szemben az határozza meg, hogy különböző társadalmi csoportok vagy kategóriák tagjai" (Tajfel, 1978b: 41). A csoportközi viszonyokat a különbözés tényén túl a különbözés tényének feldolgozása és egymás iránti békés vagy ellenséges attitűdjei fogják meghatározni.

A különböző etnikumokhoz tartozó személyek és csoportok egymás érzékelése, egymás közti kommunikációja során szerzett tapasztalataik alapján hozzák létre az etnikai hierarchiát és alakítják ki interetnikus kapcsolataikat. Kapcsolataikat a személy- és csoportpercepció során létrejövő, az etnocentrizmus biztonságot adó pillérére épülő vélemények, érzések és értékítéletek motiválta sztereotipizáció és az előítélet mozgatja (Secord–Backman, 1972).[1] A csoportközi viszonyok meghatározzák az értékeléseket; így a csoportok közötti békés együttélés vagy a köztük feszülő konfliktusok befolyásolják egymás észlelését, a másikról kialakított véleményt, az ítéletalkotást, a sztereotipizációt, az attitűdöket, a csoporton belüli szolidaritást és a csoportok közötti lojalitást (Doise, 1980). Tajfel (1974, 1978b, 1980) csoportközi viszonyokra kidolgozott általános elméletének a társadalmi kategorizációt, társadalmi identitást, társadalmi összehasonlítást és a pszichológiai különbözőséget felsorakoztató szekvenciasora az etnikai csoportokat is messzemenően jellemzi.

A csoporttagság és az a tudás, amelyet az aktorok saját csoportjukról birtokolnak, meghatározza a csoport önképének értékelését. A viselkedést csoportközi helyzetben nem csupán „a csoporthovatartozás ténye" (vö. Csepeli, 1987: 147) befolyásolja, hanem az a szituáció is, amelyet a csoportközi helyzet konstituál. A másikról kialakított kép keletkezésének alapját az ismételten előforduló pozitív vagy negatív tapasztalatok alkotják. Minél „barátibb érzést" táplálnak az egyes csoportok egymás iránt, annál inkább vélik egymást magukhoz hasonlatosnak, s annál kedvezőbben ítélik meg a másikat. A csoportok közötti nyelvi, kulturális különbségek önmagukban nem válnak előítéletté. Szükséges ehhez egy gerjesztő hatású társadalmi, gazdasági vagy politikai közeg. A csoportközi interakciók során az aktorok egy eleve etnocentrikusan szerkesztett

kategóriarendszer alapján ítélik meg egymás tetteit, viselkedését, megnyilvánulásait, és ezek alapján kölcsönösen sajátságos „etnikai" – negatív jellemvonásokat tartalmazó – karakterológiát alkotnak. „A sajátcsoport-preferencia a pozitív társadalmi identitás fenntartásához vezet" (Hagendoorn, 1995: 203). A kettős identitásból következik, hogy amikor a svábok magyarként határozzák meg magukat, magyar házastársat választanak, amikor tehát fennáll a keresztkategorizáció esete, és a csoporttagságok átfedik egymást, a csoport sztereotipizációs attribútumai ekkor motivációs gyökerekből táplálkozva, és az értékelések körülményeinek függvényében változva dinamikussá válnak, és a magyarokkal szembeni negatív sztereotípiáik, attitűdök értelemszerűen veszítenek elítélő, kizáró jellegükből. Az interetnikus kapcsolatok során nyert tapasztalatok, valamint az ebből levont következtetések, tehát a kognitív tartalom és az affektív befolyások visszahatnak, és meghatározhatják a csoportközi viszonyok jellegét. Az interetnikus kapcsolatokat meghatározza az attitűd- és viselkedéselfogadási asszimiláció is (Gordon, 1964), amely a többség-kisebbség viszonyban a befogadó többség érzelmi hozzáállását jelzi a kisebbséghez. Más csoportok tulajdonságainak megítélése attól is függ, hogy azok „pozitív vagy negatív referenciacsoportként jelennek meg számukra" (Lázár, 1996: 17).

Az interetnikus viszonyok megértéséhez ismernünk kell a csoportok belső életére ható szituatív módon érvényesülő olyan változók szerepét, mint az őket körülvevő politikai, történelmi, gazdasági környezet és nyelvi valóság. A csoport belső kohézióján, „vitalitásán" vagyis a fennmaradásáért tett erőfeszítésein túl a fenti változók kombinációi, valamint „olyan strukturális változók, mint státus, demográfiai helyzet és a külső intézményi támogatás" határozzák meg a csoport túlélési esélyeit (Giles et al., 1977: 309). Ebből következik, hogy a túlélési stratégiák működtetése az interetnikus kapcsolatok dimenzióiban is leírható.

8.2. A TÖBBSÉG – KISEBBSÉG VISZONYA

A társadalom alapstruktúrájába beépült csoportközi feszültségek kiváltó oka a küzdelem a hatalomért, a források feletti rendelkezés jogáért, a jövedelemért, a presztízsért, a döntési és az irányítási pozíciókért. A csoportközi antagonizmus legtisztábban a kisebbség és többség hierarchikus viszonyában érhető tetten. E viszony alaptípusa az etnikai csoport és az államalkotó nemzet viszonya. A kisebbséget a xenofóbia és az előítélet talaján a többség teremti meg. Allport (1977) szerint ellenségeink akkor lesznek, ha előbb megnevezzük őket. Az identitás fejlődésében először a többség azonosítása jön létre, s a kisebbség csak utána mondja magáról, én ez és ez vagyok. A svábok névadásakor pontosan ez történt.

A többség tehát elnevez és megkülönböztet, elhatárol és alárendel, s ha érdeke úgy kívánja, kirekeszt. Miután a maga számára a kisebbséget démonikusan leképezte, generalizálja devianciáit, negatív sztereotípiákat gyárt, s mivel a másik nem felel meg elvárásainak, büntet: mozgásterét leszűkíti, gettóba zár, diszkriminál. Az értékek hasonlatossága vagy devianciája alapján kategorizál, hierarchiába rendez, befogad vagy kizár.

A kisebbségi etnikai közösségek migráció vagy határátrajzolás következtében kiszakadván saját, eredeti etnikumukból, önként vállalva vagy kényszerűségből egy

más nyelvű és kultúrájú ország idegen és ellenséges közegében élik további életüket. Akár önkéntesen adják fel többségi helyzetüket, akár kényszer hatására válnak kisebbséggé, elvesztik a többséghez tartozás erő- és értékfölényét, magabiztosságát, a magátólértetődőségek nyújtotta evidenciákat és kiszolgáltatott helyzetbe kerülnek. A többségi helyzet harmóniáját felváltja a kisebbségi lét konfliktusossága. A kisebbség fogyatékosság, ezért a kisebbségi státus eleve hátrányokkal jár: hozzátartozik a többségi társadalom életéből való teljes kizárás, a marginalizálódás, az emberi jogoktól való megfosztás, amely során a kisebbség tagjai differenciáltan és hátrányosan megkülönböztetve nem egyenlő elbánásban részesülnek. Csepeli értelmezése szerint

> a kisebbség a többség részéről definiált kategória. A kategória tartalmát a kisebbség is átveszi, és olyanná válik, amilyenné teszik. A kisebbség tehát olyan *episztémé*, amit a többség ruház rá egy csoportra saját maga bajba jutásának elkerülése érdekében. A többség elveszi az értéket azáltal, hogy kisebbséggé tesz (elhangzott az 1996. április 22-i PhD szemináriumon).

A többség és kisebbség viszonyára jellemző, milyen interakciós mintákat követnek. Mivel a többség a kisebbséget elütő, idegen, zavaró ingerként észleli és képtelen elviselni másságát, az értékek pluralizmusát, eltüntetésére törekszik. Ez a skála az asszimilálástól, a beolvasztáson át a fizikai megsemmisítésig terjed. A kisebbség magára marad problémáival. Számára a többséggel folytatott elfogadási-befogadási, teljesítési, valamint a kisebbségi lét inspirálta túlélési küzdelem már önmagában konfliktusok forrása. Wagley és Harris megállapítása szerint a kisebbségnek meg kell küzdenie az állam törzsi jellegével is, ami abban nyilvánul meg, hogy

> a domináns csoportok úgy cselekszenek, mintha az a csoport, amelyhez ők tartoznak, jelentené a fizikai és kulturális típust az egész állam számára (1958: 242).

A többség saját hatalmának fényében nem veszi észre, vagy nem akarja észrevenni, hogy a kisebbség a maga tempójában minden erőszak nélkül is elsajátítja a számára legalapvetőbb ismereteket ahhoz, hogy részt vegyen a többséggel folytatandó interakcióban és kommunikációban. A folyamat akár harmonikusan, a kisebbség lojalitása mellett is végbemehetne, mégis konfliktusok terhelik. A többség saját érdekei és saját értékeibe vetett hite szerint gyorsított tempóban kívánná a folyamatot levezényelni. A kisebbség az átvételi folyamatban azonban a többségi tudáskészletnek csak a számára hasznosítható és beépíthető elemeit veszi át, s etnikai lényegének megőrzése érdekében legfeljebb a kettős kötődésre hajlandó, a teljes többségi homogenitásra nem.

A kisebbségi státus megélésére ezen kívül – egyéni és csoportszinten, sőt generációs különbségekkel – többféle lehetséges válaszreakció létezik. A kisebbségi helyzet alapvetően kondicionálja az identitást. Konfrontációs és sérelmi helyzetben, erőszakos asszimilációs szituációban a kisebbség immunreakciója a többségtől való elhatárolódás, a lojalitás megvonása, a kisebbségi csoport kohéziójának megerősítése és kisebbségi identitásának értékként való tételezése. A kisebbség ugyanúgy kidolgozza saját, a többségre vonatkozó negatív sztereotípiáit és működteti előítéleteit. A dominanciára adott egyéni válasz azonban nem mindig követi a saját csoport mintáit. Válaszreakció lehet az asszimilálódás, az elszakadás a kisebbségi csoporttól. A többséghez való haso-

nulás, értékeinek, mintáinak elfogadása azonban végső soron önfeladáshoz és csoportelhagyáshoz vezet. A kompromisszumos jellegű kettős identitás ismét egyfajta válasz a kisebbségek identitását érő kihívásokra és nemzeti irányba való nyitottsága révén az önmegtartás mellett csökkenti a csoportok között meglévő konfliktusokat.

8.3. Svábok és magyarok

8.3.1. Falubeli többség...

Történetileg visszatekintve, Dunabogdány sváb lakóira – a többségi magyarokkal szemben – a konfliktusok kerülése és a kompromisszumok keresése volt a jellemző annak ellenére, hogy ezt a csoportot is erőszakosan asszimilálták, pozitív etnikai jegyeiket lenézték. Míg a magyar többség még hosszútávon sem tette magáévá a sváb parasztok munkakultúráját, munkaszervezését, felhalmozó, előre tervező életmódját, addig a sváboktól asszimilációs kényszerpályákat kijelölve rövidtávon követelte meg a többség értékeinek átvételét. Sérelmi helyzetben a svábok forgatókönyve a kisebbségi identitás megerősítését írta elő, és sohasem következett be a csoportos önfeladás. Bár az asszimilációnak nem tudtak ellenállni, csoportelhagyásra a legritkább esetben került sor.

Az etnocentrikusan szerkesztett konstitutív szabályok a közösség zártságának idején minden vonatkozásában áthatották a csoporton belüli és a csoportközi interakciókat, kommunikációs viszonyokat és szigorú normakövetést követeltek. Meghatározták, kivel hogyan lehet és kell viselkedni, kivel lehet szóba állni, kivel lehet házasodni, kivel játszhatnak és kivel nem játszhatnak gyermekeik. Erre láthatunk példákat házasodási szokásaiknál vagy a telepesekkel való kapcsolattartás megtagadásában. Az önmegtartó csoportnormák nehezen tűrték el az idegenek beszivárgását a faluba. A csoportnormák lazulásával, mobilizált közösség harmadik generációja azonban már nem tartja magát ehhez a merev szabályrendszerhez.

Érzelmi viszonyulás tekintetében és figyelembe véve, hogy többségi vagy kisebbségi pozícióból ítélik-e meg a helyzetet, a svábok a magyarok különböző csoportjait különböztették meg.[2] A skála az elfogadástól a teljes elutasításig terjedt. Hierarchikus rendben az élen a többségi katolikus magyarok álltak, akiket a helyi, kisebbségben lévő református őslakosok követtek. A községben többségben lévén, a sváboktól nem volt idegen a „kisebbség" vallási megkülönböztetése. A református magyarok után a Szlovákiából lakosságcserével Dunabogdányba érkezett magyarok, a „telepesek", majd az állítólag Békésből betelepítettek, végezetül a környékbeli falvakból érkezettek következnek, akik szintén 1945 után kerültek a svábok megüresedett házaiba. A svábok ellenszenve azok felé a magyarok felé irányult, akik elfoglalták a kitelepített és összeköltöztetett sváb családok házait és elvették vagyonukat. A helyi őslakosokból is volt 2–3 család, aki nem szégyellte, hogy sváb házat igényeljen. A „református", a „telepes" címke a visszautasítandók kategóriájába sorolta azokat, akikre ezeket vonatkoztatták; nem etnikai tartalmat jelöltek, hanem a svábok negatív értékítéletét hordozták magukban.

Interetnikus kapcsolataikat a magyarokkal szemben, eredendően a felekezeti alapú kettősség jellemezte. Megkülönböztették a faluban kisebbségben élő református magyarokat, akiktől elkülönültek, a falun kívüli katolikus magyaroktól, akikkel a katolikus hitben osztozni lehetett, s akik a magyarságnak, mint nemzetnek elképzelt képét jelenítették meg. Az azonos felekezethez való tartozás számos érintkezési felületet nyújtott „a más nyelven beszélő emberekkel, ami (...) elősegítette az interetnikus kapcsolatokat" (Niederhauser, 1996: 19). Amíg a falubeli reformátusoktól való elkülönülés a mai napig leszűkíti a falun belül létesíthető kapcsolatok skáláját, addig a falun kívüli katolikus magyarok egy nagyobb közösségen belüli azonosulás lehetőségét jelentik, amely az vegyesházasságok számának növekedésében is megnyilvánul.

A svábok a vagyonukba beülő idegen, szlovákiai magyarokat tették meg minden baj forrásának. Saját bűnbak szerepüket áthárították a telepesekre. A „telepes" címkéhez kizárólag negatív tartalmak tapadnak és ez napjainkig naprakészen tartott tudás. A harmadik generáció tagjaiban azonban a kérdés objektív elítélésén túl ez a tudás nem vált ki heves érzelmi megnyilvánulásokat. A mindennapi élet kényszerű összezártsága, a közös munkahely, utazás, iskola, katolikus vallás sem segített a telepesek és a svábok kapcsolatainak javulásában. Nem érintkeztek egymással és az érintettek soha nem fogadták el őket. A svábok nem jöttek le a hegyről, csak ha nagyon fontos dolguk akadt a községházán vagy a postán. Kerülték a kapcsolattartás mindennemű formáját a telepesekkel. Gyermekeiknek megtiltották, hogy telepes gyerekkel szóba álljanak. Egy interjúalanyom mesélte a következőket: *„Egyszer egy sváb odavágta egy áttelepültnek, hogy »Mit keresnek maguk itt, maguk itt csak telepesek«. Nem késett a válasz: »Nana, nézzük, csak, ki itt a telepes? Maguk a telepesek, mert maguk jöttek külföldről, mi magyarok vagyunk, maguk meg nem. Mi a saját hazánkban nem lehetünk telepesek«. De ez a fogalom a mai napig él a faluban. Telepes és sváb."*

A telepesek oldaláról így nézett ki a dolog: *„10 éves voltam, amikor idekerültünk. A svábok nem álltak szóba velünk. Csak az iskolában találkoztunk, egyébként nem jöttek le a hegyről. Ha bosszantani akartak bennünket, akkor svábul beszéltek, hogy ne értsük. Idővel aztán előfordult, hogy közeledtünk egymáshoz, leginkább a fiúk a lányokhoz, de a sváb lányok csak egymás között barátkoztak, együtt jártak vasárnap sétálni. A sváb fiúk sem igen barátkoztak magyarokkal, bár ők inkább. A sváb gyerekek nem nagyon szerettek minket, mert nekik sokkal többet kellett otthon dolgozniuk a megmaradt földeken"* – emlékezett vissza egy második generációs felvidékről áttelepített asszony, akinek sváb férje volt. – *„Nagyon igyekeztem alkalmazkodni, de nem fogadtak be, mindig idegen maradtam ebben a faluban, pedig a férjem sváb. Bántani nem bántottak, de nem is szerettek"* – tette még hozzá. Sváb fiúk még csak-csak elvettek telepes lányt, természetesen engedély nélkül. Ezért csúfolták, kinézték, sőt kiátkozták őket. Sváb lányok azonban nemigen mentek telepes fiúkhoz.

A környékbeli Szentendrei-szigetbeli falvakból érkezett magyarokat is megkülönböztették; lustáknak és rendetlennek tartották őket. *„Nagyanyámtól tudom, hogy egyébként a magyarok és a svábok együtt utálták őket, mert azokat nem üldözte senki, csak úgy jöttek, hogy beüljenek a más vagyonába"* – mesélte egy harmadik generációs válaszadó. A telepes az elnyomó, fenyegető erőt testesítette meg, akitől félni

kellett, a jöttment környékbelieket pedig le lehetett nézni. A svábok is megtalálták a maguk ellenségeit.

A faluba cigányokat soha nem engedett a sváb többség betelepülni. A közösség minden újonnan érkezettet számon tart és kategorizál. A „nyaralók" könnyen besorolhatók a kívülállók, az idegenek kategóriájába. Az állandó lakos betelepültek esetében nem egységesek a kategorizálás alapjai.

A csoport merev álláspontja a befogadás tekintetében idővel enyhült és a falusközösség ma már befogadóbb, mivel az etnikai folytonosság megőrzésének érdekében engedményekre kényszerült. Miközben a nem sváb házastársak származásuk miatt soha nem lehetnek csoporttagok, egyre kevésbé idegenek. A beházasodottak között vannak, akik igyekszenek hasonulni, de van, aki nem akar sváb lenni. A zártság emlékeként számon tartják a beköltözött származását, hogy ki honnan jött, milyen a vallása, és figyelik, hogyan viselkedik. Ha be akar illeszkedni, akkor igencsak is törekednie kell az elfogadásra, mert a kívülről érkező magyarokat nem sorolják a közösséghez még akkor sem, ha vallásuk katolikus. Az elfogadás érdekében bizonyos követelményeknek kell megfelelni, pl. jó, ha gyermekét a falu óvodájába vagy iskolájába íratja, vagy részt vesz a falu zenei életében, játszik valamelyik zenekarban, templomba jár.

8.3.2. ...országos kisebbség

„A csoportok közötti kulturális különbségek, különösen ami a nyelvet és a szokásokat illeti", megnehezítik, esetenként meg is gátolják a kisebbségi csoport „társadalmi elfogadásának sikerét" (Olzak, 1993: 20). Ahhoz, hogy a társadalmi elfogadás egyáltalán szóba kerüljön, a kisebbségnek meg kell felelnie a többség bizonyos elvárásainak. El kell sajátítania a többség legalapvetőbb ismereteit, részt kell vennie a társadalom interakcióiban és kommunikációjában. „Az etnikai hierarchia flexibilis kognitív séma, amelyen belül az etnikai különbségek a kontextustól és az outgroup definiálásától függenek." (Hagendoorn, 1995: 209) Szirmay Antal 1804-ben megjelent *Hungaria in Parabolis* c. műve arra utal, hogy a közfelfogásban a németeket a többi Magyarországon élő, szinte kizárólag negatív sztereotípiákkal illetett idegen ajkú nemzetiségtől eltérően pozitívan ítélték meg, társadalmi elfogadásukra a magyarok nyitottak voltak:

> „Nem erőszakkal jöttek ők közénk, hanem mi, magyarok hívtuk őket, és megosztottuk velük testvérként földjeinket, szőleinket, kenyerünket. Nekik adtuk lányainkat, ők meg nekünk az övéiket, és vérünk a vérükkel keveredett. ők tehát a szomszédaink honfitársaink, asztaltársaink." (Idézi Katona, 1996: 63)

A többségi magyarsággal való kapcsolattartás mindennapi dimenzióit átmetszik az érdekazonosságok, gazdasági, infrastrukturális, biztonságpolitikai, katonai, egészségügyi, stb. problémák. A svábok minden olyan kérdésben magyarok, amelyek létbiztonságukat, gazdasági, politikai és társadalmi helyzetüket illeti. Ezt láthattuk a gazdasági, politikai és társadalmi tematizáció esetében. A sztereotipizáció és az etnikai hierarchia között kapcsolat mutatható ki, amely a másik csoport létszámától, tagjai munkamegosztásban

elfoglalt helyétől, a kulturális különbözőségek mértékétől, és a befogadó társadalomhoz való adaptálódás érzékelésétől függ. A svábok szerint valamennyi magyarországi kisebbségi etnikumot figyelembe véve az etnikai hierarchiában az első helyen állnak, ami azt jelenti, hogy nekik a legjobb a kapcsolatuk a többségi magyarsággal. Ennek okát részben asszimiláltságukban, részben egyenlő fejlettségükben, hasonló gondolkodásukban vagy abban látják, hogy *„mi* [értsd svábok és magyarok] *hasonlítunk leginkább egymáshoz"*. Outgroup kapcsolataikat tekintve minden generáció megegyezett abban, hogy azok a többségi magyarsággal a legjobbak. Azon a véleményen vannak, hogy a magyarok egyénenként és csoportként egyaránt befogadták őket, és pozitívan viszonyulnak hozzájuk.

Visszautalva a pszichológiai tematizációban mondottakra, a svábok negatív sztereotípiái a magyarokkal szemben sokkal enyhébbek, mint más kisebbségekkel szemben. Megítélésük, *„az olyanok, mint mások"* általánosító és tényleges véleményt ki nem fejező megállapításai csak akkor válnak értékelhetővé, amikor a kérdést úgy vetjük fel, hogy *„miben különböznek a sváboktól?"* Itt az első és a második generáció válaszadói – részben saját tapasztalataik alapján különbséget tettek a jelen és a múlt között. A korábbi időszakokra sokkal inkább negatív sztereotípiákat soroltak fel (*„jobban szerettek mulatni, kocsmázni, mint dolgozni," „eldorbézolták, amilyük van"*). A svábokat nem jellemzi az a *„reménytelenség, mint a magyarokat, nem borulátók, nem pesszimisták, s nem a kudarc motiválja őket, hanem a siker"*. Ebben a vonatkozásban egy sváb sohasem lehet magyar – állították, de a jelen felé haladva nőtt a magyarság pozitív megítéléseinek száma. Úgy gondolták, hogy míg korábban a magyarok nem voltak olyan szorgalmasak, beosztóak és takarékosak, mint a svábok, a rendszerváltás óta *„ők is jobban megfogják a munka végét"*, mert *„rájöttek, ha dolgoznak, jobban boldogulnak"*, *„törekvőbbek lettek"*. Negatívumként említették, hogy a magyarok nem mindig elég megfontoltak és racionálisak, gyorsan és néha felületesen döntenek. Ugyanakkor a svábok úgy vélik, hogy a magyarok elismerik őket, és a többségi környezet értékelése (szorgalmasak, takarékosan élnek, tiszták, rendesek stb.) és saját autosztereotípiáik lefedik egymást. A svábok úgy érzékelik, hogy *„a magyarok jól kijönnek velük"*. Ez egyrészt megerősíti önbizalmukat, másrészt összekötő kapcsot jelent a magyarokkal. A svábok a magyarok szemében kedvező tulajdonságokkal rendelkező pozitív csoportként jelennek meg, és sokkal inkább tekintik őket a magyarok magyarnak, mint saját kisebbségük képviselőinek (Szabó–Lázár, 1997). Hunyady kutatásai szerint a magyar megkérdezettek úgy érzékelik, hogy a magyarországi németek leginkább a magyarsághoz hasonlítanak, „minden ponton – kulturális hagyományaikat nézve is – közelebb állnak, mint a németekhez vagy osztrákokhoz" (1996: 156).

A pozitív etnikai önképre épül rá a hit abban, hogy hasznos polgárai „a magyar nemzeti eszme által evilági teret biztosító hazának" (Csepeli, 1992: 55), idetartoznak, s azáltal, hogy Magyarországot hazájuknak tekintve a kitelepítésből is visszaszökdöstek, itt élnek és dolgoznak, s a magyar nemzet tagjainak vallhatják magukat.

Ugyanakkor, amennyiben a svábok a magyar nemzet tagjainak is vallják magukat, a hit nemzeti vonatkozásban önmagában nem mindig a pozitív valószínűsítési képzetek forrása. A magyar nemzet mint saját csoport pozitív vagy negatív valószínűsítései általában egy másik nemzettel való összehasonlításban értékeléseként jelennek meg,

s a sztereotipizáción alapuló valószínűsítések annak függvényében alakulnak, hogy mely más ország, nemzet és milyen viszonyítási kontextusban képezi az összehasonlítás alapját. A hit nemzeti vonatkozásban akkor képezi a pozitív valószínűsítési képzetek forrását, és általában akkor azonosulnak egyértelműen a magyarsággal, ha a magyarság általuk is pozitívnak ítélt autosztereotípiáiról van szó.

8.4. Svábok és svábok

A *„svábnak lenni"* tudata önmagában nem jelenti az összes magyarországi svábbal való azonosulás tudatát. A vallás ugyanis svábok és svábok között is határt húz. A felekezeti tagoltság már a Német Birodalmon belül is kommunikációs akadályt jelentett, és nem volt ez másként az új hazában sem. Ez a tény az evangélikus svábokat is az *„ők"* kategóriájába sorolja. Az azonosságtudatot a Volksbund nemzeti ideológiája sem tudta minden itt élő svábban felkelteni. A magyarországi össznémetség összetartozásérzését talán először a kitelepítéskor élték fel. Annak ellenére, hogy a Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége égisze alatt a magyar politika vallástól független, egységes etnikumként kezelte a svábokat, nem alakultak ki igazán bensőséges kapcsolatok. A távolságtartás okai a térbeli széttagoltság, és az eltérő anyanyelv mellett az asszimilációban keresendők. *„Mi a többi svábbal a magyaron keresztül érintkeztük De legfeljebb csak a közeliekkel. Mert mi nem mentünk messze a faluból"* – mesélte egy idősebb asszony. *„Soha nem beszéltünk velük másként, mint magyarul. Ők nem beszélték a mi nyelvünket, mi az övéket. Van, akiket én megértek, de biztosabb, hogy magyarul beszélünk"* – nyilatkozta egy többet utazó férfi. Az etnikai hierarchiában az evangélikus svábok a párválasztási szokások miatt a magyarok mögött állnak. Ezt a hierarchizálást azonban egyre kevesebben követik.

Az évtized vége felé ez a sváb-sváb viszony is átalakulóban van. Egyre több alkalom és lehetőség nyílik az etnikai reprezentációra, amely lassan elveszti svábságát és németté válik. Vannak, akik a közös németség tudatában és az iskolában tanult német nyelv közvetítésével képzelik el etnikai csoportjaik homogenizálását: *„Igen nevetséges lenne, ha most németül kezdenénk egymással gagyogni, mikor alig tudjuk kifejezni magunkat"* – állította ezzel szemben a harmadik nemzedékből egy egyetemet végzett lány.

8.5. Svábok és németek

A magyarországi sváboknak a németországi németekről vannak közvetlen tapasztalataik, de ezek a differenciált ítéletalkotáshoz szükséges, a magyarokról az együttélés során szerzett tapasztalatok mennyiségével és változatosságával nem érnek fel. Németország megítélése részben a médiából, valamint kint élő rokonoktól, barátoktól szerzett információkra, részben saját tapasztalatokra épül. Az interakciók a magyarokhoz viszonyított ritkasága elsősorban a pozitív véleményalkotásnak kedvezett. Ebből következik, hogy rendelkezésre álló ismereteik nem lépnek túl a *„mi is németek vagyunk"* újjáélesztett történelmi hagyományának pozitív tipizációs általánosságain.

A távolság és a kapcsolattartás ritkasága mellett a nyelvtudás hiányának is döntő szerepe volt abban, hogy a szellemi javak átvételét nem a távoli Németország mintái határozták meg. Életvezetési mintáikban azonban egyre jobban szeretnének a németekhez hasonlítani. A kapcsolattartás Németországgal rokoni szálak mentén és lokálisan, a testvérvárosok szintjén szövődik.

A svábok pozitív sztereotípiákon keresztül azonosítják magukat a németekkel, miközben el is határolják magukat tőlük. *„Mi magyar svábok vagyunk"* – állították sokan. Az elhatárolódás alapja a nyelv, az állampolgárság, a hazaszeretet és a németek rossz tulajdonságai, amelyeket elsősorban az idősek és a hazatelepültek közvetítenek. Közvetlen napi tapasztalatként azonban az is megjelent, hogy *„Nincsenek illúzióim. A németek saját gazdasági érdekeltségük és nem a svábok miatt jönnek ide beruházni; érdeklődésük elsősorban nem a svábok felé irányul"*.

A svábok nemzeti tudatosság tekintetében magyarok. Ebben a vonatkozásban tételezéseik Magyarország viszonylatában pozitívak. A kettős kötődés, a mindennapi tudás közös tere, az életszínvonal, a felkészültség, a tudás változóit figyelembe véve a svábok közelebb állnak a magyarokhoz, mint németekhez. Ugyanakkor a németországi jobb életkörülményekre és Németország nagyhatalmi helyzetére hivatkozva, de minden gyakorlati elhatározás nélkül *„eljátszom néha a gondolattal, hogy milyen lenne német németnek lenni és a világ egyik legerősebb, és leggazdagabb országában élni"* – állította egy harmadik generációs fiatalember. Ha azonban a magyarokról szóló heterosztereotípiák a svábokkal és a németekkel kerülnek összehasonlításra, a pozitív tételezések nem mindig működnek. Itt nem feltétlenül a magyarok negatív értékeléséről van szó, inkább a németek pozitívumainak kiemeléséről, *„ők jobban tudják", sikeresebbek", „gazdagabbak"* stb. A negatív értékelés sokkal inkább az oktulajdonításban jelentkezik, mint a tulajdonságokban. *„Azért ilyenek vagy olyanok a magyarok, mert nem elég szorgalmasak, nem elég összetartóak, nem elég takarékosak."* Stb.

Bár nagyon elenyésző számban, de megjelenik tudatukban a Németországhoz való tartozás, a németnek lenni gondolata is. Jelenleg azonban ezt kevésnek tartom ahhoz, hogy kijelenthető legyen, a svábok három irányba is kötődnek, de úgy gondolom, ha a disszimilációs hatások megerősödnek, s ez a szám növekedésnek indul, az érzelmek, gondolati játékok tartalmilag feltöltődnek és konkrét formát öltenek, fennáll a lehetőség a kötődések irányának és erősségének megváltozására.

Arra a kérdésre, hogy a német nyelv intenzív tanulása folytán lehetséges-e a kapcsolatok erősítése akár Németországgal, akár a magyarországi svábokkal, mindhárom generáció válaszadói igennel feleltek. Különbség abban mutatkozott, hogy ki miért tartotta fontosnak, illetve milyen tartalommal töltötte fel a kapcsolatokat. A pozitív megítélés ellenére a legidősebbek azt állították, hogy az ő életükben túl sok jelentősége már nincs ennek a folyamatnak és senki sem ringatta magát az ősökhöz való visszatérés fikciójába. A második generáció erős sváb identitású tagjai, akik magukat egyre inkább németnek és nem svábnak tartják, gyökereket vélnek találni a kapcsolaterősítésben, míg ugyanebben a generációban a magukat magyarnak vagy magyar anyanyelvűnek vallóknak az a véleménye, hogy *„ettől senki sem válik németté"*. A legfiatalabb dunabogdányiak sem gondolták, hogy a kapcsolatok intenzívebbé válásával németekké fognak válni; a kérdést pragmatikusan gazdasági oldalról közelítették meg.

Az etnikai hierarchiában az évtized végén egyre inkább előtérbe kerülnek a németek. Ennek megnyilvánulásai – a sváb név megtagadása és helyette a német népnév használata, a német anyanyelvként való feltüntetése a tényleges sváb anyanyelv helyett, az önkép azonosítása egy konstruált német-képpel – az évtized végén szembeötlők.

Jegyzet

1 Az etnocentrizmus elkerülhetetlen konzekvenciája annak a ténynek, hogy az egyének és csoportok saját identitásuk meghatározása érdekében mind saját csoportjukat, mind a másik csoportot értékelik (Hagendoorn, 1993).

2 A kategorizációs séma az első generációtól származik, de számos másodgenerációs is hasonló nézeteket vall. A harmadik generáció tudomásul veszi ezt a besorolási és értékelési rendet, de már nem minden vonatkozásban tartja helyesnek és nem is mindig követi.

9. Asszimiláció és túlélés

9.1. Bevezetés

A hazájukat elhagyó kisebbségi csoportok egy más nyelvű és más kultúrájú közegben élik tovább életüket. Kultúrájuk és nyelvük több, sokszor egymásnak ellentmondó hatásnak kitéve alakul. A kisebbségi lét által meghatározottan a túlélésre törekszenek, de nem vonhatják ki magukat a velük állandó kapcsolatban álló többségi kultúra befolyása, asszimiláló hatása alól sem. Az asszimiláció intézményeit az iskola szocializációs hatása, a munka, és a katonaság homogén és homogenizáló közege jelenti. Természetesen a hatalom mindig „gondosan törekedett arra, hogy a besorolt újoncokat ne saját területükön, hanem éppenséggel másutt, idegen ajkún szállásolja el" (Niederhauser, 1996: 19), vagy hogy a magyar oktatási nyelvet kötelezővé tegye.

A társadalom viszonylag nagy állandóságot mutató etnikai törésvonalai így semmiképpen sem lehetnek statikusak (Joó, 1986), s az együttélés, ha lassan is, de a másik csoport kultúrájába való behatoláshoz, keveredéshez, átmenetekhez, asszimilációhoz, a hovatartozási sémák egyértelműségének elvesztéséhez, kettős kötődések kialakulásához, ezáltal másfajta tudás megszerzéséhez vezet. Ez a tudás lehetővé teszi, hogy a csoportok között meglévő konfliktusokok csökkenjenek, a kisebbség a befogadó ország viszonyai között eligazodjon; és ez a tudás nyújthat később identifikációs bázist a kisebbségek tagjai számára a többségi identitás elemeinek elsajátításában is.

Az asszimiláció a sajáttól eltérő viszonyrendszerhez, kultúrához való, történetileg változó mértékű funkcionális alkalmazkodási, átvételi, tudatos tanulási és internalizálási folyamat, „készségelsajátítás, orientálódás és értelemtulajdonítás" (Heckman, 1992: 167. sk.). Egyúttal közeledés és határátlépés, amely során a többség és kisebbség életmódjának, viselkedésének eltérő aspektusai közti kulturális távolság csökken. A kisebbség tagjai egy szükségszerű adaptációs stratégia részeként átveszik a többségi etnikum emlékeit, értékítéleteit, érzelmeit, attitűdjeit és a közösen megélt történelem és sors következményeként részesei lesznek egy közös kulturális, gazdasági és politikai univerzumnak, ezáltal egy másik csoport tudásának, értékelési mintáinak és attribúcióinak (Park–Burgess, 1921; Banton, 1983). A folyamatot Gordon (1964) hétlépcsős asszimilációs sémában foglalja össze.

Az asszimiláció sikerét befolyásolja az interetnikus kapcsolatok jellege és intenzitása, a kölcsönös elvárások rendszere; szerepe van benne a többségi társadalom politikai vezetése által kialakított és meghatározott keretfeltételeknek, és az előítéleteknek. Nagymértékben függ a kisebbségi csoport zártságától vagy nyitottságától, kohéziójától, illetve tradíciói megtartó erejétől és reprezentálhatóságától, felkészültségétől más értékek, minták átvételére és befogadására, az átvehető minták attraktivitásától, a költség–nyereség érdekszempontjaitól (Olson, 1982).

Az asszimiláció folyamatán belül meg kell különböztetnünk egyéni és csoportszintet (Simmel, 1950; Tajfel, 1974, 1978b). Egyéni szinten az asszimilációt emancipációs stratégiaként, a többséggel való folytonos összehasonlítási és alkalmazkodási folyamatként értelmezem, amely során az egyén – kitéve az asszimiláció identitást megváltoztató hatásának –, az állandó tagadás és elfogadás között ingadozik. Az egyén viselkedését, csoporttagságát vagy csoportelhagyását a csoport kohéziós ereje, vonzó vagy elutasítandó normatív viselkedésmintái befolyásolják (Csepeli, 1987). Csoportszinten az asszimiláció a túlélésért folytatott állandó harc közepette megy végbe, s nagymértékben függ tagjai aspirációitól valamint az átörökítésre váró tradíciókészlet generációs beilleszthetőségétől. A csoportok esetében a totális asszimiláció lassabban és ritkábban következik be. A csoportoknak ugyanis meg kell felelniük a létüket biztosító másoktól való megkülönböztetés állandóan jelenlévő inspiráló igényének. Ahogy Simmel írja, társadalmi szinten az „etnikai közösség" mint egész, a csoport „halhatatlanságára" utal, amelynek „saját élete, törvényei és egyéb jellemzői vannak" és nem akar eltűnni (1950: 26). Ebből következően csoportszinten az asszimiláció a csoportnormák megőrzéséért és a túlélésért folytatott állandó harc közepette megy végbe. Az asszimilációs tendenciák csoportszinten sem függetlenek az érdekvonatkozásoktól. A csoport a többségi társadalom azon mintáit veszi át és internalizálja, amelyekhez feltétlenül valamilyen érdeke fűződik.

Gordon kategóriái alapján vizsgálva az asszimilációt, a folyamat előrehaladottsága egyéni és csoportszinten különbséget mutat. Az asszimilációs folyamat nem párhuzamos lefutása annak tulajdonítható, hogy az egyén viselkedését a csoporthovatartozás ténye befolyásolja. A két interakciós mezőben felnövekvő egyénnel szemben mind „etnikai" mind „nemzeti terepen" mint társadalmi interakciós mezőben a szituációnak megfelelően más követelmények támasztatnak; ennek megfelelően más tudástartalmak elsajátítása válik szükségessé. A folyamat egyes állomásai nem feltétlenül ebben a sorrendben követik egymást, és mértékük is különböző lehet, de a változási folyamatok az identitásban mindenképpen változásokat hoznak magukkal. Minél zártabb és erősebb kohéziójú egy közösség, annál erősebb az etnikai kultúra megőrzésének tendenciája, annál kevésbé teszi lehetővé tagjai számára a csoportból való kiszakadást. Minél nyitottabb és felkészültebb más kultúra- és tudáselemek befogadására, s minél inkább kiterjeszti a primer csoport lojalitását és szolidaritásérzését a befogadó ország társadalmára, asszimilációja annál gyorsabbá válik.

Az amúgy is előrehaladott asszimiláció ellen a svábok különböző stratégiák kidolgozásával és működtetésével küzdenek. A modernizáció és az asszimiláció hatásai miatt kimerülő félben lévő belső tartalékok utánpótlása érdekében az eredeti anyaországgal megszakadt kapcsolatok újjáélesztésére támaszkodhatnak. A fennmaradni

kívánó kisebbségi kultúrának – túlélése érdekében – megfelelően kell reagálnia a történelmi távlatban az etnikai kultúrát fenyegető, más vonatkozásban azonban gazdagító magyar nemzeti kulturális törekvésekre is (Niederhauser, 1976, 1977).

9.2. Asszimiláció a történelemben

A Magyarországon új hazát kereső svábokat egy idegen kultúra jelrendszere és tárgyi világa vette körül. Ahhoz, hogy ebben a világban eligazodhassanak, szükségszerű volt az „új világ" értelemösszefüggéseinek, jelentéseinek megismerése (vö. Schütz, 1974). Az idegen kultúra kontrasztjában tolerálható és elfogadhatatlan elemek rajzolódtak ki. A tolerálhatóság, illetve az elutasítás a tudatosított különbségekre adott válaszoktól, a társadalmi-pszichológiai fenyegetettségtől, annak percepciójától, a saját kultúrába illeszthetőség lehetőségétől, valamint érzelmi és érdekszempontoktól függött. Eduard Glatz már 1844-ben Németországból betelepedett kortársairól megállapította:

> kisebb-nagyobb mértékben elsajátították a magyar nyelvet, magyarnak érzik magukat, s nem csak állampolgári mivoltukban magyarok, hanem szokásaikban is azzá váltak; anyaországuk pedig már régen idegen és külföldnek számít (idézi Seewann, 1992b: 294).

Pukánszky szerint „a nemzeti gondolat magasabbrendűségének felismerése, a magyar nemzeti mozgalom elsőbbsége és lendülete, közös történelmi tudat, ezek voltak a szellemi élet síkján azok az erők, melyek a magyarsághoz a partiális patriotizmus közösségérzésében közeledett művelt polgári réteg beolvadási folyamatát döntő módon irányították" (2000: 32). A városi német polgárság és iparosréteg polgárosodása és asszimilációja a német földről érkezett különböző társadalmi státusú csoportok közötti érintkezési és kapcsolódási pontok hiánya miatt a sváb paraszti rétegekre nem volt hatással; mivel nem voltak érdekeltek a polgárosodásban, nem követték polgárság már az 1820-as, 1830-as években jelentkező asszimilációs mintáit. Míg a magyarosodás a német polgárság esetében vonzó perspektívaként jelent meg,[1] a mezőgazdasággal foglalkozó eredeti faluközösségekben a zártság miatt és a gazdasági érdek híján a sváb parasztok asszimilációja a teljes magyarországi német vertikumon belül lassan felfutó folyamat volt. A sváb parasztok faluközösségei túlélést biztosító hagyományos életvitelüknek, értékrendszerüknek, saját kulturális szokásaiknak, endogám házasodási módjuknak köszönhetően, ám a mobilitási lehetőségek hiánya miatt is 1914-ig megőrizték etnikai jellegüket és etnikai identitásukat. A magyar államiság elfogadása a polgársággal ellentétben a parasztoknál önmagában még nem jelentett asszimilációs szándékot, mivel számukra kétségtelenül

> ... az antidemokratikus politikai berendezkedés folytán az állampolgári státus asszimilációs kényszerként jelenik meg. A mobilitási lehetőségek hiánya miatt ugyanakkor az asszimiláció [értsd a parasztok számára] pszichológiailag nem vonzó, mivel az odahagyandó kulturálisan meghatározott identitáshoz képest nem ígér számottevő társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális előnyöket (Csepeli, 1992: 75).

1914 után a mobilizációs csatornák nagyon szűk keresztmetszetben nyíltak meg. Seewann szerint a svábok egyre inkább „a befogadó társadalomhoz való alkalmazkodás termékeivé" váltak (1992a: 25). Ugyanakkor agrárkultúrájuk „szilárd keretei között megőrizték etnikai jellegüket" (uo). A mobilizációs lehetőségeket erőszakos elmagyarosító törekvések kísérték. Válaszként a svábok egy része az etnikai csoportok a saját etnikumhoz való kapcsolódást állította kultúrája, nyelve és identitásőrzése centrumába. Az ellenirányú német nemzeti szerveződés a disszimilatív tendenciáknak kedvezett.

A háború előtt Dunabogdányban a svábság tudata bizonyításra nem szoruló, egyértelmű valóságelemként épült be a mindennapi viselkedést irányító kultúrába. Svábnak lenni kétségbevonhatatlan evidenciát, az identitás számára biztos kapaszkodót jelentett. A csoport erős belső kohéziója, amelyet a nyelvhasználat, az endogámia, a szokások, a hagyományok, a normák intézményesített működtetése által vezérelt életvitel biztosított, nem látták veszélyeztetve a csoport létét. A csoport elvárásai nem, vagy csak igen csekély mértékben tűrték el az eltéréseket és a változtatásokat. A megítélések közvéleménnyé szerveződve büntető és jutalmazó minőségükben egyaránt jelentős szabályozó erőt képviseltek. A csoporton belüli társas viszonyok szabályozott jellegét, a csoportnormák szigorú betartását – bár akadtak, akik a kibeszélést, sőt a kiátkozást is vállalva nem voltak hajlandók a csoportelvárásoknak megfelelni – még nem kezdte ki az asszimiláció, érvényesülésüknek semmi sem állta útját.

A tárgyi kultúra ideológiai konnotációktól mentes, pragmatikus szempontok által vezérelt funkcionális átvétele nem zavarta meg ezt az értékegyüttest. Nem volt szükséges hozzá a befogadó társadalom elfogadó attitűdje sem. Ezért a hiányteneyzők generálta tárgyi világ átvétele gyorsabban ment végbe, mint a viselkedésminták rendszerének átalakulása.

Az anyagi-tárgyi kultúra átvétele abba a szélesebb körű alkalmazkodási folyamatba ágyazódott be, amely során a betelepedett sváboknak egy, az övékétől teljesen eltérő társadalmi, gazdasági, közigazgatási és földrajzi környezetbe kellett beilleszkedniük. A beilleszkedés mellett Weber-Kellerman szerint

> az is feladatuk volt, hogy ebben az új helyzetben a személyiségnek, családnak és a szűkebb közösségnek szilárd tartás adjanak a változások közepette, s megőrizzék és ápolják a létnek szellemi és zenei területeit, melyeket örököltek és sajátjuk... (1986: 119).

A magyar szellemi kultúra és értékvilág számos elemének átvételét és beépülését azonban a folytonosságot biztosító eredeti közösség viszonylag késői bomlása mellett a svábokétól eltérő, más szellemiséget képviselő jegyek is megnehezítették.

A második világháború után a falusi sváb lakosság asszimilációjának felgyorsulásában, s így Dunabogdányban is, több tényező együttes hatása érvényesült. A háborút követő modernizáció, a mobilitási lehetőségek szélesebb körben való megjelenése, kiegészülve a gazdasági kényszerrel, egyre több területen törte meg a zártságot. A kötelező magyar nyelvű iskoláztatás keretén belül elsajátított magyar szellemiséget és értékvilágot képviselő elemegyüttesek, az ehhez elengedhetetlenül szükséges akkulturáció, a nyelv- és kultúraváltás, a közép- és felsőfokú oktatásban résztvevők számának ugrásszerű növekedése, következésképpen a tradicionális közösségek és értékrendek bomlása, az eredeti etnikai tudáskészlet, a csoportosítási és önbesorolási támpontok

érvényvesztése mind hozzájárult ahhoz, hogy az akkulturáció, a nyelvváltás folyamata után az asszimiláció kiterjedjen a gordoni lépcső további fokaira. Dunabogdányban közrejátszott Budapest közelsége és az a földrajzi tény is, hogy a falu Pest megye sváb tömbjétől viszonylag távol, nagyobbrészt magyarlakta települések karéjában helyezkedik el.

A polgárosodás tendenciáit is magukba foglaló változások következtében egyre kevesebb lehetőség nyílt a legitim etnikai identitást hangsúlyozó megnyilvánulásokra, és a társadalmi szerepek struktúrájában bekövetkezet változások hatására a régi, stabil etnikai szerepviszonyok a falu határain kívül inkompatibilisekké váltak. Különösen a falun kívül egyre kisebbé vált az ún. „objektív" etnikai ismérvek jelentősége és egyre nehezebbé vált mozgósításuk. Az utánpótlási bázis nélkül az egyéni identitásokban bekövetkezett változások – utat nyitva az asszimilációnak – egyre inkább lazították a zártságot és a befelé fordulást. Az etnikai szerepvállalás a munkavállalás érdekében mozgásba jött mobilitás hatására opcionálissá és instrumentálissá vált, és a svábok szélesebb mezőben kapcsolódhattak be a modern társadalmi munkamegosztásba, és a nemzetbe. Közrejátszott ebben az a tény is, hogy a svábok a betelepedéskor magukkal hozott gazdasági és munkakultúrája a modernizáció magasabb szintjén állt, akár a magyarokénál, akár más itt élő kisebbségénél. Ezért az évszázados hagyományok bázisán a svábság a modernizációs akadályokat jobban vette és ez természetes asszimilációját is felgyorsította.

Ma Magyarországon a svábok „saját profil és saját nyelv nélküli kisebbséget" képeznek, és „az asszimiláció előrehaladott stádiumában találhatók" (Seewann, 1992b: 304). Saját tapasztalataim is azt bizonyítják, hogy a svábok etnikai túlélésük egyéni perspektíváit tekintve a meglehetősen előrehaladott az asszimiláció miatt krízishelyzetben vannak. „Az asszimilációt az állam tudatosan támogatta: a magyar név és a magyar anyanyelv szinte minden állami állás betöltésénél előnynek számított." (Bonifert, 1997: 10) A második világháborút megelőzően az asszimilációt a többség nyomása dominálta; a háborút követően azonban megnőtt a kisebbség aktivitása. Dunabogdány sváb közösségének zártsága megszűnt. Ennek ellenére – túlélési stratégiái működtetésének köszönhetően – az asszimiláció sem egyéni, sem csoportszinten nem fejeződött be. A magyar társadalmi-kulturális közeg a svábok számára mindennapi jelentések sorozata, de a végső asszimilációs állapotot egyetlen falubeli svábnál sem lehetett fellelni.

9.3. Akkulturáció

Az asszimiláció összfolyamatán belül Gordon első lépcsője az egyéni és csoportszinten egyaránt vizsgálható akkulturáció, amely során átvételre kerülnek a befogadó társadalom értékei, normái, beállítódásai, attitűdjei, kulturális viselkedésmintái, nyelve és tárgyi világa. Az egyén elsősorban az akkulturáció során tesz szert arra a társadalmi-kulturális tudásra, amely lehetővé teszi számára, hogy a befogadó ország viszonyai között ne pusztán eligazodjon, hanem a többséggel való kommunikációhoz és a létezéshez szükséges magától értetődőségekre szert tegyen. A kulturális asszimiláció identifikációs bázissá fejlődhet. Erre azonban csak akkor kerül sor, ha a kulturális minták attraktívak, könnyen és konfliktusmentesen beépíthetők és az átvevők meg-

elégedésével találkoznak. Az akkulturáció hosszan elnyúló folyamat lehet, amelynek nincsenek időbeli korlátai. A csoport akkulturációs szintje abban mutatkozik meg, hogy mennyi maradt meg a csoport tradicionális kultúrájából.

Tárgyi világukat tekintve a svábok teljesen asszimilálódtak. A másság tárgyi komponensei: sváb ház, öltözék, háztartási eszközök, amelyek korábban szintén a másság megjelenítésére szolgáltak, mára elvesztették jelentőségüket. Egyszerű, sötét, kevéssé díszes ruháikat ma már nem hordják, a tradicionális sváb ház ma már műemlék, vagy átépítették, nem készítenek parasztbútorokat, ősi foglalkozások, speciális ételek, szokások tűntek el, szólások, mondókák, rigmusok, dalok merültek feledésbe, a népviselet, a háztartási, lakberendezési és gazdálkodási eszközök, a gyertyaöntés, a mézeskalács-készítés eszközei, a múlt relikviái pedig bevonultak a falu helytörténeti múzeumába. Az első generációnak még vannak emlékei arról, hogy milyen sváb ételeket készítettek nagyanyáik, étkezési kultúrájukban azonban a magyar ételek dominálnak; az eredeti sváb ételeket csak a legritkább esetekben készítik el. A tárgyi környezet átalakulását csupán a német feliratú hímzett konyhai falvédők élték túl, de ezek elsősorban az első generáció konyháit díszítik.

A szellemi értékek átvételéhez, az új magátólértetődőségek megértéséhez és értelmezhetőségéhez a többség nyelvének ismerete feltétlenül szükséges. Az információhoz, a munkához, a gazdasági forrásokhoz való jutás függvénye a közös kulturális és nyelvi térben való részvétel. A nyelv a leghatékonyabb szervező elv, ami a kisebbség és többség egymásnak sok tekintetben ellentmondó érték-, érzelem- és érdekvilágát egybeszervezi. „A nyelv folyamatosan közvetíti a szükséges objektivációkat, amelyen belül a hétköznapi létnek értelme lesz." (Berger–Luckman, 1966: 22) Az idők folyamán a hétköznapi létnek nem csak etnikai, de nemzeti vonatkozásban is egyre több értelme lett. A nyelvi asszimiláció vizsgálatánál figyelembe kell venni azt az etnikai-nemzeti vonatkozásban nem eléggé hangsúlyozott tényt is, hogy a többségi nyelv túl azon, hogy elválaszt, össze is köt; reprezentációs, önkifejezési eszköz egyfelől, közvetítő és kapcsolatteremtő erő másfelől. „Az egyén a nyelvi kifejezőeszközökkel teremt tartalmi és érzelmi/pszichikai kapcsolatot a kultúrával." (Gyivicsán, 1987: 8) A magyar nyelv ezáltal a kisebbségi etnikai csoportok tagjai számára lehetővé tette a nemzeti kultúrában való részesedést, a kétkultúrájúság létrejöttét.

A magyar nyelvi asszimiláció irányába hatottak az anyaországgal megszakadt nyelvi kapcsolatok, aminek következtében

> A többségi etnikum gyűrűjében élők a gazdasági, társadalmi és politikai kapcsolatok, viszonyok hálójában a „többségiektől" átvett kölcsönszavakkal gyarapodtak (Pozsony, 1996: 173).

Az új fogalmakat a magyarból és sohasem a németből vették át, Hutterer szerint azért, mert a dialektust anyanyelvként beszélő idősebbek sem voltak korábban abban a helyzetben, hogy az iskolában, illetve a tágabb környezetben a német nyelv használatára lettek volna utalva (1961: 64). A gazdasági, politikai és társadalmi helyzet integráló és a kényszerítű elmagyarosítás hatására megállt a nyelvi kiegyenlítődési folyamata. A magyar irodalmi nyelv 19. században kezdődött előretörése következtében

a legelzártabb települések kivételével, a magyarországi svábok számára a magyar és nem a német jelentette az irodalmi nyelvet.

A nyelvi asszimilációt a tradicionális szellemi kultúra elemeinek elvesztése és befejezésképp „az archaikus kultúrát a többség nyelvéhez kötődő kultúra váltja fel" (Gyivicsán, 1985: 44). A magyarországi etnikai kisebbségek, köztük a svábok egynyelvű kultúrája mára kétnyelvűvé vált, s a magyar nyelvű környezetben élő kisebbségi csoportok saját kultúrájuk mellett a magyar nemzeti kultúra számos elemét is internalizálták. Gyivicsán szerint

> két kultúra találkozása folyamatának eredményeképpen a nemzetiségi közösségek eredetileg anyanyelvi kultúrája fokozatosan kétnyelvű kultúrává alakul át. (...) E kettős nyelvű és gyakran kettős tartalmú kultúra különbözőképpen funkcionáló rendszereket hoz létre, melyeken belül [egy ideig] az anyanyelvi kulturális elemek maradnak fölényben (...) de (...) hamar kialakulhatnak az olyan rendszerek is, amelyekben a többségi nyelvhez kötődő kulturális rendszerekben már csak néhány anyanyelven funkcionáló elem stabilizálódott (1993: 12).

Dunabogdány nyelvi asszimilációját nyelvszigeti helyzete, a háború előtti kötelező, majd önként vállalt magyar oktatási nyelv is gyorsította,[2] 1945 után pedig kifejezetten utilitarisztikus szempontok határozták meg. A nyelvváltás a kisebbség esetében nem jelentett mást, mint annak a legitim instrumentális és integratív szükségletnek a kielégítését, hogy tagjai képesek legyenek úgy gondolkodni és viselkedni, mint a többségi etnikum tagjai. A nyelvváltás a személyes érdekeket tükröző gyakorlati értékkel bíró társadalmi mobilitás stratégiája, amit a célszerűség, a gyakorlati értékek, a többségi társadalom gazdasági, politikai és kulturális életébe való beilleszkedés, valamint a kommunikációs folyamatokban való részvétel szükségessége és fontossága determinált (vö. Taylor et al., 1977). Csoportszinten ez azt jelenti, hogy az outgrouppal szemben a nyelvi dimenzióban már nem tudják megkülönböztetni magukat. Mint azt korábban megállapítottam,

> „A mobilizáción túl az urbanizációs, az interakciós kapcsolatok gyakoriságának megnövekedett száma, a különböző beszélő közösségek között létrejövő kapcsolatok, az oktatás, a média, a családi szocializáció csökkenő szerepe, a különböző munkahelyi-foglalkoztatási helyzetek mind hozzáárultak a nyelvi asszimilációhoz. Ezek a jelenségek az egyén szintjén mindenképpen az asszimiláció következő lépcsőinek irányába mutatnak." (Bindorffer, 1997a: 404)

A svábok Dunabogdányban nem álltak ellen a nyelvi asszimilációnak. Ellenállásra akkor kerülhetett volna sor, ha a sváb nyelv minden generációban be tudta volna tölteni anyanyelvi funkcióit. Mint azt a *Nyelvhasználat* című fejezetben kifejtettem, megtartásában vagy elhagyásában szerepet játszott a nyelv állapota, használhatósága, valamint a nyelvhasználathoz fűződő egyéni érdekek és érzelmek. A svábok a nyelvváltás folyamatában jelenleg a másodnyelv-domináns kétnyelvűség állapotában vannak, útban az új egynyelvűség felé (vö. Kiss, 1995). E folyamatot a passzív bilingvizmus

jellemzi, amit a kétnyelvűséget kutatók egyértelműen az egynyelvűség felé való közeledés jeleként értékelnek (vö. Romaine, 1989).

Ha a kisebbségi csoport saját társadalmi státusát már nem tudja nyelvi dimenziók mentén meghatározni, és a többséggel szembeni pozitív nyelvi megkülönböztetés nem lehetséges, vagy az etnikai lét nem igazolható a nyelvi kritériumok bázisán, a csoporttagok különbségeik hangsúlyozására más dimenziókat vesznek igénybe. A nyelv eltűnésének folyamatát a csoporthoz való tartozás tudata, a hagyományok egy részének sváb nyelvhez való kötődése valamelyest lelassíthatja, vagy a nyelvet zárványállapotában konzerválva mint a tradíció nyelvi megjelenítésének eszközét, megőrzendő értékként tételezheti, „de egy idő után az identitástudat nem nyelvi területekre kezd támaszkodni..." (Herman–Imre, 1987: 528). A sváb nyelv mint a kulturális identitás eleme és az etnikai túlélés megbízható indikátora Dunabogdányban az előrehaladott nyelvi asszimiláció miatt nem jelent túlélési stratégiai elemet (Bindorffer, 1998). Folyamatossága a vizsgált esetben az etnikai csoport fennmaradásának nem is létfontosságú feltétele. A központi kérdés sokkal inkább az, hogy az etnikai határok érzékelhetőek és érzelmileg átélhetők legyenek akkor is, ha azt más jellegzetességekkel, a kulturális vagy értékhagyományokhoz való ragaszkodással jelölik ki. A svábság etnikai határait tehát manapság sokkal inkább a névvel való azonosulás és a csoporttagság felvállalása és a tradíció által megjelenített kultúra folklór, a tradíciók és a szokások jelentik (vö. Bourhis–Giles, 1977). Sőt, az etnikai fennmaradás nem igényli feltétlenül „az illető kultúra érintetlen megtartását" sem (Smith, 1995: 30), módosult formában is közvetítheti azokat az értékeket, amelyeket a közösség átörökíthetőnek és adaptálhatónak tart.

Hiába állapítja meg Krappman, hogy „az az identitás, amit az egyén próbál megőrizni, főleg nyelvi megjelenítésre kényszerül" (1980: 19), Dunabogdány példáján kijelenthető: nem csak nyelvében él az etnikum. A nyelv elvesztése nem jelenti egyúttal a személyiségben mélyen gyökerező és ezért tovább fennmaradó kultúra elvesztését is; nem törvényszerű az etnikai csoport felbomlása, kohéziójának megszűnése vagy a csoport eltűnése (Győri-Nagy, 1985; Bindorffer, 1997b). Az etnikai kisebbség tovább élhet szokásaiban, zenéjében, táncaiban; a folklorisztikus elemeken túl vallásában, erkölcsiségében, értékeiben, normáiban, lokálpatriotizmusában és történelmi tudatában. Dunabogdány nyelvében megszűnni látszó sváb közösségének megtartó erejét manapság egyre inkább ezek a kulturális gyökerek jelentik. Mindamellett kétségtelen az is, hogy a svábok kollektív tradíciói, rítusai, ünnepei, nyelvi emlékei ebben a faluban is erodálódtak; hol a modernizáció, hol a politikai kezdte ki időtállóságukat. Számos olyan érték maradt azonban fenn, ami pótolhatja azt a kohéziós hiányt, amit nyelvvesztés folyamata és a hozzá kötődő kultúraelemek eltűnése okozott.

A zene, a tánc, a megőrzött szokások, értékek, a lokálpatriotizmus mint identitáselemek alkotta kulturális bázis fontosságát azért is hangsúlyoznunk kell, mert a nyelv elvesztése következtében, illetve az előrehaladott nyelvi asszimiláció miatt a sváb etnikai identitás nyelvi megjelenítésére nem, vagy csak áttételesen, a kulturális hagyományok megőrzésén és csoportszintű reprezentálásán keresztül kerülhet sor; ez jelenti az etnikai identitásérzés megmaradásának biztosítékát. A faluközösség a maga keretei, és lehetőségei között megteremtette a túléléshez szükséges természetes önkifejezés módozatait. A hatvanas–hetvenes évek óta egyre több sváb esküvőre került sor,

és nem kellett ahhoz tánccsoport, hogy a polka, a keringő vagy a hupfedli a bálok el nem feledett, kedvelt táncai maradjanak. A fiatalok itt tanulták meg nagyapáik és nagyanyáik kedvelt táncait. A második generáció számára szüleik kultúrája bizonyos mértékben még kézzelfogható valóságot jelent, de a globalizációs hatásoknak valamint asszimilációs kihívásoknak kitett sváb népesség erejéből a harmadik generáció etnikai szocializációjára gyakorlatilag már csak nagyon korlátozottan futja. Az energiákat az eddig megmaradt zenei és tánchagyományok és a vallási ünnepekhez kapcsolódó rítusok megőrzésére fordítják. A hagyományőrzés a harmadik generáció esetében szinte kizárólag a zene területére korlátozódik. Ezt támasztja alá a megfigyelés is, hogy amíg a nyelvváltás a modernizáció következtében a mindennapok gyakorlatában, a profán életben funkciótlanságra ítélt sváb nyelvről való áttérés a magyarra viszonylag gyorsan lezajló folyamat, és a fiatalabb nemzedékben már nincsenek érzelmi konnotációi, a kultúra, a hagyomány, a folklór területein mélyebb érzelmi meghatározottságot tapasztalhattunk. Míg a hétköznapi életben a nyelvhasználat a teljes nyelvi asszimiláció felé mutat, a hétköznapjaiban túlnyomó többségében magyarul beszélő közösség az ünnepeken igyekszik az eredetileg csak az anyanyelven működtetett szokásrendszereket megőrizni; az ünnepekhez, búcsúkhoz, bálokhoz, átmeneti rítusokhoz kapcsolódó szokások reprezentációjakor a nyelvemlékek megőrzésének érdekében többnyire törekszenek a sváb nyelv használatára. A nyelvi emlékek a szokások fenntartásával és reprezentációjával együtt jelenthetnek stabilizáló funkciót az etnikai túlélés biztosításában, önállóan nem. A nyelv ily módon való megőrzésének törekvése a harmadik generáció mint átvevő generáció számára értékorientációs jelleggel bírhat.

Az akkulturáció szintjén végbemenő tudatos és érzelmi szinten egyaránt lezajló asszimiláció minden generációban változásokat hozott, de az életkori sajátosságoknak betudhatóan különböző mértékben. A generációs sajátosságokat tekintve az első generációban a kulturális repertoár etnikai bázisa még szilárdnak mondható; az etnikai viselkedésminták, értékek, normák ebben a generációban még töretlenül átöröklődtek. A kétkultúrájúság megnyilvánulásainak lehetünk azonban szemtanúi az anyagi kultúra területén, a nyelvhasználatban, a mindennapok rutinjaiban, a művelődésben, a nemzeti ünnepeken vagy például az emberek életét, Magyarország helyzetét, más etnikai kisebbségeket megítélő állásfoglalásokban.

A második generáció etnikai bázisa az átörökítés folyamatosságának megszakadása, a zártság megszűnése, az etnikai „szocializációs tér beszűkülése" (Radó, 1992: 135) és a kizárólag magyar nyelvű és szisztematikus iskoláztatás miatt kevésbé rendelkezik az első generációhoz hasonló stabilitással. Ez a generáció minden kétséget kizáróan kétkultúrájú. Magyar nyelvtudása anyanyelvi szintű, műveltsége, tudásanyaga bázisát a magyar kultúra biztosítja; a kívülálló számára semmi sem különbözteti meg a magyaroktól.

A harmadik generáció életében az etnikai kultúra gyengüléséről beszélhetünk. Egy értelmiségi lány így vallott nyelvi és kulturális szocializációjáról: *„Azt kellene mondanom, hogy az anyanyelvem sváb, mert az anyámé is az, de mégsem tudok úgy svábul, mint magyarul. Gyere ide, menj oda, legfeljebb ilyesmiket. Tudod, a mi generációnk már a Kádár-rendszerben járt iskolába, és teljesen olyan oktatást, nevelést kapott, mintha a magyar nemzetiség tagjai lennénk. Magyar történelmet tanultunk, magyar népdalokat. Magyar népmeséket olvastunk, azt olvasom a gyerekeimnek is.*

Nekem soha nem olvastak sváb népmesét, mert ilyen nem volt, vagy sváb népdalt sem énekelt az anyám, mert ilyen se volt, legfeljebb németet, ha emlékezett egyáltalán valamire. Mert ami német volt, azt ő is az iskolában tanulta. Pl. az iskolában tanult meg németül imádkozni. Van is egy német imakönyve. Minden hónap első vasárnapján azt viszi magával."

Miközben a monokultúra irányába való fejlődés jeleit tapasztalhatjuk a nyelvhasználat, a kultúraelsajátítás és kultúrahasználat területén, e jellegzetességek mellett megjelennek a globalizáció következtében megteremtődő multikulturális variánsok is. A fiatalok, ha érdeklődnek is őseik szokásai, életmódja iránt, ha el is mennek a sváb bálokra, az ő életükben ez az életmód már nem jelenik meg identitáselemként, nem határozza meg mindennapjaikat, ez számukra már nem az élet természetes része. Nagyszüleik szokásainak jelentős része, tárgyi világa, az emlékezetből rekonstruált népviselet, a kihalófélben lévő nyelv, a ritkán készített sváb ételek kuriózumnak és múzeumi kultúrának számítanak. A globalizáció hatására az asszimiláció mindhárom generációban olyan területekre is kiterjed, mint a fogyasztási szokások, szabadidő-felhasználás, zene, film, televíziózás, sportolás és egyéb tömegkulturális javakban való részesedés.

„A hétköznapokban nincs már semmi, amire azt mondhatnánk, sváb, hacsak az nem, ahogyan mi dolgozunk. A gyerekek el-eljönnek a sváb bálokra, de azt hiszem, a diszkót sokkal jobban szeretik. Talán a szorgalom, a kitartás az egyetlen, amit örökségként átadhatunk a gyerekeinknek" – utalt így az értékrendszer svábokat meghatározó másságára egy második generációs értelmiségi asszony.

A kultúra, a tradíciók reprezentációja és a csoporttagság között szoros kapcsolat áll fenn, ugyanakkor megfigyelhető a csoporttagságot nem, csupán a származást felvállaló kultúrahasználat is. Az etnikai csoport túlélési stratégiájaként számba vehető etnikai kultúra szoros összefüggést mutat a név, származás, csoporttagság elemeivel, csoportkohéziót növelő funkcióval bír, s generációtól függetlenül fontos identitáselem.

A nyelvváltás miatt az etnikai lét megőrzésének, az etnikai identitástudat és a csoportkohézió erősítésének bázisa az erős származástudat és a csoportba való önbesorolás talaján a kollektív kulturális tradíciókra tevődik át. A kultúra megtartó, túlélést biztosító ereje azonban csak akkor érvényesülhet, az átörökítés csak akkor lehet sikeres, ha tradicioális elemei szervesen beépülnek az utódgenerációk életébe, funkciójuk van és igényeket, szükségleteket elégítenek ki. A funkciótlan elemeket kiejti az idő, elfelejti a gyakorlat. Minél több átörökített etnikai-kulturális elem szervesül, annál nagyobb az esély az etnikai csoport fennmaradására. A tradíció, illetve a jelenbe illesztet tudatos felvállalása, a mindennapi életbe való beépíthetősége az etnikai csoportlét fenntartásának, az etnikai identitás megőrzésének próbaköve és a csoportkohézió biztosítéka. A zenei és tánchagyományok átörökítése azért lehetett sikeres, mert a szervesen beépülésük biztosított volt az utódgenerációk életébe is. A nyelvhez kapcsolódó folklór áthagyományozása azonban a nyelvi szocializáció folyamatosságának megszakadásával lehetetlenné tette a beépülést, ezért ebben a faluban nyelvi emlékekre nem vagy alig lehet akadni. A pozitív önkép elemei ugyancsak túlélték a generációkat.

Az etnikai identitás megőrzésének az átörökített etnikai tudás és kultúrakészlet elemeinek funkcionális beépülésén túl további feltétele, hogy az átörökített közös etnikai tudáskészlet által felkínált elemkombinációk ne kerüljenek ellentétbe az identitáskonstrukció

más, nem etnikai vonatkozású identitáselemeivel, hanem olyan konstrukciót legyenek képesek létrehozni, amelyben az elemek kiegészítik egymást. Fontos továbbá, hogy származása és felvállalt csoporttagsága miatt a többség ne korlátozza a kisebbség kulturális reprezentációit. Dunabogdányban a kulturális reprezentáción keresztül manifesztálódó „népi" kultúraelemek jelentették és jelentik részben ma is az etnikai csoportkultúra legfőbb stabilizátorát, azáltal az etnikai lét fennmaradásának, az etnikai identitás működtetésének biztosítékát. Ebben az összefüggésben bizonyítottnak látszik, hogy az etnikai identitás nem a csoportjegyek automatikus terméke, hanem ezek mozgósításának, vagy elhalványulásuk esetén szimbólumokkal való helyettesítésüknek az eredménye, tehát az etnikai identitás a csoportjellemezők reprezentációja (Kovács, 1992).

A magyar kultúra, a nemzeti tudáskészlet érzelmi szinten átélt és kognitív elemei, valamint a tömegkultúra az együttélésből következően, és az iskoláztatás, valamint a tömegkommunikáció által közvetítetten mindhárom generációban jelen vannak. Az akkulturáció a második generációtól kezdődően és a harmadik generációban egyéni szinten meglehetősen előrehaladott, de teljességében nem befejezett. Esetükben az asszimiláció ellen hatnak a csoportszinten kifejlesztett és működtetett túlélési stratégiák, amelyek az egyéni szintre visszahatva és az egyént érzelmileg befolyásolva igyekeznek a folyamat befejezését meggátolni, és a kétkultúrájúság állapotát fenntartani. A tradicionális kultúraelemek ilyen stratégiai elemként vesznek részt az identitás megőrzésében. Fontos csoportösszetartó erőt képviselnek, kijelölik a sváb közösség határait.

Az akkulturációhoz nem szükséges a befogadó társadalom elfogadási attitűdje, következésképpen nem feltétlenül szükséges, hogy az egyén referenciacsoportja megváltozzon. A gordoni asszimiláció további lépcsőfokaihoz azonban a befogadó társadalom elfogadása is szükséges. Az egyén életében ekkor bekövetkezhet (mint ahogy a magukat magyarnak valló másodgenerációsoknál, és a harmadik generációnál be is következett) a referenciacsoport változása. Az 1960-as évekre, miután megszűntek a többség kirekesztő, diszkriminatív attitűdjei; a magyar többség és a sváb kisebbség interakciós kapcsolatának pozitív irányú változása és intenzitásának növekedése. A svábok egyéni asszimilációjának útjában gyakorlatilag már semmi sem állt.

9.4. Strukturális asszimiláció – mobilitás

A második lépcső, a csak egyéni szinten vizsgálható, az igencsak tudatos strukturális asszimiláció, azaz belépés a befogadó társadalom intézményeibe, klubjaiba, melynek során az egyén referenciális csoportot vált. A strukturális asszimiláció az egyén számára társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális előnyöket kínál. Az akkulturáció nem vezet feltétlenül strukturális asszimilációhoz, de a strukturális asszimilációt szükségszerűen megelőzi, mintegy előkészítve a talajt a társadalmi integráció, a gazdasági helyzet megváltoztatása és a társadalmi mobilitás számára. A társadalmi rétegzettség szubjektív átstrukturálása, a mobilitási pályák felgyorsíthatják és erősíthetik az asszimilációs tendenciákat, ha a mobilizáció folyamata a társadalmi változások sodrában gyorsabb, mint az asszimilációé (Deutsch, 1969). A változásoknak kitett tradicionális etnikai jellemzők elvesztése azonban függ az identitás

és a tradícióhoz való kötöttség erősségétől, és a csoport tagjainak mobilizációs képességétől. A mobilitás dinamizmusa akár teljesen felszívhatja a kisebbséget. Ahhoz azonban, hogy a mobilizáció folyamatai beindulhassanak, a mobilitás igényével fellépő csoportok mellett nyitott és rugalmas befogadó társadalom szükséges. Természetesen a felszívó mobilizációnak költségei is vannak. A személyiség- és értékváltás, a magátólértetődőségek átfogalmazása önfeladáshoz vezethet. A merev társadalomszerkezet, az elutasítás vagy a csoportok zártsága esetén a változási folyamatokra nem vagy csak nehézségek árán kerül sor. A dunabogdányiak között ilyen önfeladásra csak olyan esetekben került sor, amikor az egyén elköltözött a faluból és megszakította kapcsolatait eredeti közösségével.

Dunabogdányban a megélhetést lényegében mindig a föld jelentette. A falu lakossága a betelepülés óta földműveléssel, gyümölcstermesztéssel és -eladással foglalkozott. A termőföld mennyisége sem a Duna árterületén, sem a falu fölött emelkedő hegy oldalában nem volt elegendő, pedig a múlt században a falu határát szükségképpen és jócskán túllépve kb. 1000 holdnyi földet műveltek meg. Minősége sem volt alkalmas szántásra-vetésre, így lehetetlen volt, hogy a családok csupán ebből éljenek meg.

A család nem csupán szociális, de gazdasági egységnek is számított. A föld-, és kertművelést, illetve gyümölcstermesztést szigorúan a családi, gyakran önellátó gazdálkodás formájában végezték. A föld minden évben kemény próbára tette a dunabogdányi parasztokat is. Általában az volt a szokás, hogy a férj édesanyja irányította a ház körüli munkát és a gyümölcsöst, menye dolgozott a ház körüli kertben, s alkalmanként valamelyikük piacozott. A gyerekeket nagyon korán munkára fogták, feladatuk elsősorban a gyümölcsszedés volt. A nagyobb fiúgyermekek emellett a kőbányába is jártak, a lányoknak pedig főzniük kellett.

A föld által megszerezhető jövedelem tehát kevésnek bizonyult a többgenerációs, döntő többségében szegény nagycsaládok számára (bár a magcsaládonkénti gyerekszám átlagosan 2–4 főre korlátozódott). A dunabogdányiak szerint, csak a földjéből senki sem élt meg. A fő foglalkozásként űzött földművelés, azon belül is elsősorban szőlő- és gyümölcstermelés, borkészítés és kertgazdálkodás mellett a lakosság már a kezdetekben is különböző kiegészítő tevékenységek folytatására kényszerült. A mezőgazdasági munkára férfiak és nők esetében egyaránt ráépült valamilyen más kiegészítő jövedelmet biztosító foglalkozás is.

A vagyoni tagozódás alapjának a birtokolt földterület nagysága számított. Az 1941-es adatok szerint 1 holdja 9, 1–3 holdja 108, 3–5 holdja 43, 5–10 holdja 38, 10–20 holdja 16, 20–50 holdja 1 főnek volt. (A csoportok többsége állandó jövedelem-kiegészítésre szorult.) Átlagosan a svábok 60 százaléka járt nyaranta rendszeresen a kőbányába követ vágni. A kővágás és a kőfaragás „ellesett" szakmák voltak, semmilyen segédlevél felmutatása nem volt szükséges az alkalmazáshoz. Sokukat nagyobbacska fiúgyermekeik is elkísérték. A férfiak „látástól vakulásig" robotolhattak; és robotoltak is – a munkaidőt a tulajdonos nem szabta meg, mindenki annyit dolgozott, amennyit akart és bírt. Mivel sokuknak volt szükségük a munkára, munkásokat viszont csak korlátozott számban alkalmaztak, *„megszabták egymás közt, hogy egy-egy családból hányan mehetnek követ vágni"* – mesélte egy idős asszony. A legszegényebb rétegből kikerülő asszonyok saját kertjük művelése mellett napszámot vállaltak, sőt az is előfordult, hogy segédmunkásként a bányába jártak. A szakképzettséget és

bizonyos művészi hajlamokat is igénylő kőfaragói munkát végzőket jobban megfizették; ők szobrokat, kálvária-stációkat, szószéket, kereszteket, lépcsőt, kaput, ablakkeretet, sírkövet, padot, ládát, itatóvályút, kútkávát, készítettek.

A 3–5 és az 5–10 holdas törpebirtokosok rétegéből kerültek ki a kisiparosok és a kiskereskedők. A kisiparosok egyedül dolgoztak, segédet, inast nemigen tudtak tartani. A kiskereskedők csak saját termékeiket vitték piacra, ugyanis termékeit mindenki igyekezett maga értékesíteni. Az 5–10 holdasok nyári gyümölcsszedés és eladás idejére bérmunkásokat fogadtak fel; terményeiket maguk értékesítették. Ebben a rétegben előfordult, hogy a gyerekek ipart tanulhattak, s csak nyáron segítettek be a jövedelemszerzésbe. Ha a polgárosodást mint a mobilizációt elősegítő tényezőt tekintjük, akkor elmondhatjuk, hogy ez a réteg volt a legmobilabb, és itt jelentek meg leginkább a polgári életmód jegyei is. Ebben a rétegben jelentkeztek szinte egyedül a névmagyarosítás asszimilációs tendenciái is. Az asszonyok elsősorban a háztartással és a földműveléssel foglalkoztak, s többnyire irányították a földdel kapcsolatos munkálatokat, és a hajnali kofahajóval a közeli Budapestre vitték a gyümölcsöt eladni.

A vagyoni rétegződés következő csopotját a helybéli 7 kocsmatulajdonos és a gyümölcs-nagykereskedéssel és szállítással is foglalkozók jelentették 10–20 holdas, vagy nagyobb kisbirtokaikkal. Ez a réteg azonban nem csak a faluban birtokolt földeket, hanem pl. az egri borvidéken is. Emellett bérelt földdel is rendelkeztek, és termeltettek is. Nem csak képesek, de kénytelenek is voltak állandó cselédeket vagy bérmunkásokat alkalmazni. Bérmunkásaik a falu legszegényebb rétegeiből rekrutálódtak, habár a szegényebbek nem szívesen álltak vagyonosabb falubelijeik szolgálatába. Ha rászorultak, inkább falun kívül vállaltak napszámot. A kocsmatulajdonosok feleségei gyakran együtt vezették férjükkel az üzletet, igazgatták a kevésszámú, de állandó alkalmazottat. A termény-nagykereskedelemmel foglalkozók esetében az asszonyok nagyon gyakran együtt utaztak férjükkel. Mivel Bécsbe is szállítottak, a sváb anyanyelvi dialektus mellett beszéltek németül is. Bár vagyoni helyzetét és falun kívüli kapcsolathálóját tekintve ez a réteg polgárosodhatott volna leginkább, köztük volt a legerősebb a tradicionális életmódhoz való ragaszkodás.

A falu vagyoni rétegződésében a legmagasabb szintet azok a falubeliek képezték, akik földbirtokaik nagyságát tekintve meghaladták a 15 holdat. A falubeli átlaghoz képest nagy földtulajdon együtt járt a kőbánya tulajdoni részesedésével és más falun kívüli befektetésekkel. Ez a réteg néhány, a falubeliek szemében rokonsági klánként megjelenő családot jelentett. A falubeliek alsóbb szintjeitől erősen elkülönültek, esetenként, bár házuk volt a faluban, nem laktak állandóan Dunabogdányban. Ebből a rétegből került ki a falu elitje, vezető rétege, és bírája is. A falu minden közérdekű kérdésében ezek a vezető családok mondták ki a döntő szót. Értelmiségi rétege Dunabogdánynak a második világháború előtt gyakorlatilag alig volt.

A két világháború közötti időszakban Budapest közelsége ellenére csekélyek voltak a társadalmi mobilitás esélyei – részben a paraszti mivolt, részben az etnikai zártság, az etnikai intézményrendszer stabilitása és falun belül konzerválódott vagyoni rétegzettség miatt. A nemzedékek közötti erős, a szigorú mintakövetésben, a közös és homogén élettapasztalatok reprodukálásában megnyilvánuló mobilitási zártság korlátozta az egyén, köztük is elsősorban a nők mozgását a munkaerőpiacon. Lényegét tekintve az etnikai csoport nem támogatta a mobilitást. A vertikális mobilitás

lehetőségét ugyanakkor a névváltozás és a teljes asszimiláció, a magyarrá válás jelentette, és a második világháborút megelőzően a vizsgált első generáció felmenői, de még az első generáció tagjai sem voltak erre hajlandók. Ez azt jelenti, hogy az etnikaival szemben kevésbé hangsúlyos magyar nemzeti identitás sem játszott szerepet a mobilitásban. A kilépési mobilitás Dunabogdányban gyakorlatilag egy-két gazdag családra terjedt ki, amelyek – a kutatás idején az első generációba sorolható – gyermekei értelmiségi pályák felé orientálódtak

A háború előtti Dunabogdányban, egy-két kivétellel, 6 elemit végeztek a dunabogdányiak. A továbbtanulás kivételes és nagy dolognak számított. Ennek oka nem csupán a szegénység volt, hanem az is, hogy szükség volt a gyerekek munkaerejére. 1906. május 14-én egy tanfelügyelői jelentésből kiderül, hogy „sok a mulasztás. A nép annyira küzd a létfenntartással, hogy 10 éven felüli fiúgyermekeiket a kőbányába küldik kenyérkeresetre. Méltányolva a körülményeket szükséges a tanévet előbb befejezni". Polgáriba, felsőbb iskolába csak a legritkább esetben kerültek gyerekek. A háború előtti vagyoni állapotokra jellemző, hogy az 1941-es népszámlálás adatai szerint a falu 607 lakóházából egy volt emeletes, 584 vályogból készült, és csupán 197-ben volt villany. Az iskolázottsági viszonyokat tekintve: 374 fő végzett 4 elemit, 1687 főnek volt meg a 6 elemije. 8 osztályos gimnáziumot 23 fő végzett, s mindössze 9 főnek volt főiskolai végzettsége (Forrás: KSH, 1947). Áttörésre csak 1948 után került sor, amikor egy visszaemlékező szerint a dunabogdányi általános iskolában végzettek 80 százaléka ment középiskolába.

A társadalmi mobilitás esélyei, lehetőségei a falu sváb lakosságának túlnyomó többsége számára a falu határáig terjedtek. A mobilitási zártság további okai a rendkívül erős tradíciókban, közösségi normákban és túlélési stratégiákban, közösségmegtartó házasodási, öröklési szokásokban, tehát egyfajta befelé fordulásban keresendők. Giddens szerint a nemzedékről nemzedékre reprodukált közös élettapasztalatok homogenitása attól függően erősödik meg, hogy milyen mértékben korlátozódik az egyén mozgása a munkaerőpiacon olyan foglalkozások körére, amelyek hasonló anyagi eredményt hoznak (idézi Andorka, 1982: 11). A háborút megelőzően a kilépési mobilitás aránya Dunabogdányban a teljesen zárt közösség miatt gyakorlatilag mérhetetlenül alacsony volt. A társadalmi mobilitás hiánya kiküszöbölte azokat a mobilitással szükségszerűen együtt járó modernizációs hatásokat, amelyek felbomlasztották volna a tradicionális kötelékeket, és meggyengítették volna a közösség kohéziós erejét. A mobilitási zártság másik oka az esélyegyenlőtlenség, egyfajta társadalmi (és politikai) kizárás volt egy erősen elmagyarosítani szándékozó közeg elvárásrendszerében, aminek a dunabogdányiak nem akartak megfelelni. A mobilitásnak bizonyos területeken (pl. kiskereskedelem, értelmiségi pályák) előfeltétele volt a névmagyarosítás, amelynek Dunabogdányban a közösség erőteljes ellenállása miatt nagyon kevesen tettek eleget. A mobilitáshoz tehát előbb asszimilálódni kellett. Anderson megállapítása, mely szerint

> a társadalmi mobilitásnak nagy ideológiai és gyakorlati stabilizáló értéke van a rendszeren belül. Az egyéni helyzet javításának lehetősége az egyéni feltörekvést ösztönzi – szemben a kollektív akcióval (idézi Andorka, 1982: 12),

tökéletesen ráillik a vizsgált helyzetre. A társadalmi mobilitás falun belül tartásával igyekeztek kiküszöbölni azokat a mobilitási hatásokat, amelyek felbomlasztották volna a tradicionális kötelékeket, és meggyengítették volna a közösség kohéziós erejét. Mivel a mobilitási lehetőségeket gyakorlatilag mesterségesen korlátozták, ez az asszimiláció számára is gátat jelentett. Ugyanakkor ez az az időszak, amikor a magyar többségi szemlélet a nyelvi asszimiláción keresztül igyekezett a magyar nemzeti identitást erősíteni a lakosságban.

A háború utáni represszió időszaka alatt vagyoni, társadalmi helyzetük, politikai és társadalmi megítélésük jelentősen leromlott. Az otthon maradottakat büntetésből megfosztották földjüktől. Az ötvenes évek elejére konszolidálódott ugyan valamelyest a helyzet, de a faluban a vagyonuktól megfosztott, házaikból kitiltott svábok lecsúsztak a legszegényebbek rétegébe. A viszonyok politikai rendeződése után megszűnt a mobilitást akadályozó gátak jelentős része, a felgyorsult modernizációs tendenciák és a felbomlásnak indult tradicionális közösség objektíve növelték mind az inter-, mind az intragenerációs mobilitás esélyeit. Az intergenerációs mobilitás megfigyelhető az első és a második, és a második és a harmadik generáció között is. Az intragenerációs mobilitás nemre való tekintet nélkül leginkább a második generációt jellemezte. Az első generációban elsősorban a férfiak végeztek nyolc általánost, vagy akár középiskolát. A hatvanas években egyre többen érettségiztek és kerültek egyetemre – szinte mobilitási boomról beszélhetünk –, és vállaltak munkát a közeli városokban, ingáztak falu és város között.

Az a tény azonban, hogy a parasztság létszáma megcsappant, s leszármazottaik más osztályokba és rétegekbe léptek ki, annak is tulajdonítható, hogy a vagyonelkobzások majd a téeszesítés következtében megfosztották őket létalapjuktól, a földtől. Ezért a strukturális mobilitás az első generációt is – ezen belül is leginkább a mezőgazdasági munkákhoz csak vékony szálon kötődő férfiakat – meglehetősen magas arányban érintette. A nők esetében más volt a helyzet. Mivel korábban is ők kötődtek jobban a földhöz, és valakinek amúgy is be kellett lépnie a tsz-be, a földet a nők vitték be. Mivel azonban a falu határában található földek nagyüzemi szántóföldi művelésre alkalmatlanok, a tsz igen gyorsan kiadta a földeket háztáji művelésre. Így a parasztok gyakorlatilag visszakapták a földjeiket, s úgy érezhették, ismét önállóan gazdálkodhatnak. A tsz-ben megtanultak állatot tartani, s fejték a 220 tehenet. A visszaadott földön ismét újra kezdték a gyümölcstermesztést, és tovább robotoltak reggeltől napestig.

A több lábon állás tradíciója a háború után is tovább élt. Ezt az anyagi biztonságra való törekvés mellett a közmondásos és a svábok önértelmezésében, önképében nagyon fontos szorgalom és gazdagodási vágy is motiválta. A nőknél a legjellemzőbb a tsz-tagság és mellette az egyéni gazdálkodás volt. Érdemes felfigyelni azonban az egyéni gazdálkodás-bedolgozás konstrukcióra. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy az asszonyok háztartásbeliek, emellett teljesítménybérért bedolgoznak a tsz ipari melléküzemágába. A több lábon állást mutatja az is, hogy még a tsz-ben dolgozó asszonyok is vállaltak időnként bedolgozást, „kosaraztak", óraszíjat készítettek darabbérben vagy varrtak. Az 1980-as években a termés értékesítésének problémái, valamint munkaerőgondok miatt nagyon sok gyümölcsöst kivágtak, és a földeket eladták üdülőtelkeknek. A szőlőtermesztést azonban nem adták fel; s a saját bor elkészítése saját

szőlőből – iskolázottsági szintre és foglalkozásra való tekintet nélkül – ma is fontosnak számít a faluban.

Az önállóan gazdálkodó családok száma már az első generációban is megcsappant, a második generációban pedig gyakorlatilag megszűnt. Ez azonban semmi esetre sem jelentette, hogy a földtől megváltak volna. Bármilyen iskolai végzettség vagy foglalkozás mellett a föld megőrizte fontosságát a lakosság életében. Ezekben az esetekben a földből származó jövedelem esetleges, és a földművelés inkább a tradíciókhoz való ragaszkodás jele, mint a megélhetés biztosítása.

Az első generáció időben hosszan elnyúló akkulturálódási folyamatát az ötvenes évek végén követte a mobilitás által előkészített és lehetővé tett gordoni asszimilációs trend második lépcsője. A svábok számára a társadalmi cselekvések horizontja ekkor bővült ki, s ez a kulturális normák, értékek kontingenciáinak kibővülésével járt és életvilágukat pluralizációját vonta maga után. A strukturális asszimiláció az első generációt tömegesen nem érintette. Ennek oka a közép, valamint a felsőfokú képzettség hiányában keresendő.

A költség–nyereség szempontjai érvényesültek azoknál az első generációs névváltoztatóknál, akik egyes állások megszerzéséhez vagy tanulási lehetőségek miatt magyarosították családnevüket. A modernizáció kiváltotta mobilizáció, a nyelvi asszimiláció folyamata, amely lehetővé tette vagy mások esetében megkönnyítette a javakhoz való hozzájutást, ugyancsak leírható a költség–nyereség dimenzió mentén. Ez a második nemzedék tagjainál meg is figyelhető. Az iskoláztatás és a falun kívüli munkavállalás szinte szükségszerűségként hozta magával a strukturális asszimilációt. Ebben a generációban a tudatos szerepvállalás a falun kívüli „magyar" életben referenciacsoportként a saját csoport mellett a magyarok is megjelennek. Ennek jele az is, hogy falun kívül magyarnak nevezik magukat, s a magyart vallják anyanyelvüknek. Több olyan másodgenerációs svábbal találkoztam, akik különböző cégeket vezetnek, mérnökök, orvosok, egyetemen tanítanak. A magukat magyarnak és magyar anyanyelvűnek valló másod- és harmadgenerációsok számára az elsődleges referenciacsoport a magyar. A háború utáni mobilitás okának kérdésében érdekes helyzet következett be. Mivel a hagyományos földművelés és gyümölcstermesztés gazdaságtalanná vált, a tradicionális etnikai normák követése és a pozitív autosztereotípiák működtetése érdekében gyakorlatilag elengedhetetlen volt, hogy a dunabogdányiak kilépjenek paraszti mivoltukból.

9.5. Maritális asszimiláció

A csak egyéni szinten vizsgálható maritális asszimiláció az összeházasodást jelzi és érzelmi dimenzióban kell értelmeznünk. Dunabogdányban a csoport biológiai folytonosságát biztosító önmegtartó csoportnormák nehezen tűrték el az idegenek beszivárgását a faluba, s bár az őshonos református magyar lakossággal többé-kevésbé súrlódásmentesen éltek, s mint egy idős asszony állította *„magunkhoz asszimiláltuk őket"*, a kontinuitás érdekében követett és vallási meggyőződésükkel is alátámasztott szigorú normakövetésük nem engedett meg semmiféle keveredést, összeházasodást a két, vallásában is különböző etnikai csoport között. A sváb közösség

komolyan küzdött homogenitása megtartásáért. Sváb svábbal házasodott és a faluban maradt. Míg a azonban fiúk egy-egy esetben megengedhették maguknak, hogy máshonnan hozzanak sváb és mindenképpen katolikus vallású feleséget, a lányoknak legfeljebb csak más faluba lehetett férjhez menni. Természetesen előfordult, hogy a környékből került férj, de még ha sváb is volt, említése kapcsán soha sem mulasztották el hozzá tenni, hogy honnan jött. 1945 előtt magyar házastárs igencsak elvétve került a faluba. Az első falun belüli sváb–magyar esküvőre – egy visszaemlékező szerint – az 1950-es évek elején került sor, amikor egy sváb fiú vett el egy telepes lányt.

Természetesen a csoport zártságának megőrzésében a házasodási lehetőségek előírásában a gazdasági érdekek is szerepet játszottak. A vagyont mindig, mindenkinek és mindenáron gyarapítani kellett. A közösség normái szigorúan előírták, hogy a családnak össze kell tartania és gyarapodásáért mindenkinek, gyereknek, felnőttnek egyaránt, fel kell áldoznia magát. Az anyagi jólét biztosítása érdekében a svábok ma is mindent megtesznek, de a „vagyon vagyonhoz házasodik" követelménye mára érvényét vesztette.

Az első generációból egyetlen olyan válaszadóval sem találkoztam, akinek ne sváb házastársa lett volna, még ha más faluból származott is. Megkérdezett gyerekeik 76 százalékának falubeli sváb házastársa volt. Legnagyobb mértékben az unokák, köztük is döntően a diplomások, házasodtak össze magyarokkal. A házastársak, férfiak, nők vegyesen, elsősorban a falun kívülről származtak. Az első generáció beletörődött a párválasztás normáinak átalakulásába de kívánalomként megfogalmazza: *„Nem baj, ha nem sváb, csak legalább katolikus legyen"*. Ez a feltétel sem teljesült azonban minden esetben. A fiatalok azonban igyekeznek sváb lakodalmat tartani, amelyre lehetőség szerint az egész falut meghívják. A második generációban már megjelent a „diploma diplomához házasodik" jelensége, amely számos esetben nem tette lehetővé a falun belüli párválasztást, különösen a nők számára. A harmadik generációban is inkább a lányok házasodnak össze magyar férfiakkal. Az etnikai-származási szempontokat figyelmen kívül hagyó, a rokonszenv–ellenszenv mezőben megragadható házastársválasztás és a katolikus vallás keresztkategorizációja az asszimilációt erősítik.

9.6. Identifikációs asszimiláció

A nemzeti identitás alkotóelemeinek preferenciáit és ezek elsajátítási módozatait, lehetőségeit történetileg adott társadalmi és kulturális viszonyrendszerek és ezeken belül oktatási gyakorlatok határozták meg. A kizárás, a feltételekhez kötött befogadás, az erőszakos asszimilálás és az önkéntes asszimiláció történetileg változó intenzitású megnyilvánulásai közepette ezek a viszonyrendszerek határozták meg a svábok számára is a magyar nemzeti tudáskészlet elsajátításának lehetőségeit.

A nemzet iránt érzett lojalitás a nemzeti identitás legkorábbi eleme, kialakulásának közösségi és tudati előzményei vannak (Bibó, 1986). A sorsközösség vállalása asszimiláló erő. Elősegíti az identifikációs asszimilációt, amely során a kisebbségi csoportban kifejlődik a többséggel való együtt- és összetartozásérzés. Ez az asszimilációs lépcső lényegét tekintve nem más, mint a nemzeti tudáskészlet egyéni elsajátítása, amelynek

érzelmi alapjain bontakozhat ki a tudatos elsajátítás, a nemzeti identitás kognitív összetevőinek internalizálása. A magyar csoporttudattal való azonosulás érzelmi bázisa a magyarokkal közös élmény, kognitív bázisa pedig a közös érdek. A svábok magyarság-vállalása ma tudatos döntés eredménye. E döntésben az is közrejátszik, hogy egyéni szinten semmilyen hátrányos megkülönböztetést nem éreznek. *„A háború utáni időszakot leszámítva szerintem a svábokat elfogadták a magyarok. Bár szerintem nem a magyarokról volt akkor szó, hanem a politikáról... Én azt az időszakot leszámítva soha nem éreztem, hogy hátrány ért volna. Nincs rám írva, hogy sváb a származásom, és aki nem tudja, az ugyanolyan magyarnak tart. De akkor is elfogadnak, ha elmondom"* – vallotta egy második generációs értelmiségi férfi.

9.7. Attitűd- és a viselkedéselfogadási asszimiláció

Az egyéni és csoportszinten egyaránt vizsgálható attitűd- és a viselkedéselfogadási asszimiláció többség-kisebbség viszonyában meghatározza az interetnikus kapcsolatokat; lényegét tekintve a befogadó érzelmi viszonyulását jelzi a kisebbséghez. Gordon szerint ebben a folyamatban a többség részéről eltűnnek a kisebbség iránt táplált előítéletek, illetve megszűnik a diszkrimináció. Svábok és magyarok közös történelmében kölcsönösen éltek egymás iránt előítéletek, a kisebbség etnikai diszkriminációjára azonban csak a második világháborút követően került sor. Ez az egyént ugyanúgy érintette, mint a csoportot. A diszkrimináció megszűnése az ötvenes évek elején-közepén egyéni szinten maga után vonta az egyenlő pozíciójú érintkezés lehetőségét és megnyitotta az utat a strukturális asszimiláció felé.

A svábok elismerik, hogy a kölcsönös megértés lehetősége nőtt, az előítéletesség pedig gyakorlatilag megszűnt irántuk, mégis úgy tartják, hogy egyénileg egyenlő, de kisebbségi helyzetükből adódóan csoportként nem egyenlő felekként állnak szemben a magyarokkal. A mobilizáció, a kooperáció, az elkülönülés megszűnése, illetve az elkülönítés megszüntetése mindkét oldalról pozitívan befolyásolta a kölcsönös értékeléseket. Jelenleg sem egyéni szinten, sem a sváb etnikai csoporttal szemben nem tapasztalhatók etnikai előítéletek és a diszkrimináció esete sem áll fenn. A befogadó magyar környezet oldaláról szemlélve a svábok puritánsága történetileg mint a *„svábok örömtelen harácsolása"*, *„életük belső elsivárosodása"* jelent meg (Andrásfalvy, 1973). A szorgalmukra, takarékosságukra vonatkozó tipizációk a mai napik fennállnak, de ezek a szélsőséges vélemények ma már nem jellemzőek. A többségi magyarság és a magyarországi kisebbségek viszonylatában a svábok (németek) a legelfogadottabbak. Az etnikai csoportok hierarchiájában ma kétségkívül ez a kisebbség vezet, a közgondolkodásban a legmagasabb a presztízse és ők állnak legközelebb a magyarokhoz. A németek kedvező tulajdonságokkal és a legmagasabb a presztízzsel rendelkező pozitív vonatkoztatási csoportként jelennek meg, akiket a magyarok munkatársként, szomszédként és barátként is szívesen fogadnak el (vö. Lendvay–Szabó, 1994). A németek kedvező tulajdonságokkal rendelkező pozitív csoportként jelennek meg, és sokkal inkább tekintik őket a magyarok magyarnak, mint saját kisebbségük képviselőinek (Szabó–Lázár, 1997).

9.8. Civil asszimiláció

A civil asszimiláció azon a premisszán alapszik, hogy „etnikai helyzetben a fő totális rendszerértékek kérdésében nincs egyetértés" (Aronson, 1976: 12). Csoportszinten ebben a szituációban az etnikai közösség politikai csoportként tételeződik. Ha ez az asszimilációs fázis sikeres, akkor a csoportok és az egyének között megszűnnek az érték- és hatalmi konfliktusok. Interjúalanyaim válaszaiból egyéni és csoportszint között eltérő kép bontakozott ki. Egyéni szinten ritkán jelentkeznek etnikai értékkonfliktusok magyarok és svábok között. Csoportszinten azonban a hatalmi konfliktus jelen van a magyar többség és az összmagyarországi német kisebbség között. A konfliktus lényege, hogy a kisebbségek parlamenti képviselete, amelyre törvény kötelez, máig megoldatlan. A magyar többség a német kisebbséget csoportként nem engedi be a hatalom sáncai mögé. Egyénenként bármilyen származású magyar állampolgár lehet a Parlament tagja, de legyen az bármely kisebbség tagja, nem képviselheti csoportja speciális érdekeit.

9.9. Asszimiláció, etnikai és nemzeti identitás

Williams (1991) megállapításának bázisán, mely szerint a nemzetépítés folyamatában az etnikai kisebbségek identitásszabadságának határait az asszimiláció logikája és az állammal történő azonosulás illetve az iránta érzett lojalitás szabja meg, feltételeztem, hogy az asszimiláció híd az etnikai és a nemzeti identitás között. A kérdést közelebbről megvizsgálva azt találtam, hogy a híd-szerep történetileg és rétegenként változó erősséggel érvényesülve létrejöhet ugyan (mint ahogy megvalósult a városi német polgárság, iparosréteg és burzsoázia esetében), de csak önkéntesen épített és érzelmileg jól megalapozott pilléreken áll meg.

A történeti visszatekintések és az 1848–49-es szabadságharcban való sváb részvétel tanúsága szerint azonban nem volt feltétlenül szükséges még a magyar nyelv tudása sem ahhoz, hogy a cselekvésre késztető közös történelmi sors átélése, a közös hazáért vívott harc és a hazafiság érzése felkeltse a nemzeti érzést, és nagymértékben előrelendítse a magyarsághoz való tartozás tudatát. A közös sors, a nemzet ügyeiben való részvétel hozta létre a városi német polgárság esetében a gyors asszimiláció érzelmi, a költség–nyereség dimenziója pedig kognitív alapjait. A sváb parasztok esetében ugyanez a költség–nyereség gazdasági leképezésének hiánya miatt nem vezetett egyenes és gyors asszimilációhoz, de a hazával való érzelmi azonosulás elindította őket a magyar nemzeti identitás érzelmi alapú internalizálása útján. Ebből következik, hogy a zárt faluközösségeiket gyakorlatilag a második világháborúig megőrző svábok esetében a nemzeti identitás tudáskészletének elsajátítása nem az asszimiláció függvénye volt.

Az asszimiláció mint szükségszerű adaptációs stratégia mindig tudatos folyamatként veszi kezdetét, és a gazdasági érdek mellett a többség emlékeivel, értékeivel, attitűdjeivel való érzelmi azonosulás felgyorsíthatja. A nemzeti identitás kialakulásának kognitív dimenzióját azonban mindenképpen megelőzni az érzelmi dimenzió kialakulása, amely során a kisebbség úgy érzi, hogy a többségi etnikummal közösen megélt

történelem és sors következményeként részesévé lett a közös társadalmi és politikai univerzumnak. A svábok asszimilációja, „orientálódása és értelemtulajdonítása" erre az érzelemi bázisra alapozva ment végbe, s a gazdasági univerzumnak csak ezek után lettek részeseivé. Az asszimilációhoz elsősorban tudatosság és érdek kapcsolódik, a nemzeti identitáshoz elsősorban érzelmi indíttatás fűződik. Az asszimiláció során elsajátított tudás identifikációs bázist teremthet a nemzeti identitás kialakulása számára, de csak abban az esetben, ha az elsajátított tudás mellett az érzelmi azonosulásra is lehetőség nyílik. A nemzeti identitás elsajátításának szándéka viszont kívánatossá teheti és felgyorsíthatja az asszimilációt, de nem előfeltétele az asszimilációs folyamat beindulásának. A kommunikációs szükséglet kielégítése által motivált nyelvi asszimilálódás vagy az anyagi kultúra átvétele megkezdődhet a nemzeti identitás elemeinek jelenléte nélkül is. A nemzeti identitás bizonyos elemeinek átvétele a hiányból következően a mobilitási zártság ellenére is bekövetkezhet, és a mobilitási zártság megszűnése után megteremti az asszimilációs folyamat kiteljesedésének lehetőségét.

Annak ellenére, hogy az első generáció tagjai hangsúlyozták a közös származáson, az anyanyelven, a tradíciókon és a szokásokon alapuló svábságukat, magyar állampolgárokként határozták meg magukat, és úgy vélték, mindennapjaikban, életvitelükben nagymértékben asszimilálódtak a magyarokhoz. Ha az asszimilációt érzelmi és tárgyi dimenzióra lehetne bontani, akkor különbséget lehetne tenni az érzelmi alapú svábság és a tárgyi alapú magyarság között (Bindorffer, 1997a: 406). A második generáció képviselői, akik iskolai végzettségüket tekintve magasabb társadalmi rétegekbe sorolhatók, mint szüleik és magasabb társadalmi státussal rendelkeznek, elmondták, hogy csak a falu határain belül, lokálisan, helyhez kötötten svábok, s a falu határain kívül ugyanolyan asszimilált magyarok, mint bárki más. A falun kívül soha senki sem kérdez rá származásukra, érdektelen házastársuk nemzetisége. E kérdést egyformán ítélték meg azok is, akiknek sváb, azok is, akiknek magyar a házastársa. Állításaik szerint szárazásukon túl nyelvhasználatukban, a munkához való hozzáállásukban és kulturális reprezentációikban mutatkozik meg, hogy svábok, egyébként életvitelüket nem tartották a magyarokétól különbözőnek. A svábság és magyarság az első és a második generációban megfigyelt kettőssége a harmadik generációban a legszembeötlőbb. E generáció tagjai pontosan tudatában vannak, hogy hol húzódnak a csoport etnikai határai, de csak akkor veszik ezeket figyelembe, ha ez nem ütközik érdekeikkel. A határokat *„mi"* és *„ők"* között ez a generáció véglegesen feloldotta. Illusztráló példája ennek, hogy nem veszik figyelembe az első generáció interetnikus kapcsolattartási, párválasztási szokásait vagy szigorú normavezérelt életmódját. Az asszimilációt a második és a harmadik generációban a keresztkategorizációk is elősegítik. A magyarságtudatot az érzelmi meghatározottság mellett pragmatikus szempontok is jellemzik; magyarnak lenni társadalmi mobilizációs pályát jelent.

Csoportszinten az asszimiláció a csoportnormák és értékek szociokulturális szerkezetének megváltozását jelenti. A svábok esetében ez csak részlegesen következett be, ugyanis éppen a tradicionális csoportnormák és értékek jelentik azt a bázist, amely a túlélési stratégia egyik pillérét képezi.

Az etnikai és a nemzeti identitás viszonyában a. nemzeti azonosságtudat kialakulása és elemeinek internalizálása előrelendíti és segíti az asszimiláció folyamatát,

de nem vonja maga után szükségszerűen az etnikai identitás felszámolását. Sőt, asszimiláció és nemzeti identitás együttes hatása sem feltétlenül váltja ki az etnikai identitás elvesztését. A többségi társadalomban való részvételi aspirációk nem feltétlenül nyomják el az etnikai származás vagy csoporthoz tartozás érzését. A Dunabogdányban tapasztaltak bebizonyították, hogy a falu lakossága bár lépcsőnként különböző mértékben, de asszimiláltnak mondható, magyar nemzeti identitása van, ugyanakkor etnikai identitását nem vesztette el. A nemzeti identitás és a nemzeti érzelmek, asszimiláció és etnikai identitás a legváltozatosabb módon jelennek meg. Svábokban nevezik magukat, akiknek ugyanakkor magyar nemzeti érzéseik vannak; életvitelükben a magyarokhoz asszimilálódottnak vallották magukat. Magyarország a hazájuk, de minden megtesznek etnika kultúrájuk megőrzése érdekében. Eredeti hipotézisemmel szemben azt kell megállapítanom, hogy a svábok esetében az asszimiláció nem egyszerűen híd, amely az etnikai identitástól a nemzeti identitás felé vezet, sokkal inkább a katalizátor szerepét tölti be.

9.10. Identitásőrzés és identitásváltás

Tajfel (1974, 1978b) elméletének posztulátumai alapján Giles és munkatársai (1977) azt a következtetést vonták le, hogy az egyén akkor fogja csoportját elhagyni, ha az számára az összehasonlítási folyamatban már nem kínál fel pozitív identitásképet. A csoportelhagyás a vizsgált faluban nem jellemző. A származás jogán azok is vállalják a csoporttagságot, akik egyébként magyarnak és magyar anyanyelvűnek tartják magukat. Csoportelhagyásra csak faluból elköltözött második és harmadik generációból van példa.

„Az életvilágot és a társadalmi összmozgást radikálisan kettészakító modernizálódás körülményei között egyre többen kerültek olyan helyzetbe, hogy okuk és alapjuk volt azonosságtudatukat félteni" (Csepeli, 1986: 68). A félelem elsősorban az első generáció tagjait jellemzi, akik még a leginkább tudnak különbséget tenni a közösségük életvitelének múlt- és jelenbeli módjai között. Leginkább ők tartanak attól, hogy unokáik, s azok gyerekei elvesztik sváb azonosságtudatukat, és elhagyják csoportjukat. Ha az asszimiláció tendenciáit nézzük, a félelem jogos. Szociálpszichológiai tény, hogy az emberek inkább annak a csoportnak a normáit fogadják el, amelyhez jobban vonzódnak, és amely hozzásegíti őket ahhoz, „hogy társadalmi azonosságérzésük pozitív vonatkozásokkal gyarapodjon" (Tajfel, 1980: 33). Az etnikai csoporttagságot Dunabogdányban azért vállalják fel, azért szolidárisak eredeti közösségükkel, s azért kerül sor akár a csoportot elhagyók csoporttagság nélküli kultúrahasználatára és adott esetben szolidaritására, mert a csoport integráló ereje még elég erős a csoporttagok megtartásához, és az etnikai identitás tudata vagy emléke pozitív érzelmeket ébreszt. S bár a nemzetnek is tagjai, nem azért vállalják a nemzettagságot, a magyarságot, mert asszimiláltnak tartják magukat.

Az etnikai identitás a harmadik generáció felé haladva az identitás kereteinek generációs változásai következtében elvesztette egyedüli tulajdonított jellegét. Az első generációban egyértelmű identitásképlettel találkoztam. Ezt a korosztályt általánosan jellemezhetjük azzal, hogy *„mi se magyarok, se németek: mi svábok vagyunk"*. A második

generáció a nyelvi kötődés meggyengült szálai, a kulturális veszteségek, az életmód átalakulása hatására átmeneti állapotban van. Helyzetének megítélésében sokszor érzelmi motívumok dominálnak. Figyelembe kell itt venni, hogy a stabil társadalmi és kulturális környezet, a stabil vonatkoztatási rendszer felbomlása és átalakulása e generáció felcseperedésének idejére esik. Ebben az átmeneti állapotban a referenciarendszert meghatározó kritériumok is elvesztették folytonosságukat. Azok, akik svábnak vallották magukat viszonylag konzekvens identitásképpel rendelkeznek, és a kettős identitás nem okozott problémát. A magukat magyarnak vallók azonban időnként el-elbizonytalanodnak. *„Most, hogy kérded, nem is tudom mi vagyok. Magyar? Igen. Annak vallom magam. Sváb? Igen, az is. Egyik se, vagy mindkettő vagyok? Hol ez, hol az?"* – tépelődött egy magasan képzett értelmiségi. Ezeken az identitásproblémákon az 1975-ös „Együtt a nemzetiségekkel" című nemzetiségi program (a szocialista hazafiság és a proletár internacionalizmus erősítése, a soknemzetiségű ország belső viszonylatainak rendezése jegyében) sem segített. Nem is segíthetett. Ez a program a magyar nemzeti azonosulási minta mellet csak a politikai deklarációk és a folklórcsoportok szintjén kínált azonosulási keretet. Bár Dunabogdányban is alakult tánccsoport és énekkar, bázisra ez a folklorizált nemzetiségi program nem lelt egyetlen korosztályban sem, mivel a kultúrát kiemelte az élet megszokott és természetes közegéből, elkülönítette, és célirányos, szabadidős foglalkozássá, népművészeti ággá emelte. Korábban az esküvőkön tanulták a sváb táncokat, most tánccsoportba jártak, s azért alakítottak énekkart, hogy a nemzetiségi fesztiválokon Dunabogdány is fel tudjon lépni. A politika a nemzetiségi programok statisztikájává változtatta az etnikai kultúrát.

Miközben a harmadik korosztály egyöntetűen magyarnak vallja magát, a származás révén svábság is jelen van identitástudatában. Kétségtelen, hogy az etnikai identitás elemei szám szerint csökkentek, de a megmaradtak hatékony működtetése vélhetőleg kiegyenlíti ezt a hiányt és reményt ad a tradíciók konzerválására és átadására a további generációknak is. Erre már csak azért is nagy szükség van, mert az asszimilációs kényszer az etnikai identitás gyengítésére és feladására késztet. Az etnikai identitás megváltozására fókuszáló társadalmi manipulációkat csoporton kívüli külső érdekek érvényesülése végett hajtják végre. Az etnikai identitás, mint minden identitáskategória, változó. A változás akkor veszi kezdetét, amikor az egyén társadalmi viszonyaiban radikális változások következnek be. Ha körülményeik új társadalmi adaptációs minták elsajátítását teszik szükségessé, akkor újraértékelik etnikai identitásuk kulturális alapjainak fontosságát. Az új helyzetben a korábbi követési minták nem bizonyulnak alkalmazhatónak, nem funkcionálnak, tehát kiiktatódnak az identitáselemek közül, s hiányuk pótlására feltétlenül szükség van új társadalmi minták és gyakorlatok átvételére. Ezek átalakítják az etnikai identitás eredeti konstrukcióját. Amennyiben a radikális változások alábbhagynak, nyugalmi állapot áll be, s az új elemek internalizálása biztosított, kialakul az új egyensúlyi állapot.

A beilleszkedés és az önmegtartás egymásnak ellentmondó, egymást kizáró folyamatok. A svábok az asszimiláció és az etnikai túlélés között egyensúlyoznak. Az előrehaladottnak mondható egyéni asszimiláció mellett a megtartott és az életükbe beilleszthető tradíciók bázisán túlélési stratégiák működtetésével törekszenek az etnikai csoport megmaradását biztosítani. A csoportszinten kifejlesztett és működtetett túlélési stratégiák, visszahatva az egyéni szintre az egyént érzelmileg befolyásolva

igyekeznek a folyamat befejezését meggátolni. A csoport teljes eltűnésének megakadályozására és önfenntartására kidolgozott lehetséges túlélési forgatókönyvnek a történelmi vészhelyzeteket átélt generációk tapasztalataira, a tradicionális értékrend és értékvilág még ma is szabályozó erővel bíró normatíváihoz való alkalmazkodási beidegződésekre, a pozitív önkép erősítésére szolgáló autosztereotípiákra, valamint az utódgenerációk befogadó és adaptív attitűdjeire, a népszokások reprezentációjára kell épülnie, s mint ilyennek *„tudattalan és tudatos jegyeket"* kell egybeépítenie (Székács, 1990: 41, kiemelés az eredetiben). Ilyen túlélési stratégiai, egyúttal az etnikai identitást megtartó és erősítő elemek a tradíció diktálta forgatókönyvszerű kulturális reprezentációk, a névhasználat, a vallásgyakorlás, az értékrendszer megőrzésére tett kísérletek, a hagyományőrzés, az értékelési és tipizációs minták életben tartása, illetve a Németországhoz, a német néphez való, a gazdasági érdekorientációkban megfogalmazható hasonulás szándéka. Az asszimiláció és a homogenizáció kétségbevonhatatlan jeleit felmutató mindennapjaikban minden erejükkel törekszenek arra, hogy kulturális tradícióikat, értékeiket, munkakultúrájukat megőrizzék és a jelenhez igazítva felvállalják, átörökítsék, életükbe beépítsék és működtessék, illetve egy másfajta nyelvváltással, nevezetesen az irodalmi német nyelv megtanulásával próbálják megőrizni önmagukat mint csoportot.[3] Az önfenntartást elősegíti a csoport térbeli, interakciós és tradícióközössége, valamint az emlékezés, amely következtében folytonosságukat összefüggő és megszakítatlan egészként élik át. Ezek a tevékenységorientált túlélési stratégiák állandóan működésben vannak és a „mentális operációk", az „érzelmi viszonyulások" és a „reális tennivalók" tekintetében útmutatásokat adva állandó támaszként, segítségforrásként szolgálnak. Ennek köszönhetően az asszimilációt sem egyéni, sem csoportszinten nem tekinthetjük befejezettnek. Egyéni szinten azonban sokkal előrehaladottabb, mint csoportszinten, ahol az etnikai karakterisztikumok sokkal erősebb fenntartása és kinyilvánítása folyik.

9.11. Harmónia és disszonancia

Ha többség és kisebbség interetnikus kapcsolatai kiegyensúlyozottak és nem terhelik előítéletek, he a többségi társadalom befogadó, és a politika által kialakított keretfeltételek kedvezőek, ha a társadalmi, gazdasági előnyök ígéretével kecsegtetnek, akkor nagyobb az asszimilálódási hajlandóság. Ha gyengül a kisebbségi csoport kohéziója, tradíciói megtartó ereje elvész és nem áll rendelkezésre követhető és beilleszthető tradíciókészlet, ugyanakkor a többségi társadalom pozitív azonosulási mintákat kínál fel, az asszimilálódás, és a csoportelhagyás felgyorsul. A csoportelhagyás az etnikai egyén és csoportja, a többség és a kisebbség között konfliktusok sorát veti fel. Így aztán az asszimiláció nemcsak sikertörténet, hanem számtalan mezőben megnyilvánuló konfliktusok forrása is. Az asszimiláció az etnikai alany csoportján belül is disszonanciát teremt. A kisebbségi csoport legfőbb törekvése etnikai túlélése érdekében csoporttagjainak megőrzése. Mivel léte függ a tagok számától, harcol minden „kultúrahordozó" tagjáért. A siker nagymértékben függ attól, hogy az etnikai csoport milyen orientáló koncepcióval rendelkezik és milyen mértékben képes vonzóvá tenni magát az egyén számára. Fontos, hogy az etnikai alany költség-nyereség egyenlegét etnikai dimenzióban is

pozitívvá tegye. A tradicionális életmód ugyan ma már Dunabogdányban sem követhető, de minden igyekezettükkel igyekeznek olyan etnikai minták újjáélesztésére és átadására, amelyek a csoporttagok számára attraktívabbnak bizonyulnak a többség mintáinál.

Többség-kisebbség viszonylatában a strukturálisan beilleszkedett kisebbségi asszimiláns versenytárssá válik a társadalmi munkamegosztásban, a politikai küzdőtéren vagy az erőforrásokhoz való hozzájutásért folytatott harcban. Ebben a versenyben az etnikai alany nem csak saját kisebbségi csoportjával, hanem önmagával és a többséggel is szembe kerül. Csak akkor érhet el kedvező pozíciót, ha a többség által megkövetelt szabályoknak, versenyfeltételeknek eleget téve, azokat elfogadva vív a többség által kijelölt versenypályán. A kisebbségi versenytárs versenyfeltételeit ronthatja helytelen magyar nyelvtudása, mindenekelőtt származása, kultúrája mássága. Egyenrangú félként csak akkor vehet részt ebben a versenyben, ha etnikai kilétét teljes homály fedi, nem gátolják meg antropológiai jellegzetességei, akcentusmentesen beszél magyarul, következésképpen egyértelműen magyarnak fogadják el. Ezekben nélkülözhetetlen a személyiséget próbáló álcázás vagy a személyiséget kifejezetten romboló önfeladás.

Az asszimiláció problematikája minden esetben felveti a kettős identitáskonstrukción belüli elmozdulások kérdését. Az, hogy az elmozdulás létrejön-e, s ha igen, milyen irányba, mindig összefüggésben áll az asszimiláció vagy a disszimiláció mértékével és az egyéni és a csoportérdek meghatározó szempontjaival. Teljes mértékű asszimiláció esetén a magától értetődőségek átfogalmazódásából, az értékorientációk, értékrendek „kicserélésében" adódóan fennáll a teljes identitásváltás szituációja, amelynek személyiségfeladási következményei lehetnek. De nem feltétlenül. Komoróczy (1991) szerint, aki a kérdést történelmi dimenzióban szemléli, az identitásváltás éppen egy konfliktus megoldása, egy felborult egyensúlyi állapot ismételt megteremtésének a lehetősége is lehet. Az asszimilációnak kétségtelen vannak költségei: személyiségfeladás, értékek, magától értetődőségek feladása.

Nem kérdéses, hogy napjainkra – az akkulturáció felerősödése, a kitelepítések, a magyarok betelepítése, a városiasodás, az elvándorlás, a magyar nyelven történő oktatás és az ennek köszönhető kultúraváltás következtében és egyéb mobilizáló tényezők hatására – a svób közösségek zártságuk teljes feladására kényszerültek. A magyar társadalmi, kulturális és nyelvi közeg a svábok számára mindennapi jelentések sorozata; a mindennapi élet rutinjai a magyarokhoz kapcsolódnak. A hétköznapi életben a svábok élete és annak környezete nem különbözik a magyarokétól. Ugyanolyan házakban laknak, ugyanazt a bútort vásárolják, ugyanolyan ruhákban járnak, ugyanazt az ételt főzik, ugyanazt az újságot, könyvet olvassák, és ugyanazokat a televíziós csatornákat nézik, mint a magyarok. Az együttélés mindennapjaiban a különbségek jelentős része megszűnni látszik, és a még létező megkülönböztető jegyeket felváltják a hasonlóság jegyei.

A kisebbségben élő svábok itt és mostja közös a magyar többség itt és mostjával. Schütz (1974) kidolgozta az *Umwelt*, a *Mitwelt* és a *Vorwelt* fogalmát. Az Umwelt csupán az együttélés idői és térközössége, környezete, a Mitwelt a közös, a közvetlen és a lehetséges társadalmi tapasztalatok világa, a csoport együtt megélt világa, a *Nebenwelt* a mellettem élő csoport közege, ahol az egyén idegen, a Vorwelt az elővilág,

amely kidolgozva kínálja föl az egyén számára a társadalmi kategóriákat. A betelepedés idején csak az Umwelt volt közös, a Mitwelt és Nebenwelt tartalma (más tapasztalat, más élmény és érdekhelyzet), valamint, a Vorwelt tartalma eltért. A kommunikáció sűrűsödésével az Umweltből Mitwelt lett, amely részben magába olvasztotta a Nebenweltet is. A svábok szűk Mitweltjüket kitágították, tapasztalatokban gazdagabbá és intenzívebbé tették. A folyamat azonban nem tette lehetővé az eredeti értelemösszefüggésekhez való változatlan visszatérést. A svábok társadalmi cselekvése a tágabb többségi környezetéhez igazodott. A svábok a betelepülésük kezdete óta – ha koronként eltérő intenzitással és a résztvevők számát tekintve eltérő nagyságrendben is, de – folyamatosan és egyidejűleg két kommunikációs mezőben élnek. Az etnikai közösségen belüli kommunikációt a tradíciók és az ezekre épülő kisközösségi normák határozzák meg, míg a tágabb *elképzelt közösség*ben (Anderson, 1991) való kommunikációhoz elengedhetetlen feltétel az ott használatos kommunikációs gyakorlat elsajátítása. A nemzet kommunikációs módozatainak elsajátítása is befolyásolja a nemzeti identitás kialakulását.

A strukturális asszimiláció következményeként jelentkező társadalmi kontextusváltogatás az ehhez szükséges tudás elsajátításával együtt szükségszerűen kényszerítette az egyént identitáskonstrukciójának átalakítására is. A folyamat természetesen érintette az első generáció tagjait is, de lényegi változásokat csak a második és a harmadik generációnál hozott. Ez leginkább a névvel való azonosulás megtagadásában és az élet helyhezkötöttségét felváltó színtérszegmentáció esetében érhető tetten.

A mindennapi élet rutinjai a magyarokhoz kapcsolódnak, a hagyományok kihaltak belőle. Ami maradt, azt féltve őrzik, és működtetésével továbbadni igyekeznek. A biológiai folyamatosság is megkérdőjeleződik és az etnikai lét reprodukciója az ünnepi életben a tradícióőrzés, és átadása keretében manifesztálódik. Az akkulturáció, a kulturális minták átvétele, minden generációban változásokat hozott, de az életkori sajátosságoknak betudhatóan különböző mértékben. Legerőteljesebb a nyelvi asszimiláció, ezt követi a magyar kulturális értékek átvétele. Életmód, társadalmi és politikai egység, valamint a magaskultúra tekintetében konszenzus van a többségi magyarsággal. Ez a tény a két csoport közti határok módosulásához, helyenként lebontásához vezet. Mint az a második és különösen a harmadik generáció esetében láthattuk, minél inkább gyorsul asszimilációjuk, annál gyorsabban és hatékonyabban inkorporálják és teszik magukévá a többség értékeit, s annál gyorsabban bontják le a határokat.

Jegyzet

1 A 19. század első felében elkezdődött és a század végére kiteljesedő többgenerációs nyelvváltási és nemzeti tudat elsajátítási folyamatában 1850–1910 között a kedvező gazdasági és társadalmi feltételek hátszelével mintegy félmillió német polgár asszimilálódott, és szerzett magának kulcspozíciót az iparban és a politikában (vö. Katus, 1960).

2 A nyelvszigetek kultúrája több rétegből áll (Weber-Kellermann, 1986). Kulturális repertoárjának magjában reliktumelemek találhatók; erre rétegződik rá egy olyan saját kulturális igényeiket tükröző elem-

készlet, amely a befogadó országban szervesült kultúrájukba. E repertoárok gazdagodása éppen a kapcsolatnélküliség következtében belső erőforrásokból történik. Természetesen erre csak addig van mód és lehetőség, ameddig a belső erőforrások elegendőek ilyen megújító akciók támogatására. Annak ellenére, hogy „az anyanyelvhez kötött kultúra (...) a nyelv mellett az etnikus jegyek egyik alapvető hordozója" (Gyivicsán, 1993: 233), és tegyük hozzá megújító forrása, az anyanyelv Dunabogdányban gyakorlatilag kihalásra ítéltetett. Ezzel párhuzamosan megkezdődött a nyelvhez kötődő kultúra, a nyelvemlékek kiesése a kollektív emlékezetből. A nyelvhez kapcsolódó folklór áthagyományozása a nyelvi szocializáció folyamatosságának megszakadása emiatt gyakorlatilag lehetetlenné vált.

A svábok esetében az eredeti etnikai kultúra szerkezetét az átvételre kerülő nyelvi elemek megbontották, és gyakorlatilag az anyanyelvhez kötött folklórműfajok terén is bekövetkezett a két-, illetve az egynyelvűség. Következésképp a kulturális repertoár is átalakult.

3 A nyelv mint a mindennapos kapcsolattartás eszköz elvesztette kommunikatív funkcióját. Mint azonban láthattuk, a csoport ünnepi alkalmakkor igyekszik a nyelvet ébren tartani. A nyelv kizárólag a kulturális tradíciók, ünnepi események reprezentációjával együtt lehet a túlélési stratégia eleme, önállóan nem.

10. Kettős identitás: etnikai csoport a nemzetben

10.1. Etnikai identitás és határ

Az identitáselemek az etnikai differenciáció forrásait jelentik, és kijelölik az etnikai identitás határait. Az etnikai identitás intergenerációs változására Dunabogdányban az a jellemző, hogy a kollektív kategoriális elemkészletből származó identitáselemek az egyes generációk identitásának felépítésében esetenként eltérően, más-más hangsúllyal, és más-más fontossági sorrendben vesznek részt. Korosztályonként más elemek jelennek meg az identitáskonstrukcióban, és a csoporthatárokat kijelölő elemek összetétele is eltérő képet mutat. Különbségek mutatkoznak férfiak és nők között az identitáselemek iránti affinitás, érzékenység tekintetében. Az etnikai identitás érzelmi táplálói, a svábokat ért közös traumatikus kitelepítés- és összeköltöztetés-élmény, a lakosságcserét követő negatív érzelmek táplálói, ébren tartói az asszonyok. Ők hagyták el később a népviseletet, gyakrabban és szívesebben beszélnek svábul, mint a férfiak. Ez a különbség azonban a második nemzedék alsó korhatárához közeledve és a harmadik generációra nem jellemző.

A jelenlegi etnikai meghatározás a stabil etnikai határokkal rendelkező első generációban a *„se magyar, se német, sváb"* önmeghatározással jellemezhető a leginkább, és ez a svábság még merev határokat jelent. A második generáció idősebb tagjai tekintélytiszteletből meg sem próbálkoztak átlépésével; fiatalabbjai, ha félve is, de megtették. Ebből következően ebben a generációban az etnikai identitás elemei csak részben esnek egybe a csoporthatárokat is kijelölő elemekkel. *„A sváb egyben német is"* meghatározás mellett a *„se sváb, se magyar"*, és az egyértelműen magyar besorolások jelennek meg. A harmadik generáció teljesen átjárhatóvá tette a határokat, s a határ fogalma egyre inkább fikcióként jelenik meg. Identitásának elemei nem értékelhetőek kizárólag a sváb a tartományon belül, ami *„a sváb nem német, hanem magyar"* meghatározással jellemezhető.

A nyelvhasználat, illetve a nyelvhez való viszony mutatta a legnagyobb generációs eltéréseket. A homogén első generációban a nyelvnek fontos szerepe van, de emellett a származás, az öndefiníció, a csoporttagság, a közös kultúra, sors, ellenségkép és a vallás szerves egységben egyforma súllyal vesznek részt az identitás megformálásában. A második generációban szétvált a származás és a nyelv, a származás és a vállalt csoporttagság, valamint a vállalt csoporttagság és a kultúra. Az identitáselemek súlya és fontossága szinte egyénenként változó struktúrát alkot. E generáció tagjainak egy

része szülei értékítéletei, normái felé húz, s etnikai identitása egységes; míg a fiatalabbak állásfoglalásai, identitásképe inkább a gyerekek felé mutat. A harmadik generációban szétvált a származás és a nyelv, a nyelvtudás és a nyelvhasználat, a származás és a csoporttagság. A szétválás dimenziói az asszimiláció irányába mutatnak.

Etnikai identitásuk legbiztosabb eleme a származástudat; a rítusokkal együtt kijelöli az etnikai tér határait. Ez minden korcsoportban egyformán jelentős. Az etnikai identitás konstrukciójában azonban a névhasználat és a csoporttagság generációs eltérésekkel van jelen. A szülőknél és a gyerekeknél az etnikai identitás biztos bázisát általános érvénnyel a névhasználat és a származás egybeesésén alapuló, vállalt csoporttagság jelentette. Az első generációban ez kiegészült a nyelvhasználattal. Az unokáknál a származás és a közös kultúra reprezentációja képezi ezt a bázist. A csoport magát sváb származásúnak valló, a sváb nyelvet legfeljebb passzívan vagy egyáltalán nem használó tagjai sem vesztették el a kultúrában gyökerező és a megtartott tradíciók reprezentációi során átélhető etnikai identitásukat.

Habermas (1988) szerint a kulturális hagyományoknak (többek között) formális koncepciókat kell a társadalom és az egyén számára rendelkezésre bocsátania. Mindamellett teret kell hagynia a differenciált érvényességi igények számára, és lehetőséget kell biztosítani ahhoz, hogy a hagyományból táplálkozó értelmezéseket meg lehessen kérdőjelezni, és újra lehessen értékelni. A harmadik nemzedék a rendelkezésére álló hagyománykészlet megkérdőjelezett és újraértékelő szelektálásával az etnikai identitás tartalmára vonatkozóan tulajdonképpen új érvényességi igényt jelent be. Az etnikai hovatartozást a veleszületett származási adottságok és a megrostált kultúraelemek működtetése nem kizárólagosan garantálják; az etnikai identitás társadalmilag és gazdaságilag meghatározott folyamat szituativan megnyilvánuló termékévé válik. Ebben a folyamatban az egyén a társadalmi kommunikációban és interakcióban számára felkínált lehetőségek közül maga választja meg és alakítja ki etnikai hovatartozását és identitását. A határok átrendeződnek, jellegük megváltozik aszerint, hogy ki kivel, mivel és milyen mértékben akar azonosulni, illetve kitől és mitől kíván elhatárolódni.

A közösség fennmaradását a katolikus vallás és az átöröklődött munkához való viszony, illetve erősen pozitív önértékelésük segítette. A munkakultúra és a munkához való viszony évszázados követési mintái az etnocentrikus világlátás keretében egyfajta etnikai ideologikum szintjére emelkedtek. A csoport megmaradását korábban a zártság biztosította. A dunabogdányi svábok csoportjában az asszimilációs nyomás hatására egyéni szinten bekövetkezett változások következtében fellazultak a csoportnormák, megszűnt a zártság és a befelé fordulás. A csoport etnikai identitásából kiesett a nyelv és a nyelvi emlékek, a hétköznapi szokások jelentős része, aminek következtében a sváb csoportidentitás stabilitását az egyensúly fenntartása érdekében más alapokra kellett helyezni. Az összetartozástudat megőrzését túlélési stratégiák, a név, a hit, a kulturális reprezentációk, az értékek őrzése biztosítják; származás- és összetartozástudat, valamint a kulturális reprezentációk mellett ezeknek a közös csoportismérveknek a továbbvitelében látják biztosítottnak.

A családtörténeti interjúkból kiderült, hogy az etnikai identitás a csoporttagság vállalásán túl a csoportjegyek látható, érzékelhető és tapasztalható különbségeiből egyértelműen következett, és a *„mi"* és az *„ők"* sztereotípiákban megnyilvánuló szétválasztásán, a határ szigorú fenntartásán alapult.

Az etnikai identitás fenntartásában a csoporttagság ma is jelentős szerepet játszik. Az etnikai identitást azonban ma a vegyesházasságok és az asszimiláció által átjárhatóbbá tett határok következtében nem elsősorban a többi csoporttól elválasztó határ fenntartása élteti; sokkal inkább a határon belüli azonosulásra alkalmas repertoár, a határon belüli tradíciók működtetésének az eredménye. A határon belüli, a másság manifesztálására szolgáló kulturális repertoár, ennek reprezentációja, és a tradíciók mint identifikációs szimbólumok túlélési stratégiaként való működtetése hordozza az eltérő tartalmakat, határozza meg a gondolkodásmódokat. Szubjektíve ez a repertoár jelöli ki Dunabogdányban az etnikai közösség határát is. Ma sokkal inkább határ tartalma választ el, mint a határ fenntartása.

A korábban átjárhatatlan csoporthatár kérdését vizsgálva azt a következtetés vonhatjuk le, hogy a határ szilárdsága, illetve átjárhatósága, azaz a megkülönböztetés mértéke és a csoporthatárokat kijelölő elemek fontossága generációnként és határjelenként eltérő mértéket mutat, s eszerint strukturál. Az etnikai identitás változó tartalma a csoport határának kijelölésére nézve azzal a következménnyel jár, hogy nincs egyértelműen megvonható stabil határ, csak állandó mozgásban lévő határok vannak, amelyek generációsan más-más súlyú határkijelölő elemekkel rajzolhatók körül. A határok közötti átjárás egyfajta átváltozást is jelent és ez összefüggeni látszik az identitásnyilvánítás szituativitásával, illetve az interakciók által előhívott követelményeknek való megfelelés szándékával. Az etnikai identitás az etnikai csoport nyomásának, integráló erejének hatására mintakövetés során alakul ki és egy feltétlen kölcsönös kapcsolat révén manifesztálódik. Az etnikai identitás erőssége nem független egyén és csoport kölcsönhatásától, a kölcsönös kapcsolatok függvényében megjelenített kulturális mintáktól, amiket a csoport az egyén számára felkínál. Dunabogdányban a csoport mindig erős integráló erővel rendelkezett, s ha az integrálás mozgatórugóit részben ki is cserélték, azok ma is hatékonyan működnek.

A falu határán kívül azonban a sváb identitás gyakorlatilag érvényét veszti. A falun kívüli elvárások a sváb etnikai identitást nem tartalmazzák. A sváb etnikai identitás helyhez és szituációhoz kötött, az etnikai hovatartozásnak gyakorlatilag csak a falu határain belül van relevanciája. A falun kívül munkát vállalók szerepeiket és identitásukat a szituációhoz igazítják. A falun kívül nem svábok, hanem magyarok, ahol foglalkozásuk és nem származásuk jellemzi őket. Az etnikai identitás nyilvánítása szituatívvá és lokálisan behatárolhatóvá vált.

A csoport objektív szimbolikus formáival való szubjektív azonosulás hozza létre a csoporttal való azonosulás érzését, és ezzel együtt a csoporttagság vállalásának tényét. A csoport az etnikai identitás megformálódásának és reprezentációjának helyszíne és biztosítéka. Simmel (1973) szerint a csoportoknak a bennük élő egyénekkel szemben viszonylagos öröklétük van; túlélik megjelenésüket és eltűnésüket. Éppen ezért fontos, hogy az etnikai csoport hozzá tudjon járulni az egyén életének orientálásához annak érdekében, hogy megtartsa a csoport számára. A sikeres megtartás feltétele azonban a csoporttagok számára elfogadható orientáló koncepció. „Az etnikai csoport fennmaradásához leginkább olyan szubjektív elemek szükségesek, mint az emlékek, értékek, jelképek, mítoszok és hagyományok" (Smith, 1995: 32). A fennmaradást biztosító kultúraelemek megőrzése, átörökítése, naprakészen tartása és működtetése Dunabogdányban biztosítottnak látszik. Csoportszinten az etnikai lét megőrzésének

bázisát az első generáció, újrafelfedezésének, továbbörökítésének és éltetésének bázisát pedig a második és a harmadik generációhoz tartozó lokálpatrióták jelentik. Az önfenntartást a dunabogdányiak térbeli közössége, a falu megtartó ereje, a lokalitásban megnyilvánuló kötődés, az egyének közötti szellemi kapcsolatok, az interakciók sűrűsége, valamint a nemzedékeket összekötő tradíció és emlékezés teszi lehetővé. A faluközösségben továbbélő etnikai csoporttudat, amely a származástudatból és a tradíciókból merít, ezekből építkezik, és olyan kultúrkört jelent a sváb anyanyelvet már nem használók számára is, amely szilárd etnikai identitáskeretek kialakulására ad esélyt és lehetőséget.

Az etnikai csoportok megmaradása, az egyén és a csoport etnikai azonosságtudatának megőrzése lehetetlenné válik, ha a múltba ágyazott etnikai identitás jelenidejűsége nem biztosított, ha az etnikai kultúra kizárólag múzeumi értékké válik és nincs lehetősége arra, hogy az átvevő generációk életébe funkcionálisan beépüljön. Ellenkező esetben a csoport, az egyén etnikai identitásának reprezentációs terepe megszűnik létezni.

10.2. A MAGYAR NEMZETHEZ TARTOZÁS ÉS A MAGYAR NEMZETI IDENTITÁS

A Dunabogdányba a 18. század elején és közepén Bajorországból és Frankóniából szervezett telepítés során érkezett német ajkú lakosság a közel 300 éves együttélés (Hambuch, 1988) során átvette a magyar kultúra bizonyos elemeit, kétnyelvű, valamint az őshazából magával hozott és megtartott etnikai identitása mellett internalizálta a magyar nemzeti identitást is és egyfajta kettős identitásalakzatot hozott létre. Szerepet játszott a kettős identitás kialakulásának folyamatában a svábok sajátságos magyarországi történelme, megszakadt kulturális és nyelvi kapcsolatai a kibocsátó anyaországgal, a német nyelvi és kulturális háttér, valamint olyan identitáselemek hiánya, amelyeket etnikai identitása nem tartalmazott.

A német nemzetkoncepció a nemzethez tartozás határait és „a valaha volt együvé tartozás továbbélő" bizonyítékait a kultúrában, a nyelvben és az összetartozástudatban jelöli ki (Szabó–Lázár, 1997: 4). Ha utalunk a sváb betelepedés idejére és módjára, a sváb dialektusok fejlődésére és a svábok sajátos magyarországi történelmére, akkor egyértelműen kijelenthető, hogy a svábok nem tagjai a német nemzetnek. Dunabogdányban senki nem is tartotta magát annak. Számukra a valaha volt együvé tartozás még csak nem is történelmi emlék; őseik eredeti németországi származási helyét csak hozzávetőlegesen őrizte meg a kollektív emlékezet. A származás a Dunabogdányban tapasztaltak szerint csupán saját szüleik, nagyszüleik, illetve az emlékezetben megőrzött felmenőik révén még tényelegesen megtapasztalható és kijelölhető etnikai csoporthoz való kötődést jelenti. Ez a közös származás nem utal a német nemzethez tartozásra. Az összetartozás tudata a csoport összes tagjának jelölésére szolgáló névben jelölhető ki, és ez a név a sváb vagy a magyar. A csoport számára nem léteznek tér- és időbeli határokat kijelölő eredet- és helymítoszok. A tér- és időbeli határokat a saját kisközösségükhöz köthető közös szokások és megőrzött tradíciók jelölik ki, amelyek

tartalma elsősorban vallási, továbbá a jobban beszélt magyar nyelv, földrajzi, politikai, társadalmi, gazdasági tematizációk és a Magyarországon megélt történelmi időszak jelenti.

A nemzethez tartozás és magyarságuk megítélésében kérdésében mind a három generációban jelen van az államnemzeti koncepció érvényesülése; az első két generációban erőteljesebben, a harmadikban kisebb fontossággal. Ha figyelembe vesszük Csepeli nemzeti identitás-tipológiáját, akkor megállapíthatjuk, hogy a Gemeinschaft típusú sváb közösség tagjainak „Gesellschaft típusú nemzeti identitása" van (Csepeli–Örkény, 1996: 2).

A nemzeti identitásnak a politikai, kulturális, nyelvi és vallási téren megnyilvánuló kulturális vonatkozásai mellett fontos összetevője a nemzeti történelemhez, a hagyományokhoz és a szimbólumokhoz való viszony (Bíró, 1995). Az etnikai alany saját etnikai csoportján túl – a földrajzi és az állampolgári meghatározottságából adódóan – etnikai csoportja mellett a nemzet közegébe is beleszületik és egyszerre két társadalmi interakciós mezőben mozogva a mindenkori történelmi, társadalmi és politikai viszonyok által meghatározottan és az interetnikus kapcsolatok, saját csoportja integráltsága, belső kohéziója és egyéni, elsősorban gazdaságilag meghatározható érdekeinek és asszimilációs törekvéseinek függvényében annak nyelvét, kultúráját és életmódját is elsajátítja. A többséggel való tartós együttélése és társadalmi szocializációja során az etnikai csoport tagja ugyanúgy részese lesz a nemzet létének és a nemzethez való tartozás kultivációjának, mint magyar származású honfitársa. A nemzeti ideológia a svábok mindennapjaiban ma hétköznapi és ünnepi valóság. Az azonosulási keretként felkínált nemzeti ideológia recepciója nem mutatott lényegesnek mondható generációs eltéréseket. Mindegyikben előfordult azonban, hogy nem minden elemet (pl. a magyar népi kultúra) fogadnak el „adottnak tekintett valóságként".

A hazaképpel azonosított nemzet léte, illetve a nemzethez való tartozás mint érték az itt élő svábok számára magától értetődő; de a kettős csoporttagságnak tulajdoníthatóan nem tételeződnek kizárólagos értékként. A nemzeti kategória az etnikai mellett a svábok „belső rendezettségének", „bizonyosságérzetének" (Csepeli, 1992) csak egyik eleme. A nemzeti létet felmutató szimbolikus környezet és rituális gyakorlatok behatoltak életvilágukba, „a természetes beállítódásban konstituálódó magától értetődőségek" (Csepeli, 1992: 111) minden generáció számára nyilvánvalóak.

Komoróczy állítása szerint

> nemzeti identitásról rendszerint a „nemzet" szempontjából beszélünk, s ebből vezetjük le az egyént is. (...) Holott (...) az identitás cseréje, még ha tömeges is, legtöbbször egészen személyes döntés... Te magad választod meg, mi vagy, s az vagy, ami lenni akarsz (1991: 16).

A svábok maguk választották meg nemzeti identitásukat. Identitásválasztásuk és ennek kinyilvánítása a lojalitás bizonyítéka. Etnikai és állampolgári lojalitásuk összeegyeztethető és nem egymást kizáró kategóriák. A svábok erősen kötődnek a magyar nemzethez; ezt bizonyítja a tematizációkon keresztül kirajzolódó identitásalakzat. Ideologikusan szerkesztett nemzetképük azonban nem teljesen fedi le a magyar többségét, mivel nemzetképük nem egy, az államiság szintjére emelkedett makroetnikum nemzetképe. A svábok magyar nemzeti identitása kizárólag az állam

sajátos intézményrendszerén belül jött létre (vö. Löfgren, 1989b). Hiányzik belőle a közös származás tudata, ugyanakkor nem jelenik meg benne a német dimenzió.

A német dimenzió hiánya értelemszerűen következik a korábban már elmondottakból: a svábok a betelepedés előtti időszakról nem hoztak emlékeket, az össznémetséget érintő nemzetformáló eseményekből, a német nemzet kialakulásának folyamatából kimaradtak. Azonosságtudatukból hiányoztak a történelmi emlékek, a történelmi ősök, a régmúlt dicsőségei. Ezeket az elemeket csak a kialakuló magyar nemzeti tudáskészletből vehették át. Fontos ismét kiemelni, hogy *a magyar történelmi tudat, majd ezzel összefüggésben a magyar nemzeti identitás kialakulását a hiánypótlás generálta. A dunabogdányi svábok számára nincs külön sváb és külön magyar történelem, a magyar hazában együtt megélteket nem választják szét.* Mivel a nemzeti identitás adaptációja ezen kritériumok mentén ment végbe, a *„mi"* és *„ők"*, azaz a svábság és a magyarság ellentétpárja az egyének identitásában a mindennapi élet rutinjában csak különleges, illetve olyan kiélezett szituációkban jelentkezett, mint amilyet pl. a kitelepítés idézett elő.

Generációtól függetlenül az a véleményük, hogy az internálás és a kitelepítés történelmi törését leszámítva, ami az első generációban a mai napig érezteti hatását, ugyanolyan részesei a magyar történelemnek, mint magyar honfitársaik. A történelemmel kapcsolatos állásfoglalásaik nem térnek el más magyar állampolgárokétól és történelmi ismereteik sem különböznek a magyarokéitól.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy a felkínált nemzeti azonosulási kategóriák és minták közül leginkább azok kerültek be a sváb kisebbség identitáskonstrukciójába, amelyek:

a) identitásukban hiányként jelentek meg, mert a betelepedés körülményeiből fakadó sajátságosan formálódó-alakuló sváb kisebbségi etnikai identitás – természeténél fogva – ezeket az elemeket nem foglalhatta magában; s birtoklásukra csak a magyar nemzeti keretek nyújtottak lehetőséget (haza, államiság, nemzeti jelképek, nemzethez való tartozás érzése, bizonyos, pl. magyar nyelvhez kötött kulturális minták, magas kultúra, irodalom, jogszokások, állampolgári jogok és kötelességek, történelemadaptáció);

b) hasonlóságuk vagy azonosságuk miatt megragadhatóak voltak, s számukra ismereti érvénnyel rendelkeztek lehetőséget teremtetve ezáltal az érzelmi azonosulásra (katolikus vallás, katolikus értékek);

c) lehetővé tették „az együttes élményt" (a nemzethez való kapcsolódást elősegítő, a magyarsággal átélt közös történelem, sors, akarat, áldozatvállalás, lojalitás, szolidaritás).

Átvételre, beépítésre és internalizálásra azonban csak olyan identitáselemek és -minták kerültek, amelyeket nem szabályozott erős konvenció, vagy nem álltak ellentétben az etnikai csoport elfogadott értékeivel, normáival, ezáltal az identitáskonstrukcióba beépíthetőek voltak.

10.3. Az etnikai csoportkultúra megőrzése és az etnikai szocializáció

A kultúra különböző dimenzióiban, generációsan különböző módon jelenik meg a svábság mint csoportjellemző motívum. Csoportszinten a svábok hagyományőrzése igyekszik felölelni a lehető legszélesebb spektrumot, de nem minden kulturális aspektus jelenik meg minden generációban vagy akár a magánélet színterein. A fennmaradt, megőrzött, reprezentált, s ezért még vizsgálható kulturális elemek csoportszinten nem függetlenek egymástól, összefüggenek és a szerves egész képét mutatják. Egyéni szinten azonban a megnyilvánulások színterei és alkalmai között – ugyancsak a generációs lépcsőzöttség jelenségét felmutatva – (pl. nyelvhasználat, nyilvános élet fórumain való részvétel, házasságkötés módja stb.) nincs koherens egység.

A kultúra túlélésének, átörökítésének, szocializációjának, illetve a kulturális reprezentáció biztosítékát a közösségek zártságának idején a családi környezet jelentette. Amikor a történelem viharai alapjaiban rázták meg etnikai identitásuk biztos konstrukcióját, s mikor már a modernizáció is kikezdte a közösség zártságát, kulturális szokásait és ezáltal nem csupán diszkontinuitással, de létükben való megszűnéssel is fenyegetett, akkor önvédelmi reflexeik újabb identitáselemek (közös sors, közös ellenség, vallás fontosságának növelése) beemelésével próbálták a megbomlott egyensúlyt helyreállítani. A dunabogdányi svábok erős sváb tudata, a vallásban megfogalmazódott és kinyilvánított, valamint a közös ellenségképben manifesztálódó túlélési stratégiája átsegítette a közösséget a szerves fejlődésből kivont évek identitásromboló korszakán. A túlélésre fordított energia ahhoz már nem bizonyult elegendőnek, hogy az etnikai szocializáció, a tradíciók átörökítésének folyamatosságát is biztosítani tudta volna. Etnikai intézményeik működésképtelenné váltak, az önálló kulturális gyakorlatok és az etnikai reprodukciót és folytonosságot biztosító saját „endogén" normarendszer, az etnikai tudást spontán átadó informális környezet részben vagy egészében felszámolódott (vö. Keszeg, 1996).

Dunabogdányban a 60–80 év közötti generáció volt az utolsó, amelynek etnikai szocializációját a szűkebb családkörnyezet mellett a szélesebb falukörnyezet is folyamatosan és teljes mértékben biztosította. A gyerekek elsődleges szocializációjának, etnikai enkultárciójának idejére a belső erőből való gyarapodás forrásai elapadtak, illetve nagyon vékony erecskében csordogáltak. Figyelembe kell itt venni a második világháborút követő represszió időszakát, amikor a társadalmi-politikai környezet nem tette lehetővé az etnikai identitás kulturális reprezentációját. A represszió megszűnését követő években is egyre kevesebb és kevesebb gyakorlati lehetőség nyílt a legitim etnikai identitást hangsúlyozó megnyilvánulásokra, akciókra, s így az etnikai identitás struktúrája meggyengült. Pataki szerint

> a legkorábbi identitásmozzanatok – mindenek előtt (...) az etnikai-nemzeti, a lokális mozzanatok – azért olyan nagy erejűek bizonyos helyzetekben, (...) mivel gyökérzetükkel mélyen belekapaszkodnak a legkorábbi fejlődés túlnyomóan érzelmi, szavakba nem önthető tapasztalataiba (1988: 228).

Abban az esetben, ha egy kisebbségben élő etnikai csoport tagjának korai etnikai szocializációjából a megváltozott körülmények folytán „a legkorábbi fejlődés túlnyomóan érzelmi, szavakba nem önthető élményei és tapasztalatai", vagy ahogy Radó megfogalmazza:

> a néma képeknek nevezett élmények kimaradnak, akkor a hiányosan végbemenő szocializációs folyamat következményeként a csoporttagok identitásába az etnikai (...) kategóriák nem, vagy csak alig épülnek be (1991: 8).

Ehhez társult, hogy a polgárosodási tendenciákat is magába foglaló modernizáció és asszimiláció hatására a tradicionális kulturális értékrend bomlásnak indult; különösen a falu határain kívül az ún. objektív etnikai ismérvek jelentősége csökkent, és ebből következően a falun belül is egyre nehezebbé vált mozgósításuk. A társadalmi fejlődés következtében nyitottá vált közösségek esetében a család önmagában már képtelen volt feladatát teljes mértékben ellátni. Ilyen körülmények közepette az átörökítés feladatát szükségszerűen feladatul kapó első generáció képtelen volt a teljes tradíciókészlet áthagyományozását biztosítani. A szokások, a hagyományok jelentős része feledésbe merült, lehetetlenné téve ezzel a folyamatos átörökítést, s így az etnikai identitás struktúrájából egyre több elem esett ki. Ennek következtében, pl. a nyelvi, viseleti tradíciók, a hétköznapi szokások egy része, mint az etnikai identitáskészlet elemei, amelyek a második világháborút megelőzően a svábok etnikai identitásának szerves részét képezték, biztos építőköveit jelentették, s egyértelműen kijelölték identitásuk határait, a múltból a jelen felé haladva egyre inkább vesztettek szilárd határt kijelölő funkciójukból. Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy a hetvenes évek legfelsőbb politikai és pártvezetés szintjén kezdeményezett, programmá előírt, etnikai megújulásra felszólító programjai nem keltettek osztatlan sikert. *„Nekünk kellett kiverni belőlük, hogy csináljanak tánccsoportot és énekkart"* – mondta a község akkori, nem sváb származású párttitkára. Tegyük ehhez hozzá, hogy ezek a programok a megsérült etnikai identitás helyreállítására így nem is voltak alkalmasak, mert a kisebbségek kultúráját kirakatkultúrává kívánták tenni. Azt sem vették észre, hogy az államilag szervezni kívánt nemzetiségi folklórtól függetlenül, ha csekély mértékben és erősen visszafogott formában is, de létezett a faluban a mindennapi élethez szervesen kapcsolódó, abba beleszövődő „nemzetiségi" kultúra. A közösség a maga keretei, és lehetőségei között megteremtette a túléléshez szükséges természetes önkifejezés módozatait. A hatvanas–hetvenes években ismét egyre több sváb esküvőre került sor, és nem kellett ahhoz tánccsoport, hogy a polka, a keringő vagy a hupfedli a bálok el nem feledett, kedvelt táncai maradjanak. A második generáció számára szüleik kultúrája bizonyos mértékben még kézzelfogható valóságot jelent, de a szüntelen globalizációs hatásoknak, valamint asszimilációs kihívásoknak kitett sváb népesség erejéből a harmadik generáció etnikai szocializációjára csak nagyon korlátozottan futja. Az energiákat az eddig megmaradt zenei és tánchagyományok és a vallási ünnepekhez kapcsolódó rítusok megőrzésére fordítják. A hagyományőrzés az unokák esetében szinte kizárólag a zene területére korlátozódik. A harmadik és a nem vizsgált negyedik generáció számára már csak ezek jelentik az etnikai identitás kulturális bázisát.

A nyelvváltás miatt az etnikai lét megőrzésének, az etnikai identitástudat és a csoportkohézió erősítésének bázisa az erős származástudat és a csoportba való önbesorolás talaján a kollektív kulturális tradíciókra tevődik át, és „olyan kulturális környezetet teremt, amely szilárd etnikai identitáskeretekre ad esélyt és lehetőséget" (Bindorffer, 1997b). Ebben az összefüggésben bizonyítottnak látszik, hogy az etnikai identitás nem a csoportjegyek automatikus terméke, hanem ezek mozgósításának, vagy elhalványulásuk esetén szimbólumokkal való helyettesítésüknek az eredménye, tehát az etnikai identitás a csoportjellemezők reprezentációja (Kovács, 1992). Ez azonban azt is jelenti, hogy a kultúraelemek felcserélése a magyar folklór elemeivel a csoport önfeladását jelentené.

Mind az etnikai, mind a nemzeti identitás mintakövetés: az etnikai, illetve a nemzeti entitás integráló ereje és a szocializáció eredményeképp jön létre, és az egyén, valamint a közösség kölcsönös kapcsolatában manifesztálódik. Az identitások erőssége nem függetleníthető a kölcsönös kapcsolatok függvényében megjelenített követhető kulturális mintáktól, amiket a csoportok az egyén számára az azonosulás tárgyaként felkínálnak.

Az elsődleges etnikai szocializáció hiányainak pótlására a második generáció és a harmadik generáció életében az iskolai oktatás nem nyújtott lehetőséget. Bár német nyelvű oktatás volt, etnikai szocializációról szó sem lehetett. Ezt szabadidős tevékenységként, ének- és tánccsoportok szervezésével kívánták aktualizálni.

A modern ipari nemzet magas kultúrájának túlélése a magas kultúrák hasonlatossága, közös kognitív alapja, valamint egy tudatosan globalizált gazdaság következtében hatékonyan biztosított, míg a kisebbség egyedi „népi" kultúrájának, a „kis tradíciónak" túlélése és hatékony fenntartása azonban „csak művi úton, a nyelv vagy a folklór megőrzésén keresztül történhet" (Gellner, 1983: 117). Az etnikai csoportok esetében az etnikai szocializációra hagyományosan a szűkebb falu- és családi környezetben intézményesítetten került sor. Napjainkban az etnikai szocializációban a család szerepe csökkent. Úgy tűnik, hogy az etnikai identitás átörökítésében és őrzésében történetileg a nőknek nagyobb szerepük volt (gyakrabban beszéltek svábul, a kulturális hagyományok reprezentációjának szervezői voltak). Az etnikai identitás intimitásával, melegségével, otthonosságával női princípiumként jelenik meg. Az idősebb generációkban ennek nagy fontossága volt, a fiatalabb generációk esetében azonban vagy osztoznia kell a nemzeti identitás elsődleges szocializációjával vagy elvesztette elsődleges szerepét és másodlagossá vált. Itt tulajdonképpen arról volt szó, hogy az etnikai csoport esetében nem a nemzet függ össze a családdal, a születéssel, a reprodukcióval, hanem a saját kisközösség. A nők esetében a „természetiséget", a folytonosságot a saját etnikai csoport jelentette és sokak számára még ma is jelenti. A nemzeti identitás azonban a férfiasság megjelenési formája a női ideállal szimbolizált nemzet óvására, megvédésére (Böröcz–Verdery, 1994).

A szocializáció feladatát a család csökkenő szerepe és a közvetlen faluközösség mellett, feladatmegosztásos alapon, az állami intézményrendszer biztosítja. A családon belüli nyelvtanulást felváltotta az óvodai és az iskolai oktatás. A sváb nyelv megtanulására otthon már egyáltalán nem kerül sor. Az etnikai szocializáció fontos eleme a németséghez való viszony átértékelése. Ennek szellemében már az óvodában német verseket tanulnak, az iskolában pedig minden nap van német nyelvóra. A családon

belüli mintakövetés a munkára nevelésben, bizonyos életviteli mintákban az önértékelés megerősítésében, és a hagyományok (pl. sváb esküvő) ápolására való noszogatásban jelentkezik. A falu törekszik hagyományai megőrzésére, de a kulturális tradíciók mintakövetés útján való átvételére gyakorlatilag csak a tánc esetében kerül sor a búcsúkat követő bálokon. A zenét a zeneiskolában tanulják a gyerekek. Az etnikai tudás maradékát nem mintakövetéssel sajátítják el, hanem kottából, tankönyvből. Az etnikai tudás elsajátítására, az etnikai identitás szocializációjára nem spontán, hanem a nemzeti identitáshoz hasonlóan megtervezetten, tudatos ráhatások eredményeképpen kerül sor.

Az egyénnel szemben mind etnikai, mind nemzeti terepen mint társadalmi interakciós mezőben a szituációnak megfelelően más követelmények támasztatnak: ennek megfelelően más tudástartalmak elsajátítása válik szükségessé. Etnikai viszonylatban a sváb anyanyelv kiesésével leginkább a származástudat kap fontosságot, amit a német nyelv tanulásával és a folklórhagyományok ápolásával erősítenek. Az etnikai szocializáció talán legfontosabb eleme a németséggel azonosnak tartott pozitív autosztereotípiarendszerben való hit és az annak való megfelelés. Hogy nemzeti terepen a mi a legfontosabb, abba a kisebbségnek nincs beleszólásuk, de abba is nagyrészt helyettük döntenek, hogy az állami szinten támogatott és kultivált etnikai „revival"-t milyen módon érjék el. A svábok többet szeretnének, de a német nyelvtanuláson kívül az iskolában nemigen futja semmire.

10.4. Nemzeti szocializáció

A nemzeti identitást és közösség meggyökeresedését a hétköznapokban és az ünnepekben való közös részvétel alapozza meg. Elsajátításának az affektív bázis létrejöttén túl az is előfeltétele, hogy a nemzeti diskurzusban közvetített nemzeti ideológia hasson az egyénre, létrejöjjön a nemzeti érzés; azok az erős érzelmi töltetű kimondatlan, szavakban nem megfogalmazható érzések, amelyek meghatják az embert, ha meghallja a himnuszt vagy ha felvonják a nemzeti lobogót. A nemzeti identitás kognitív elemei taníthatók és elsajátíthatók. Ebben a szocializációs folyamatban az egyházak, az iskolák, a katonaság, a médiumok vettek részt. De az együvé tartozás érzését csak a többséggel közösen átélt események keltik fel, az érzelmeket a többség pozitív attitűdjei generálják.

A nemzethez tartozásnak vannak profán mindennapi, és szent ünnepi formái. A nemzeti érzés lényeges elemei az életvilág hétköznapjaiban megnyilvánuló „habitusok" (Bourdieu, 1993), az élet legkülönbözőbb területein meggyökeresedett szokások, főzési, étkezési kultúra, reagálásmódok is. A mindennapi élet közös gondjai, félelmei, örömei, perspektívái, vagy éppen az élet kilátástalansága, viccei, babonái, a közvélemény és nyilvánosság nem kevésbé erős szálakat sző többség és kisebbség között, mint a jelképek és az ünnepek. A többszáz éves együttélés során a svábság számára – etnikai értékei megőrzése mellett – a szocializáció következményeként (is) természetessé vált a magyarság beilleszthető életmódmintáinak átvétele, intézményesen vagy a kollektív attitűd szintjén átvett értékeinek és egyes ünneplési szokásainak. beillesztése. A nemzeti tudás elsajátítása, megismerési, illetve megértési folyamata az idegennek tartott értelem felfogása, amely során a kívülállóknak ugyanazokat

az élményeket kell teljes totalitásukban és ugyanolyan módon átélni (vö. Schütz, 1974). Az élmények hozzáférhetősége és egyidejűsége az együttélés során lehetővé válik. Nem pusztán az élmény tudomásul vételéről van szó, hanem az abban való részvételről és az azokra adott reflexiókról.

Az államilag támogatott nemzeti szocializáció történetileg az elmagyarosítás szerencsétlen programjának jegyében folyt. Tegyük hozzá, nem sikertelenül. Az, hogy a katolikus templom mellett álló hősi emlékművet Szent István koronájának kőbe vésett mása díszíti, a világ legtermészetesebb dolgának számít. *„Az iskolában volt egy Hősök táblája. Azon is ott volt a korona. Mindig fejet kellett hajtani, ha elmentünk előtte"* – mesélte egy első generációs asszony. Egy volt iskolatársa minden magyarul megtanult történetre, versre emlékszik (nemcsak így állítja, de el is tudja mondani őket). Ebben az időben a nemzeti szocializáció feladatát kizárólag az iskola végezte, az etnikai szocializációra a családban került sor. Az állami iskolai oktatás ma a megtervezetten és intencionálisan a nemzeti és az etnikai szocializáció kettős feladatának próbál eleget tenni, de lényegét tekintve a nemzeti szocializációt preferálja. Míg a nemzeti szocializáció kipróbált és jól bevált módszerei hatékonyan működnek, addig az iskolai keretek között folyó etnikai szocializáció, sokak szerint, még kívánnivalót hagy maga után. Az iskolai oktatás nem fókuszál Németországra; csak annyit tanulnak meg, amennyit bármely magyar tanuló is elsajátít. A sváb nyelvi emlékek, szokások, hagyományok iskolai átadása pedig oktató híján eleve lehetetlen feladat.

A nemzeti szocializáció napjainkban már a sváb családokban is háttérbe szorította az etnikai identitást felépítő elemek elsajátítását. Az iskolai nemzeti szocializáció a korábbi folyamatot viszi tovább, s a magyar állampolgári tudat és nemzettagság erősítésével a politikai szocializáció részévé teszi. Ezt szolgálják a tematizációk, a történelem- és irodalomoktatás keretében az átélhetőség érdekében a nemzeti tapasztalat intellektualizálása, a nemzeti értékek, a nemzeti szimbólumok, értelmezések, attribúciók, tipizációk, a nemzeti ideológia elsajátíttatása és a nemzeti ünnepeken való részvétel jelentőségteljessé tétele. Mindeközben az etnikai tudatot és identitást kulturális szinten tartani igyekeznek. A kisebbség azonban etnikai identitását is szeretné a politika szocializáció tárgyává tenni. Kérdés azonban, hogy ezt mennyire szándékoznak ténylegesen etnikai szinten tartani, illetve a svábok speciális helyzetét tekintve tartható-e egyáltalán etnikai szinten, vagy a német nemzeti ideológia fog etnikai színben fellépni.

A szocializáció során az etnikai és a nemzeti tudáskészlet elemei nagyobb részben harmóniában, kisebb részben konfliktusban állnak egymással. Ellentét jelentkezik kulturális téren, a németek szerepének történelmi megítélésében, a nyelvhasználat területén, a pszichológiai tematizációban jelentkező sztereotipizációban. Az ellentétek súlya a magyar nemzeti szocializációnak betudhatóan a fiatalabb generációk felé csökken. A demográfiai, a földrajzi, a gazdasági, a politikai, a kulturális tematizációban, a vallás és a haza kérdésének megítélésben egyetértés mutatkozik. Ezek azok a területek, ahol a nemzetre vonatkozó ítéletek, értékelések és tipizációk pozitívan nyilvánultak meg.

10.5. A KETTŐS IDENTITÁS SZERKEZETE

10.5.1. Funkcióelkülönülések

Az identitásképződés folyamata a csoportokon belüli, illetve a csoportok közötti oda-vissza ható kölcsönös kapcsolatok, és visszacsatolások révén megy végbe. Sikerét – legyen szó akár etnikai, akár nemzeti identitásról – az identitásminták hiánya, vonzása, vagy taszítása, mintakövetésre felhívó és integráló ereje mint kívülről ható tényezők az identitáselemek befogadhatósága, beépíthetősége, valamint érzelmi motivációk mint belülről ható tényezők határozzák meg. Mind az etnikai, mind a nemzeti tudás elsajátítása kognitív, megismerési folyamat. A pozitív érzelmi viszonyulás megkönnyíti és elősegíti a tudástartalmak értelemösszefüggéseinek elfogadását. Az egyén akár egy etnikai, akár egy nemzeti közösség tagja, azonosságtudata kialakulásához az azonosságélményen túl nem nélkülözheti a pozitív értéktételezések sem. Nem elegendő az élmények külső szemlélése, szükséges az abban való részvétel. Az egyénnek ugyanazokat az élményeket kell ugyanolyan módon, és ugyanabban az időben átélnie. Az együttélés során az együttes élmény hozzáférhetővé válik. A magyar nemzeti tudáskészlet fel tudott ajánlani a svábok számára vonzó pozitív és követhető mintákat, részük volt az együttes élményben, ugyanakkor azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a svábok példátlan alkalmazkodási teljesítményt nyújtottak.

A dunabogdányi svábok egyszerre tagjai etnikai csoportjuknak és a nemzetnek.[1] A sváb és a magyar nyelv funkcióelkülönüléséhez hasonlóan azonban, etnikai csoport és nemzet között is fennáll egyfajta funkcióelkülönülés. Úgy érzik, hogy az etnikai csoport lehetővé teszi számukra etnikai identitásuk pozitív megélését és reprezentációját, s ennek ma már a többség részéről sincs semmi akadálya; emellett a nemzeti tagság is pozitív azonosulási mintákat kínál fel számukra. Etnikai identitásukat több dimenzióban átmetszik a nemzeti érzések – létrehozva ezzel a kettős azonosság tudatát. Az identitáskonstrukció etnikai és nemzeti dimenziója az adott helyzetnek, térnek és időnek leginkább megfelelő, adekvát módon alakul. Identitásszerepeik az adott szituációra vagy társadalmi kontextusra adott válaszok, amelyek a helyzet függvényében alakulnak. A működőképesség megőrzése érdekében az etnikai és a nemzeti identitás fontossági sorrendben, mindig a szituatíve a legkedvezőbb identifikáció mentén rendeződik el. Egyik vagy másik identitás reprezentációját, az identitáselemek operatívvá, egyúttal elsődlegessé és dominánssá válását a hely és az idő határozza meg.

Ez a – etnikai és nemzeti elemeket egyaránt tartalmazó – kettős identitáskonstrukció egyidejűleg tartalmazza a különválás és a közös vonások keresésének tendenciáit: a svábok egyszerre különülnek és vegyülnek el. Elkülönülnek kulturális hagyományaik alapján, de a magyarokkal közös életvilág részeként osztoznak a közös magától értetődőségekben. Az etnikai csoport iránti szolidaritásérzet a nemzet irányába is megmutatkozik, legyen szó sportsikerekről, művészeti, tudományos teljesítményekről, Magyarországot ért sérelmekről, a svábok ugyanolyan büszkék, vagy ugyanúgy féltik az országot.

A kettős identitást az első generáció tudatos választások, értékelések és értelmezések eredményének tartja. Etnikai hovatartozása tulajdonított, beleszületéssel jött létre; nem választható. Erős etnikai tudata előzetes, bizonyításra nem szoruló valóságelemként

épült be az identitáskonstrukcióba. E kitüntetett szerep megnyilvánulási terepe a falu határain belül van. *„Az itt vagyunk otthon", „ez a hazánk", „magyar állampolgárok vagyunk", „lehettünk volna mi németek is, disszidálhattunk is volna, de mi még a kitelepítésből is visszaszöktünk", „mi itt maradtunk, mert a magyaroknak éreztük magunkat"* megnyilatkozások viszont a magyar nemzeti identitás választottságát hangsúlyozzák.[2] Ez a nemzedék a másodlagos szocializáció során sajátította el, és internalizálta a nemzeti tudáskészlet elemeit. Ennek eredményeként jól ismeri a magyar himnuszt, és a magyar állami jelképeket. A következő generációk esetében a nemzetbe születés ténye már semmiképpen sem kérdőjelezhető meg. Ezáltal nem csak svábok, de magyarok is. Az egyszerre két kultúrába, a két társadalmi interakciós mezőbe való beleszületés következtében az etnikai mellett a nemzeti kultúra elsajátítása is megkezdődik. A második generációban az elsődleges etnikai szocializáció a másodlagos nemzeti szocializáció javára veszített is erejéből. Náluk a nemzeti azonosulási minták – részben a második világháború utáni elfojtás, részben a magyar iskolarendszer hatására – kidolgozottabbak és tudatosabbak. A harmadik generációban az etnikai szocializáció vesztesége még szembetűnőbb. Tudatosan vallják magukat magyarnak, s azonosulási mintáik az egyén szintjén a magyar többségével közösek. Ezáltal nem csak etnikai, de nemzeti identitásuk is tulajdonítottnak tekinthető. Egyáltalán nem osztják azt a véleményt, mely szerint az etnikai csoport tagjai születési helyüktől függetlenül a nemzetnek nem, csak az államnak „szerves részei" (Glatz, 1987: 26). Az etnikailag meghatározott csoport tagjának lenni véget ért a falu határában. A saját közösségen kívüli viszonyokat és kapcsolatokat magyarként élik át és érzékelik. Bizonyos kulturális elemek és a származás tekintetében svábok, de életmód, szociokulturális és politikai egység, valamint a haza kijelölésének kérdésében teljes az egység a többségi magyarsággal.

Míg etnikai csoporttagságukban a származásnak jutott a döntő szerep, addig nemzeti hovatartozásuk tekintetében névvállalásukban, valamint csoporttagságuk meghatározásában az állampolgárság döntő szerepét hangsúlyozták. Ezáltal a magyarság nyelvi-kulturális fogalmát gyakorlatilag politikai jellegű fogalommá alakították. Tudatukban az, hogy származását tekintve ki a magyar, s ki nem az, elválik attól, hogy ki lehet a nemzet tagja. A tematizációk bizonyítják, hogy a magyar nemzeti identitás tudáskészletének elemei a svábok mindennapi tudásának is tartozékai. Ahogy a haza kérdésének elemzésénél láthattuk, a nemzet fogalmát összekapcsolják az állam, a nemzettagság fogalmát pedig az állampolgárság fogalmával. A nemzettagság kijelölésében az állampolgárságon túl döntő a hazaszeretet. A svábok esetében a „magyar kategória pozitív érzelmi konnotációja" a tudatban rákopírozódott a nemzetire (Csepeli, 1996: 125).

Az etnikai identitás a svábok számára a másság határának kijelölését és az etnikai csoport számára a túlélési stratégiát, nemzeti identitása ezzel szemben a hasonlóságot, a határ feloldását és az asszimilációt szolgálja. Nemzeti identitásuk közös és meghatározó eleme a haza képzete, amely egybeesik a szülőfölddel; de fontos szerepe van a történelemnek, a magyarokkal közösen megélt sorsnak és a nemzeti szimbólumoknak is. A saját és az „idegen" kultúra kontrasztjában a svábok ugyanakkor a tolerálható és átvehető, beépíthető; illetve a nem tolerálható, elutasítandó elemek között választanak. A tolerálhatóság határai a társadalmi, pszichológiai fenyegetettség-

érzés vagy a biztonságérzet mértékétől és a saját kultúrába illeszthetőségtől függenek. Kisebbségi csoportként a svábokat nem terheli a magyar nemzet kicsinysége miatt érzett kompenzációs fóbia. A kompenzáció a svábóknál inkább a közös származás, közös tulajdonságok, és vonások, a németekhez való hasonlóság keresésében jelentkezik.

10.5.2. Értékek, értékrendszer

Váriné Szilágyi Ibolya szerint

> az értékrendszer, ha stabilizálódott, nemcsak a mindennapi tudat világlátásában, hanem a napi tevékenységekben is döntő, motiváló, energetizáló erővel bír (1987: 55). Az emberek épp értékeik azonossága folytán érzik magukat otthonosan, felszabadultan saját megszokott közösségükben, míg másoktól épp az értékek idegensége tartja őket távol (1987: 27).

Az értékekhez való viszony hatással van az identitás alakulására, és

> ...a beépült értékvonzatok és bizonyos értékektől való spontán vagy tudatos elhatárolódások az identitástudat és élmény lényegi alkotó elemeit alkotják (1987: 30).

Az értékelési szerkezetek nemzeti és etnikai dimenzióban egyaránt az etnocentrizmus talaján sarjadva kerülnek a tudáskészlet elemei közé, s húzzák meg ily módon az etnikai vagy nemzeti csoporthatárokat. Az etnocentrista szemléletből következik, hogy a két dimenzió értékeinek automatikusan szembe kell állniuk egymással. Köztudott, hogy a svábok puritán életvitele milyen átjárhatatlan határokat képezett kisebbség és többség életvitele, életmódja között. A két közeg mássága nem is tette lehetővé, hogy ugyanazt értékeljék a magyarokban, mint saját magukban. Azonban az értékek sem stabil kategóriák, s a történelmi helyzetnek, az értékhordozók szükségleteinek megfelelően átalakulnak. A sváb „értékhordozók" nemzeti identitása kialakulásához és otthonosságérzésének megteremtéséhez feltétlenül szükség volt arra is, hogy bizonyos értékazonosság alakuljon ki a magyarok és a svábok között. A svábok úgy gondolják, hogy jótékony hatással voltak a magyarokra és jó példát mutattak nekik; ahogy egy idős parasztasszony mondta *„magunkhoz asszimiláltuk őket"*. A második világháború után kiépült magyar közigazgatási, társadalmi és kulturális intézményrendszer kizárólagossága a korábbi asszimiláló tendenciák elmagyarosító hatását felerősítve visszafordíthatatlan nyelvi, kulturális változásokat idézett elő az egyének és a kisebbségi csoportok életében. Azok a nemzeti értékek, amelyek nem álltak ellentétben az etnikai értékrepertoárral részben beépültek az etnikai értékek mellé. Egyre inkább előfordult az is, hogy a svábok a mobilizációval és az asszimiláció hatására átalakuló értékrendszerében az etnikai értékek rovására a nemzeti elemek kerültek túlsúlyba. Az átalakulás hatással volt ízlésvilágukra, normakövetésükre és olyan normák kiejtését hozta magával, amelyek az életmódváltozás miatt már nem voltak kompatibilisek.

Ma a svábok értékrendszere egyaránt tartalmaz etnikai és a nemzeti értékeket. A nemzeti értékek az etnikaiként számon tartott értékekkel együtt kijelölik „a kívánatos

és nemkívánatos tárgyak, jelenségek, személyek, működésmódok körét" (Csepeli, 1992: 71). Az etnikai és a nemzeti értékek hierarchikus elrendeződése a helyzet függvényében alakul; azok az értékek kapnak prioritást, amelyek a szituatíve működtetett etnikai vagy nemzeti identitás szemantikai univerzumának részét képezik. Értéktudatosságuk, céljaik, törekvéseik a magyarokkal való együttélés kapcsolataiban, emellett a túlélés stratégiáiban manifesztálódik.

10.5.3. Etnikai értékek

Az etnikai értékek az önképet tápláló és erősítő, az életvezetést máig meghatározó pozitív autosztereotípiák mellett tartalmazzák a normák megőrzött, követhető mintáit, saját népi kultúrájuk megmaradt tradícióit, ezek megőrzését, ápolását és átadását, a munkakultúrát, az erkölcsi szokásokat, vallásosságot, a párválasztás módját, a családot, a normakövetés mikéntjét és hogyanját. A második generációban újabban értékként tételeződik a német származás és a hasonlatosság a németséghez, sőt a német nyelvtudás is.

Történetileg visszatekintve Dunabogdány lakosainak életét a kezdetektől fogva szigorú normarendszerük határozta meg és szervezte egységbe, amely – a munkamoráltól kezdve a párválasztási szokásokon és a vallásgyakorláson át egészen addig, hogy ki hol építhet házat – az élet minden területét átfogta. A normarendszer viselkedési utasításokat tartalmazott, amelyeket a közösség tagjaitól szankciók kivetésének veszélye mellett elvárt. A szorgalom, az állandó és megállás nélküli munka, a gyarapodásra való törekvés, a tisztaság, a takarékoskodás olyan örökséget, olyan tradíciót jelentenek, amelyek tárgyiasult formájukban reprezentálódnak.

Ritkán mulattak, a gyerekek ritkán játszottak. A szorgalom jegyében mindent megelőzött a hajnaltól napestig tartó önkizsákmányoló munka. *„Énekelni? Nem nagyon énekeltünk mi. Se gyerekek, se felnőttek. Egész nap dolgoztunk, este olyan fáradtak voltak, hogy nem mesélt ott senki. Nem úgy volt, mint ma. Sváb dal nincsen, ha nagyritkán énekeltünk, esküvőn, akkor német dalokat. Magyart is tudtunk, mert az iskolában azt tanították. Vasárnap, ha nem volt zene egyik kocsmában sem, a lányok összefogództak, és sétáltak fel le a főutcán, akkor énekeltünk. A faluban három kocsmában volt zene, felváltva mindig másutt. Ide jártunk vasárnap táncolni. Vasárnap délelőtt elmentünk a templomba, utána haza kellett menni, átöltözni. A templomi ünneplő ruhában csak a templomba lehetett menni. Otthon átöltöztünk. Táncolni nem sokkal jobb ruhába mentünk, mint a hétköznapi. A szüleink nézték, hogy táncolunk, aztán, mikor úgy gondolták, haza kellett menni. Másnap hajnalban keltünk"* – emlékezett vissza egy 80 év körüli asszony. *„Mese, szórakozás, játék nálunk nem volt. Nagyanyám, akit sokszor kinevettünk, ahogy magyarul beszélt, de hát akkoriban csak így beszélt minden öregasszony: összevissza, ügyelt a gazdaságra, a szüleim meg szállították a gyümölcsöt Pestre meg Bécsbe. A húgom főzött, én meg egész nyáron gyümölcsöt szedtem. Mesekönyvünk legfeljebb, ha a Biblia volt, abból olvasott fel nagyritkán a nagyanyánk. Énekelni sose hallottam őt, legfeljebb a templomban"* – hallható egy idősebb férfi interjújában. Egy másik 70 fele járó férfi így mesélt: *„Mi, svábok nagyon szorgalmasak vagyunk. A vérünkben van, hogy csak dolgozni, dolgozni. Nehezen*

kerestük mi a kenyerünket. Itt a hegyen a föld semmire se jó, csak gyümölcsnek. A lehetőségek hiányát mi szorgalommal pótoltuk. Minden magunk csináltunk, még a vályogot is mi vetettük, hogy ne kelljen pénzt kiadni érte. Minden tavasszal meszeltünk, az agyagpadlót pedig minden héten vizes agyaggal kellett átmosni. Az ember jó híre függött attól, hogy milyen a földje, a portája. Nem volt mindegy, mennyire ápolt a kertje, rendben van-e a földje; rendnek kellett lennie mindenütt, mert hamar kibeszélték az embert a faluban. Aztán abba a családba nem szívesen házasodott senki."

A munka kultusza a mai napig jelen van mind a három generáció életében és azonosságtudatában. A földművelés mellett már a háború előtt is különböző egyéb pénzkereseti források után néztek. A gyermekek generációjában tovább él ez az egyént gyakorlatilag kizsákmányoló, értékként tételezett munkakultúra. Egyszerre dolgoznak munkahelyükön, művelik saját földjeiket, készítik boraikat, mellékállásokat, bedolgozásokat vállalnak, gyümölcsükkel, virágaikkal piacoznak. *„Most hogy jön a tavasz, jön a virágszezon, hajnalban kelünk, szedjük a virágot, be a bőröndbe, fel az első buszra, be Pestre, egy-két bőrönddel is beviszünk, azután a nap végén irány haza, amikor sikerül mindet eladni, be az ágyba. Hajnalban megint szedni, kötözni, vagy késő este szedni, be a pincébe, hogy friss maradjon."*

A munkavégzés módjával kapcsolatos normarendszer fennmaradásának alapja és biztosítéka az a pozitív autosztereotípia rendszer, amely a magukkal hozott önértékelési repertoár bázisán a más etnikai csoportokkal való évszázados együttélés során a csoportok közti összehasonlítás és viszonyítás eredményeképp történetileg alakult ki, és fontos identitásképző tényezőként meghatározta az interetnikus kapcsolatok jellegét. A svábok magukról kialakított, autosztereotípiákban kifejeződő pozitív önképe követendő értékként és a túlélést segítő elemként jelenik meg. A közösség saját kultúráját nem közvetíti a magyarok felé, s így ez csak befelé hatva erős kohéziós erőt jelent. Értékmeghatározó jellege éppen abban rejlik, hogy ezen a területen a svábság domináló elemként jelenik meg, és önértékként tételeződik.

Értékeik a generációsan átörökített etnikai tudást hordozzák, egyúttal tükrözik az etnikai önismeret szintjét. Legfőként a munkából csinálnak értékelvet (Demeter-Zayzon, 1992a) és ezt pozitív autosztereotípia formájában magukra vetítik. A svábóknál így válik alkati ismertető jeggyé, s legfőbb emberi értékmérővé a szorgalom, a munkaszeretet, az emberi teljesítőképesség szinte természetellenes tisztelete, a megfontoltság, a jövő megtervezése. A sváb nem él könnyelműen, takarékos, nem herdálja el vagyonát, ugyanakkor takaros és tiszta. Nem szívesen ad kölcsönt, de nem is kér; kicsit fösvény, kemény, büszke és van tartása.

A pozitív autosztereotípiák kifejezetten az *„etnikai magabiztosságot"* (Demeter-Zayzon, 1993: 54, kiemelés az eredetiben) hivatottak szolgálni. A svábok nagyon büszkék arra, hogy *„megtanították a magyarokat dolgozni"*, fellendítették az ipart és a mezőgazdaságot. Ebből a tudatból is táplálkozik az a biztos öntudat, amely alapján egyenrangú magyar állampolgárként definiálják önmagukat.

Életmódjuk alakulása nem függetleníthető az asszimilációtól. A kulturálisan homogén, zárt közösség felbomlása lehetővé tette és megkönnyítette az egyén számára a sajátcsoport bizonyos értékeinek megtartása mellett más értékek befogadását is. Dunabogdányban azt tapasztaltam, hogy a csoport értékrendszere alapjaiban nem rendült meg, s nem következett be az értékvesztéssel járó, csoportbomlasztó anómiás állapot. Az

értékrendszer azonban azokon a pontokon sérült, ahol a fiatalabb generációk a túl szigorú és ezáltal követhetetlennek tartott normák átvételét nem tartották ésszerűnek. Példa erre a párválasztási szokások átalakulása, a mobilitási csatornák megnyílása után a tömeges továbbtanulás, a nők számára is a falun kívüli munkavállalás vagy a nyelvváltás. A harmadik generáció tagjai saját, akár értelmiségi munkájuk mellett még nagy ritkán besegítenek a családi föld- és szőlőművelésbe, de a szüleikhez hasonló többlábon állás körükben már nem általános jelenség. Ez nem jelenti azonban azt, hogy ne lennének ugyanolyan szorgalmasak, ne tisztelnék a munkát és az ezzel járó komoly erőfeszítéseket, de igyekeznek tervszerűbben megtervezni életüket, amely egyre kevésbé puritán és már sokkal több szabadidős tevékenység, szórakozás fér bele.

10.5.4. Nemzeti értékek

Az értékek kultúraspecifikusak. A német bevándorlók teljesen más értékrendszert hoztak magukkal, mint amilyennel a török hódoltság után szinte a középkori állapotokba visszasüllyedt magyar parasztok rendelkeztek. Ezek a származási országtól függő értékek nem tartalmaztak azonban nemzeti értékeket, így ezek is hiányként jelentkeztek. Tajfel rámutat az értékek csoportformáló erejére. A svábok esetében az értékek az etnikai csoport megőrzésén túl a nemzethez való tartozáshoz is hozzájárultak. A többség értékeinek közvetlen vagy átértékelt átvétele, az egy országkeretben való együttélésből következő közös sorson túl a mindennapokban felmerülő, a magyarokéval közös gazdasági, szociális, belpolitikai vagy a nemzetközi politikai színtéren megjelenő problémák, az azokról való gondolkodás, véleményalkotás, a reagálás azonossága, a közösen hallgatott, látott és olvasott médiumok, az iskoláztatás, amely magyarok és svábok számára egyformán teszi lehetővé a hozzájutást ugyanahhoz a tudáshoz, tudományhoz, művészethez, a közös gondok és örömök a svábokat ugyanannak az életmódközösségnek a részeseivé teszik.

Miközben csoportszinten etnikai túlélésre törekszenek, s svábként büszkék a pozitív autosztereotípiákban megfogalmazott tulajdonságaikra, magyarként büszkék a Szent István Bazilikára, a Himnuszra; hogy Magyarország mindig élen járt a forradalmakban; a magyar borokra, a Hortobágyra; a magyar olimpikonokra, feltalálókra; a rendszerváltásra; a Balatonra, a Dunakanyarra, Budapestre; a magyar zene külföldi sikereire, Kocsis Zoltánra, a Fesztiválzenekarra. Nemzeti dimenzióban megbecsülendő értéknek számít a hazaszeretet, a hűség, a hazafiság. Büszkék a magyar történelmi sikerekre, történelmi személyekre, a magyar tájra, búzára, sportra, tudósokra és művészekre. Bár a magyar történelem bukásaiban nem vállalnak mellérendelt szerepet, a magyarokkal együtt elszenvedve azt, sorsközösséget vállalnak.

A svábok értékeléseiket tekintve nem különböznek a többségi magyarságtól más kisebbségek, országok, népek, népcsoportok megítélésében. A faluba a két világháború között nem engedtek cigányokat betelepülni, s a kitelepítés idején Tahitótfaluból érkező házfoglalókat értékítéletük kifejezéseként lecigányozták. Ezért esett különösen rosszul a kitelepítetteknek és itthonmaradóknak egyaránt, hogy Németországban magyar cigányoknak nevezték őket.

10.5.5. Értékkonfliktus

A svábok együttélése saját kisközösségükben és a nagyobb nemzeti közegben nem mindig teszi problémamentessé, a regulatív és a konstitutív szabályok, valamint a normatívák közösségi és társadalmi újratermelését. Az értékkonfliktusok többség–kisebbség viszonylatában és a saját etnikai csoporton belül egyaránt megnyilvánulnak. A saját közösségen belüli értékkonfliktusok elsősorban a harmadik generáció életvezetési mintái kapcsán manifesztálódnak, amikor a fiatalok már nem hajlandóak teljes mértékben követni azt a szigorú életvezetési és párválasztási normarendszert, amit nagyszüleik szeretnének rájuk hagyományozni. E generáció tagjai már csak azokkal az értékekkel azonosulnak, amelyeket átstrukturált, az asszimilációnak és a globalizációnak kitett mindennapjaikba és ünnepeikbe be tudnak illeszteni. Az értékkonfliktusok azonban identitáskonfliktusokat is okozhatnak, ami az etnikai identitás gyengülésében jelentkezik.

Többség–kisebbség viszonylatában az értékkonfliktusok a történelmi időtől és helyzettől meghatározottan érdekkonfliktusok formájában jelennek meg; a másfajta attitűdök, viselkedésformák, vagy éppen a diszkrimináció az értékek konfliktusát, akár tagadását okozhatják. Az internálások és a kitelepítések idején a legitim magyar értékek gyűlöletessé, az etnikai értékek pedig túldimenzionálttá váltak. Az állam és jogrendszer, amelynek tisztelettel adóztak, a magyarság mint befogadó közeg elvesztette megbecsültségét. Hosszú éveknek kellett eltelniük ahhoz, amíg egyéni szinten és a sváb etnikai csoporttal szemben is megszűntek az etnikai és politikai előítéletek és a diszkrimináció. Az 1990-es évtizedben a svábok egyénileg egyenlő, de kisebbségi helyzetükből adódóan csoportként még mindig nem egyenlő felekként állnak szemben a magyarokkal. A svábok számára ez nem értékkonfliktus, hanem érdekkonfliktusként jelenik meg. Itt ugyanis nincs szó a magyar nemzeti vagy politikai értékek megtagadásáról. Sőt! Kisebbségi önkormányzati szinten a hatalomba való bekerülési szándék mellett éppen a magyar államisággal vállalt közösség és a magyar és a német nemzet közötti közvetítői szándék a mértékadó.

10.6. Identitásegyensúly, identitáskonfliktus

Az adekvát társadalmi identitás attól függ, hogy a csoport tagjai hogyan érzékelik a csoportközi helyzetet (Tajfel, 1974). A svábok nem éreznek sem egyéni, sem csoportszinten diszkriminációt. Az etnikai identitás azonban etnikai öntudatot feltételez, és működtetése megköveteli a határok meghúzását és fenntartását, amelyeken belül az identitás artikulálható a határon kívüli oppozíciókkal szemben. A határon kívüli oppozíciók a fiatalabb generációk életében azonban nem feltétlenül mint oppozíciók, hanem mint természetes identitáselemek jelennek meg. Ez a határon belüli kulturális repertoár egyes elemeinek kiesését jelzi. A megmaradt etikai identitáselemekhez kizárólag pozitív értékeket rendelnek. Pozitív ingroup identitás esetén az egyén elégedett saját csoporttagságával, társadalmi identitása egyensúlyban van. A svábok nemzeti identitásukat annak ellenére pozitívan értékelik, hogy az etnikai dimenzióból több elem esett áldozatul az együttélésnek. Mint azt korábban megállapítottam:

> a sváb kisebbség a maga nemében páratlan egyensúlyt tart fenn a többségi nemzeti és a kisebbségi etnikai identitás között. A határ a két identitás között különböző *időben és térben* bekövetkező jelenségek szituatív összjátéka hatására ingadozik (Bindorffer, 1997c: 206).

Az identitáskonstrukció mind etnikai, mind nemzeti irányban nyitott; etnikai és nemzeti elemei között – abban az esetben, ha az etnikai értékek nem kerülnek szembe a nemzeti értékekkel – egyensúlyi állapot áll fenn. Az etnikai és nemzeti identitás egyensúlyának megteremtése az identitáselemek interakciókban megnyilvánuló szituativitásán túl a szelektív módon konstituálódó elemkombinációnak köszönhető. Az identitáskonstrukción belül mellérendeltségi viszonyban álló etnikai és nemzeti identitáselemek az adott szituációban az identifikációk a működőképesség érdekében fontosságuk szerint hierarchikus viszonyban, mindig a szituációtól függő legkedvezőbb identifikációk mentén rendeződnek el. Az identitáselemek önmagukban mellérendelt helyzetét a helyzet értékelése alakítja át hierarchikus elrendezésűvé. A kettős identitáskonstrukció etnikai és nemzeti elemei közötti egyensúlyi állapot fennállását a szelektív adaptáción és a szituativitáson túl, a második s a harmadik generáció esetében a beleszületésérzés is stabilizálja.

A svábok etnikai identitásának biztonságérzetét a közös származás tudata, a kulturális gyökerek, a lokális közösség, a vallásos hit és a kulturális tradíciók folytonossága biztosítja. Továbbélését a tradíciók iránt érzett érzelmi és expresszív dimenzió biztosítja. Az etnikai attribútumok kontextusa mellet identitáskonstrukciójuk másik dimenziója, a nemzeti azonosságtudat bázisa az állampolgárság és a haza. Bár kétségtelen, hogy az etnikai terep magától értetődőségei megkérdőjeleződnek, átalakulnak, a többség kultúrájával való keveredés elvitathatatlanul elszegényíti és rombolja a kisebbségi kultúrát, a svábok esetében – mint az látható – nem arról van szó, hogy ez régi bizonyosságokat ásna alá oly módon, hogy az egyértelmű identitásvesztést és ezáltal identitásválságot okozna. Az etnikai és a nemzeti identitás elemeit, tereit, működési elveit megkülönböztetik, de egymás mellett léteznek és „megfelelő időben (...) az adott szituációra adandó válasz függvényében válnak operatívvá" (Bell, 1975:153).

A kettős identitás tehát nem identitásváltás, hanem különböző forrásból származó identitáselemek egyénre szabott kombinációja, amelynek éppen az a lényege, hogy az identitáskonstrukció mindig csak egymást kiegészíteni képes és egymással összhangban álló elemek kiegyensúlyozott kombinációja legyen. Ezért állítjuk azt is, hogy úgy asszimilálódtak a magyarsághoz, hogy ha generációsan eltérő mértékben is, de svábok is maradtak. Az etnikai és a nemzeti identitás történetileg kialakult, máig kitapintható ellentmondásait a svábok oly módon oldották fel egyetlen identitáskonstrukcióban, hogy az lehetőséget adott arra, hogy az aktorok egyszerre lehessenek etnikai és nemzeti alanyok, s egyszerre legyenek lojálisak etnikai csoportjuk és a nemzet irányába. Ez az egyensúlyi állapot azonban viszonylagos stabilitása ellenére nem statikus, s a két identitásdimenzió közötti határ az identitáselemek hiánya vagy éppen megléte között ingadozik aszerint, hogy mely elemek vannak bázikusan jelen, és bírnak fontossággal, mely elemek hiányoznak és adaptálhatók nemzeti identitáselemként vagy építhetők be a tradicionális kultúrába.

Mint fentebb említettük, az egyensúlyi állapot fenntartásának egyik biztosítéka az elemkombinációk szituativitása. A szituatív választás előnye továbbá az is, hogy lehe-

tővé teszi a szituációban alkalmazni szükséges identifikációs mintáknak megfelelő elemek működőképességét. Ez azt jelenti, hogy az identitáselemek operatívvá válása és elrendeződése mindig a szituációtól függő legkedvezőbb identifikációs sémák, illetve megnyilvánulások mentén megy végbe. Az elemkombinációk mindig egy új funkcionális alakzatban rendeződnek el; az elrendeződés azonban mindig csak egy adott térben és időben létrejövő helyzetben érvényes, tehát használhatósága korlátozott. Egyensúlyhelyzetben, amikor a többség elismeri a kisebbség jogát etnikai kultúrájának működtetéséhez és lehetőséget is teremt hozzá, az értéktételezések harmonikus, egymást kiegészítő viszonyban állnak egymással.

A kettős identitás azonban konfliktusokat is hordoz magában. Kétségtelen, hogy az etnikai önazonosság folytonossága és bizonyossága a többségi társadalom asszimilációs nyomására napról-napra törést szenved. Az etnikai identitásból funkciótlanná vált elemek esnek ki, miközben teret követelve újak jelennek meg. A törések hatására kialakuló válságok elkerülése és az egyensúly fenntartásának szükségessége folyamatos korrekciót, alkalmazkodást, stratégiaváltást követel. A mértéknek itt nagy szerepe van. Ugyanis a magától értetődőségek átfogalmazódásából, az értékorientációk, értékrendek „kicseréléséből" adódó erőteljes elmozdulások, identitásváltozások egyik vagy másik irányba az identitáskonstrukciót oly mértékben alakíthatják át, amikor már identitásváltásról kell beszélni. Ebben az esetben az identitáskonstrukción belül az elemek cseréje az egyensúlyi állapotot úgy borítja fel, hogy korrekcióra nincs lehetőség, mód vagy szükség. Az én-szintézis változásai a személyiség adottságainak, alkati tényezőinek és identifikációs szükségletének tér és idő által meghatározott sajátosságait figyelembe véve ekkor újabb és újabb konfigurációkat hozhatnak létre (vö. Benedict, 1938). A két világháború közti erőszakos elmagyarosító hullámok sokukban inkább a védekezés stratégiáját alakították ki. Ezt lovagolta meg a visszanémetesítés politikája és gyakorlata, amikor a magyar nemzeti identitás helyét a sváb etnikai identitást magába olvasztva a német nemzeti identitás fikciója foglalta el. Az ötvenes évek végén a visszafogadás a magyar nemzetbe, a mobilitási viszonyok és az asszimiláció érdekvonatkozásaiból (is) következő ismételt értékátfogalmazódások elmozdulásokat indukáltak az identitáskonstrukcióban és bizonytalan konfigurációkat állítottak elő. A második generáció magát magyarnak tartó, de a sváb kultúrát nélkülözni nem tudó tagjai ebben a bizonytalan köztes állapotban vannak. Tudati szinten asszimilációjuk irreverzibilis, lokális kulturális identitásukat viszont az érzelmeik határozzák meg. Ez néhány magát magyar anyanyelvűnek és magyarnak valló másodgenerációs svábnál bizonyos fajta kognitív disszonanciát eredményezett. Természetesen az, hogy elmozdulásuk iránya merre mutat majd a jövőben, összefüggésben áll a gazdasági, társadalmi és politikai érdekmeghatározottságok által vezérelt asszimilációs trendekkel, illetve a disszimiláció kulturálisan meghatározott jövőbeni folyamataival, az egyének társadalmi munkamegosztásban betöltött helyzetével, iskolázottságával, az egyéni és csoportérdek összeegyeztethetőségével vagy ellentmondásaival. A folyamat adott esetben kizárólagos és végérvényes önmeghatározásokat eredményezhet és az etnikai személyiség feladásához vagy éppen egy – a németség által megerősített – etnikai-német nemzeti személyiség kialakulásához vezet, amelynek értéktételezései ismételten szembekerülhetnek a magyarnak tartott karakterisztikumokkal, így újabb konfliktusokat generálhatnak.

Az identitásdimenziók közti egyensúly akkor is felbomlik, ha az etnikai és a nemzeti értéktételezések kiéleződnek és a tapasztalatokat, a csoporttudást tükröző értékek ütközésbe kerülnek egymással, a magátólértetődőségek elfogadhatatlan módon átfogalmazódnak, a kontrasztként jelentkező tradíció értékeit a modernitás annyira alulértékeli, hogy az értékorientációk, az értékrendek érvényüket vesztve kicserélődnek. Ebben az esetben a változások következményeiként erőteljes elmozdulások egyik vagy másik irányba az identitáskonstrukciót oly mértékben alakíthatják át, amikor már identitásválságot előidéző váltásról kell beszélni. Ilyen történelmi helyzet volt a kitelepítés az első generációs kitelepített svábok körében. *„Én ott kinn nemigen tudtam, hogy én most kicsoda, micsoda vagyok. Mert nem voltam német, se magyar, legfeljebb magyar cigány. No és ott kint meg mi az, hogy sváb? Haza akartam jönni, mert csak itt lehetek az, ami voltam"* – állította egy hazatelepült.

10.7. A KETTŐS IDENTITÁS KAUZÁLIS MODELLJE

10.7.1. Egyensúlyban lévő identitás

Az identitáselemek egyensúlya, ideális állapot, amelynek kialakulását a többség–kisebbség kiegyensúlyozott harmonikus viszonya, kölcsönösen pozitív értékelései segítik elő. A csoportközi viszonyok konfliktusmentesek, az egymás mellett élő csoportok elfogadják egymás értéktételezéseit és a másik elfogadható értékeket magukévá is teszik. A többség nem akarja bekebelezni a kisebbséget, de nyitva hagyja számára az asszimilációs csatornákat. Az identitáskonstrukcióban egymást kiegészíteni képes kompatibilis elemek vesznek részt, amelyek nem állnak szemben egymással és az elemekhez rendelt értelemtulajdonítások nincsenek konfliktusban a saját kisebbségi identitás tulajdonításaival. A kiegyensúlyozott konstrukció biztosítja az egyén biztonságérzetét, kisebbségként elismerve érzi magát a többségi társadalomban. Az egyensúlyt az egészséges személyiségfenntartás mellett a gazdasági érdek, a pragmatizmus generálja, etnikai vonatkozásban pedig az pozitív érzelmek határozzák meg. Ha akarja, az egyén őrzi etnikai tudatát, ha akarja, feladja azt és asszimilálódik.

Etnikai és nemzeti szocializációja nem áll ellentétben. A két közegbe egyszerre születve gyakorlatilag mindkét identitásformát az elsődleges szocializáció során sajátíthatja el. Etnikai identitását a többség által támogatottan saját csoportja etnikai intézményei biztosítják. Az etnikai intézményeknek olyan mintákat kell felkínálniuk, amelyek rugalmasan beépíthetőek az identitáskonstrukcióba. Az egyén nemzeti szocializációját, a „magaskultúra" elsajátíttatását pedig maga a többségi állam vállalja magára. A sváb népi kultúra elemei ugyan nincsenek harmóniában a magyar paraszti kultúra nemzetiesített változatával, de a nemzeti szocializáció során ezt az ellentétet a többség nem veszi figyelembe. Ezért az etnikai mintáknak ezen a téren hangsúlyosabbnak kell lenniük.

10.7.2. Konfliktusos identitás

Az egyén saját érdekében akkor is törekszik az egyensúlyra, ha a körülmények ezt nem teszik lehetővé. Ez természetesen nem sikerülhet. A történelem, azaz inkább a történelem alakítói számtalanszor produkáltak – és nem csak a sváb kisebbség esetében – olyan hátrányosan megkülönböztető, diszkriminatív helyzeteket, amikor az egyensúlyi állapotot szándékosan manipulálva a többséget a kisebbség ellenségévé, ezáltal a kisebbség többségi identitástudati elemeit labilissá tették. Ebben a helyzetben úgy tűnik, hogy a konstrukció elemei nem kompatibilisek, sőt kifejezetten ellentmondanak egymásnak és kizárják egymást. Mivel a labilitás nem kedvez a biztonságérzetnek, a kisebbségek esetében ez az irány értelemszerűen a biztonságot jelentő kisebbségi identitás felé mozdult el. Ebben az esetben büszke a névvel kijelölt kisebbségi csoportjára, hisz csoportja értékes pozitív létében és a büntetés terhe mellett is vállalja a csoporttagságot, tiltott nyelvét. Erre láttunk példát a vallás és a gyűlölet etnikai identitáselemmé transzformálásával, amikor az identitásdimenziók konfliktusát a betokozódott, túlhajtott történelmi trauma, a felejteni nem tudás és akarás, valamint az ebből következő, a jövő generációkra is kihatással bíró érdekellentétek gerjesztették.

10.7.3. Elveszett identitás

A többségi környezetben élő kisebbség az erőszakos elmagyarosításnak etnikai identitáselemeinek hangsúlyozott őrzésével és működtetésével reagál. Ebben az esetben etnikai és nemzeti szocializáció teljes mértékben szemben áll egymással. Nem mindegy, hogy milyen nevet használ, melyik csoporttagságot vállalja, milyen nyelven beszél; minden tevékenysége ugyanis tiltakozás a beolvasztás ellen.

A mobilizációs kényszer hatására, a gazdasági túlélés, a státusváltás és a forrásokhoz való könnyebb hozzájutás érdekében történő önkéntes asszimilálódás hatására az etnikai identitáselemek teljes vagy részleges elvesztése akkor is bekövetkezik, ha erre a többség kifejezetten nem kényszerít. Az etnikai identitás gyengülése és végső soron elvesztése az egyéb csoportidentitások (munkahelyi, szakmai, új lakóhelyi), keresztkategorizációk megjelenésének, továbbá a kompenzatív forrásokból táplálkozó asszimilációnak, a túlhajtott, azonosulásvágynak vagy azonosuláskényszernek tudhatók be. A kisebbség mindenképpen meg akar felelni a többség elvárásainak, mert azt gondolja, így nagyobb esélye van az elfogadásra, s nem veszi észre, hogy az önfeladás folyamata oda konkludál, hogy már nincs is kit elfogadni. Ebben az esetben a névvel kijelölt csoport határai megszűnnek, a csoport létébe vetett hit feledésbe merül, a nyelvi asszimiláció kiteljesedik, a népi folklór feledésbe merül, a tárgyi világ pedig múzeumi kultúrává változik. Ebben az esetben az etnikai szocializációra már nincs igény.

A kitelepítettek esetében is identitásvesztésről, helyesebben identitás elvételről kell beszélnünk. Magyarországon se svábok, se magyarok nem lehettek, Németországban viszont magyar cigányoknak tartották őket. Az első generáció tagjainak sohasem sikerült németté válnia, idegenként, magát magyarnak tartva élt „anyaországában".

10.7.4. Újra felfedezett identitás

A kisebbségi csoport ugyanakkor törekszik etnikai túlélésre, tagjai megőrzésére. Mivel biológiai fontossága a maritális asszimiláció következtében már nem teljes mértékben biztosított, a jövő generációinak elfogadható tradicionális etnikai identitásmintákat kell felkínálnia. Ennek érdekében mozgósítja az etnicitás alapismérveit. Nem csupán újra felfedezi, folklorizálja, fogyaszthatóvá teszi a tradíciót, hanem az etnikai identitásban soha meg nem jelenő német nemzeti elemeket emel be. Ahogy a 19. század folyamán a magyar nemzeti identitás átvételét a hiánypótlás generálta, a 20. század végén a német nemzeti identitás hiányát szándékozik nyelvtanulással, országismerettel, pótolni. S hogy a kognitív elemek érzelmi bázison nyugodhassanak, a pozitív autosztereotípiák hasonlóságával és a származás hangsúlyozásával igyekszik az érzelmeket felkelteni. De ezt a szándékot ugyanúgy a pragmatizmus vezérli, mint a kettős kötés egyensúlyi állapotát. Az EU-tagság esetén a sváboknak mint németnek nagyobb lesz az országok közti mozgás lehetősége. Ez azonban az identitás átalakulásához, egy másfajta egyensúly kialakulásához vezet. Megváltozik a név, a sváb németre változik, a magyar veszít fontosságából, német nemzeti színezetben etnikai elemek működtetése kerül túlsúlyba.

10.7.5. Visszaszerzett identitás

A kitelepített, s egy idegen identitás elfogadására kényszerített svábok sérült identitáskonstrukciója csak az eredeti állapotok helyreállításával válhatott ismét kiegyensúlyozottá. Németországban, függetlenül attól, hogy minek érezték és tartották magukat, se svábok, se magyarok nem lehettek. Ahhoz, hogy annak érezhessék magukat, aminek születtek, és etnikai történetük kontinuitását megőrizhessék, vissza kellett települniük Magyarországra, ahol a kettős identitáskeretben ismét alkalmuk nyílt svábságuk, és magyarságuk reprezentálására. Számosan érkeztek vissza Dunabogdányba. Ha a végleges visszatelepülés nem volt lehetséges, kikötötték, hogy Dunabogdányba temessék el őket, ahol szüleik, nagyszüleik, rokonaik, barátaik nyugszanak.

Jegyzet

1 Az etnikai csoportismérvek: közös nyelv, származás, eredet, összetartozástudat, hagyomány, kultúra. A nemzet ideologikus programja ugyancsak ezekben a kategóriákban jelöli ki a nemzethez tartozás ismérveit (Smith, 1986; Csepeli, 1992; Korhonen, 1995). Az etnikai csoporttagság és a nemzethez tartozás a kultúrnemzeti tradíció szerint kizárja egymást. A gyakorlatban azonban az együttélés során ezek a kizárólagosságok elvesztették jelentőségüket. A csoportok között átfedések jöttek létre és az asszimiláció következtében – a kisebbségek hátrányára – nyelvükben, kultúrájukban, a vegyes házasságokból született gyerekeknél a származásban és a lojalitásokban változások álltak be.

2 A nemzetbe születés ténye, véleményem szerint, esetükben is evidens, de a válaszadók a választott jelleget hangsúlyozták.

11. A svábságtól a németség felé

Feltételezésem szerint fennáll annak a lehetősége (erre utaló jelekkel, ha kis számban is, de már a kutatás idején találkoztam), hogy a második és a harmadik generáció kettős identitáskonstrukcióján belül elmozdulások fognak történni.

Azt állítottuk, hogy a nyelv identitásképző faktor, mivel azonban a sváb nyelv használata fiatalabb generációk felé egyre inkább csökkent, identitáselemként kiesett az identitáskonstrukcióból. A kutatás idején még csak a megkérdezettek szűk körére volt jellemző a német nyelvhez fűződő érzelmi viszony, és az egyébként meglehetősen hiányos német nyelvismeret nem jelentett kötődést a németséghez. Az évtized végére azonban az akkor csupán gyakorlati szempontok: nem utolsósorban a megváltozott kisebbségpolitika hatására egyre inkább érzelmi szempontokkal egészültek ki. Az évtized végén a harmadik nemzedékben is feltűnt a német anyanyelvi és származási meghatározás. Az identitás tudásszociológiai kategóriaként való értelmezhetőségének bizonyítéka, hogy az iskolában megtanult, ám anyanyelvként meghatározott, tulajdonképpen kívülről bevitt nyelvi elem identitásképző elemként jöhetett számításba. Az identitás flexibilitásának és a társadalmi, politikai körülményektől való függésének bizonyítéka, hogy a sváb önmeghatározás azoknál is németre fordult, akik az évtized elején még magyarként határozták meg magukat. Ezek a jelenségek újfajta egyéni és csoportidentitás-konstrukciókat vetítenek előre és átalakíthatják az etnikai csoporthoz, illetve a nemzethez tartozást értelmezési tartományát is.

Az etnikai identitás több puszta kulturális identitásnál. A mindennapi élet szervező ereje, a túlélési stratégia megnyilvánulásának terepe. Olyan korszakban élünk azonban, amikor a társadalmi viszony- és pozícórendszerek gyors átalakulásnak vannak kitéve. Átalakulásoknak, átrendeződéseknek lehetünk szemtanúi. A mindennapi történések, a történelem, ami az identitás képződésének színtere és anyaga is egyben, a politika, a csoportközi viszonyok egyaránt hatnak az etnikai és az asszimilációs folyamatokra. Korábban szó esett arról is, hogy a svábok kulturális és nyelvi kapcsolatai betelepedésük után megszűntek a kibocsátó anyaországgal. A két világháború között ezeket az elszakadt szálakat igyekeztek szerencsétlenül sikerült módon összekötni. A társadalmi és politikai rendszerváltás utáni viszonyok ismételten lehetővé teszik a németországi kapcsolatok helyreállítását. Az a tapasztalatom, hogy a lokális sváb etnikai csoportoknak az asszimiláció meglehetősen előrehaladott állapota miatt szükségük van

erre a támogatásra ahhoz, hogy identitásukat megőrizzék és megerősítsék, mert önmagukban ezek a közösségek a meggyengült és sokhelyütt már el is szakadt kulturális kötőszálak miatt erre önmagukban képtelenek. Kérdéses azonban, hogy ez az identitás minek nevezhető, politikamentes etnikainak vagy a politikum által meghatározott német nemzeti kisebbséginek. A kérdés annál is inkább releváns, mert a sváb mint ön- és csoportmeghatározó kategória egyre inkább veszít jelentőségéből. Ezzel párhuzamosan mind nagyobb teret kap a német népnév használata. A németekhez való viszony változását jelzi az is, hogy a németséggel való azonosulási mintában a közös származás tudata és a német nyelv egyre nagyobb jelentőséget kap. A német nyelv tanulását, a pragmatizmust háttérbe szorítva, érzelemi szálakkal vegyítik, és anyanyelvként definiálják.

Ugyanakkor a kisebbségek, beleértve természetesen a svábokat is, kapcsolódva a korábban már asszimilálódó német iparosréteg és polgárság disszimilálódó leszármazottaival, és más itt élő németajkú csoportokkal, már nem elégszenek meg a kulturális csoport státusával, hanem önérvényesítésük érdekében politikai nyomásgyakorló csoporttá való szerveződésük szándékának és e szándék megvalósításának is tanúi lehetünk. Egyre inkább elhagyják önbevallásaiknál a sváb elnevezést és németnek nevezik magukat, az anyanyelvi oktatásnál pedig sokan az iskolában tanult németet gondolják anyanyelvüknek megnevezni.

Ha korrektek akarunk lenni, azt kell mondanunk, hogy a nemzetiségi nyelv a svábok esetében az a számtalan sváb dialektus, amelyet beszélnek, de írásbeliség híján és a nyelvállapot zárványszerűsége miatt ez az iskolákban taníthatatlan. Ezért egyre inkább az iskolában tanult Hochsprache válik számukra nyelvi identitáselemmé. Ezen ápolják tradícióikat, s rajta keresztül kapcsolódva a német kultúrához élik át a németséghez tartozás tudatát. Természetszerűleg adódik a kérdés, lehet-e az anyanyelvet iskolában tanulni? Egy sváb származású hallgatóm mesélte, hogy az iskolába kerülve nem értette, hogy a nemzetiségi nyelvoktatás keretében miért nem azt a nyelvjárást tanulják, amivel otthon a nagyanyjával beszél? Nem értette, miért mondják neki, hogy német az anyanyelve, mikor nem is tudott németül? Manherz Károlyt idézve meg kell állapítanunk, hogy „nagyon sok magyarországi német család gyermekének az iskolában tanított német idegen nyelv, vagyis az anyanyelvi oktatás valójában nem fedi a valóságot" (1989: 9). A sváb dialektusok elválasztották a magyarországi svábokat a Németországban élőktől. Egy hazatelepülő sváb kitelepített mesélte, hogy azok a németek, akiktől befogadást vártak, magyar cigányoknak nevezték őket, mert Németországban nem értették meg az általuk beszélt nyelvet. A német nyelv azért is fontos, mert érzelmileg visszakapcsolhatja az itt élőket eredeti származási helyükhöz, vagy a német néphez. Tapasztalataim alapján állíthatom, hogy az itt élők Magyarországot tekintik hazájuknak, s a legidősebbeket leszámítva anyanyelvüknek a magyar nyelvet tartják. Nem elpártolás ez a magyar nemzettől, hanem a magyar és a német nemzet közti, közvetítő híd szerepének felvállalása, amelyet a magyar államnak igénybe kellene venni. Ha ennek az egyértelműen politikai szerepnek a felvállalása kiteljesedhet, az a hazai németséget összetartó fontos identitáselemmé válhat.

Az első generációból a kitelepítés okozta sérelmeik ellenére senki sem akart német állampolgár lenni. *„Ha akartunk volna, már régen elmehettük volna, de nem akartunk"* – állította egy közel 80 éves asszony. Gyerekeik és unokáik gondolataiban, bár nagyon elenyésző számban, de megjelent a Németországhoz való tartozás, a né-

metnek lenni ideája is. A németországi jobb életkörülményekre, és Németország nagyhatalmi helyzetére hivatkozva, de minden gyakorlati elhatározás nélkül *„eljátszom néha a gondolattal, hogy milyen lenne német németnek lenni és a világ egyik legerősebb, és leggazdagabb országában élni"*– állította egy harmadik generációs fiatalember. A kutatás idején az adatok nem mutattak olyan tendenciát, hogy kijelenthető lett volna, a svábok három irányba is kötődnek, de úgy gondolom, a helyreálló kapcsolatok Németországgal egyre jobban erősíthetik a disszimilációs hatásokat, s ha a magukat németeknek nevezők, a nevüket visszanémetesítők létszáma növekedésnek indul, az érzelmek, gondolati játékok tartalmilag feltöltődnek és konkrét formát öltenek, fennáll a lehetőség a kötődések irányának és erősségének megváltozására.

Az etnikai csoportok – a svábokat (németeket) is beleértve – Magyarországon is egyre inkább politizáló nyomásgyakorló csoporttá kívánnak válni. Felhasználva tradicionális kultúrájuk maradványait és kihasználva újraélesztett, vagy inkább újonnan kialakított német kapcsolatrendszerüket, formális és intézményesített szervezetekbe tömörülve harcolnak identitásuk politikai artikulációjáért. Ebben a klasszifikációs küzdelemben a sváb identitástudat elveszni látszik, és a központba egyre inkább a németség mint olyan presztízsének maximalizálása kerül.

A disszimilációs törekvések a magyarországi német-sváb vertikum etnikai egységesítését is célul tűzték ki. A ma Magyarországon élő németek ugyanis csak magyar nyelvtudásukban, a magyar kultúrában való egyforma részesedésük révén képeznek homogén egységet. Kérdés azonban, hogy az a német etnikai egység, ami a betelepedés különböző tér- és időbeli vonatkozásait, nyelvi, kulturális, gazdasági, rétegzettségi különbségeit figyelembe véve korábban nem vált valóra, most milyen közös etnikai kulturális teret lesz képes létrehozni különösen annak fényében, hogy törekvéseiket nem vagy nem elsősorban etnikai-kulturális, hanem politikai téren kívánják elérni. A nemzetiségi törvényben felsorolt etnikai és nemzeti kisebbségek nem elégednek meg a kulturális önszerveződés és identitásnyilvánítás gyakorlatilag korlátlanná vált szabadságával, ugyanakkor etnikai identitása szocializációjának szűkre szabott lehetőségeivel és etnikai önkormányzatai bázisán politikai érdekcsoporttá kezdték szervezni önmagukat célul tűzve ki a parlamenti képviselet elnyerésének jogát. Az elmondottak alapján valószínűsíthető, hogy a jövőben az etnikai csoport tagjai a csoport elismertségéért vívott szimbolikus harcukat nem vagy nem csak etnikai terepen fogják lejátszani.

Köszönetnyilvánítás

A kötet szociológiai doktori értekezésemet tartalmazza, amelyben Dunabogdányban végzett kutatásom eredményeit mutatom be.

A kutatás nehézségeinek, buktatóinak leküzdésében, az anyag feldolgozásában, majd az értekezés megírásban és végső formába öntésében számosan voltak segítségemre.

Külön kiemelném Csepeli Györgyöt, aki a kezdetektől fogva figyelemmel kísérte tevékenységemet, s a nemzeti identitással kapcsolatos elméleti felkészülésben, valamint a kutatás során volt nélkülözhetetlen segítségemre. Gondolatai, mindig időben érkező hasznos és lényegre törő tanácsai megkönnyítették munkámat. Mint az értekezés első olvasójának, köszönöm jobbító szándékú észrevételeit.

Hálás vagyok opponenseimnek, Pataki Ferenc akadémikusnak és Síklaki Istvánnak, amiért bírálatukban felhívták figyelmemet a dolgozat egyenetlenségeire; tanácsokkal láttak el az értekezés átdolgozásához, megerősítettek és további munkára bíztattak.

Köszönetet mondok a bíráló bizottság elnökének, Manherz Károlynak, doktori értekezésem értő és megértő olvasójának, valamint további tagjainak, Bíró Juditnak és Örkény Antalnak segítségükért és támogatásukért.

A munkahelyi vitában Dessewffy Tibortól, Lányi Gusztávtól, Lengyel Zsuzsától, és Bodor Pétertől kaptam figyelemre méltó ötleteket, tanácsokat.

Heller Máriának hálás vagyok azokért a megjegyzéseiért, amelyeket a nyelvhasználati szokásokat tárgyaló fejezethez fűzött.

Kovács Andrásnak köszönöm, hogy ellátott az etnikai identitással kapcsolatos külföldi szakirodalommal, és segítségemre volt az etnikai identitással kapcsolatos elméleti felkészülésben.

Köszönettel tartozom Kucsera Katalinnak az értekezés végső formába öntéséhez és kivitelezéséhez nyújtott segítségéért.

Somlai Péternek külön szeretnék köszönetet mondani, amiért az évek során mindvégig figyelemmel kísérte munkámat, bíztatott és támogatott.

Szabó Ildikó a tézisjavaslatok opponenseként felhívta figyelmemet az interetnikus kapcsolatok fontosságára és a témával kapcsolatos szakirodalomra. Hálával tartozom hasznos tanácsaiért és bátorításáért.

Zelenay Annától az etnikai identitásra vonatkozó kérdések összeállításához kaptam nagyon hasznos, felhasználható ötleteket, javaslatokat.

Az 1998 tavaszán megrendezett PhD konferencián Tomka Miklós gondolatébresztő megjegyzéseket fűzött a vallással foglalkozó fejezethez, Szelényi Ivántól metodológiai és történeti kérdésekben kaptam segítséget, Bertalan László és Lengyel György pedig a tematizációkkal kapcsolatban adott megfontolásra érdemes tanácsokat, amelyekért köszönettel tartozom.

Az ELTE BTK Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetéből Csákó Mihálynak, Kovács I. Gábornak és Némedi Dénesnek köszönöm, hogy segítették az értekezés témájába vágó részcikkek megjelenését és támogatták részvételemet az ESA III. kongresszusán, ahol beszámolhattam addig elért eredményeimről.

Köszönettel tartozom továbbá az ELTE BTK Kulturális Antropológia Tanszéki Szakcsoportjának, hogy kutatásomat a rendelkezésére bocsátott Soros Alapítványi keretből anyagilag támogatta.

Hálás szívvel és köszönettel gondolok vissza Dunabogdány valamennyi lakosára, minden interjúalanyomra, akik munkám során segítettek, s idejüket nem kímélve töltöttek el velem sok-sok órát, és nem csak egy alkalommal. Sajnos, néhányuk azóta már nem él. Köszönöm, hogy elfogadtak, hogy megnyíltak előttem és rengeteg értékes információval láttak el. Külön szeretnék köszönetet mondani Feldhoffer Antal plébános úrnak, aki lehetővé tette, hogy átnézzem a falu anyakönyveit, és helyet biztosított a munkához. Knáb Mihálynak pedig köszönöm, hogy rendelkezésemre bocsátotta *A Dunabogdányi Általános Iskola története* c. kéziratát.

Végezetül hálával tartozom férjemnek, Gyenes Pálnak és Fruzsina lányomnak azért a rengeteg segítségért és végtelen türelemért, amit a kutatás és az értekezés, majd a kötet megírásának ideje alatt tőlük kaptam.

Sváb magyarok

A latin *identitas* szó magyar megfelelője 'azonosság'. A szó eredete az *is, ea, id* mutató névmás ragozott formáira *(idem, eadem, idem)* megy vissza, megerősítve és nyomatékosítva, hogy nincs és nem is lehet változás abban, amire a névmás utal, ugyanaz, ugyanő, éppen az, ami volt, ami most, és ami lesz. A névmást a lét iszonyatos ereje élteti, mely nem tagadja az időt, de mintha azt sejtetné, hogy amin fog az idő, az változik, s ezáltal léte kevésbé igazi, mint azé, amely megmarad annak, ami volt. A tapasztalt lét az időnek alávetetten nem azonosságok sorozata. Az azonosság látványosan szembeszegül a tapasztalásnak, miközben a tapasztalás előfeltételét képezi. Hiszen miként élhetnénk meg a változást, ha nem volna mércénk a viszonyításhoz?

A lét hiánya mindennapos tapasztalatának ellentmondó identitás elgondolásának alapja a léthez való ragaszkodás, melyből a lét iszonyatos ereje származik. Következésképpen csak az mondhatja bármiről, hogy ugyanaz, aki elsőképpen önmagára alkalmazza ezt a meghatározást, még ha tudja is, miért ne tudná, hogy sohasem ugyanaz, mindig más, akárcsak a környezet minden eleme. Az identitás a magát azonosként elképzelő ember gondolata. Innen már csak egy lépés annak belátása, hogy bár az identitás az egyes ember tudatában jelenik meg, maga a lehetőség arra, hogy az ember önmagát önmagával azonosként elgondolhassa; nem az egyes emberben, hanem az emberek társadalomként megvalósuló együttesében van. Miközben az identitás elgondolásának lehetősége a társadalom létében, az emberek társadalmi léthez való ragaszkodásának erejében rejlik; a társadalom mindennapi megtapasztalása éppen úgy alá van vetve az időnek, mint a természeti környezet megtapasztalása. A stabilitás, a kiszámíthatóság, az állandóság mindkét esetben előfeltétele a cselekvésnek és a megmaradásnak.

A természeti lét észlelésére alkalmazott azonosság valamint a társadalmi lét változékonyságát kivédő azonosság modern viszonyok között mélyrehatóan különbözik. Az előző esetben közömbös, hogy ki, mikor és hol végzi el az azonosítást, hiszen csak az empirikusan ellenőrizhető következmény számít, addig az utóbbi esetben az azonosítás első próbája magának az azonosítónak az önazonosítása.

A társadalomlélektan kitűntetett vizsgálódási területe az önazonosítás kialakulásának, működésmódjának vizsgálata, mely minden esetben túlmutat a puszta egyéni lét keretein, s kollektív azonosítási kereteket keres.

Bindorffer Györgyi munkájának külön érdekessége, hogy a kollektív azonosulási kereteket nem koncentrikus körök mentén képzeli el, hanem az azonosság-koncepciónak látszólag ellentmondva a *kettős identitás*t vizsgálja.

A kettős identitásban együtt van az egyik identitás és a vele nem azonos másik identitás, miközben nem borul fel sem a személy, sem a csoport léte. A természeti világban ritka kivétel, ha egy-egy eleméről egyszerre állapítjuk meg, hogy ugyanaz, miközben nem ugyanaz. A társadalomban az identitás megsokszorozódása korántsem ritka. Bindorffer Györgyi remek könyvet írt arról, miként élhetnek emberek a mai Magyarországon úgy, hogy egyszerre tartják magukat a magyarokkal azonosnak, miközben a svábokkal is azonosnak tartják magukat.

A szerző megközelítésében a sváb identitás a kollektív szemiózis sajátos pontja, melynek határait a térben és az időben a megkérdezettek jelölik ki. Bindorffer Dunabogdányt választotta kutatási terepként, de nem lehet kétséges, hogy eredményei nagyon hasonlóan alakultak volna bárhol Magyarországon, ahol svábok élnek. A svábok mintegy három évszázada települtek Magyarországra, s Dunabogdány csak egy a helységek közül, melyek az identitás térbeli kereteit szolgáltatják. Bindorffer azt mondja, hogy bárhol éljenek is, a sváb identitás lokális, annyi fajta sváb van, ahány sváb falu van. Ez nem jelenti a sváb identitás tagadását, sokkal inkább csak azt, hogy az etnikai identitás lokális identitások sorozata, melyet a nem sváb környezet megítélése, a közös származás tudata, a bevándorlás óta eltelt idő, a külön nyelv, a megkülönböztető szokások, és hagyományok rendszere egységesít. Bindorffer rámutat, hogy a sváb identitás messze nem azonos a német nemzeti identitással, melynek veszedelmes viszonyai azonban rávetették árnyékukat a második világháború előtt, alatt és után. A hivatalos Magyarország által *német*ként kategorizált magyarországi svábok identitásába visszavonhatatlanul beégett a kitelepítés emléke, hiszen akik ma svábok Magyarországon, azok meg *akartak* maradni. A könyv remek interjúrészleteket tartalmaz, melyek a lét és az identitás közötti viszony filozófiai igazolását megelőlegezve a hűség és a ragaszkodás identitásképző szerepéről szólnak.

Érdekfeszítő, ahogyan a szerző a katolikus vallás és a sváb identitás kapcsolatát elemzi. A katolikus vallás már csak nevében is az egyetemességet idézi, mindazonáltal protestáns nem sváb környezetben jelentős mértékben erősíti és mélyíti a sváb identitást. (Más sváb falvak esetében a lutheránus vallás ugyanezt a szerepet tölti be, ha a környezet katolikus vagy református.)

A könyv másik főszereplője a magyar identitás, melyet Bindorffer érzékenyen és plasztikusan elemez, kimutatva annak politikai és konstruált elemeit, melyek azonban éppen emiatt ellentmondásmentesen illeszkednek a jóval szűkebb térre és időre vonatkozó etnikai identitás elemeihez.

Az etnikai és a nemzeti identitás kettősségét azonban a szerző sosem mereven, mozdulatlanságban elemzi. Vizsgálati mintáját eleve a dunabogdányiak három generációjából meríti, s alaposan, élvezetesen jellemzi a két identitás viszonyát az öregek, a felnőttek és a fiatalok csoportjaiban. Ezáltal egy újabb identitás-szempontot, a nemzedéki azonosság-tudatot visz bele az elemzésbe. Ahol lehet, társadalomtörténeti elemzési technikákat érvényesít. Könyvének módszertanilag is kiemelkedő lapjai azok, ahol 300 év keresztneveinek változási tendenciáin keresztül követi nyomon az etnikai identitás visszaszorulását, és a nemzeti identitás előretörését.

Bindorffer könyve az etnikai és nemzeti identitás, azon belül a magyar nemzeti identitás szakirodalmi összefoglalójaként is haszonnal forgatható. Felkészültsége, írni tudása, összefogottsága példamutató. Szerencsésen keverednek benne a kulturális antropológia, a társadalomtörténet, a társadalomlélektan és a szociológia paradigmái. A könyv ugyanakkor valóságos enciklopédiája a dunabogdányiak életének, méltó folytatója a nagy magyar szociográfiai hagyománynak. A kettős identitás elméletét eredeti és jól átgondolt tipológiával fejleszti tovább. Megkülönbözteti a *kiegyensúlyozott identitás*t, ahol a két, egymással nem azonos azonosságtudati minta harmonikusan kiegészíti egymást, mindegyik azt adva az egyénnek, amire a másik nem képes. Ezzel szemben áll a *konfliktusos identitás*, mely az egyént meghasonlásra kényszeríti, hiszen az egyén önmagát mint önmaga ellenségét látja. Bindorffer találkozott az *elveszett identitás* eseteivel is. Ezek az esetek azt bizonyítják, hogy az identitás elveszítése a létet magát veszélyezteti. Végül a szerző ír az *újra felfedezett identitás*ról valamint a *visszaszerzett identitás*ról, melyekben mintha a jövő üzenetét látná. Európában a dunabogdányiak végérvényesen megtalálhatják magukat. Európa persze nemcsak Dunabogdánynak üzen. Az európaisággal kiegészülve *minden* nemzeti identitás kettőssé válik.

Csepeli György

Bibliográfia

ALLPORT, G. W. (1977): *Az előítélet.* Budapest: Gondolat.

ANDERSON, B. (1991): *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London: Verso.

ANDORKA R. (1975): Paraszti családszervezet a XVIII–XIX. században. *Ethnogaphia,* XXVI. (2-3):340–365.

ANDORKA R. (1982): *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon.* Budapest: Gondolat.

ANDRÁSFALVY B. (1973): Ellentétes értékrendek összeütközése és a polgárosodás. *Tiszatáj,* 27(8):105–110.

ANDRÁSFALVY B. (1988): Die kulturellen Anpassungsformen der Ungarndeutschen. *Neue Zeitung,* 5:7; 6:7; 7:7.

ANTAL L. (1976): *A tartalomelemzés alapjai.* Budapest: Magvető Kiadó.

ANTHIAS, F.–YUVAL-DAVIES, N. (1992): *Racialized Boundaries. Race, Gender, Colour and Class and the Antiracist Struggle.* London: Routledge.

APPADURAI, A. (1990): Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy. In: Featherstone, M. (szerk.): *Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity.* London: Sage, 295–310.

ARATÓ E. (1960): *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790–1849.* I–II. Budapest: Akadémiai.

ARATÓ E. (1971): *Kelet-Európa története a 19. században.* Budapest: Tankönyvkiadó.

ARATÓ E. (1983): *A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája.* Budapest: Akadémiai.

ARONSON, D. R. (1976): Ethnicity as a Cultural System: An Introductory Essay. In: Henry, Fr. (szerk.): *Ethnicity in the Americas.* Hága: Mouton, 9–19.

AZ 1941. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS. (1947): KSH (szerk.): Demográfiai adatok községek szerint. Budapest: Stephanus nyomda Rt.

BALÁZS S. (1995): *Identitástudatunk zavarai.* Bukarest: Kriterion.

BALIBAR, E.–WALLERSTEIN, I. (1991): *Race, Nation, Class. Ambiguous Identities.* New York–London: Verso.

BANKS J. A.–GAY G. (1978): Ethnicity in Contemporary American Society: Toward the Development of Typology. *Ethnicity,* (5):238–251.

BANTON, M. (1983): *Racial and Ethnic Competition.* Cambridge: Cambridge University Press.

BARNA G. (1996): Vallás – identitás – asszimiláció. In: Katona J.–Viga Gy. (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei.* Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 209–216.

BARTH, F. (1969): Introduction. In: Uő. (szerk.): *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Cultural Differences*. London: George Allen & Unwin, 9–38.
BARTH, F. (1996): Régi és új problémák az etnicitás elemzésében. *Régió*, (1):2–25.
BARTHA E. (1984): Etnikai különbségek és a vallások integráló ereje. In: Kunt E.–Szabadfalvy J.–Viga Gy. (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 97–101.
BAUSINGER, H. (1991): A haza fogalma egy nyitott társadalomban. *Régió*, (4):3–21.
BEISSINGER, M. R. (1996): Spring. How Nationalisms Spread: Eastern-Europe Adrift the Tides and Cycles of Nationalist Contention. *Social Research*, 63 (1):97–145.
BELL, D. (1975): Ethnicity and Social Change. In: Glazer, N. – Moynihan, D. P. (szerk.): *Ethnicity: Theory and Experience*. Cambridge: Harvard University Press, 141–174.
BELLÉR B. (1981): *A magyarországi németek rövid története*. Budapest: Magvető.
BELLÉR B. (1988): Unser Stephansches Erbe. *Neue Zeitung*, 24:1.
BENEDICT, R. (1938): Continuities and Discountinuities. *Psychiatry*, I. 161–167.
BERGHE, P. van den (1976): Ethnic Pluralism in Industrial Societies: A special Case? *Ethnicity*, (3):242–255.
BERGER, P. L. (1966): Identity as a Problem in the Sociology of Knowledge. *European Journal of Sociology*, VII. kötet, (1):105–115.
BERGER, P. L.–LUCKMANN, T. (1966): *The Social Construction of Reality*. New York: Doubleday.
BIBÓ I. (1986): Az európai egyensúlyról és békéről. In: Uő.: *Válogatott tanulmányok*. I. kötet, Budapest: Magvető, 295–728.
BINDORFFER Gy. (1996a): *Identitás kettős kötésben. I. Etnikai identitás és kulturális reprezentáció a dunabogdányi svábok körében*. Budapest: MTA PTI.
BINDORFFER Gy. (1996b): Néprajz és/vagy kulturális antropológia. In: A. Gergely A. (szerk.): *Etnikai – antropológiai kutatásmódszertan. Empíria és elmélet találkozási pontjain*. Budapest: MTA PTI, 3–27.
BINDORFFER Gy. (1997a): Double identity being German and Hungarian at the same time. *New Community*, 23 (3):399–411.
BINDORFFER Gy. (1997b): Nyelvében él az etnikum. Identitás, nyelvi és kulturális reprezentáció egy magyarországi sváb faluban. *Szociológiai Szemle*, 2:125–141.
BINDORFFER Gy. (1997c): Ethnicity and/or national identity: Ethnic Germans in Hungary. *Acta Ethnographica Hungarica*, 42 (1–4)205:217.
BINDORFFER Gy. (1998): No Language, no Ethnicity? *Review of Sociology*, Special Issue, 143–157.
BINDORFFER Gy. (1999): Tradíció és túlélés. *Magiszter*, 3 (7–8):12–13.
BINDORFFER Gy. (2000a): Tér, idő, identitás. *Kultúra és Közösség*, IV. (II–III):89–97.
BINDORFFER Gy. (2000b–2001): Asszimiláció vagy túlélés. Az etnikai identitás kérdése egy homogenizálódó világban. *Kultúra és Közösség*, IV. (IV–I):37–44.
BÍRÓ G. (1995): *Az identitásválasztás szabadsága*. Budapest: Osiris–Századvég.
BOAS, F. (1940): *Race, Language, and Culture*. New York: The Macmillan Co.
BONIFERT M. (szerk.) (1997): *Kitelepítettek és hazatérők. (A dunabogdányi svábok kálváriája)*. Dunabogdány: Polgármesteri Hivatal.
BONOMI, E. (1941): Wachsopfergaben und ihre Hersteller im Ofner Bergland. In: F. Basch (szerk.): *Deutsche Forschungen in Ungarn*. Budapest. Jg. VI., 352–362.
BONOMI, E. (1957): Deutsche aus dem Ofner Bergland in neuer Heimat. *Jahrbuch für Volkskunde der Heimatvertriebenen*, (2):24–102.
BOROVSZKY S. (1990): *Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye*. I. kötet, Budapest: Dovin.

BOURDIEU, P. (1991): Identity and Representation. In Uő.: *Language and Symbolic Power.* Cambridge: Polity Press, 220–228.

BOURDIEU, P. (1993): *Sozialer Sinn. Kritik der theoretischen Vernunft.* Frankfurt am Main: Suhrkamp.

BOURHIS, R. Y.–GILES, H. (1977): The Language of Intergroup Distinctiveness. In: Giles, H. (szerk.): *Language, Ethnicity and Intergroup Relations.* New York: Academic Press, 119–135.

BÖRÖCZ J.–VERDERY, K. (1994): Introduction. In: Uők. (szerk.): *Gender and Nation. East European Politics and Societies,* 8 (2):1–18.

BRASS, P. R. 1980. Ethnic Groups and Nationalities. In Sugar, P. F. (szerk.): *Ethnic Diversity in Eastern Europe.* Santa Barbara (CA): ABC Clio, 1–68.

BRASS, P. R. (1991): *Ethnicity and Nationalism. Theory and Comparison.* London: Sage.

BROMLEJ, J. (1976): *Etnosz és néprajz.* Budapest: Gondolat.

CARTWRIGHT, D. (1991): Bicultural Conflict in the Context of the Core-Periphery Model. In: C. H Williams (szerk.): *Linguistic Minorities, Society and Territory.* Clevedon–Philadelphia: Multilingual Matters Ltd., 219–246.

CHUN, Ki-Taek (1983): Ethnicity and Ethnic Identity: Taming the Untamed. In Sarbin, Th. R. – Scheibe, E. (szerk.): *Studies in Social Identity.* New York: Prager, 184–204.

COHEN, A. (1974): The Lesson of Ethnicity. In: Uő. (szerk.): *Urban Ethnicity.* London: Tavistock, IV–XXIV.

COHEN, A. (1982): Variables in Ethnicity. In: Ch. F. Keyes (szerk.): *Ethnic Change.* Seattle–London: University of Washington Press, 307–331.

CONNERTON, P. (1991): *How Societies Remember.* New York: Cambridge University Press.

CSEPELI Gy. (1985): *Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon a 70-es években.* Budapest: Múzsák.

CSEPELI Gy. (1986): „Kettős kötéses" nemzeti identitás. In: Huszár T. (szerk.): *A magyar értelmiség a 80-as években.* Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 55–88.

CSEPELI Gy. (1987): *Csoporttudat – nemzettudat.* Budapest: Magvető.

CSEPELI Gy. (1988): Etnocentrizmus a nemzeti ideológiában. *Világosság,* (8/9):541–550.

CSEPELI Gy. (1990): Nemzeti tudattalan. *Thalassa,* (1):43–46.

CSEPELI Gy. (1992): *Nemzet által homályosan.* Budapest: Századvég.

CSEPELI Gy. (1994): Nemzeti és kisebbségi előítéletek. *Cigányfúró,* (1):20–24.

CSEPELI Gy. (1995): *National Identity in Post-Socialist Context.* Paper presented at the Second European Conference for Sociology, Kézirat.

CSEPELI Gy. (1996): Nem tudják, de érzik. A nemzeti szuverinitás reprezentációja a mai magyar társadalomban. In: Gombár Cs.–Hankiss E.–Lengyel L.–Várnai Gy. (szerk.): *A szuverinitás káprázata.* Budapest: Korridor–Politikai kutatások Központja, 116–138.

CSEPELI Gy.–ÖRKÉNY A. (1996): The Changing Facets of Hungarian Nationalism. *Social Research,* 63 (1):247–286.

DANN, O. (1991): Begriffe und Typen des Nationalen in der früheren Neuzeit. In: Giesen, B. (szerk.): *Nationale und kulturelle Identität. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewußtseins in der Neuzeit.* Frankfurt am Main: Suhrkamp, 56–73.

DÁNYI D. (1993): *Az 1850–1857. évi népszámlálás.* Budapest: KSH.

DÁNYI D.–DÁVID Z. (1960): *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787).* Budapest: KSH.

DASHEFSKY, A. (1975): Theoretical Frameworks in the Study of Ethnic Identity: Toward a Social Psychology of Ethnicity. *Ethnicity,* (2):10–18.

DEMETER-ZAYZON M. (1992a): Önkép és magyarságkép a Baranya megyei németeknél. *Honismeret,* (3):46–52.

DEMETER-ZAYZON M. (1992b): Nyelv – kultúra – történelem: Nemzetiség-specifikus ismeretek a Komárom-Esztergom megyei németeknél. *Honismeret,* (5):14–20.

DEMETER-ZAYZON M. (1993): *Öntudatosodás és önfeladás között. Nemzetiségszociológiai vizsgálatok Komárom-Esztergom megyei németek és szlovákok körében.* Tatabánya: Komárom-Esztergom megyei Önkormányzat.

DEUTSCH, K. (1969): *Nationalism and its Alternatives.* New York: Alfred A. Knopf.

DE VOS, G. (1982): Ethnic Pluralism: Conflict and Accomodation. In De Vos, G.–Romanucci-Ross, L. (szerk.): *Ethnic Identity: Cultural Continuities and changes.* Chicago–London: The University of Chicago Press, 5–41.

DE VOS, G.–ROMANUCCI-ROSS, L. (szerk.) (1995): *Ethnic Identity: Creation, Conflict and Accomodation.* Walnut Creek–London–New Delhi: Alta Mira Press.

DIETRICH, E. J.–RADTKE, F. O. (szerk.) (1990): *Ethnizität.* Opladen: Westdeutscher Verlag.

DOISE, W. (1980): Csoportközi viszonyok és reprezentációk. In: Pataki F. (szerk.): *Csoportlélektan.* Budapest: Gondolat, 667–693.

DURKHEIM, E. (1976) [1912]: *The Elementary Form of the Religious Life.* London: George Allen & Unwinn Ltd.

DUNDES, A. (1983): Defining Identity through Folklore. In: A. Jacobson-Widding (szerk.): *Identity: Personal and Socio-Cultural.* Uppsala: Alquist & Wiksell, 235–261.

EDWARDS, J. (1991): Gaelic in Nova Scotia. In: Williams, C. H. (szerk.): *Linguistic Minorities, Society & Territory.* Clevedon–Philadelphia–Adelaide: Multilingual Matters Ltd., 269–297.

ERB M.–KNIPF E. (1999): Új lehetőségek – új kommunikációs stratégiák: A magyarországi németek körében végzett nyelvismereti felmérés tanulságai. *Kisebbségkutatás,* (2) 176–187.

ERIKSEN, Th. H. (1993): *Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives.* London: Pluto Press.

ERIKSON, H. E. (1964): *Childhood and Society.* New York: Norton.

ERIKSON, H. E. (1968): *Identity: Youth and Crisis.* New York: Norton.

ERIKSON, H. E. (1969): Identifikáció és identitás. In: Huszár T. (szerk.): *Ifjúságszociológia.* Budapest: KJK, 56–84.

ERIKSON, H. E. (1975): *Life History and the Historical Moment.* New York: Norton.

ERŐS F.–KOVÁCS A. (1988): The Biographical Method in the Study of Jewish Identity in Present-day Hungary. In: Hofer T.–Niedermüller P. (szerk.): *Life History as a Cultural Construction/Performance.* Budapest: Ethnographic Institute of the HAS, 345–356.

FEATHERSTONE, M. (1990): Global Culture: An Introduction. In: Uő. (szerk.): *Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity.* London: Sage, 1–15.

FEATHERSTONE, M. (1995): *Undoing Culture. Globalization, Postmodernism and Identity.* London: Sage.

FEHÉR I. (1988): *A magyarországi németek kitelepítése. 1945–1950.* Budapest: Akadémiai.

FENTRESS, J.–WICKHAM, Ch. (1992): *Social Memory.* Oxford: Blackwell.

FERGUSON, Ch. A. (1975): Diglosszia. In: Pap M.–Szépe Gy. (szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások.* Budapest: Gondolat, 291–317.

FISHMAN, J. A. (1967): Bilingualism With and Without Diglossia; Diglossia With and Without Bilingualism. *Journal of Social Issues,* XXIII. kötet, (2):29–37.

FISHMAN, J. A. (1968): Nationality-Nationalism and Nation-Nationism. In: Fishman, J. A.–Ferguson, C. A.–Gupta, J. (szerk.): *Language Problems of Developing Nations.* New York: Wiley & Sons, Inc., 39–51.

FISHMAN, J. A. (1975): Az etnicitás és a nyelvi tudatosság változatai. In: Pap M.–Szépe Gy. (szerk.): *Társadalom és nyelv.* Budapest: Gondolat, 321–334.

FISHMAN, J. A. (1977): Language and Ethnicity. In: Giles, H. (szerk.): *Language, Ethnicity and Intergroup Relations.* New York: Academic Press, 1–51.

FISHMAN, J. A. (1980): Social Theory and Ethnography. Language and Ethnicity in Eastern Europe. In: Sugar, P. F. (szerk.): *Ethnic Diversity in Eastern Europe.* Santa Barbara (CA): ABC Clio, 57–99.

FISHMAN, J. A. (1983): „Nothing New under the Sun" (Ecclesiastes 1:9). A Case Study at Early Stage of the Language and Ethnocultural Identity Linkage. In: Jacobson-Widding, A. (szerk.): *Identity: Personal and Socio-Cultural.* Uppsala: Almquist & Wiksell, 263–287.

FRIEDMAN, J. (1992): The Past in the Future: History and the Politics of Identity. *American Anthropologist,* 94 (4):837–859.

GAL, Zs. (1979): *Language Shift – Social Determinants of Language Change of bilingual Austria.* New York: Academic Press.

GAL, S. (1987): Codeswitching and consciousness in the European periphery. *American Ethnologist,* 14(4):637–653.

GAL, S. (1991): Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Régió,* (1):66–76.

GALAMBOS-GÖLLER, F. (1955): Die Rolle der Religiosität bei der Erhaltung der Muttersprache und der Identität der Ungarndeutschen. In: W. Hambuch (szerk.): *Kirchen und Glauben der Ungarndeutschen.* Budapest: St. Gerhards-Werke, 15–29.

GARAMI E.–SZÁNTÓ J. (1991): *Magyarországi szlovákok.* Budapest: TÁRKI.

GARAMI E.–SZÁNTÓ J. (1997): A magyarországi szlovákok identitása. In: Csepeli Gy.–Örkény A.–Székelyi M. (szerk.): *Kisebbségszociológia. Szöveggyűjtemény egyetemi és főiskolai hallgatók számára.* Budapest: ELTE Szociológiai Intézet – Kisebbségszociológiai Tanszék, 239–256.

GEERTZ, C. (1963): The Integrative Revolution. Primordial Sentiments and Civil Politics in the New States. In Uő. (szerk.): *Old Societies and New Sates. The Quest for Modernity in Asia and Africa.* New York: The Free Press, 105–157.

GEERTZ, C. (1973): *The Interpretation of Cultures.* London: Hutchinson.

GELLNER, E. (1983): *Nations and Nationalism.* Ithaca–London: Cornell University Press.

GEYER, I. (1994): Sprachinseln und Sprachinselforschung. *Zeitschrift für deutsche Literatur und Kultur Südosteuropas,* (1):61–69.

GIDDENS A. (1990): *The Consequences of Modernity.* Cambridge: Polity Press.

GILLILAND, M. K. (1995): Nationalism and Ethnogenesis in the former Yugoslawia. In: De Vos, G.–Romanucci-Ross, R. (szerk.): *Ethnic Identity: Creation, Conflict and Accomodation.* Walnut Creek–London–New Delhi: Alta Mira Press, 197–221.

GILES, H.–BOURHIS, R. Y.–TAYLOR, D. M. (1977): Towards a Theory of Language in Ethnic Group Relations. In: Giles, H. (szerk.): *Language, Ethnicity and Intergroup Relations.* New York: Academic Press, 307–347.

GLATZ F. (1987): Nemzet: Államnemzet, kultúrnemzet. *História,* IX. (4):26–27.

GLAZER, N.–MOYNIHAN, D. P. (1970): *Beyond the Melting Pot.* Cambridge: M.I.T. Press.

GOFFMAN, E. (1992): *Stigma. Über Techniken der Bewältigung beschädigter Identität.* Franfkurt am Main: Suhrkamp Verlag.

GORDON, M. M. (1964): *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origin.* New York: Oxford University Press.

GUIBERNAU, M. (1996): *Nationalism. The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century.* Cambridge: Polity Press.

GYIVICSÁN A. (1985): Az anyanyelv és kultúra értékrendjének változása a kiskőrösi szlovákoknál. In: Verseghi Gy. (szerk.): *A magyarországi nemzetiségek kulturális, tudati jellemzői.* Budapest: Állami Gorkij Könyvtár–Művelődéskutató Intézet, 9–58.

GYIVICSÁN A. (1987): *Népi kultúra – magas kultúra. Szerepük a nemzetiségi közösségek életében.* (Résztanulmány a nemzetiségi kérdés kutatási koncepciójának kialakításához.) Budapest: ELTE Szláv Tanszék, Kézirat.

GYIVICSÁN A. (1993): *Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok.* Budapest: Teleki László Alapítvány.

GYŐRI-NAGY S. (1985): Nyelvállapot és nemzetiségi tudat Brennbergbánya németajkú lakossága körében. In: Verseghi Gy. (szerk.): *A magyarországi nemzetiségek kulturális, tudati jellemzői.* Budapest: Állami Gorkij Könyvtár–Művelődéskutató Intézet, 113–205.

HABERMAS, J. (1988): *Theorie des kommunikativen Handelns.* I. kötet, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

HAGENDOORN, L. (1993): Ethnic Categorization and Outgroup Exclusion: Cultural Values and Social Streotypes in the Construction of Ethnic Hierarchies. *Ethnic and Racial Studies,* 16 (1):26–51.

HAGENDOORN, L. (1995): Intergroups Biases in Multiple Group System: The Perception of Ethnic Hiearchies. In: Stroebe, W.–Hewstone, M. (szerk.): *European Review of Social Psychology.* 6. kötet, New York: Wiley & Sons, 199–228.

HALBWACHS, M. (1992): *On Collective Memory.* Chicago: Chicago University Press.

HALLER, M. (1992): Etnikum és nemzeti önmeghatározás Európában. *Európai Szemle,* (3): 91–102.

HALLER, M.–RICHTER, R. (szerk.) (1994): *Towards a European Nation? Political Trends in Europe: East and West, Center and Periphery.* Armonk–New York–London: M. E. Sharpe.

HALTMAYER, J. (1987–1988): Deutschtum und Katholizismus im Königreich Ungarn vor dem ersten Weltkrieg. *Südostdeutsches Archiv,* 30/31:29–39.

HAMBUCH V. (szerk.) (1988): *300 éves együttélés – A magyarországi németek történetéből.* Budapest: Tankönyvkiadó.

HANÁK P. (1988): *Kert és műhely.* Budapest: Gondolat Kiadó.

HANÁK P. (én.): Die Volksmeinung während des letzten Kriegsjahres in Österreich–Ungarn. *Die Auflösung,* 58–66.

HANNERZ, U. (1976): Some Comments on the Anthropology of Ethnicity in the United States. In: Henry, Fr. (szerk.): *Ethnicity in the Americas.* Hága: Mouton, 429–438.

HECKMANN, F. (1992): *Ethnische Minderheiten, Volk und Nation. Soziologie interethnischer Beziehungen.* Stuttgart: Ferdinand Enke Verlag.

HELLER Á. (1990): Sociology as the Defetishisation of Modernity. In: Abrow, M.–King, E. (szerk.): *Globalization, Knowledge and Society.* London: Sage–ISA.

HERMAN J.–IMRE S. (1987): Nyelvi változás, nyelvi tervezés Magyarországon. *Magyar Tudomány,* (7/8):513–531.

HICKS, G. L. (1977): Introduction: Problems in the Study of Ethnicity. In: Hicks, G. L.–Leis, Ph. E. (szerk.): *Ethnic Encounters: Identities and Contexts.* North Scituate: Duxburry Press, 1–20.

HOBSBAWM, E. (1990): *Nations and nationalism since 1780. Programme, myth, reality.* Cambridge: Cambridge University Press.

HOBSBAWM, E. (1993): Etnikai identitás és nacionalizmus. *Világosság,* (4):19–28.

HOFER T. (1980a): The Creation of Ethnic Symbols from the Elements of the Peasant Culture. In: Sugar, P. (szerk.): *Ethnic Diversity in Eastern Europe.* Santa Barbara: ABC Clio, 101–145.

HOFER T. (1980b): Changes in the Style of Folk Art and Various Branches of Folklore in Hungary during the 19th century. An Interpretation. *Acta Ethnographica,* 29 (2):149–165.

HOFER T. (1989): Paraszti hagyományokból nemzeti szimbólumok. Adalékok a magyar nemzeti műveltség történetéhez az utolsó száz évben. *Janus,* VI. (1):59–74.

HOÓZ I.–KEPECS J.–KLINGER A. (1985): *A Baranya megyében élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban.* Pécs: MTA Regionális Kutatások Központja.

HOROWITZ, D. L. (1975): Ethnic Identity. In: Glazer, N.–Moynihan, D. P. (szerk.): *Ethnicity: Theory and Experience.* Cambridge: Harvard University Press, 111–141.

HUNTINGTON, S. P. (1999): A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. Budapest: Európa.

HUNYADY Gy. (1996): *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban.* Budapest: Akadémiai.

HUTTERER, C. J. (1961): Hochsprache und Mundart bei den Deutschen in Ungarn. In: Hutterer, C. J.–Grosse, R.: *Hochsprache und Mundart in Gebieten mit fremdsprachigen Bevölkerungsteilen.* Berlin: Adademie Verlag, 33–71.

HUTTERER, C. J. (1963): *Das ungarische Mittelgebirge als Sprachraum (Historische Lautgeographie der deutschen Mundarten in Mittelungarn).* Halle: Saale.

HUTTERER M. (1973): A magyarországi német népcsoport. In: Ortutay Gy. (szerk.): *Népi kultúra – Népi társadalom.* Budapest: Akadémiai, 93–117.

HUTTERER M. (1975): Die deutsche Volksgruppe in Ungarn. In: Balassa I.–Klotz, C.–Manherz K. (szerk.): *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen.* Budapest: Néprajzi Társaság, 11–33.

HUTTERER, C. J. (1984): A magyarországi német népcsoport. In: Fodor P.–Kővágó L.–Stark F.–Verseghi Gy. (szerk.): *Együtt a nemzetiségekkel.* Budapest: Kossuth, 279–289.

HUTTERER M. (1986): *A germán nyelvek.* Budapest: Gondolat.

HYMES, D. (1967): Models of Interaction of Language and Social Settings. *The Journal of Social Issues,* Vol. XXIII. (2)8–28.

HYMES, D. (1974): *Foundations in Sociolinguistics. An Ethnographic Approach.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

HYMES, D. (1975): A beszélés néprajza. In: Pap M.–Szépe Gy. (szerk.): *Társadalom és nyelv.* Budapest: Gondolat, 91–145.

HYMES, D. (1979): A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. In: Pléh Cs.–Terestyéni T. (szerk.): *Beszédaktus – kommunikáció – interakció.* Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 213–263.

ISAJIW, W. W. (1974): Definitions of Ethnicity. *Ethnicity,* (1):111–124.

I. SÁNDOR I. (1973): A dunabogdányi kőbányászat és kőfaragás néprajzi vonatkozásai. In: Ikvai N. (szerk.): *Studia Comitatensia,* 2. 229–256.

JACOBSON-WIDDING, A. (1983): Introduction. In: Uő. (szerk.): *Identity: Personal and Socio-Cultural.* Uppsala: Almquest and Wiksell, 1–34.

JEGGLE, U. (1994): Határ és identitás. *Régió,* (2):3–18.

JENKINS, R. (1994): Rethinking Ethnicity: Identity, Categorization and Power. *Ethnic and Racial Studies,* 16 (2)197–223.

JENKINS, R. (1997): *Rethinking Ethnicity. Arguments and Explorations.* London: Sage.

JOÓ R. (1986): Etnikum, kisebbség, szórvány. *Confessio,* (3):3–8.

JOÓ R. (1988a): A magyarországi nemzeti kisebbségek (nemzetiségek) kutatása. *Társadalomkutatás,* (2):36–53.

JOÓ R. (1988b): *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában.* Budapest: Gondolat.

KATONA J. (1996): Nemzeti sztereotípiák és a néprajz. In: Katona J.–Viga Gy. (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei.* Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 59–66.

KATUS L. (1960): A nemzetiségek történeti kutatása főbb problémáiról és a nemzetiségi munkacsoport munkájáról. *Történelmi Szemle,* (4):536–543.

KENDE P. (1994): Politikai közösség és nemzet. *Magyar Tudomány,* 4:443–454.

KIDDER, L. H.–STEWART, V. M. (1980): Csoportmeghatározások: a jelképekből fakadó hatalom és társadalmi szerepek. In: Csepeli Gy. (szerk.): *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. Budapest: KJK, 129–142.

KIS J. (1996): Túl a nemzetállamon. *Beszélő*, (3):28–38. és (4):24–35.

KISS J. (1995): *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

KLOSS, H. (1978): *Die Entwicklung neuer germanischer Kultursprachen von 1800 bis 1850*. München: Pohl.

KNÁB M. (1996): *A dunabogdányi Általános Iskola története*. Kézirat.

KOMORÓCZY G. (1991): Meddig él egy nemzet? *2000*, szept. 16. 13–25.

KOMLÓSI-KNIPF E. (1996): Kétnyelvűség és identitás a magyarországi németek körében. *Kisebbségkutatás*, (3):291–292.

KNIPF E.–ERB M. (1998): Sprachgwohnheiten bein den Ungarndeutschen (Vorergebnisse einer Umfrage). In: Manherz K. (szerk.): *Beiträge zur Volkskunde der Ungarndeutschen*. Budapest: Ungarische Ethnographische Gesellschaft, 138–146.

KORHONEN, A. (1995): *Simple and Modest but Brave and Honest – On Finnish National Identity*. Paper held on the Conference of the European Sociological Association. (Kézirat.)

KOVÁCS A. (1992): Identitás és etnicitás. Zsidó identitásproblémák a háború utáni Magyarországon. In: Kovács M. M.–Kashti, Y. M.–Erős F. (szerk.): *Zsidóság, identitás történelem*. Budapest: T-Twins, 97–113.

KOZMA M. (1984): Nemzetiségi magatartás a tájnyelv és az irodalmi nyelv használatában a magyarországi románok körében. In: Kővágó L. (szerk.): *Nemzetiségi kutatások Magyarországon*. Budapest: Művelődési Minisztérium, Nemzetiségi Önálló Osztály, 72–102.

KŐVÁGÓ L. (1981): *Nemzetiségiek a mai Magyarországon*. Budapest: Kossuth.

KRAPMANN, L. (1980): *Az identitás szociológiai dimenziói. Az interakciós folyamatokban való részvétel szerkezeti feltételei*. Budapest: Oktatási Minisztérium Marxizmus–Leninizmus Főosztálya.

KRIPPENDORFF, K. (1995): *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Budapest: Balassi.

KUTAS A. (szerk.) (1984): *Nemzetiségek Baranyában. A Baranya megyei Tanács 1984. III. 2.-i ülésének anyaga*. Pécs: Baranya megyei Tanács.

KÜLLŐS I. (szerk.) (1982): *Az életrajzi módszer*. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport.

KÜRTI L. (1994): Etnikai viszályok és a többszólamú önazonosság. *Korunk*, (3):91–99.

LAMPLAND, M. (1994): Family Portraits: Gendered Images of the Nation in Nineteenth-Century Hungary. In: Böröcz J.–Verdery, K. (szerk.): *Gender and Nation East European Politics and Societies*, 8 (2):287–316.

LANSTYÁK I. (1994): Az anyanyelv és a többségi nyelvoktatás a kisebbségi kétnyelvűség körülményei között. *Régió*, (4):90–116.

LÁZÁR G. (1983): *A magyar lakosság politikai-történelmi tudata a közvéleménykutatások tükrében*. Budapest: TK.

LÁZÁR G. (1995): A kisebbségek nemzeti és etnikai identitásának kialakulása. *Régió*, 1–2:28–63.

LÁZÁR G. (1996): A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In: *Többség – kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből*. Budapest: Osiris–MTA ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, 9–115.

LENDVAY J.–SZABÓ I. (1994): Zárt karokkal. Kisebbségkedvelés. *HVG*, április 29.

LE VINE, R.–CAMPBELL, D. (1972): *Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes and Group Behaviour*. New York: Wiley & Sons.

L. GAÁL É. (1988): *Az Óbudai uradalom a Zichyek földesurasága alatt 1659–1766*. Budapest: Akadémiai.

LINTON, R. (1936): *The Study of Man.* New York: Appleton Century.
LÖFGREN, O. (1988): A nemzeti érzés kulturális szerveződéséről. In: Hofer T.–Niedermüller P. (szerk.): *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben.* Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 145–179.
LÖFGREN, O. (1989a): The Nationalization of Culture. *Ethnologia Europaea,* XIX. (1):5–24.
LÖFGREN, O. (1989b): A nemzeti kultúra problémái svéd és magyar példákon szemlélve. *Janus,* VI. (1):13–28.
MALKKI, L. (1996): National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees. In: Eley, G.–Suny, R. G. (szerk.): *Becoming National.* New York/Oxford: Oxford University Press, 434–453.
MANNHEIM, K. (1985): *Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge.* New York, London: Harcourt, Brace, Jovanovich, Publishers.
MANHERZ K. (1977): *Sprachgeographie und Sprachsoziologie der deutschen Mundarten in Westungarn.* Budapest: Akadémiai.
MANHERZ K. (1981): A magyarországi németek néprajzkutatásának áttekintése. In: Eperjessy E.–Krupa A. (szerk.): *II. Békéscsabai Nemzetközi Nemzetiségi Néprajzi Konferencia.* Budapest: Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztálya, 635–649.
MANHERZ K. (1982): *A magyarországi német nemzetiség néprajzáról.* Budapest: TIT.
MANHERZ K. (1983): *Die Ungarndeutschen und ihre Wissenschaft.* Budapest: TIT.
MANHERZ K. (1989): Az idegen anyanyelv. *Magyar Nemzet,* január 14.: 9.
MANHERZ K. et al. (1998): *A magyarországi németek.* Budapest: Útmutató.
MARQUAND, D. (1991): Nations, Region and Language. In: Crick, B. (szerk.): *National Identities.* Oxford: Blackwell, 25–37.
MÉSZÁROS Á.–FÓTI J. (1995): Nemzetiségek, etnikai csoportok a 20. századi Magyarországon. *Régió,* (3):3–33.
MIDDLETON, D.–EDWARDS, D. (szerk.) (1990): *Collective Remembering.* London: Sage.
MIHOK, B. (1990): *Ethnostratifikation im Sozialismus, aufgezeigt an den Beispielländern Ungarn und Rumänien.* Frankfurt am Main: Peter Lang.
MIRK M. (1995): Német nemzetiségi nyelvhasználat Pilisszentivánon. *Régió,* (3):44–64.
MISZLIVETZ F. (1985): Esszé a nacionalizmusról. *Társadalomkutatás,* (4):49–64.
MOLNÁR É. (1993): Te tót (német) vagy! – mondta anyám magyarul. *Régió,* (1):134–149.
MOLNÁR É.–RADÓ P.–TARJÁN G. G. (1990): Nagybörzsöny. Egy község múltja és jelene. In: Tarján G. Gábor (szerk.) *Együttélés. Tanulmányok a Pest megyei nemzetiségek köréből.* Budapest: Pest megyei Tanács VB., 67–306.
MORLEY, D.–ROBINS, K. (1996): No Place like *Heimat*: Images of Home(land) in European Culture. In: Eley, G.–Suny, R. G. (szerk.): *Becoming National.* New York–Oxford: Oxford University Press, 456–478.
MORRIS, H. S. (1968): Ethnic Groups. In: Sills, D. L. (szerk.): *International Encyclopedia of the Social Sciences.* New York: Macmillan and the Free Press, Vol. 5:167–172.
MUCHA, J. (1993): Cultural Minorities and Majority Rule. Recent Democratization Processes in Poland. In: Devetak, S.–Flere, S.–Seewann, G. (szerk.): *Small Nations and Ethnic Minorities in an Emerging Europe.* München: Slavica Verlag, 80–83.
MÜLLER-GUTTENBRUNN, A. (1904): *Deutsche Kulturbilder aus Ungarn.* München.
NARROL, R. (1964): Ethnic Unit Classification. *Current Anthropology,* 5 (4):283–312.
NÉMEDI D. (1995): *Durkheim tudásszociológiája.* Budapest: ELTE Szociológiai Intézet.
NÉPSZÁMLÁLÁSI adatok. (1991): A nemzetiségi népesség száma. Budapest: KSH.
NIEDERHAUSER E. (1976): *Nemzetek születése Kelet-Európában.* Budapest: Kossuth.
NIEDERHAUSER E. (1977): *A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában.* Budapest: Akadémiai.

NIEDERHAUSER E. (1996): Interetnikus kapcsolatok – egy történész szemével. In: Katona J.–Viga Gy. (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei.* Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 17–24.

NIEDERMÜLLER P. (1988): Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia,* (3/4):376–389.

NIEDERMÜLLER P. (1989a): Paraszti kultúra, városi kultúra, nemzeti kultúra: antropológiai megjegyzések. *Janus,* VI. (1):75–86.

NIEDERMÜLLER P. (1989b): National Culture: Symbols and Reality. The Hungarian Case. *Ethnologia Europaea,* XIX. 47–56.

NIEDERMÜLLER P. (1989c): Kulturális és társadalmi identitás: a néprajzi megközelítés eredményei és kérdőjelei. In: Váriné Szilágyi I.–Niedermüller P. (szerk.): *Az identitás kettős tükörben.* Budapest: TIT, 204–233.

NIEDERMÜLLER, P. (1991): Die Volkskultur und die Symbolisierung der Gesellschaft: Der Mythos der Nationalkultur in Mitteleuropa. *Tübinger Korrespondenzblatt,* 40 (8):27–43.

NYÍRI K. (1985–1986): Hagyomány és gyakorlati tudás. *Medvetánc,* (4/1):77–90.

OLSON, M. (1982): *A kollektív cselekvés logikája.* Budapest: Művelődési Minisztérium Marxizmus–Leninizmus Oktatási Főosztálya.

OLZAK, S. (1993): *The Dynamics of Ethnic Competition and Conflict.* Stanford (CA): Stanford University Press.

ORTH-PEINE, H. (1990): *Identitätsbildung im sozialgeschichtlichen Wandel.* Frankfurt am Main: Campus Verlag.

PARK, R. E.–BURGESS, W. (1921): *Introduction to the Science of Sociology.* Chicago: University of Chicago Press.

PARSONS, T. (1975): Some Theroetical Considerations on the Nature and Trends of Change in Ethnicity. In: Glazer, N.–Moynihan, D. P. (szerk.): *Ethnicity: Theory and Experience.* Cambridge: Harvard University Press, 35–45.

PATAKI F. (1982): *Az én és a társadalmi azonosságtudat.* Budapest: Kossuth.

PATAKI F. (1988): *Közösségi társadalom – eszmény és valóság.* Budapest: Kossuth.

PATAKI F. (1989): Identitás – személyiség – társadalom. In: Váriné Szilágyi I.–Niedermüller P. (szerk.): *Az identitás kettős tükörben.* Budapest: TIT, 17–38.

PELTO, P.–PELTO, G. H. (1978): *Anthropological Research. The Structure of Inquiry.* Cambridge: Cambridge University Press.

PETERSEN, W. (1981): Concept of Ethnicity. In: Thernstrom, S. (szerk.): *Harvard Encyclopaedia of American Ethnic Groups.* Cambridge: Harvard University Press, 234–242.

POZSONY F. (1996): Etnokulturális folyamatok a moldvai csángó falvakban. In: Katona J.–Viga Gy. (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei.* Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 173–180.

PUKÁNSZKY B. (2000) [1940]: *Német polgárság magyar földön.* Budapest: Lucidus.

RADCLIFF-BROWN, A. R. (1952): *Structure and Function in Primitive Society.* New York: The Free Press.

RADÓ P. (1991): *Asszimiláció és nyelvhasználat. (Nemzeti kisebbségek Magyarországon).* Budapest: Citoyen.

RADÓ P. (1992): A nemzeti kisebbségek nyilvános nyelvhasználata Magyarországon. *Régió,* 3(2):135–145.

RENAN, E. (1996): What is a Nation? In: Eley, G.–Suny, R. G. (szerk.): *Becoming National.* New York–Oxford: Oxford University Press, 42–55.

REX, J. (1970): *Race Relations in Sociological Theory.* London: Wiedenfeld and Nicolson.

ROMAINE, S. (1989): *Bilingualism.* New York: Blackwell.

ROOSENS, E. E. (1989): *Creating Ethnicity. The Process of Ethnogenesis.* London: Sage.

RUPNIK, J. (1996): Spring. The Reawakening of European Nationalisms. *Social Research*, 63 (1):41–75.

SARBIN, Th. R.–SCHEIBE, E. (1983): A Model of Social Identity. In: Uők. (szerk.): *Studies in Social Identity*. New York: Prager, 5–31.

SCHERMERHORN, R. A. (1970): *Comparative Ethnic Relations*. New York: Random House.

SCHÜTZ, A. (1962): *Collected Papers. I. The Problem of Social Reality*. Hága: Martinus Nijhoff.

SCHÜTZ, A. (1974): *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.

SCHÜTZ, A.–LUCKMANN, T. (1979): *Strukturen der Lebenswelt*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

SECORD, P. F.–BACKMAN, C. W. (1972): *Szociálpszichológia*. Budapest: Kossuth.

SEEWANN, G. (1991): Das Ungarndeutschtum 1918–1988. In: Hösch, E.–Seewann, G. (szerk.): *Aspekte ethnischer Identität*. München: Oldenburg Verlag, 299–323.

SEEWANN, G. (1992a): A Kárpát-medencei német és magyar kisebbségek fejlődésének tipológiai összehasonlítása 1918–1980. *Régió*, (1):23–31.

SEEWANN, G. (1992b): Die nationalen Minderheiten in Ungarn. *Südost-Europa* 41 (5):293–325.

SEEWANN, G. (1992c): Siebenbürger Sachse, Ungarndeutscher, Donauschwaben. In: Uő. (szerk.): *Minderheitsfragen in Südosteuropa*. München: Oldenburg Verlag, 139–155.

SEEWANN, G. 2000. *Ungarndeutsche und Ethnopolitik – A magyarországi németek és az etnopolitika*. Budapest: Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely–Magyarországi Németek Országos Önkormányzata.

SHILS, E. (1987): A hagyomány. In: Hofer T.–Niedermüller P. (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás*. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport, 15–65.

SIMMEL, G. (1950): The Social and the Individual Level (An Example of General Sociology). In: K. H. Wolff (szerk.): *The Sociology of George Simmel*. Glencoe (Ill.): The Free Press.

SIMMEL, G. (1973): *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest: Gondolat.

SIMPSON, G. E.–YINGER, J. H. (1986): *An Analyses of Prejudice and Discrimination*. New York: Plenum Press.

SMITH, A. D. (1981): *The Ethnic Revival in the Modern World*. Cambridge: Cambridge University Press.

SMITH, A. D. (1986): *The Ethnic Origin of Nations*. London: Basil Blackwell.

SMITH, A. D. (1994): The problem of national identity: ancient, medieval and modern? *Ethnic and Racial Studies*, (17):375–399.

SMITH, A. D. (1995): Kiválasztott népek: miért maradnak fenn egyes népcsoportok? In: Bretter Z.–Deák Á. (szerk.): *Eszék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs: Tanulmány, 27–51.

SMITH, P. M.–TUCKER, G. R.–TAYLOR, D. M. (1977): Language, Ethnic Identity and Intergroup Relations: One Immigrant Group's Reaction to Language Planning in Québec. In: Giles, H. (szerk.): *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. New York: Academic Press, 283–306.

SOLLORS, W. (1989): Introduction: The Invention of Ethnicity. In: Uő. (szerk.): *The Invention of Ethnicity*. New York–Oxford: Oxford University Press, XI-XX.

STEWART, M. (1995): Nép – nemzet nélkül. *Cigányfúró*, (2):3–6. és (3):3–6.

STRAUSS, A. (1974): *Spiegel und Masken. Die Suche nach Identität*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

SUMNER, W. G. (1978): *Népszokások. Szokások, erkölcsök, viselkedésmódok szociológiai jelentősége*. Budapest: Gondolat.

SZABÓ I. (1993): Kétnyelvűség és nyelvhasználat a muravidéki magyarok körében. *Régió*, (4):56–67.

SZABÓ I. (1994): Szocializációs folyamatok a muravidéki magyarok körében. *Régió*, (1):128–143.
SZABÓ I.–LÁZÁR G. (1997): *Nemzetkoncepciók a mai magyar társadalomban.* Budapest: MTA. PTI–Etnoregionális Kutatóközpont.
SZABÓ M. (1984–1985): Magyar nemzettudat-problémák a huszadik század második felében. *Medvetánc*, (4/1):45–74.
SZÉKÁCS J. (1990): Túlélési stratégiák. *Thalassa*, (1):39–42.
SZÉPE Gy.–GYŐRI-NAGY S. (1987): *Nemzetiségeink nyelvállapota, bilingvizmusa.* Budapest. Ny. n. soksz.
SZŰCS J. (1983): *Vázlat Európa három történeti régiójáról.* Budapest: Magvető.
SZŰCS J. (1984): *Nemzet és történelem.* Budapest: Gondolat.
SZŰCS J. (1985): Történeti „eredet"-kérdések és nemzeti tudat. *Valóság*, (3):31–49.
TAJFEL, H. (1974): Social Identity and Intergroup Behaviour. *Social Science Information*, (13):65–93.
TAJFEL, H. (1978a): *The Social Psychology of Minorities.* London: Minority Rights Group.
TAJFEL, H. (1978b): The Psychological Structure of Intergroup Relations. In: Uő. (szerk.): *Differentiation between Social Groups.* London: Academic Press, 27–98.
TAJFEL, H. (1980): Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás és társadalmi változás. In: Csepeli Gy. (szerk.): *Előítéletek és csoportközi viszonyok.* Budapest: KJK. 25–39.
TAJFEL, H. (1981): Social Stereotypes and Social Groups. In: Giles, H.–Turner, J. (szerk.) *Intergroup Behaviour.* Oxford: Blackwell, 144–167.
TAYLOR, D. M.–MEYNARD, R.–RHEAULT, E. (1977): Threat to Ethnic Identity and Second Language Learning. In: Giles, H. (szerk.): *Language, Ethnicity and Intergroup Relations.* New York: Academic Press, 99–118.
TILKOVSZKY L. (1978): *Ez volt a Volksbund. A német népcsoport-politika és Magyarország 1938–1945.* Budapest: Kossuth.
TILKOVSZKY L. (1989): *Hét évtized a magyarországi németek történetéből – 1919–1989.* Budapest: Kossuth.
TILKOVSZKY L. (1997): Német nemzetiség magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németség történetéből. Pécs: JPTE TK Kiadói Irodája.
TÖNNIES, F. 1983. *Közösség és társadalom.* Budapest: Gondolat.
TÜSKÉS G.–KNAPP É. (1988): Nepomuki Szent János tisztelete a szabadtéri emlékek tükrében. *Ethnographia*, XCIX. (3–4):330-356.
UJVÁRY Z. (1991): Identitás és etnikum. In: Eperjessy E.–Krupa A. (szerk.): *Nemzetiség – identitás.* Békéscsaba–Debrecen: Ethnica, 13–16.
VÁRINÉ SZILÁGYI I. (1987): *Az ember, a világ és az értékek világa.* Budapest: Gondolat.
VERBUNT, G. (1990): Frankreich. In: Dietrich, E. J.–Radtke F. O. (szerk.): 1990. *Ethnizität.* Opladen: Westdeutscher Verlag, 69–82.
VOIT P. (1958): Dunabogdány. In: Dercsényi D. (szerk.): *Magyarország műemléki topográfiája V. – Pest megyei műemlékei.* Budapest: Akadémiai, 338–343.
WAGLEY, Ch.–HARRIS, M. (1958): *Minorities in the New World.* New York: Columbia University Press.
WALDINGER, R.–ALDRICH, H.–WARD, R. (1990): *Ethnic Entrepreneurs.* London: Sage.
WALLERSTEIN, I. (1960): Ethnicity and National Integration in West Africa. *Cahiers d'Etudes Africaines*, (3):129–139.
WALLERSTEIN, I. (1991): The Construction of Peoplehood: Racism, Nationalism, Ethnicity. In: Balibar, E.–Wallerstein, I.: *Race, Nation, Class. Ambiguous Identities.* New York–London: Verso, 71–85.
WALPER, F. (1999): *Vergangenheit und Gegenwart. Geschichte der deutschsprachigen Seelsorge in Ungarn.* A Szerző kiadása.

WEBER, M. (1992): Etnikai közösségi kapcsolatok. In: Uő.: *Gazdaság és társadalom.* Budapest: KJK, 91–107.

WEBER-KELLERMANN, I. (1986): A „nyelvsziget-néprajz"-ban jelentkező interetnikus viszonyok kérdéséhez. In: Kovács E. (szerk.): *Néprajzi szöveggyűjtemény.* II. kötet, Budapest: Tankönyvkiadó, 107–126.

WEINHOLD, R. (1981): A magyarországi németek nemzetiségi kultúrájának etnográfiai vizsgálatában felmerülő problémák. In: Eperjessy E.–Krupa A. (szerk.): *II. Békéscsabai Nemzetközi Nemzetiségi Néprajzi Konferencia.* Budapest: Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztálya, 724–732.

WEINHOLD, R. (1991): Überlegungen zum Problem der Identität am Beispiel der Ungarndeutschen. In: Eperjessy E.-Krupa A. (szerk.) *A IV. Békéscsabai Nemzetközi Nemzetiségi Néprajzi Konferencia előadásai.* Békéscsaba–Debrecen: Ethnica.

WILLIAMS, C. H. (1991): Linguistic Minorities: West-European and Canadian. In: Uő. (szerk.): *Linguistic Minorities, Society and Territory.* Clevedon-Philadelphia-Adelaide: Multilingual Matters Ltd., 1–43.

WILSKA-DUSZYNSKA, B. (1980): Gondolatok az etnikai sztereotípiák természetéről. In: Csepeli Gy. (szerk.): *Előítéletek és csoportközi viszonyok.* Budapest: KJK, 70–91.

YOUNG, C. (1976): *The Politics of Cultural Pluralism.* Madison: University of Wisconsin Press.

ZAVALLONI, M. (1983): Ego-ecology: the Study of the Interaction between Social and Personal Identities. In: Jacobson-Widding, A. (szerk.): *Identity: Personal and Socio-Cultural.* Uppsala: Alquist & Wiksell, 205–232.

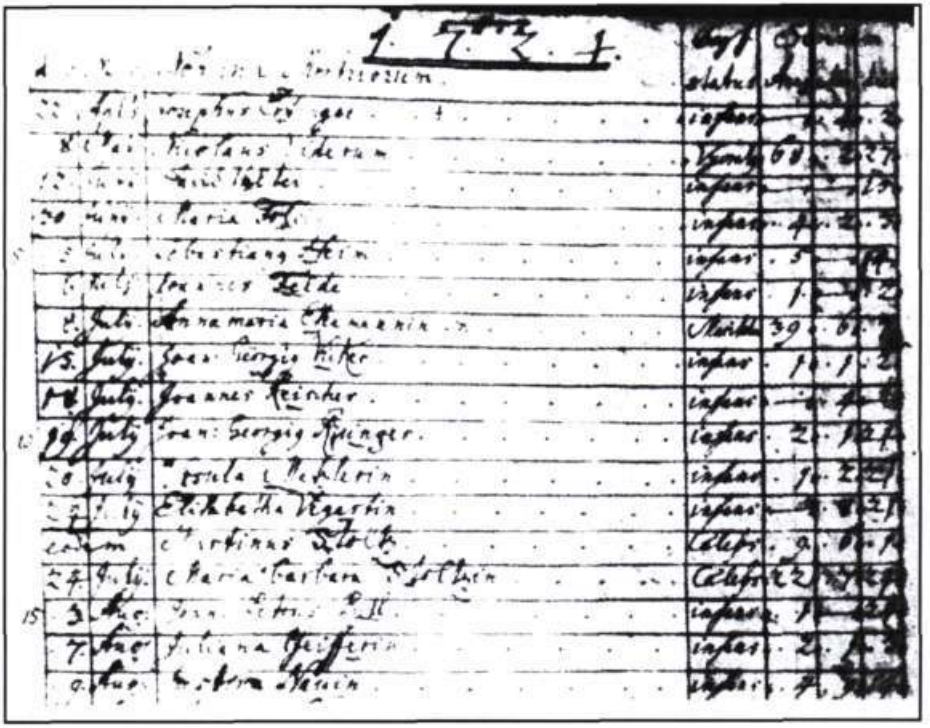
ZAVALLONI, M. (1993): Identity and Hyperidentities: The Representational Foundation of Self and Culture. *Papers on Social Representations,* Vol. 2 (3):218–235.

ZIELBAUER Gy. (1990a): *A magyarországi németség nehéz évtizede 1945–1955.* Szombathely–Vép: Pannon Műhely.

ZIELBAUER Gy. (1990b) (szerk.): *Die Verschläppung ungarländischer Deutscher 1944–45. Erste Station kollektiver Bestrafung.* Budapest: Magyarországi Németek Szövetsége.

ZIELBAUER Gy. (1994): A magyarországi németség számának megállapítása a családi nevek hangzása alapján (1945–1980). In: Klinger A.–Kovacsics J. (szerk.): *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990).* Budapest: KSH.

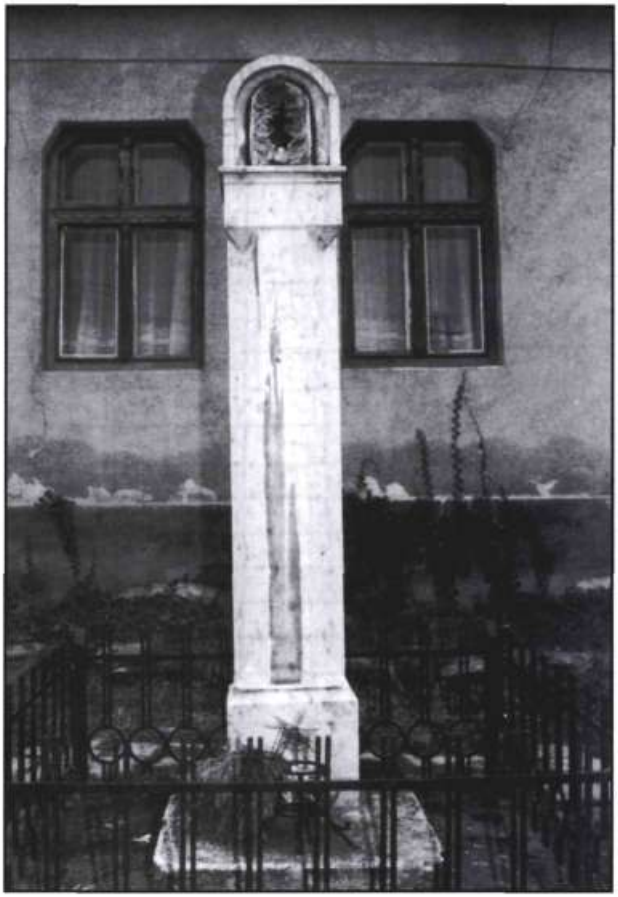
KÉPEK ÉS DOKUMENTUMOK

Az első anyakönyvi lap 1724-ből

Az 1896-ban emelt felújított Milleneumi emlékmű
a Szent Fábián és Sebestyén kápolna mellett a falu déli határában

Szent István emlékmű
1875-ből

A kitelepítés 50.
Évfordulójára emelt
emlékmű a katolikus
templom mellett

A Hősök emlékművét tetején a magyar koronával József főherceg avatta fel az 1930-as évek elején

Az emlékmű a hazaszeretet jelképe Dunabogdányban. Erre utal a felirat: „Szent hazánk! Megfizettük mind, mivel csak tatozánk!" A talapzaton, valamint az emlékmű oldalain az 1848/49-es hősök, az I. és II. világháborúban elesettek, valamint 1956 áldozatainak neve olvasható

— 10 —

Előmeneteli és mulasztási napló f.-száma: 29.

ISKOLAI ÉRTESÍTŐ

a mindennapi iskola VI-ik évfolyamáról.

Karácsonykor:

Magaviselete 1

Szorgalma 1

Előmenetele 2

Mulasztott ..... félnapot.

Ezekből *ki nem mentett* ..... félnapot.

Jegyzet: .....

Látta:

Spanischberger József
a szülő v. gyám.
s. k.

Keller Mihály
tanító.
s. k.

Húsvétkor:

Magaviselete 1

Szorgalma 1

Előmenetele 2

Mulasztott ..... félnapot.

Ezekből *ki nem mentett* ..... félnapot.

Jegyzet: .....

Látta:

Spanischberger József
a szülő v. gyám.
s. k.

Keller Mihály
tanító.
s. k.

ad 284/906 E második-hozott bizo
megegyezik, hiteleseu bizonyi

Elemi népiskolai bizonyítvány

Tanév végén:

Spanischberger Borbála

VI-ik osztályú tanuló az 1905/906 tanév végén a következő osztályzatot érdemelte:

Magaviselete: dicséretes

Szorgalma: dicséretes

Előmenetele:

Hit- és erkölcstan	kitűnő
Magyar olvasás: Folyékony olvasás	kitűnő
Magyar olvasás: Tartalmi tárgyalás	jeles
Magyar nyelvtan	jeles
Magyar helyesírás	jeles
Fogalmazás	jeles
Számtan	kitűnő
Mértan	kitűnő
Földrajz	kitűnő
Történelem	kitűnő
Polgári jogok, kötelességek	kitűnő
Természetrajz	kitűnő
Szépírás, természetan:	kitűnő, kitűnő
Éneklés	jeles
Rajzolás	jeles
Testgyakorlás	kitűnő
Gazdasági ismeretek	
Kézimunka	jeles

Általános osztályzata: kitűnő

Mulasztott 108 félnapot. Ki *nem mentett* — félnapot.

Magyarul megtanult-e és mily mértékben? folyékonyan

Kelt Abrudbánya, 1906. június 22.

Gruber János, igazgató tanító (gondnok helyettes).

Keller Mihály, tanító.

s. k.

(P. H.)

bizonyítvány az eredetivel teljesen
egyezőleg kiadatott 1906 VII. 22-én.

DUNABOGDÁNYI ÁLL. EL. ISK. ÉS ÓVOD
GONDNOKSÁGA.

Iktatószám: 233/1938.gond.
Melléklet: 1 darab.
Tárgy: A./ B./ C./ tipusu kisebbségi tannyelvü iskolák átszervezése.
Von.szám: 8/1938.eln.

Nagyságos

Tanügyi Tanácsos,kir.Tanfelügyelő Ur!

F.hó 26-án kelt fenti számu rendeletére való hivatkozással,a csatolt"Kimutatást" a rendeletnek megfelelően kitöltve,ezennel mellékelve tisztelettel beterjesztem.

A 2.pont alatt feltüntetett magyar anyanyelvü tanulók három utolsó tanévi létszámára vonatkozólag tisztelettel jelentem,hogy azokat az iskola jelzett évi "Felvételi naplóiból" vettem.Ha azonban a f.évi január hó 17-én és 19-én kelt 271/1938.sz.rendelet értelmében történt anyanyelvi megállapitást vesszük alapul,amikor is a magyar oktatás visszaállitását kérvényező szülők anyanyelve a saját bevallásuk szerint állapittatott meg,ugy a magyar anyanyelvü tankötelesek 1937/38.tanévi feltüntetett száma 179 helyett 357 lesz.Ez utóbbi esetet mély tisztelettel csak azért jelentem,hogy a valóságnak megfelelően tárjam fel az ittoni helyzetet.

Az iskola tanerőinek német nyelvbirására vonatkozólag tisztelettel jelentem,hogy a 11 tanerő közül tudomásom szerint csak 3 birja a német nyelvet,miért is ha a bevezetett kisebbségi oktatási rendszerü osztályokban a kivánt magyar és német nyelven történő sikeres oktatást biztositani akarjuk,ugy a tantestület néhány magyar tagját/talán esetleg azokat, akik már előbb is kérték az áthelyezésüket/német tanerővel javasolnám kicserélni.

Tisztelettelteljes jelentésemnek és a beterjesztett "Kimutatás"-nak szives elfogadását kérve,maradtam

Dunabogdány,1938.évi julius hó 28-án.

Mély tisztelettel:

gondnoksági elnök.

A szülők többsége magyar tannyelvű oktatás kívánt 1938-ban.

I.

Leſeſtücke aus dem Gebiete der Geſchichte.

1. Hymne.

Schütze Ungarn, Gott, verleih'
Freude ihm und Segen,
Gegen Feinde ſteh' ihm bei
Hilfreich allerwegen.
Wehr' des Unſterns böſem Drohn,
Frohe Muße finden
Laß dies Volk: es büßte ſchon
Auch der Zukunft Sünden!

Über die Karpathen her
Führend unſ're Ahnen,
Ließ't du ſie mit blankem Speer
Sich die Wege bahnen.
Wo die Theiß, die Donau ſtrömt,
In den blüh'nden Ländern
Árpád's Helden, ſieggewöhnt,
Eine Heimat fanden.

Es gedieh'n hins an der Theiß
Gold'ne Weizenähren,
Auf den ſonn'gen Höh'n Tokaj's
Nektarſchwere Beeren.

Az iskoláskönyvből: a magyar Himnusz németül

Häufig zierte uns're Fahn'
Türkenbaſtionen,
Wien's erſchrock'ne Walle ſah'n
Matthias' Legionen.

Weh' uns, eig'ner Sünden Schuld
Deinen Groll entfachte,
Wir verwirkten deine Huld,
Grimmer Donner krachte.
Die Mongolen wilden Drangs
Kamen eingebrochen,
Dann die Türken, faſt gelang's
Uns zu unterjochen.

Ach, wie oft, wie oft erklang,
Klang in wilden Noten
Der Osmanen Sieg'sgeſang
Über uns're Toten!
Oft, du armes Vaterland,
— O die blinden Sünder! —
Hoben wider dich die Hand
Deine eig'nen Kinder.

Der Verfolgte, nirgendwo
Fand er eine Stätte,
Wo er auch ſich barg und floh,
Drohten Schwert und Kette.
Bergwärts, talwärts ging's in Weh'
Und in Kümmerniſſen,
Flammenmeere in der Höh',
Blut zu ſeinen Füßen.

Dort wo einſt ein Schloß erbaut,
Liegt jetzt Steingerölle;
Todesröcheln, Klagelaut
Hallt an Jubels Stelle.
Und nicht Freiheitsblüte ſprießt
Aus dem Blute, heiße
Sklaventränenflut vergießt
Des Erſchlag'nen Waiſe.

Gott, dem Ungarn gnädig ſei
Nach ſo ſchwerem Harme,
In Gefahren ſteh' ihm bei
Mit allmächt'gem Arme.
Wehr' des Unſterns böſem Drohn,
Frohe Muße finden
Laß dies Volk, es büßte ſchon
Auch der Zukunft Sünden!

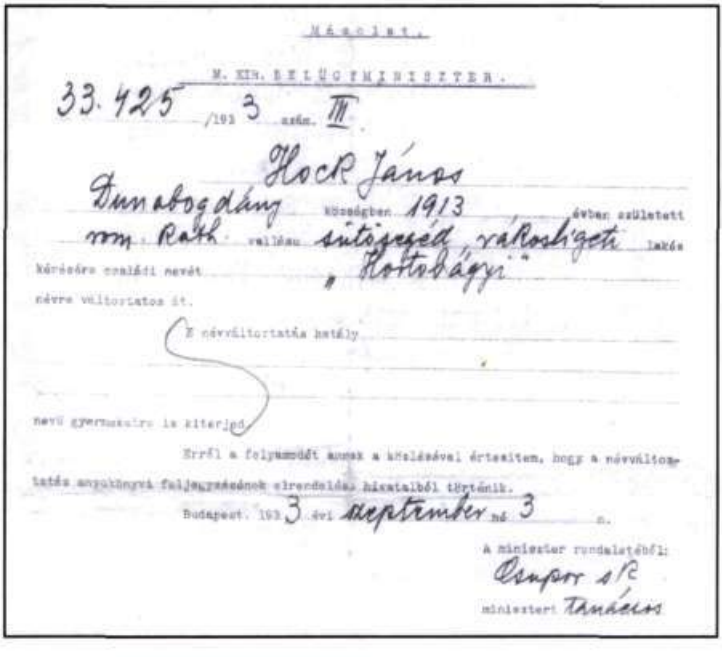
Kölcsey Ferenc.

Lebensbeſchreibung des Dichters. Kölcsey Ferenc wurde in Szödemeteri (heute Komitat Szilágy) im Jahre 1790 geboren. Er war Obernotär, dann Ablegat des Komitates Szatmár. Er ſchrieb Lieder, erzählende Gedichte, wiſſenſchaftliche Arbeiten und oratoriſche Reden, deren jede Zeile von Vaterlandsliebe flammt. Seine „Hymne" (Isten, áldd meg a magyart) wurde zu unſerem Nationallied. Er ſtarb im Jahre 1838. Sein Komitat errichtete ihm eine Statue in Szatmár-Németi.

Osztálykép 1930-as évek végéről.
A képen: Rittinger Boris, Rudolf Maca, Stágel Anna, Knáb Éva, Verner Róza, Dubniczky Anna, Knáb Józsa, Silling Bözsi, Puhl Éva, Puhl Kirsztina, Vácz Hermina, Rittenger Teréz, Dubniczky Irma, Vogel Mariska, Bonifert János, Tomik Ferenc, Ripper Gazsi, Elter János I., Zeller Ottó, Herold János, Spáth Nándor, Rudolf Károly, Zeller József, Polácz Mihály, Zeller Ede, Knáb Márton, Elter János II. (A neveket a kép tulajdonosan a háború utáni írásmóddal jegyezte fel.)

Hock Jánosnak ahhoz kellett magyarosítani, hogy pék lehessen.

Mánolat.

M. KIR. BELÜGYMINISZTER.

33.425 /193 3 szám. III.

Hock János

Dunabogdány községben 1913 évben született

vm. Rátz vallású sütőgéséd városligeti lakós

kérésére családi nevét „Kortobágyi"

névre változtatom át.

E névváltoztatás hatály

nevű gyermekére is kiterjed.

Erről a folyamodót annak a kézbesítésével értesítem, hogy a névváltoztatás anyakönyvi feljegyzésének elrendelése hivatalból történik.

Budapest, 193 3 évi szeptember hó 3 n.

A miniszter rendeletéből:

Csupor s/k

miniszteri tanácsos

Spanisberger József 1916-ban

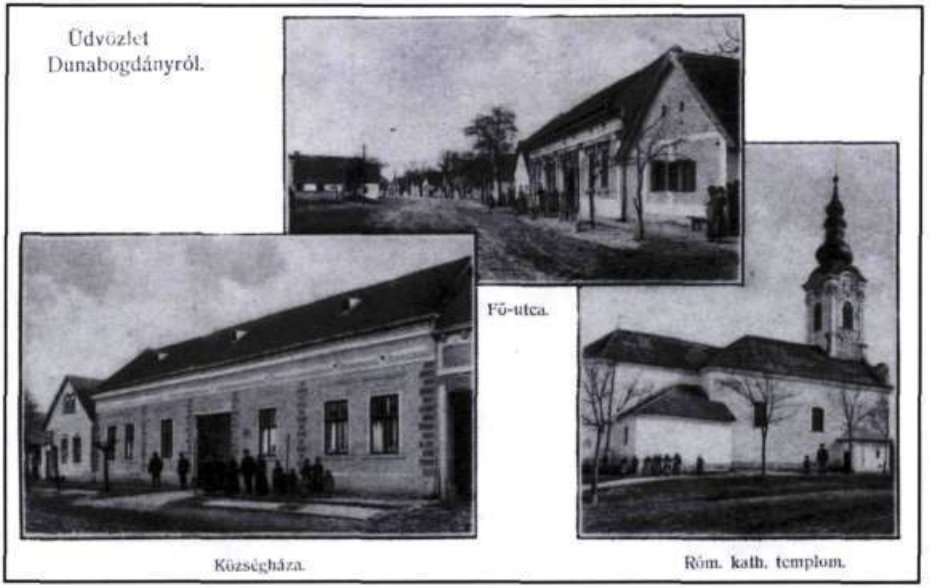
A Csódi-hegyi kőbányában. Ide szaladtak az asszonyok a krumplisalátával

Kőkapuk

Üdvözlet Dunabogdányból

Német nyelvű fejfák

A házasulandókat fúvószenével kísérik a templomba

Esküvői kép 1914-ből. A menyasszony a *hagyományos* fekete esküvői ruhát viseli

Schilling Rozina
és Trapp Erzsébet
1900 körül

Kislányviselet
1920-ból

Schuszter Ferenc és felesége
a 20. század elején

Ünnepi viseletbe
öltözött asszonyok
a 20. század elején

Pendl Margit magyar ruhában 1896-ban

Dunabogdányi férfiak magyar viseletben. Az előtérben díszmagyarban Stágel András, a kőbánya tulajdonosa

Terménykereskedők Bécsben

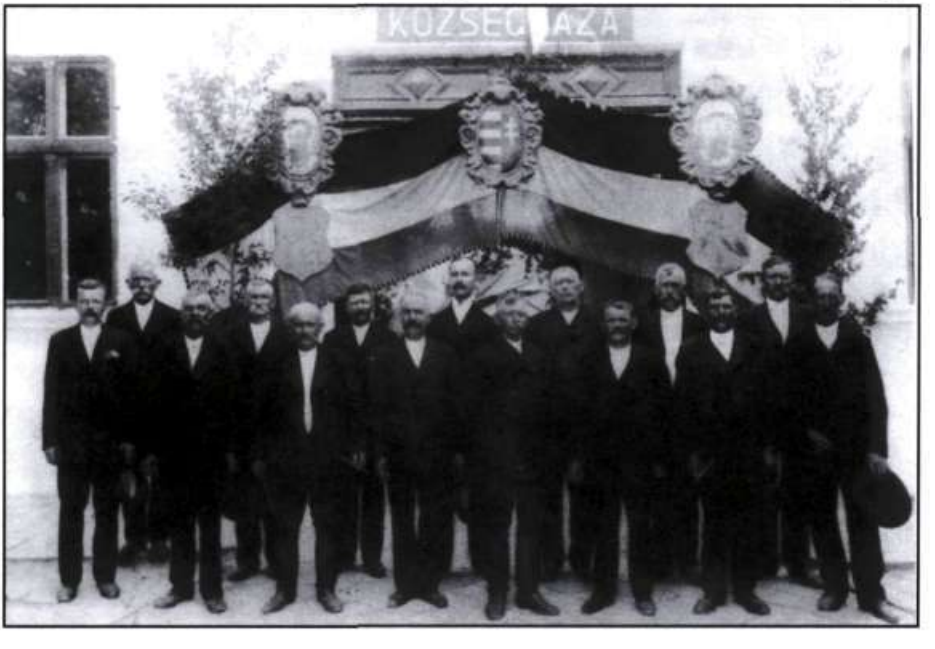
Dunabogdányiak Domoszlón szüretelnek

A Späth vendéglőben, a Kaszinóban 1930-ban.
A képen a falu Fábián András Stágel András, Schuszter Ferenc, Späth János és felesége, a vendéglő tulajdonosai, Herold Ferenc, Herr pék, Herr cipész, Vácz, Pizágh, az öreg Späth és az öreg Fehérvári a bányamérnökökkel

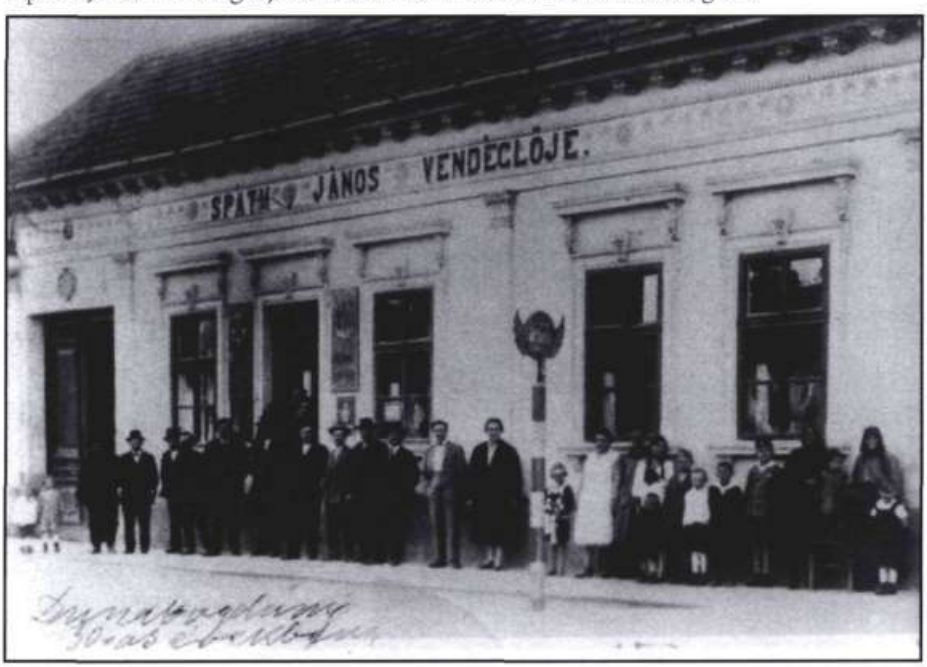
A Községháza előtt a falu vezető személyiségei

Az 1935 kerül készült képen az álló sorban Bonifert János hentes, Pizágh János vaskereskedő, Stágel Endre bányatulajdonos, Gromon Vilma tanítónő, Vogel - Vándor Rózsi adminisztrátor, Herr Mihály gazdálkodó, Leschinszky Ferenc bányairnok, Fábián András bíró, Bonifert Ferenc korcsmáros; az ülő sorban: Pizágh Antal, Elter Ferenc, Herold Ferenc gazdálkodók, Gromon József főjegyző, Lang Antal gazdálkodó, Rittinger János szabó, Leschinszky András korcsmáros, Gräff – Gálvölgyi Ferenc

Spáth János vendéglője, a Kaszinó. Előtte az autóbuszmegálló

A Fő utca a két világháború között

Wallenfeld Mihály „Madonna" nevű patikája az Erzsébet út (ma Kossuth Lajos u. 120) alatt

Parasztházak a kőbánya kövével kikövetett Fő út mentén

Az Egyházművészeti Múzeumban. Középen Bergman Ferenc

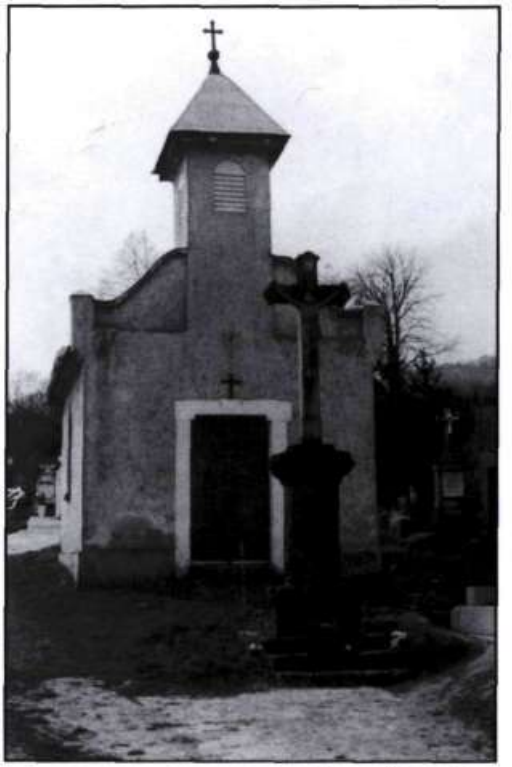

A Szent Donát (Új)kálvária régen...

...és ma

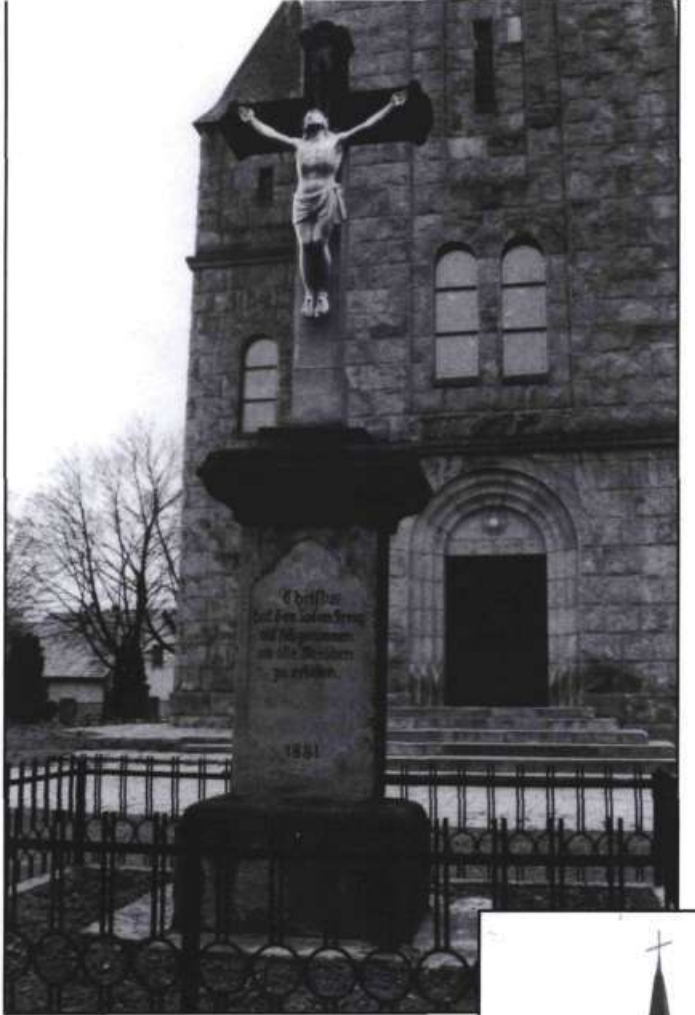

Temetőkápolna

A Nepomuki Szent Jánosról elnevezett katolikus templom

Kereszt a katolikus templom előtt 1881-ből

A Szent Fábián és Sebestyén kápolna

Szent Rókus kápolna a falu északi határában. Itt rendezik a „kukoricabúcsút"

Nepomuki Szent János festett faszobra

Az esküvőre és a lakodalomra szokás szerint az egész falut meghívják

Az Öregkálvária

Galatin üzletház

Szűz Mária festett faszobra a kis Jézussal a katolikus templom mellvédjének fülkéjében

Látkép

Honnan származom, hol van a hazám, tudom-e, merem-e vállalni kisebbségi helyzetem, hány generáció a részleges és a teljes asszimiláció? Ezen problémák tudományos vizsgálata számunkra, az érintettek számára, olyan szempontokat vetnek fel, melyeket eddig talán éreztünk, de nem tudtunk megfogalmazni. Aki közülünk elolvassa ezt a munkát, most már kénytelen lesz önvizsgálatot tartani és elgondolkodni az elemzés következtetésein. Köszönetünket fejezzük ki a szerzőnek, hogy a kutatása során felmerült kérdésekre a mi falunkban készített interjúkon keresztül keresi a válaszokat. Azok a gyűjtések, melyek a könyvben idézetek formájában megjelennek, dokumentum értékűek, jelentős részük sajnos már megismételhetetlen. Kívánom, hogy a téma iránt érdeklődők alapkönyvként, a magyarországi nemzetiségiek ajánlott irodalomként, a dunabogdányiak kötelező olvasmányként forgassák.

Schuszter József, Dunabogdány község polgármestere

A nemzeti kisebbségek identitásának vizsgálata a 20. században nagyon időszerű és fontos feladat. A német kisebbség identitásának szerveződése, a többséghez való viszonya, az együttélés interetnikus viszonylatai olyan izgalmas kérdések, melyeket a szerző egy hazai sváb falu szociológiai és kultúrantropológiai vizsgálata során elemez. Különös érdeklődésre tarthatnak számot a könyv azon részei, amelyek a kisebbségi etnikai identitás mellett a többségi magyarsággal közösnek tekintett nemzeti identitás alakulását és fenntartását mutatják be.

Manherz Károly, egyetemi tanár, az ELTE BTK Germanisztikai Intézete igazgatója

Az értekezés legfontosabb új eredményének és érdemének azt tekintem, hogy a korunkra jellemző pluralisztikus identitás oly gyakran – bár jobbára elvontan és normatív hangsúllyal emlegetett – fogalmát képes volt kézzelfoghatóvá és érzékletesen szemléletessé tenni. A szerző idevágó eredményei messze túlmutatnak a szűkebben vett téma határain, és paradigmatikus szerepet játszanak a hasonló témakörben folyó, s oly nyomasztóan sürgető kutatásokban, mint például a magyar-zsidó vagy a magyar-cigány identitás vizsgálata.

Pataki Ferenc, akadémikus, ny. egyetemi tanár

Ára 2400 Ft